

NATIONAL INTEREST

JOURNAL FOR NATIONAL AND STATE ISSUES

1-3/2007 год. III vol. 3 UDK 323.1 (=163.40) ISSN 1820-4996

ЧАСОПИС ЗА НАЦИОНАЛНА И ДРЖАВНА ПИТАЊА

Национални интерес

Добрица Ђосић

СРПСКО ПИТАЊЕ – ПИТАЊЕ ИСТИНЕ

Михаило Поповић

ДРУШТВЕНИ ДЕТЕРМИНИЗАМ,
ТОТАЛИТАРНИ СИСТЕМИ И ПРОЦЕСИ
ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ

Славољуб Лекић

СЛОВЕНСКЕ КРАЈИНЕ У ЕВРОПИ

Миломир Стенић

ГЕОПОЛИТИЧКА СУШТИНА
СРПСКОГ ПИТАЊА

Милош Кнежевић

ОДОЛЕВАЊЕ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

Радослав Ђоровић

ГЕОПОЛИТИЧКИ АСПЕКТИ
ЕТНОДЕМОГРАФСКЕ СИТУАЦИЈЕ У
БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Душан Николиш, Миодраг Комарчевић

РЕДИЗАЈНИРАЊЕ КОМПЛЕКСА
БЕЗБЕДНОСТИ У БИХ

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС

NATIONAL INTEREST

ЧАСОПИС ЗА НАЦИОНАЛНА И ДРЖАВНА ПИТАЊА

ISSN 1452-2152 UDK 323.1(=163.41)

Број 1-3/2007 год. III vol. 3 str. 1-316

Часопис покренут поводом 200 годишњице савремене српске државности.
Часопис излази три пута годишње.

Издавач: Институт за политичке студије
Адреса: Савски трг 7а, Београд
Телефон: 2642-042, 3613 240; Факс: 2645-490
E-mail=sni@eunet.yu

Оснивачи часописа
Милан Матић , Живојин Ђурић

Главни уредник
Милош Кнежевић

Одговорни уредник
Живојин Ђурић

Редакција
Милош Кнежевић
Миломир Степић
Зоран Петровић-Пироћанац
Живојин Ђурић

Обрада текста
Смиљка Пауновић
Светлана Јовановић

Прелом
Петар Милановић

Штампа
Драслар партнер, Београд

Тираж: 500 примерака

Ин мемориам

Милан Матић - 1930-2006.

*Милан Матић - један од пионира
српске политикологије**

Професора Милана Матића су окупљени у овој сали добро познавали, стога је потребно подсетити само на неке основне чињенице везане за његов стваралачки живот. Мада, у присуству чланова породице, његових старијих колега, професора, сарадника и пријатеља, можда и нисам најпозванији за то.

Милан Матић је рођен крајем прве трећине прошлога века, у међуратном периоду, 1930. године у Краљеву. У Краљеву је провео дечаштво и део младости, али и тешке ратне и окупационе године. Гимназију је, такође, завршио у родном граду. Међу нама је и професор Момир Милојевић, његов пријатељ из младићких гимназијских дана.

По завршетку рата, у наставку школовања Милан Матић се као надарени гимназијалац обрео у Београду где је по властитом избору уписао право. Успешно је студирао, редовно давао испите и диплому Правног факултета стекао 1954. године, са најбољим оценама. Био је радознао, за додатна ишчитавања увек рад, марљив и одличан студент.

По својој основној вокацији, оној која је најзначајнија за идентитет научног дела - а научно дело је неодвојиво од целине живота једног човека, његовог етоса и хабитуса - право и правда су од почетка били утемељени у Матићевом мисаоном и емотивном средишту. Али, није само право, односно све разгранатији корпус правних области и дисциплина, безо-

* Говор на комеморацији поводом смрти проф. Милана Матића, одржаној у Институту за политичке студије у Београду октобра 2006.

статно пленило истраживачке интересе и обузимало научну пажњу Милана Матића у данима љубопитљиве младости.

До благог померања акцената у Матићевим првенственим занимањима дошло је после успешног завршетка Правног факултета у Београду. Милан Матић је врло млад, као младић од 24 године, у Краљеву изабран за судију у среском суду, што му је следећих шест година дало драгоцену прилику да се на најмеродавнијем месту упозна са практичном применом правних норми. Матићу се, наиме, врло брзо указала могућност да упореди школска знања и упамћене теоријске поставке, са емпиријом и судском праксом. Могао је нормативитет, правила која су задавана у апстрактним правним нормама, отвореног ума и на креативан начин да упореди са конкретном реалношћу, да обилни предправни фактицитет из света живота самери са строгим нормама и процедурама правног поретка.

*

Али, звање судије, по свему судећи, није у потпуности задовољавало хтења Милана Матића. После рада у среском суду у Краљеву, 1960. године, као образован млад човек жељан нових знања и са одређеним судијским искуством, доспео је у Институт друштвених наука у Београду.

Институт друштвених наука је у том раздобљу развоја друге Југославије и Србије био стециште перспективних и утицајних научника, динамично место научног и истраживачког деловања. Уједно, Институт је био полетна и угледна институција која је по својој организационој и кадровској и структури, опсегу и дубини истраживачких пројеката, далеко превазилазила институтски ниво у данашњем смислу речи. Институт друштвених наука, у који је доспео Милан Матић почетком реформских '60, поред истраживачке садржао је и снажну едукативну и консултативно експертску димензију, сличну Универзитету у Београду у чијем саставу је био.

У Институту друштвених наука Милан Матић је провео седам-осам веома важних, у духовном смислу, рекло би се, формативних година. Од прва је, како приличи, био асистент, али је захваљујући својој енергији, знању и радиности, убрзо напредовао до положаја сарадника на пројектима, а онда и руководиоца тима за истраживање избора и политичког тј. изборног понашања грађана.

У оквиру разних истраживачких пројеката у Институту друштвених наука Милан Матић је написао бројне радове, што ће се библиографији која тек треба да буде сачињена детаљно приказати. У Институту друштвених наука Милан Матић је, такође, формирао пресудне облике свог научног метода, али и начин мишљења, те стила усменог излагања и литераризовања обухваћених тема. У пуном напону интелектуалне снаге, пружила му се повољна прилика да у значајнијој мери одреди проблемско поље будућих истраживања, поступке анализе, начине процењивања и вредновања, и технике писања текстова, студија, чланака и књига.

У међувремену, Милан Матић није занемарио напредовање на узлазној академској путањи, па је 1965. године магистрирао на тему доприноса Рајта Милса америчкој социологији и политикологији, да би већ следеће 1966. године изашла књига под насловом *Политичка мисао Рајта Милса*.

*

У том раздобљу, на размеђу '60 и '70, у општем реформском замаху југословенског и српског друштва текла је реорганизација образовног система, која је посебне учинке исказивала у расту и развоју високошколске мреже. Према друштвеним импулсима и потребама за што образованијим кадровима успостављани су нови одсеци и одељења факултета, а формиран су и нови факултети. Тако се разгранавала универзитетска мрежа и повећавао број факултета друштвених наука.

Побуђен новим могућностима у раду Милан Матић је из Института друштвених наука прешао на Високу школу политичких наука која је у том времену, у ствари, била зачетак будућег Факултета политичких наука. На Факултету политичких наука Милан Матић ће потом, у звању доцента, затим ванредног и, напослетку, редовног професора, провести свој читав научни и педагошки век на предмету теорија политичког система.

Милан Матић је 1969. године докторирао на Правном факултету у Београду са темом *Скупштински избори у систему самоуправљања*. Самоуправним системом, који је тада био релевантан и референтан оквир правних и политиколошких истраживања, Милан Матић се није бавио одвише дуго. Јер,

управо у том упадљиво нормативистичком и институционалистичком раздобљу друштвеног развоја, десило се Матићево осетније одвајање од стриктног нормативистичког метода проучавања правног предмета, и запућивање вијугавим стазама изразитијих политичких то јест политиколошких анализа. Политиколошке премисе и својства пратиће Матићево промишљање наше стварности све до краја његовог научног рада и живота.

На Факултету политичких наука Милан Матић је, као што је речено, од почетка свог научног деловања деловао у области и у дисциплинама које су биле везане за политичку теорију и политички систем. Овом приликом потребно је подсетити да је проф. Милан Матић спадао међу ретке појединце који су у пуној мери осећали и знали са којим све конститутивним проблемима се суочава политикологије као млада наука. Отуда је Матић, свестан њене методске крхкости и дисциплинарне недовршености, упорно радио на плану доследног разликовања политичке теорије и политичке науке (или политикологије), од правних, економских, социолошких, историјских и других сличних друштвених наука.

Милан Матић је, заправо, у средиште својих научних прекупација поставио диференцирани политички феномен, посебно његове издвојене системске аспекте и, нарочито, емпиријску појаву политичког система и процеса који се унутар њега одвијају. Делујући стрпљиво у том правцу Матић се укључио у развој науке о политичком систему коју је иначе, релативизујући правни догматизма и нормативизам, код нас утемељио познати професор уставног права Јован Ђорђевић.

У том смислу, Милан Матић је као личност, са својим обимним и вредним научним опусом, у који спада десетак књига и преко две стотине објављених библиографских јединица у иностраној и домаћој периодици, неизоставна карика у ланцу врхних теоретичара политике - политиколога или политолога - који су својим радом још од краја '50 и нарочито '60 година прошлога века све до данас, непрекидно допринио стварању и развијању српске политикологије. У некој будућој историји политикологије у Србији, када она буде написана, Милан Матић ће свакако заузети истакнуто место.

О томе, уосталом, најбоље сведоче научни радови и дела проф. Милана Матића. Присетимо се како се већ тада, у

актуелном духу времена, Матић респективно ситуирао у политиколошкој сфери.

*

Као резултат његових научних напора је 1974. године настала једна по обиму можда невелика али важна књига која ни дан-данас није изгубила теоријску актуелност. Њен наслов је *Политичко представљање*. Та књига својим садржајем није била само приказ тада актуелног делегатског система, колико је засновала политиколошку анализу феномена представљања у политичким процесима.

После књиге *Политичко представљање*, уследила је волюминозна енциклопедијска књига, у којој Милан Матић није био само један од бројних коаутора, него и аутор са великим бројем запажених прилога у виду малих али информативних и сугестивних политиколошких есеја. Реч је о књизи *Политичка енциклопедија*, која је још увек најобимнија књига те врсте сачињена код нас, а која је као резултат тимског рада уследила неколико година после објављивања *Правног лексикона* и *Правне енциклопедије*. *Политичка енциклопедија*, која је објављена 1975. године, требало је, заправо, да представља ону неизбежну и нужну *differentiu scerescifici* начелног разликовања правних и политиколошких наука. Она је у психолошко-антрополошком погледу, занимљива за осветљење научног лика и дела професора Милана Матића и стога што је у потпуности одговарала његовом ерудитском, енциклопедијском и поетичком карактеру.

Милан Матић, наимае, није избегавао, штавише био је склон да у домену појмовне политикологије пише мале есеје, лепе мињоне, информативне и поучне фрагменте о појединим политичким феноменима – појавама, догађајима и људима - који су лако проналазили мозаички прикладно место у хрестоматијама, лексиконима и енциклопедијама које су тада излазиле. Такву склоност ка жанру мањих политиколошких форми неопходно је поменути, јер је у поменутој деценији (од 1970. до 1980. године) изашла само једна ауторска књига Милана Матића (*Политичко представљање*). У тој деценији Матић је, заправо, написао и објавио чак тридесетак радова, најчешће у виду брошура које су, може се рећи, најчешће биле у домену апликативне политикологије. Биле су то

брошуре од тридесет до седамдесет страна, које су пружале концентрисане одговоре на одређене недоумице реформског тренутка, одговоре на питања и проблеме који су се у тој, показале се последњој мирној деценији постављали. Сараднички рад на *Политичкој енциклопедији* и објављивање бројних анализа, експертиза, чланака и брошура сведоче, дакле, о теоријском и практичном ангажману проф. Милана Матића у том (самоуправном) раздобљу.

Од осамдесете до деведесете године, у деценији за коју се може рећи да представља трећу фазу у научној делатности проф. Милана Матића, настала је књига *Мит и политика*, једно по свему маркантно дело које се и данас често и радо цитира у стручним круговима. Књига *Мит и политика* објављена је 1984. године у немирном и неизвесном посттитоистичком времену све бржег губљења социјалних, економских и политичких илузија и све оштрије структурне кризе недовршеног система. Милан Матић, тада већ редовни професор на предмету Политички систем на Факултету политичких наука, на те изазове одговорио је на себи својствен начин, умешно и зналачки, критичким приказом и анализом политичке митологије. У књизи су, наима, јасно раздвојене историјске визуре и функције мита, као културне и цивилизацијске појаве, од манипулативних аспеката митологизације и митогенезе. За књигу *Мит и политика* Милан Матић је добио Октобарску награду Београда за друштвене науке.

Године 1986. објављена је значајна књига *Политички систем - теорије и правци*, у копродукцији са професором Миланом Подунавцем, садашњим деканом Факултета политичких наука, која је била и остала узоран приручник за предмет који је, свакако, један од матичних и матричних у корпусу политиколошких знања. Друго, измењено и допуњено издање књиге под истим насловом појавиће се 1994. године. Књига *Политички систем* се још увек користи као уџбеник, не само на ФПН-у, него и на другим факултетима и високошколским установама у земљи. При крају ове деценије, 1989. Милан Матић ће објавити и књигу *Повратак одговорности*.

Последња деценија двадесетог века (1990-2000), насумњиво најбурнија и најдраматичнија на овом поднебљу, била је уједно и најдинамичнији период у Матићевом стваралачком животу. У психологији знања и стварања је одавно запажено

да у животу неких људи, нарочито оних који имају наглашене теоријске и филозофске склоности, позније године могу да буду суптилније, рељефније и плодније од средњих и раних година живота. То се догодило и са професором Матићем који је управо у тој деценији објавио највише радова и књига.

У тадашњој активности Милана Матића запажено је покретачко прегнуће на новом фундаменталном делу под називом *Енциклопедија политичке културе*, која је као резултат дужег тимског рада штампана 1993. године. Али, овога пута проф. Матић није био само један од више десетина аутора ангажованих на сложеном задатку, него и спиритус мовенс, креатор, редактор и уредник енциклопедије, у стварном и формалном смислу речи. У том обимном делу од 1500 страна Милан Матић је аутор 13 запажених енциклопедијских одредница.

У односу на претходну енциклопедију, која је настала средином '70 у референтном оквиру и конструкционистичком заносу самоуправљања, *Енциклопедија политичке културе* је на деконструктивни начин упућивала на измењену стварност успостављања политичког плурализма у вишепартијском парламентарном облику.

Нужношћу бурног времена, у *Енциклопедији политичке културе* су рефлектоване муке и тегобе ратног разбијања и распадања претходне државе, али и обриси најављене социоекономске, политичке и геополитичке транзиције. У *Енциклопедији политичке културе* је кроз теоријске уверљиве рефлексије имплициран однос према катастрофичном задесу у коме је федерална Југославија изложена немилосрдној деструкцији. Одатле је општа тежња *Енциклопедије*, настојањем на потреби међусобног уважавања, духу трпељивости, усклађивања односа и поштовању људских слобода и права, одударала од свега оног што се у тренуцима када је изашла дешавало. А на делу је, као што је познато, било трагично ратно разлагање до тада заједничке државе.

У свим претходно назначеним фазама живота проф. Милан Матић није запостављао ни своје наставне и друге факултетске дужности. Тако је проф. Матић био ментор у изради магистарских радова и доктората десетинама кандидата, касније познатим и угледним научницима. Уз све обавезе у наставном процесу, Милан Матић се није лишавао ни повре-

мених могућности стручног и научног усавршавања. Тако је током четири деценије дуге научне и педагошке каријере у више наврата боравио у иностранству. Посебно успешни су били његови истраживачки боравци, наступи и предавања у Америци, Великој Британији, Француској, Русији, Грчкој, Пољској и другим земљама. Искуство стечено током боравака у разним европским земљама и на другим континентима утицаће на Матићев универзалистички животни став и истински космополитски карактер.

*

По навршеној 65. години и одласка у пензију 1996, непуну годину пошто је завршен сецесиони и грађански рат у Југославији, проф. Милан Матић је ушао у другачију фазу свог живота. Показаће се да у пензији, која је многе делатнице из сфере друштвених наука одвела у ојађеност, резигнацију и пасивност, Милан Матић није клонуо духом, нити се малодушно предао утиску одбачености у тескобној свакодневници. Наставио је да ради, наступа у медијима, учествује у истраживањима, пише и када устреба говори.

Тако ће Милан Матић од 1995. до 2000. године да буде руководилац научног макропројекта *Политички живот и политичке институције у Србији на прелазу из 20. у 21. век*, у оквиру кога је у Институту за политичке студије објављено преко 20 запажених научних монографија. Уз то, учествовао је и помагао у редакцијским пословима едиција Института и часописа *Српска политичка мисао* и *Политиколошка ревија*.

Последње значајно прегнуће проф. Милана Матића је покретање часописа за национална и државна питања *Национални интерес*, чији је оснивач 2005. године био, заједно са Живојином Ђурићем. До сада су изашла два броја под уредништвом управо професора Матића. Први бројеви часописа наишли су на запажен одјек у јавности.

Са Институтом за политичке студије ће Милан Матић, на обострано задовољство, интензивно да сарађује дуг низ година, заправо све до свог прераног одласка. За узврат, као знак пажње за несебичну помоћ и бројне доприносе које је дао овој научној установи, ИПС ће отпочети објављивање Матићевих изабраних дела у четири књиге, од којих су до овог часа изашле прве две, а припремљена је и трећа под називом *Човек и политика*.

У прошлој деценији, која нас је све толико узбудила и помела, Милан Матић је, уложивши додатне напоре, написао низ вредних књига. Прва од њих носи назив *Либерализам, популизам и демократија* и објављена је 1993. године. Реч је о прегнаној монографији о три кључна феномена у средишту интереса политичке и научне јавности. У књизи су обрађени: либерализам - који је као идеја, идеологија и политекономска пракса требало да замени претходну фазу социјализма; монизам тј. једнопартизам - који је превладан политичким плурализмом тј. вишепартизмом; популизам - који се у измењеним околностима испољио у специфичним видовима и, најзад; демократија - која се показала као универзални и конструктивни циљ и амбијентална политичка вредност, којој је професор Милан Матић и у ранијим радовима посвећивао знатну пажњу.

Године 1998, у тзв. постдејтонској фази, Матић се, а то се осећало у понечему и у ранијим тренуцима, усмерио на пажљиво пропитивање и приказивање националне, политичке и културне традиције српског народа. Тада је, као зрео плод зналачких проницања у вертикале времена, и дотадашњих бављења историјом народа из кога је поникао, 1998. године изашла књига *Српска политичка традиција*. Заједно са књигом *Мит и политика*, поменута књига је означила Матићев повратак на истраживање националне баштине у демократском, европском и грађанском виду. То, у извесном смислу, »мирење са националном традицијом«, такође је указало да између традиционалног, модерног и постмодерног, не мора у баш сваком случају да влада колизија и алтернација, него да су у конкретном историјском склопу могуће и синтезе и синергије.

У том смислу, разумљиво је што је Милан Матић у поменутој књизи, и књизи која је под насловом *О српском политичком обрасцу* уследила 2000. године, успео да помири национално, значи српско као неодвојиво европско и демократско са грађанским, и укаже да те димензије националне и политичке егзистенције нису непомирљивом односу. Матић је, наиме, успео да докаже да назначени феномени и релације у европском историјском искуству нису увек искључивом већ да могу да буду и у подударајућем и прожимајућем односу, док на Балкану често имају изобличено разумевање.

Три наведене књиге *Либерализам, популизам и демократија*, *Српска политичка традиција* и *О српском политичком обрасцу* потврдиле су, дакле, Милана Матића као мериторног и имагинативног аутора који је својим делом утемељио на трагу најбољих мисаоних традиција које је овај народ имао. Разуме се, реч је о традицији мишљења друштва, народа и његове историје, која сеже од појаве Вука Караџића и Доситеја Обрадовића, до Стојана Новаковића, Јована Цвијића, Јована Скерлића, Слободана Јовановића, Владимира Ћоровића, књижевника Иве Андрића, Милоша Црњанског...

*

Зашто су поменути књижевници? Зато што је Милан Матић 2003. године изненадио јавност романом *Четврто доба*. А изненадио је, у ствари, само оне људе који нису довољно познавали богату духовност Милана Матића, јер је он и пре тога, у спорадичном облику додуше, испод или поред примарне политиколошке мотивације гајио и рапсодичне литерарне афинитете. Матићев роман бурлеска је по изласку прошао релативно незапажено у домаћој јавности, у којој ионако влада постмодернистички манир. Али, Матићев роман је заправо једна од најбољих персифлажа времена које смо проживели и које још увек памтимо. Тај роман је разбарушени раблеовски наратив, алегорична структура која указује на срећну околност да је Милан Матић објавио роман, али и на то да је у прозне форме ушао можда доцкан, иако је имао притајени књижевни дар.

У последњим годинама Милан Матић је, не без извесне журбе, све више говорио о будућим прозним делима, оцртавајући темпераментно, у добром расположењу а повремено и надахнућу, скице, планове, композиције, пасаже... Проф. Матић се на властито и задовољство других, неосетно померао, рекло би се клизио навише, ка сфери књижевности којом се, иначе, читавог живота напајао обогаћујући властити језик и стил. Књижевни завршетак научног дела, увирање науке у књижевност догађа се код људи чија духовност, енциклопедизам и ерудитске склоности увелико превазилазе обим и ригидност једне једине струке, ма колико она била широка и дубока. Матићев роман *Четврто доба* је указао да је он одувек поседовао неку врсту порива књижевне трансценденције

која се, на жалост пријатеља и читалаца, згодила тек при крају његовог живота.

*

Напоследку, потребно је, макар и најкраће, рећи нешто о својствима личности Милана Матића. У доживљају деловања професора Матића, са којим је заиста било изузетно задовољство и част сарађивати, доминирао је утисак научне отворености и хуманости. У његовим погледима на друштво и политику није било догматске затворености нити мисаоне ригидности. Није се могло уочити настојање на властитом становишту по сваку цену, нарочито уколико су подастрти аргументи друге стране били довољно разложни и убедљиви. У сваком сусрету се осећао изузетан сензибилитет за мишљење другог и другачије ставове.

Милан Матић је пленио својом ерудицијом, дубоком приврженошћу вредностима и идеалима слободе и демократије. Посебно је импоновала његова синтеза цивилизацијских достигнућа нације из које потицао и којој је припадао и ширег европског вишенационалног културног оквира. Ниједног часа се није двоумио око могућности уклапања модерне Србије у европске интегративне токове. Поновимо, Милана Матића је обележавала ерудиција, енциклопедијско знање и хуманистичка димензија. Уз то, Матић је био изврстан писац и зналац српског језика. Чак и у политиколошком жанру, који почесто бива нелепо штур, Матић је сопствене мисли умео да искаже богатим и лепим, често и сочним београдским стилем.

А особине личности, какав је био проф. Милан Матић? Био је комуникативан, озбиљан када је требало, разгаљујући и хуморан када су околности тражиле превладавајуће подстицаје. Милан Матић је исказивао изванредан смисао за шалу, паметну иронију и надвисујућу аутоиронију. Није било лако надметати се са њим у хуморизовању каткада безнадежно суморне стварности. Матићева насмејана врцавост излазила је из дубоког познавања свих мана и врлина, нарави и ћудљивости овдашњег света. Ведрина и разгаљеност, склоност за досетке и шалу, искричава реторика, све то се испољавало у ономе што је писао, али и још више у жовијалним разговорима. Милан Матић је био пријемчив козер. Поседовао је дар за драматургију разговора, говорне финесе и афористичке кулминације. Знао је да направи нагли обрт, на мах скује но-

ву и подесну реч и потом је завитла у говорну орбиту, да се искрено насмеје несувислостима окружења или смејном еху властитих опаски.

Многи су знали проф. Матића, упамтили су га и млађи, долазио је често у Институт за политичке студије. Његова реч се радо слушала, његови луцидни судови уважавали. Био је лишен предрасуда, динамичан и енергичан у раду и послу до позног доба, до пред сам одлазак. Само два-три дана пре његове нагле болести био је у Институту, разговарао, договарао се, планирао...

Проф. Матића је обележавала кооперативност и способност за тимски рад. Чак и у времену када је, као један од пионира политикологије био етаблиран и заузет бројним пословима, без зазора је сарађивао и поучавао млађе колеге. Напослетку, што није занемарљиво са становишта породице и млађих колега којима је помагао, потребно је подсетити на саосећање, увиђавност и пожртвованост Милана Матића. Многи дипломирани политиколози, магистри и доктори, управо њему дугују бодрење и помоћ у научном раду.

*

На крају овог подсећања на лик и дело проф. Милана Матића потребно је рећи да је пред Факултетом политичких наука могућност и обавеза да се, рекапитулирајући учинке скоро четвородеценијске делатности, помније осврне на најзначајније прегаоце из својих редова. Потребно је осветлити опусе оних научника који су својим радом допринели развоју политиколошких дисциплина, створивши и утврдивши институционални положај Факултета какав он данас има на Универзитету.

У некој од могућих ретроспекција развоја научне и образовне установе у чијим научним темељима је политикологија, сигурно ће се показати улога, место и значај Милана Матића. То, додуше, није могуће учинити само на куртоазан начин, за то је потребно много више од кратког и пригодног осврта на његово дело. Потребно је, наиме, да се опуси пионира политикологије прикажу, пропитају и вреднују у самој »жући« у којој су настајали и развијали се, а то је најбоље учинити кроз систематска проучавања од стране студената и последипломаца, путем израде семинарских радова, маги-

старских радњи и доктората. Милан Матић својим опусом заслужује управо једну такву пажњу.

Сматрам да ће у некој будућој историји српске политичке теорије то јест политикологије, када се на Факултету политичких наука или на неком другом месту, таква историја буде писала, Милан Матић да заузме једно од истакнутих места, међу десетак прегалаца који су својим делом обележили њен настанак и развој. Памћење његовог лика ће бити повезано са његовим научним делом, али и његовом људском појавом која је, најпре, толико значила породици, а онда и свима осталима који су са њим, макар и накратко, сарађивали.

Милош Кнежевић

in, White
k, 1967,

УДК: 327

Примљено:
17. 03. 2007.

Прихваћено:
03. 04. 2007.

Оригинални научни рад

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС

NATIONAL INTEREST

Година II, vol. 2

Број 1/2007.

стр. 19-36

*Добрица Ћосић**

СРПСКО ПИТАЊЕ – ПИТАЊЕ ИСТИНЕ

Част која ми је указана да будем први говорник на овом скупу, забринула ме одговорношћу: са толиком сенком за собом, загледан у залазак, шта ја могу да кажем што заслужује вашу пажњу?! Моје свеске су исписане. Моје идеје су изговорене и од многих савременика порекнуте, због чега нисам несрећан. А нека моја предвиђања су ме људским несрећама потврдила, због чега јесам несрећан човек. Које моје знање и искуство људима премореним српском стварношћу може да припали разумну наду у будућност подношљивију од садашњице, питам се са недоумицом.

Јесени 1967. године предавање на Коларчевом народном универзитету “Како да стварамо себе”, започео сам овим речима: “Како да стварамо себе, односно свој људски свет и услове, питање је које само собом носи извесно филозофско опредељење и став према основним вредностима. На то се питање данас мора одговорати рационално и са новом историјском визијом. Неминовно је радикално проверавање свих великих националних циљева и друштвених оријентација, исказаних у оквиру генерације којој данас припадамо: толико је већ трагичних исхода претходних опредељења и веровања.

Кад год погледамо уназад, пепео многих пораза заспе нам поглед; неке ослепи и разболи им душу; већину подмите свакојаке ситне могућности наше замућене свакодневнице. Све више нас је таквих који имамо изговоре за све неуспехе

* Добрица Ћосић, књижевник, редовни члан САНУ.

1 Излагање Добрице Ћосића на филозофској школи у Крушевцу јуна 2006. године.

и промашаје. Та идеологија правдања и оправдавања објективним чиниоцима, заснована на дијалектици моралног лицемерја једне друштвене силе – комунистичке партије, именујем је сада – и нагонском оптимизму некритичне, инфериорне већине, одавно је постала репрезентативни израз наше опште свести. Све више је наших савременика чија се вера само личним рачуном и приватним интересом храни.

Не пристајем на наш традиционални гнев и очај после свега, из чега се рађају наше псовке и опет велике и скупе непромишљености. А ми смо пред њима. Или већ одавно у њима.

По свему, данас је од нарочитог значаја напор за истинитим сагледавањем себе и стварности...”

Морам још да цитирам предавача на Коларчевом народном универзитету који је у јесен 1967. у предавању “Како да стварамо себе” и ово рекао: “Можда је најнесрећнија особеност српске националне културе њена садржајна, временска и просторна нејединственост. Ту нејединственост владајући чиниоци данас упорно подстичу. За ту сврху створена је једна читава идеологија. У ту су се идеологију слиле аустроугарске и коминтерновске концепције Балкана и Југославије. Једног дана то ће бити сагледано са свим последицама... Сада господаре заблуде, анахрони митови и традиционална резигнација...”

Извесну трагику нашег уласка у модерно доба чини свакако и промоција политичког чиниоца у нашем друштвеном животу. Читава једно столеће, сав национални потенцијал, трошио се у политичке циљеве... Политички чиниоци ће све до данас преовладати целокупним друштвеним бићем. Власт и политика били су основна преокупација нашег друштва од 1804. до данашњих дана” рекао је тај исти предавач на Коларчевом универзитету у јесен 1967. године и узвикнуо “Машта за добро и машта против зла - машта нам грдно недостаје!”

А то своје предавање завршио је следећим речима: “Како, дакле, да стварамо себе? И за одговоре на то питање и за оживљавање његово неопходна је заиста целокупна “умна снага народа” и сва његова машта. Размере и карактер, вољност и организованост свих умних и моралних снага друштва, одредиће судбину наше земље, на њеном стрмом путу

у савременији и човечнији свет... само општом просвећеношћу, развијеном културом и науком, Србија може коначно да престане да буде земља сељака, чиновника и политичара”.

Књига “Моћ и стрепње” у којој је објављено ово предавање, забранио је либерални Централни комитет Савеза комуниста Србије 1971. по директиви Јосипа Броза и Едварда Кардеља; егзекуцију су извршили њихови чиновници осуђени за “либерализам”, а неки живи и данас се хвале и славе тим својим “либерализмом”.

Маја 1968. године на пленуму Централног комитета Савеза комуниста Србије, тај предавач на Коларчевом народном универзитету, критиковао је владајућу националну политику Савеза комуниста Југославије, упозорио на опасност шиптарског сепаратизма и шовинизма и губитак Косова и Метохије, због чега је проглашен српским националистом да му ту титулу и данас потврђују и величају телевизија и радио Б92, неке шарене новине, мафијашке странчице, фондови и фондације за људска права са деконтаминираним дамама и потплаћеним експертуралцима, као их луцидно назива Богољуб Шијаковић, а које следи гомила београдских лумпенинтелектуалца и надничара пискарала. Ја не полемишем с њима. Ја само констатујем моћ безумља.

Ето, господо, како је ваш данашњи сабеседник говорио 1967. године да би његову критику Титове и Кардељеве националне и државне политике потврдио Устав 1974. и коначно слом Титове Југославије 1991. Молим вас да ми верујете да оволико самоцитирање није нарцизам него моје очајништво. Међутим, очајништво је болест и грех. Нама је неопходно здравље и разум; потрудићу се за њих и у својој речи. А цитирао сам своја схватања изговорена пре пола века, не да бих се хвалио да сам био у праву, него да бих вас упитао: јесмо ли ми Срби иступили из историје? Нама је, по свему судећи, одавно стао историјски часовник.

Као писац замишљен над југословенском и српском стварношћу, ја сам у разним историјским етапама српско питање видео са нагласцима: као социјалистичко, као цивилизацијско, као демократско, као државно питање. А како га видим данас јуна 2006. године? По мом разумевању нашег стања, положаја и егзистенцијалних императива, српско питање данас је умно питање: српско питање је питање целе

истине о себи и свету у којем живимо. Та цела истина не треба нам за филозофију и књижевност; оне имају своје истине; цела истина нама је неопходна за успостављање колективног историјског разума, људског и националног достојанства и могућ напредак народа Србије.

Са истином, нама је данас нада потребнија од хлеба. Само убедљива реч наде у човечнију будућност има хумани смисао у обраћању људима наше земље. Јер без разумне наде не можемо да искорачимо у будућност – нама Србима неизвеснију но икад. Не знамо шта ће бити са Европом и светом за десет година, о половини века и његовом крају не усуђујем се ни да размишљам. Људско памћење зна да етноси и њихове културе нестају. Нестанак, не из велике даљине, прети и Србима. У толикој неизвесности, како изабрати ону могућност, ону путањицу која српском народу и људима, достојанствен опстанак и највише добра обећава? Или најмање зла доноси. То је наша судбинска брига. А ја сам стари скептик и писац људског и српског трагизма. Припадам револуционарном нараштају који је имао наду да може да промени свет зла и неправди. Али та нада је изневерена; изневерили смо је ми њени верници са својим вођом; изневерила је и она нас, јер је на почецима њене идеологије била велика илузија, а ми смо као ратни победници отровани влашћу сагорели у заблудима. Ми нисмо успели да подредимо историју својим идејама и идеалима. Заједно са својом влашћу самлевени смо у зупчаницима великог механизма историје, како Јан Кот тумачи судбине јунака Шекспирових драма. Тај закључак делује детерминистички и фаталистички. А ми смо свесно изабрали пут у будућност. Био је то чин подвига и заслужена слава херојског жртвовања за слободу и идеале. Тај је избор представљао и надљудску могућност мог нараштаја и српског народа који нас је следио. И они који су деловали са идејама супротним нашим, изманипулисани су и поражени.

Друштво које је за нас означено појмом транзиција, представља повратак у пљачкашки капитализам и пут у лицемерну, дириговану демократију; то је сада свет трајнијег зла и већих неправди од оних против којих смо се некад борили.

Наше друштво је данас по много чему горе од оног претходног, па и оног којег смо партизанском револуцијом

срушили. Честа носталгија за прошлошћу није носталгија за химерама. Зато данас пред вама и размишљам о идејној одговорности и дужности интелектуалаца у егзистенцијалној кризи народа. А верујем да знам колико је данас тешко, скупо, болно изношење истине. Верујем да знам колико је тешко сабрати људе да делују за опште добро и постићи сагласност: шта је опште добро у примордијалном егоизму људске већине, у општој беди народа, у социјалној неједнакости у распону од масе бедника, до шаке богаташа, у нихилистичком незнању младог народа? Како пробудити одговорност за достојан живот целине?

Та одговорност, по мом уверењу, започиње сазнањем истине о себи и свету и делатним уважавањем тих истина. А то могу да чине само људи којима истина није у функцији корисних, пробитачних интереса; људи којима је истина у функцији вишег смисла егзистенције. Претпостављам да то јесу и да то треба да буду људи који се баве умним радом – науком, филозофијом, књижевношћу, уметношћу, образовањем, културом у целини, новинарством и другим компетентним струкама. Одговорност за живот је била основна енергија етоса српског народа која је у последњим деценијама XX века забрињавајуће смалаксала у поразима и расула се ван колективног бића, у личне интересе, у муку опстајања већине и опсенама јефтиног, баналног хедонизма мањине нашег друштва. Одговорност за живот, понављам, ја данас сводим на одговорност за истину о себи, својој нацији, свету у коме постојимо.

Покушаћу најпре да именујем промене које су настале у нашем добу и за чије смо истинито именовање обавезни.

Велика прекретница историје која се збила крајем XX века, произвела је радикалне промене у бићу свих друштава, особито бољшевичко-социјалистичких. Те су промене изазване поразом Совјетског Савеза у “хладном рату”, политичким револуцијама, односно контрареволуцијама, а највише техничко-технолошким енергијама, проналасцима и комуникацијским иновацијама савремене цивилизације. Промењени су темељи целокупне државно-политичке, економске, духовне и комуникацијске структуре савременог света. Такве промене се убрзавају ка реалности којој ни најимагинативни-

ји умови не виде јасне обресе. Технократе су углавном оптимисти; филозофи су у већини скептици и песимисти; све чешће се оглашавају научници, посебно економисти, критиком развоја “неспутаног”, суровог, глобалистичког, корпоративистичког капитализма. Напуштене су многе традиционалне вредности и идеје; америчком хегемонијом прекомпонован је свет; идеологијом људских права универзално су нормирани односи међу народима и људима, у многим видовима само манипулацијски и инструментализовани хегемонистичким циљевима водеће силе и интересима тоталитарне и рентабилне демократије.

Упркос позитивним променама, мени се чини да су многа зла, неправде, обмане, сиромаштво, мржња, криминал, особито лаж и неморал, ипак увећани. Америка више није слободно друштво. Картезијанска, декартовска Европа, сада је само у библиотекама. Додуше, општим прогресом увећане су и могућности за живот са мање напора и више слободе и задовољства, свеједно што је сиромашнијих све више, а и богатих је све више, па ипак: јаз међу њима се само продубљује. Амерички империјализам мотивисан енергетским потребама и хегемонистичким циљевима је у ратоборачкој агресиви, верски сукоби се заоштравају, трка у наоружању узима залет, нове глобалне прекомпозиције света које диктира слободно тржиште, производна експанзија Азије, интернетска комуникација, опасности нерегулисаног капитализма, непредвидиве последице корпоративистичког глобализма и тоталитарне демократије чије је морално биће хипокризија – као да најављују обнову хладног рата, а сукоби цивилизација нису само сиромаштвом мотивисани како Солжењицин верује. Експанзија ислама са фундаменталистичким циљевима, можда најављује будућност света дубински агресивних антагонизама. Балкан је њихово изразито поприште и обновљено разбојиште. Савремена цивилизација је изазвала и дубоку кризу свих хуманистичких вредности, а лажне и хедонистичке потребе умножила и увећала до апсурдних размера.

Неке народе, као руски и српски, на пример, сломом бољшевичког и титоистичког социјализма, захватила је криза, коју је чешки филозоф Карл Косик одавно назвао “кризом народа”.

Таквим ми се чини свет у коме смо ми Срби постали жртвени јарци; али, то је свет коме морамо да се прилагодимо и опстанемо са стваралачким потенцијалима и достојанством.

Ваљда нећу много погрешити, ако кажем да је српски народ данас у муци заостајања, опстајања и одбране свог идентитета и интегритета, какву не подноси ни један европски народ. Незадовољство собом и суровим, неправедним светом, под чијом политичком и економском владавином и тиранијом “организоване лажи” грцамо, изазива наш гнев који се претвара у резигнацију, у нихилизам, у ирационалност. Чини ми се да то стање, ако је тачно виђено, драматично актуализује моју тезу о делатној одговорности као грађанском и патриотском постулату интелигенције.

Али треба најпре конкретно и савесно одговорити на питање: шта смо и где смо ми Срби данас? Догодила се у прошлом веку епохална промена на српској земљи коју ја означавам појмом *разисторије*. Да мало појасним тај појам.

Пишући антиутопијски и алегоријски роман “Бајка” давних година (1962-1965), када се у мом драматичном спорењу са нашом друштвеном и идејном стварношћу у мени укидала идеолошка амбиваленција и збивао процес унутрашњег преображаја од идеолошког верника и зависника у критичког и слободног писца, ја сам у “Бајци” исписао једно поглавље – “Разисторија”, у коме сам фикцијски поништавао реалност реверзибилношћу времена, српске и европске историје, враћајући време у назад, у непостојање свеукупне реалности, враћајући је инволуцијом у прошлост, у било, у трен прапочетка – да не нађем људско “срећно доба”. Разисторија је била нова реч, нов појам у српском језику који сам касније користио у одређеним контекстима, стрепећи да ће разисторија, то јест ентропија и рушење постојећег бити и наша, југословенска и српска судбина. И она се збила у последњим деценијама XX века. Наша разисторија се у неким видовима наставља и ја јој ни после 21. маја 2006. не назирем крај. Али јој се мора учинити крај, ако хоћемо да опстанемо као историјски народ.

У чему ја видим нашу разисторију?

- У распаду Југославије, многих вредности традиције и остварења у поретку партизанске револуције – социјализму у којем је био постигнут значајан, у неким

- видовима и импресиван економски, културни и цивилизацијски развој и напредак нашег друштва.
- У поразу српске националне идеологије и реалном губитку свих ратова које смо водили у XX веку.
 - У пропасти државе за коју смо у два века жртвовали преко два милиона глава.
 - У проглашењу Србије за разбијача Југославије, ратног агресора, народ злочинаца и починиоца геноцида.
 - У искорењивању и протеривању милион Срба са својих вековних територија – данашње Хрватске, Босне и Херцеговине, Македоније, Косова и Метохије чија се албанска анексија убрзано остварује.
 - У опасном биолошком тађењу животног стабла, демографском паду српског народа и исељавању младог народа из Србије.
 - У етничком расколу и духовном посрнућу Црне Горе, чије расрбљивање и разњегошевљење може је одвести у распад.
 - У транзицијском разарању, регресији, распродаји, пљачкању и пропадању националне привреде.
 - У урушавању здравственог, просветног, образовног и културног ступња народа.
 - У распаду јавног морала од легалног нихилизма.
 - У агресији наших ратних савезника 1999. против Србије и отимању Косова и Метохије за нашег тровековног непријатеља.
 - У стављање Србије пред суд Уједињених нација у Хагу за злочиначко удруживање са циљем стварања Велике Србије коју су измислили хрватске усташе, словеначки шовинисти, плаћени правници и историчари аустроугарске провенијенције, југословенски, аустријски и немачки србофоби.
 - У планетарној сатанизацији и расистичкој дискриминацији Срба које врше светски медији, бошњачки цихадисти, дипломате, потплаћени интелектуалци и новинари Европе, САД и неких исламских земаља...

Да скратим списак садржаја и видова српске разисторије у најкраћу реченицу: Срби су данас парије у Европи. Зато српска младеж бежи из своје земље за хлеб и достојанство.

А морам да напоменем: били смо два века мали народ који је у Европи највише жртава дао за своју и европску слободу и демократију; били смо једини европски народ који је у поробљеној Европи у Другом светском рату дигао масовни устанак против нацистичке Немачке и фашистичке Италије; били смо једино социјалистичко друштво које се побунило против Стаљина и у неким животним садржајима одрекло стаљинизма, чиме је идеолошки и историјски почело рушење Стаљинове совјетске империје. Као најбројнији југословенски народ, били смо у великом “хладном рату” међу протагонистима мира и коегзистенције сукобљених блокова. Све је то сада за глобалисте, светске центре моћи, евробирократе, амбасадоре великих сила и хегемона света – прошлост која се њих не тиче, коју ми по њиховим налозима треба да заборавимо и окренемо се будућности, јер је нама територију државе одредила Бадинтерова комисија, а нашу историју је исписала оптужница Хашког трибунала. Тако нама, народу који има културу стару осам векова, свакодневно командују чиновници бриселске канцеларије, Стејт департмента, разних идеолошких и финансијских форума “међународне заједнице”, многе “невладине организације” и апарати. Они нам налажу да се не бавимо нашом прошлостју зато што су нам они именовали прошлост: она је за њих митоманска, хегемонистичка, великосрпска, агресорска, злочиначка, геноцидна... Али, ми их не смемо послушати: ми се морамо бавити и прошлостју, не због историзма као националистичке опсесије, него због критичког, истинског сагледавања себе, да би смо образовали делатан историјски разум с којим би се ослобађали својих заблуда и странпутица и јасније видели куда ћемо и шта можемо за свој угрожен опстанак и напредак да учинимо.

А каквој будућности под деценијским санкцијама, перманентним, свакодневним уценама и ултиматима, у свему дискриминисан народ српски може да се нада? Будућност коју нам нуде је наређена будућност - задата будућност. Поново нас усрећују идеолошким командама. Некада су то чинили болшевичке бирократе, сада то чине евробирократе. Бриселски усрећитељи, по методама у поступању, не разликују се много од некадашњих кремљанских усрећитеља.

У неким битним садржајима и видовима ми данас нисмо слободан народ. Није реч само о нашем неприхватању

ограниченог суверенитета. Ако се уједињујемо са Европском унијом, морамо се одрицати и неких садржаја свог суверенитета, али се притом не можемо одрећи свог идентитета и своје географске, антрополошке, културолшке, креативне специфичности. После бољшевичког искуства и социјалистичког слома, не смемо се лишити критичког односа и стваралачке скепсе према свему што нам одређује судбину и што нам се диктира са стране.

Има, по мом уверењу, доста и орвеловске идеологије и совјетских метода у садашњем стварању Европске уније, која може бити и евроутопија. Није, дакле, српско питање данас да ли ћемо “ступити у Европу”, јер јесмо Европа иако су нас у последње време са географским шовинизмом прогласили западним Балканом, ваљда да не бисмо заборавили традиционалну инфериорност од постављања источног питања 1683. године. Ми сада немамо други пут, ми хоћемо и морамо у Европску унију, али не по сваку цену. Приступање Европској унији представља епохалну промену политичког, националног и цивилизацијског бивствовања. Европска унија није небески рај. То је поредак строге редукције традиционалних потенцијала, напорног радног живота, ригидног условљавања начина живота, сурове тржишне утакмице за коју ми нисмо спремни, па смо унапред условљени животним стандардом, неупоредиво нижим од стандарда развијених европских друштва.

Не ступа се у Европску унију преписивањем бриселских закона и папира, него радикалним преображајем друштва, рационализацијом и модернизацијом целокупног живота. А европски фактори наше приступање Европској унији уцењују једним или неколицином одметника. Зар није већа цена ступања у нову епоху од главе једног генерала? Зар они из Брисела, Вашингтона, Лондона, Париза и Берлина, заиста мисле да смо ми само немислећа, балканска руља, потпуно амнестизирана? А ми ипак добро памтимо и крваво плаћамо историјску катастрофу коју су 1991. године узрочиле у Матрихту европска Дванаесторица када су одлучили да се растури Југославија, да би нас 2002. бриселска канцеларија присилно ставила у државни провизоријум који не постоји на планети због чега се и срушио 21. маја 2006. године. Нашом скромном памећу ми не можемо да схватимо да је моћној

Америци само корисно да са НАТО-армадом отима Србима Пећу патријаршију, Дечане, Грачаницу, Девич, Богородицу Љевишку, Хочу, саграђене пре но што је Америка постала држава. Ми Срби сматрамо да није демократски и хумано да нас “међународна заједница” приморава да на Косову и Метохији живимо са онима који нас три века и сада убијају и држе у логорима, а које смо и ми убијали и палили им куће.

Да се вратим конкретном размишљању о нашој одговорности за истину.

Без историјске, егзактне и болне истине о себи, својим заблудама и погрешкама у националној политици од Балканских ратова до рата НАТО алијансе против Србије, Србија неће бити духовно здрава и способна да крене у политички, економски, морални и цивилизацијски преображај и спокојнију будућност.

Знам добро да је историјска памет накнадна памет; да историјски разум за велика догађања нису имале и немају ни сада ни велике нације; да ирационални фактори покрећу велика колективна збивања. У историји се ретко у колективним збивањима разумно и морално поступало. Мали народ, какав је српски, не сме своју културу, своју националну самосвест и своју визију будућности дејствено да лиши накнадне памети: критичког односа према прошлости и увиђања својих заблуда, предрасуда, митова, грешака, националних лажи. Покушаћу да означим само неке, по мом сазнању, најкрупније историјске заблуде и грешке у српској националној идеологији и државној политици XX века.

Склон сам мишљењу да су Срби у утицајима европских и светских чинилаца, читав XX век проживели у кобним заблудама и издашно, ирационално гинули за њих. Славу неких националних подвига и скупих жртвовања, довело је у питање и обесмислило потоње време. Овим схватањем не желим да умањим величину дела наших предака и свог нараштаја; овим схватањем само потврђујем своје уверење о трагизму човековог и српског бивствовања.

Ако нисмо могли на половини XIX и почетком XX века да увидимо и предвидимо да је обнова немањих државе и ослобођење Старе Србије са Косовом и Метохијом - ратовање за ослобођење већине несрпског народа; да су Балкански ратови доносили Балкану ослобођење од вековне

османлијске окупације, сада морамо да увидимо да су то били српски ратови за туђе државе. Рат са Бугарском 1913. је само несрећан рат за оба народа. Неприхватање Лондонског уговора 1915. основни је узрок националне трагедије српског народа у XX веку. Повлачење српске војске и народа у зиму 1915. преко Албаније, херојски подвиг јединствен у европској историји, коштао је Србију око сто педесет хиљада душа, па се по коначном исходу не може сматрати разумним чином. Уједињење са Хрватима и Словенцима, плаћено је са милион и двеста хиљада српских глава, а код знатних делова хрватског и словеначког народа заједничка држава доживљена је као српско поробљавање и српски империјализам због чега је та Југославија од Коминтерних комуниста, хрватских и осталих југословенских националиста проглашена “тамницом народа”. Она је то остала и за половину Црне Горе до 21. маја 2006. године.

Југословенство као државна и културна идеологија било је засновано на погрешном уверењу да су Срби, Хрвати и Словенци “један троимени народ са две вере”, а превиђало се и не уважавало и из грандоманских српских разлога, да су то три супротстављене националне идеологије које желе своје, самосталне државе. Да је Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, односно Југославија, тешко одржива држава, показала је хрватска сепаратистичка петиција још 1919. године, Видовдански Устав 1921, убиство хрватских вођа у југословенском парламенту 1928, и коначно, априлски рат са Немачком и Италијом, Мађарском и Бугарском 1941, када су Југославију покушали да бране само Срби. А Срби у југословенској емигрантској влади, Срби комунисти и Срби монархисти у земљи, ни после стравичног усташког геноцида нису видели неки други облик државне егзистенције југословенских народа осим југословенског државног јединства.

Наравно, савезнички тријумвират је из својих интереса условљавао уважавање југословенског интегритета, али да није вођен онако суров грађански рат какав је вођен, државно питање југословенских народа могло се и друкчије решавати. Друга Југославија, створена на социјалистичкој идеологији и идеји братства и јединства ни са Титовом и комунистичком диктатуром као федерација није издржала више од десет година; са својом самоуправном децентрализацијом,

односно национално-сепаратистичким захтевима, утврдила се у конфедералном уставу 1974. са правом република на државност, самосталност и отцепљење. Нећу даље да историзујем српске заблуде, грешке и одговорности.

Именоваћу још неколико кардиналних грешака српских комуниста у политичким одлукама.

Зашто српски комунисти на заседању АВНОЈ-а, после усташког геноцида, у уставној конституцији нове Југославије нису захтевали аутономију за Србе у Хрватској? Зашто се српски комунисти нису супротставили Титовој одлуци да се забрани повратак шездесет хиљада Срба од Албанаца прогнаних са Косова и Метохије и Срба које су Бугари прогнали из Македоније, а да при том поштују идентитет и интегритет македонског народа? Зашто су српски комунисти прихватили брионски Устав 1974. који је дезинтегрисао српски народ, поделио Србију на три дела, а ужу Србију ставио у правно завистан положај од бирократске олигархије Војводине и Косова? Зашто Савез комуниста, чак ни после Титове смрти, није осудио мучитељске логоре на Голом Отоку, Светом Гргуру, Градишки, Билећи? Зашто српски комунисти нису политички осудили робијање Милована Ђиласа, Драгољуба Јовановића и других политичара неистомишљеника? Зашто садашњи равногорски и четнички покрет не осуди свирепо четничко клање Срба и Српкиња под окупацијом? Зашто вође босанско-херцеговачких Срба нису прихватили Венс-Овенов план 6. маја 1993. године, којим би се скратио рат за две године, избегао Дејтонски диктат, незасновао Хашки суд и потом се створили услови за праведно решење косовског питања, па српски народ не би доживео бомбардовање НАТО-пакта, нити би био проглашен народом агресора и народом ратних злочинаца? Зашто је у грађанском рату у Босни, Крајини, Лици и Херцеговини у дејствима неких паравојних формација обновљена четничка традиција каме, насиља, пљачке и бахатог примитивизма, а пре неки дан се на Равној гори бајатом националном реториком и лажима слави та наша грозна прошлост која у младим савременицима изазива стид? Зашто српски политичари и њихов најодговорнији човек није 1991. године у распаду Југославије решавао и решио косовско питање? Зашто ни српска опозиција, она која се сматрала демократском, није знала како да се реши косовско питање,

него се забављала симулантским дијалозима интелектуалаца и читав косовски проблем сводила на проблем изборних резултата? Зашто је и после политичког преврата 2000. године уместо заиста демократске и правне државе, настала наказна, мултипликовано партитократска, приватизована држава у којој је међу мањинским странкама ресорно раздјељен државно-друштвени и економски организам, власт и права као награда за лојалност у једној апсолутно непринципијелној коалицији? Да о овоме заћутим и наставим о основној мотивацији овог текста.

Најпречи задатак српске науке и интелигенције данас, ја видим у сазнавању и утврђивању истине о стварним узроцима разбијања Југославије, савесном утврђивању броја жртава свих народа који су учествовали у међунационалним и грађанским ратовима на југословенском тлу 1991-1999. године. Наш је животни задатак да “чињеничким истинама” порекнемо “организовано лагање” о Србима, користим синтагму Хане Арент, а то је у ствари институционализовано лагање које данас господари светским јавним мњењем у функцији истине “Лажи-истине” која постаје основа легалности доношења свих државних и политичких одлука великих сила, САД, Савета безбедности и Европске уније о Србији.

Муслиманско минирање пекаре у Мискиновој улици и ракетирање пијаци Маркале у Сарајеву, дакле, убијање свог народа, да би се оптужили Срби као крволоци; па сулуда измишљотина о силовању шездесет хиљада Муслиманки, над чим се згражавао немачки народ и читав свет; па увећавање и фалсификовање броја сребреничких жртава и на тој “Лаж-истини” бомбардовање Срба; па Вокерова инсценација српског масакра Албанаца у Рачку која је послужила као “моралан” повод за напад НАТО-пакта на Србију... Сетите се Клинтонове аргументације за НАТО-вско спречавање “хуманитарне катастрофе” Албанаца на Косову и његових лажних цифара побијених Албанаца. То су само неки докази америчке и европске државне употребе “Лаж-истине”.

Ми смо људски и патриотски обавезни да се егзактним чињеницама супротставимо “словеначком”, “ушашком” и “босанском моделу лагања” о узроцима и чиниоцима пропасти Југославије које је издашно искористио недобронамеран свет и Хашки трибунал.

Прве препреке истина о српском народу, морамо то да увидимо, представља нам наше домаће “организовано лагање” које плански и стручно користе амерички, немачки, британски и други инострани медији, а тим “аутентичним чињеницама”, тим доушничким истинама, снабдевају их корумпирани интелектуалци, “мондијалисти”, “антинационалисти” и неке “цивилне”, “невладине организације” које финансира иностранство. Томе доприноси и инфериорно, неуверљиво, равнодушно понашање српске државе, њених институција и медија према српским злочинима и српским лажима.

Ми се морамо одважити за сазнање и слободан говор истина о себи, својим националним лажима и заблудама и својим злочинима који су у српско име почињени у ратовима, и најстрожије их осудити у самој Србији. Злочини које су починили Срби до апсурда су увеличани и монструизовани гебелсовским и “бошњачким моделом”, како каже Жан Дилије у “Нувел опсерватору”. Треба “чињеничким истинама” да порекнемо те ужасавајуће лажи, особито о Сребреници која је постала муслимански Аушвиц, метафора српског злочинства, а најмање пет хиљада Срба убијених у Сарајеву, узгредне су жртве четворице сулудих Муслимана! Наше уверљиво супротстављање пропагандним стереотипима српских непријатеља изношењем “чињеничких истина”, данас неће успети да разувери творце, власнике и кориснике “организованог лагања” о српском народу, јер ми немамо новац, моћ и средства да се супротставимо глобалним лажима Си Ен Ена, Би Би Сија, немачким и француским телевизијама, дипломатама и пропагандистима светских моћника. Биће потребно много времена да се њихови пропагандни стереотипи замене истинама. Међутим, нама је истина неопходна данас за наше достојанствено опстајање у људској заједници; да наша деца и омладина расту са истинама о својим родитељима и прецима и да се не стиде што су Срби. Нама је истина неопходна за промену себе и стварање себе.

Ми се можемо освестити само на истинама и учинити их темељем националне и друштвене свести да би смо спасли свој колективни разум од разарања и параноје прогоњених. Без истина и историјског разума ми немамо идентитет, а без идентитета ни будућност као историјски народ.

Да закључим овај летимичан и суморан осврт на српску судбину питањем: да ли су и зашто су скоро све националне, државне и друштвене тежње српског народа у XX веку окончане поразима? На то питање - тојнбијевски изазов - наши савременици од своје интелигенције чекају истините одговоре. Само ако уистину себи разјаснимо XX век, имаћемо умну снагу да заснујемо разумну наду у спокојну будућност у XXI веку. Срби имају моћ, уверен сам, да изврше тај најтежи подвиг у својој новијој историји.

Врло сам свестан да у својим размишљањима о неким животним питањима српског народа нисам надвладао тему своје песимистичке душе. Слагао бих да сам оптимиста. Али ја сам борбени песимиста. И подсећам вас овде у митском граду Крушевцу: ако је изгубљена битка, на Косову није изгубљено царство српско. Из духа народног родио се величанствени српски еп и етос чије је језгро слобода. На косовској изгубили стечено је историјско знање и морално искуство за опстанак народа. Потом је настало стваралаштво Деспота Стефана Лазаревића. У култури и културом је затрајала Србија: израсле су Манасија, Каленић, Љубостиња, Велуће, Руденица, Наупаре, Коморан, Рамаћа, Врачешњица; створена је школа Константина Филозофа зацвилела је горда патња монахиње Јефимије да се роди прва српска песникиња; из Стефанове племићске и дубоке душе кликнуо је Слово Љубве – прва српска песма; извила се ренесансна вертикала српског духа.

Последњих деценија, последњих година, ових дана поново, уз наше дуготрајно учешће и неучешће, силом и неумљем отимају нам се Косово и Метохија. Америка и њени следбеници “решавају косовско питање” на најлакши и најпогрешнији начин. Без трунке историјског разума и правде, слепи за будућност. Америка и велике силе Европске уније стале су на страну балканског варварства: еволуцијом стварају Велику Албанију – државу будућег генератора неоосманизације и исламизације Балкана. Може се догодити да се за десет година разломи Црна Гора. Може се догодити да за деценију-две Македонци у Скопљу започну борбу за људска и национална права. Може се догодити да биолошке, милитантне и верске агресије крену ка Северу и Југу... Јер се занова нова сила на Балкану, традиционално спремна за сва

вазалства ради остварења својих главних циљева: освајања туђих територија.

Србију жестоко боли Косово, али се Србија и одласком дукљанске Црне Горе згушњава за опстанак. Косово не губи само Србија - Косово губи хришћанска Европа! А које су војсковође и политичари за хришћанску Европу изгубили Косово – имена тих чиновника ће знати можда само ретки читаоци старих новина. Ово је доба само по злу значајних људи. Много их је да се памте.

А шта ће бити са нама Србима? Ако се приберемо, осветимо истинама и затрајемо културом, поново ћемо да се успоставимо као слободарски, моћан и историјски народ.

Управо о томе ћу још неколико реченица да изговорим.

Почео сам ово излагање подсећањем на своје питање “Како да стварамо себе”, постављено у најави велике кризе Југославије 1967. године. Говорећи о свом доживљају српског XX века, покушао сам да сагледам Србе и Србију и себи разјасним шта смо учинили са собом у XX веку. Није тешко да се увиди да смо много урадили на пословима историје и да смо много грешили. Овде где смо сада не можемо и нећемо да останемо. Морамо, дакле, поново да стварамо себе.

Треба оном вољом и свешћу да кренемо да се успињемо онако као се Србија просвећивала и европеизовала на почетку XX века; онако како се Мишићева Прва армија из подножја Суворора и Рудника успињала на врхове Суворора, Повлена и Маљена, побеђујући четвороструко јачег непријатеља; онако као смо кренули за слободу против нацизма; онако како смо обновили порушену земљу после Другог светског рата; онако како смо се упорно супротставили Стаљину; онако како смо од сељачког и примитивног друштва створили, индустријско, просвећено и развојно друштво, упркос ограничењима титоистичке идеологије. У друкчијим условима и за нове циљеве ми смо народ који има памет и снагу да понови своје историјске подвиге из прошлости.

Сва зла која су нам се догодила – разарање Југославије, милион прогнаних Срба из народа и држава разбољених србомржњом са последњом победом Аустро-Угарске, Коминтерне и Албаније у Црној Гори – нису то само зла и несреће него биће и потврда оне Хегелове филозофеме да зло рађа

и добро. Да, родиће нам се и добро ако му помогнемо да се роди. Са грбаче су нам се стресли непријатељи и лажибраћа. Остали смо на своме и ускоро ћемо се још више згуснути да нам више нико не може наше да отима. Сада Србија ступа у нову епоху. Да се неко време повија и сагиње, али више не треба и не мора да клечи. Ми можемо и хоћемо да створимо савремено, солидарно, демократско друштво које ће својим вредностима бити равноправно свим напредним друштвима у Европи. Ваљда смо велике заблуде потрошили, све политичке поретке испробали, предуго смо жртвени јарци и парије.

Имамо природно богату земљу са изузетно значајним геополитичким положајем, имамо најбољу њиву у Европи, имамо довољно воде, шума и руда; имамо знања и искуства грађења и стварања; имамо млад народ који је жељан радног, стваралачког и нормалног живота.

Чиме и по ком реду треба да започне наш препород?

Ја сматрам да најпре треба политичаре да променимо и законима политику учинимо поштеним и паметним делањем за опште добро. Неопходни су нам заиста друкчији и одговорнији људи на власти, људи знања и способности, а не чланови странака и професионални политичари, идеолошки остаци грађанског рата и титоизма. Неопходан нам је правни поредак са демократским и строгим законима какви постоје у најнапреднијим државама Европе. Неопходне су промишљене и енергичне мере за привредни опоравак, а он је могућ.

А најделатнији покретач нашег препорода треба да буде свестан страх од даљег пропадања и нестанка који нам прете. Са таквим свесним страхом морамо да се пренемо и схватимо неопходност знања, поштења и радиности.

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС NATIONAL INTEREST

ЧЛАНЦИ

Михајло Поповић

ДРУШТВЕНИ ДЕТЕРМИНИЗАМ,
ТОТАЛИТАРНИ СИСТЕМИ И ПРОЦЕСИ
ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ 39-60

Славољуб Лекић

СЛОВЕНСКЕ КРАЈИНЕ У ЕВРОПИ 61-72

УДК: 327

Примљено:
17. 03. 2007.

Прихваћено:
03. 04. 2007.

Оригинални научни рад

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС

NATIONAL INTEREST

Година II, vol. 2

Број 1/2007.

стр. 39-60

*Михајло Поповић**

ДРУШТВЕНИ ДЕТЕРМИНИЗАМ, ТОТАЛИТАРНИ СИСТЕМИ И ПРОЦЕСИ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ

Резиме

Поред објективне стране, друштвени детерминизам има и субјективну страну у коју је укључено релативно слободно деловање друштвених актера, тзв. историјских личности и других утицајних група и појединаца. Успешност друштвених покрета и других људских акција зависи и од тачности идеја и схватања од којих покрети полазе и теже да их остваре. Два облика тоталитаризма, фашизам и социјализам, као друштвени покрети полазили су од мањевише погрешних доктрина. Зато су ови друштвени покрети били неуспешни и из њих настали друштвени системи били су нестабилни и историјски краткотрајни. Фашизам и социјализам, као партијске диктатуре, морале су се одржавати првенствено политичком и војном силом. Поред карактера опитних циљева фашизам и социјализам се битно разликују и по томе да ли доминира спољна агресивност према другим народима (фашизам), или преовлађује унутрашња агресивност према унутрашњем, класном непријатељу (социјализам).

Социолози полазе од теорије вероватноће и могућности различитих друштвених сценарија у предвиђању будућих модела светске расподеле моћи (превласт једне суперси-

* Михаило Поповић је професор Филозофског факултета Универзитета у Београду.

ле, “хегемонија без хегемона”, вероватноћа избијања нових светских ратова). Најкрупније грешке садашње америчке владе које се у раду посебно анализирају, објашњавају се делимично и као последица опадања америчке привреде и њеног укупног утицаја на светска збивања. Све веће и чешће погрешке америчке спољне политике су последица не само нестанка друге велике силе, Совјетског Савеза, него и пораста политичке нервозе америчке елите због слабљења њеног укупног утицаја на светска кретања.

Кључне речи: глобализација, глобализам, интернационализам, социјализам, тоталитаризам, фашизам, империјализам

Национално, интернационално и глобално

Не смањује се број аутора и студија, који се баве проблемима глобализације у светским размерама, али изгледа такође да се не смањује ни степен несагласности између научника који су писали о овим питањима.¹ Ова чињеница само по себи не би требало да забрињава. Научници, нарочито у друштвеним наукама, често се не слажу у објашњењу неке друштвене појаве, било да користе различите научне приступе, или се концентришу само на одређене стране појаве, чији значај и улогу том приликом наглашавају. Када је реч о процесима глобализације у свету, могућност неслагања значајно расте, јер се ради о веома широком подручју друштвених појава и процеса, о “мору без обала”. Постоји, међутим, још један разлог који, могло би се рећи непотребно, још више повећава степен међусобног неслагања. Имам у виду однос према појму глобално, који у преводу на наш језик значи целовит, укупан. Он се не само неједнако дефинише него се и меша са другим појмовима, посебно са термином интернационално. Покажимо то на неким примерима.

Веселин Вукотић, економиста, одређује светски ниво глобализације као “растућу економску међузависност између

1 Економиста Љубомир Маџар у приказу зборника прилога чији су сарадници учествовали на међународној конференцији »Економија – за коју врсту будућности« (Рим, 1995) констатовао је да су гледишта већине учесника била међусобно не само различита него често и противречна. О томе: Маџар Љубомир, “The Challenge of Globalization in the Time of Change”, у зборнику *Глобализација и транзиција*, Институт друштвених наука, Центар за економска истраживања, Београд, 2001, стр. 29.

земаља”.² Ако један и други појам означавају степен међузависности између земаља, у чему је разлика између глобалног и интернационалног?

Није онда без разлога реаговање Мартина Шоа (Martin Shaw), који је изнео своје “дубоко незадовољство због начина на који су друштвени научници досада схватали значење ‘глобалне промене’”.³ Али и он више наслућује него што довољно јасно увиђа да су глобално и интернационално два различита појма, иако су међусобно тесно повезана. Шо са правом сматра да се глобално разликује од националног и интернационалног. Остаје, међутим, недовољно јасно како би се до синтетичког појма глобалног дошло путем “три правца истраживања”: испитивањем појава у оквиру постмодерне чији аутори поричу извесност у модерном свету; истраживањем међународног поретка после хладног рата, и; проучавањем самог појма глобализације.⁴

Мартин Шо предлаже термин “глобална револуција” као прецизнији од глобалности уопште, јер термин “глобална револуција” треба да сугерише да су политичко-војне транзиције у садашњем свету имале посебан значај за развитац културних, економских и техничких процеса и трансформација.⁵

Ако је тачна претпоставка, да појам глобално треба разликовати од интернационалног и националног, неопходно је показати и затим анализирати разлике између ова три појма. При том се најчешће указује на разлику између националног и интернационалног, инсистирањем на чињеници да се смањује и ограничава државни суверенитет. Истина, ограничавање суверенитета и моћи националних држава није подједнако за све њих. Мале, па и средње државе, трпе ово ограничавање знатно више него велике и моћне државе.

Када је реч о односу интернационалног и глобалног, није довољно рећи да расте међузависност између земаља. Основно питање је када пораст интернационалне међузависности прелази у нов квалитет, у глобалну међузависност?

2 Вукотић Веселин, *Глобализација и транзиција*, стр. 12.

3 Shaw Martin, *Theory of global State*, London, 2000, p. XI.

4 Shaw Martin, op. cit. pp. 3-8.

5 Shaw Martin, op. cit. p. 8.

Поменути Мартин Шо је на ово питање одговорио тако што се услед корених светских промена ствара глобална држава, чија структура глобалне моћи укључује нове облике власти и насиља. Глобална структура нове државе истовремено проширује један проблематичан облик поретка, који подстиче рат између глобалне државе и других држава које нису глобалне. Упркос многоструким добицима за глобалну демократију постоји реална опасност од анархије у савременом свету.⁶

Није довољно јасно из реченог шта Мартин Шо мисли под новом глобалном државом, да ли подразумева САД као једину суперсилу или неку другу супердржаву која засада још не постоји. Има више основа за претпоставку да је у питању САД. Утолико пре што он у уводу говори о “глобалној западној држави”. Њу супротставља “идеологији Трећег света”, која полази од тога да је “амерички империјализам” камен темељац светске политике. Мартин Шо иде толико далеко у својој идеолошкој пристрасности да као пример демократског деловања Запада наводи интервенцију НАТО пакта, односно бомбардовање Србије, чија је “влада учинила геноцид над косовским Албанцима”.⁷

Френсис Фукујама је у том погледу прецизнији и јаснији са својим схватањем “универзалне и хомогене државе” која треба да настане из садашње америчке државе у развијеном свету слободног тржишта и либералне демократије, што би требало да значи “крај империјализма”.⁸

Има више основа да се тврди да је нова глобална држава, односно њен значајан зачетак садашња “светска влада у сенци”.⁹ Светска влада у сенци је пре та нова глобална власт у оној мери у којој је успела да се наметне свим постојећим националним владама, укључујући и америчку администрацију. Без обзира на то ко су чланови светске владе, из којих земаља потичу, битно је да је она постала “светска влада”, која има у свету највећу концентрацију политичке и војне моћу у својим рукама.

6 Shaw Martin, op. cit. p.194.

7 Shaw Martin, op. cit. p. 144.

8 Фукујама Франсис, *Крај историје и последњи човек*, Београд, 1997, стр. 260-261.

9 Аврамов Смиља, *Трилатерална комисија. Светска влада или Светска тиранија*, Ветерник, 1998.

Ако ово одређивање карактера “светске владе у сенци” може да изгледа спорно, чини ми се да је разликовање међу-државног и светских (глобалних) ратова мање проблематично. Рат између две државе, каквих је било знатно више, није исти војни сукоб као што су били два светска рата у првој половини прошлог века. Није разлика само у броју држава које су у војном сукобу. У питању је квалитативна специфичност светских сукоба, које називамо светским ратовима. Ове две врсте ратова се разликују у узроцима и последицама. У случају два светска рата узроци су у систему капитализма ка светског система, у оним његовим чиниоцима који су довели до сукоба између две групе земаља. Код мањих ратова између две државе узроци су обично мањег значаја и обима, као што су спорови око граница или нека друга међусобна нерешена питања.

Светски ратови као глобални сукоби изазивају, такође, глобалне последице у светским размерама. Последице два светска рата осетиле су скоро све земље света, неке више и непосредно, а друге мање и посредно.

Тешкоће у разликовању појмова интернационално и глобално проистичу добрим делом и због тога што су интернационални односи између земаља мање-више формирани, док је глобална реалност тек у процесу формирања. Фолкер Борншир (Folker Bronschier) и Кристофер Чејз-Дан (Christofer Chase-Dun) пишу о глобализацији као процесу, који се јавља у четири вида: као заједничка еколошка ограничења (constraints); ширење западних вредности и институција; као глобализација комуникација у светским размерама, и; као економска глоблизација.¹⁰

Појам глобално или глобални процес не садржи само претежно динамични аспект. Он се диференцира и тако што се односи на различита географска, економска и политичка подручја. Некада су то била три подручја: западни капиталистички свет, социјалистички блок држава и Трећи свет или земље у развоју. Бјорн Хетне посматра ово тројство са становишта кризе: Север - проблем државе благостања; Исток - судбина социјалистичког пројекта, и; Југ - економија пре-

10 Volker Bornschier and Christopher Chase-Dunn (eds.), *The Future of global Conflict*, London, 1999, pp. 293-297.

живљавања.¹¹ После распада европског социјализма остала су само два подручја - Север и Југ.

Социолошко разматрање карактеристика две области, Запада и Трећег света, није теоријски неутрално, а поготово не са идеолошког становишта. Поједини аутори пишу само позитивно о одликама западног подручја света, док о земљама у развоју пишу критички. Позитивно пренаглашавање Западног света има, бар донекле, своје разлоге и оправдање. Савремени индустријски свет и грађанско друштво настали су у западној сфери, у Европи и Америци са претензијом, готово од самог почетка, да се шире и да завладају неразвијеним земљама (епоха колонијализма).

Основни однос Северозапад-Југоисток има и своју другу страну, на коју указују претежно лево оријентисани аутори, који критички пишу о “слободном свету”, било да расправљају о империјализму моћних западних држава или о њиховој хегемонији.¹² Теоријској критици западног света највише су допринели Имануел Валерстејн и Самир Амин са теоријом зависног развоја и империјализма. Валерстејн је обогатио теорију светског система са више доприноса у које спада и идеја о подели света на центар, полупериферију и периферију.

Према Валерстејну, ушли смо у дуготрајни период хаотичне трансформације светског система, који прати процес опадања америчке моћи и њене доминације.¹³ Основни конфликт је између присталица хијерархије и привилегија и оних који настоје да створе максимално демократски поредак. Валерстејн иначе заступа гледиште о отворености и неизвесности будућег развоја светског система, тако да се не може рећи који ће од два пута преовладати, капиталистички или антикапиталистички.

*Неизвесност будуће глобализације и
друштвеног развоја у целини – случај
тоталитарних система*

На почетку, поменимо изнето гледиште Имануела Валерштајна о отвореном детерминизму и неизвесности буду-

11 Hettne Bjorn, *Development Theory and The Three Worlds*, London, 1996.

12 Види кр.так преглед савремених теорија о глобализацији у чланку Владимира Вулетића, зборник *Глобализација и транзиција*.

13 Walerstein Immanuel, *Опадање америчке моћи*, Подгорица, 2004, стр. 90.

ће глобализације. Које ће нове врсте друштвених система да се успоставе, “стварно је немогуће унапред одредити, пошто систем представља функцију бесконачности појединачних избора који нису системом контролисани”.¹⁴ Лудвиг Вон Бер-таланфи, оснивач опште теорије система, као нове научне дисциплине, знао је да каже да је “историјска неизбежност” једна фантазмагорија заснована на схватању које више не постоји.¹⁵

Социолог Морис Халиман (Maureen Halliman), у својој »Адреси председника Америчког социолошког удружења«, скреће пажњу на ограниченост класичних претпоставки о континуитету и линеарности друштвеног развоја. Он сматра да би математичке моделе требало изградити на теоријској претпоставци о дисконтинуитету и нелинеарности будућег развоја друштва.¹⁶

Пошто развој није унапред у потпуности детермини-сан, поставља се питање какве су могућности да се научници уопште баве проблемом предвиђања будућности. Социолози мисле да то могу да чине на основу теорије вероватноће и ако је дата одговарајућа друштвена теорија уз потребне емпи-ријске информације. Тако је Рендал Колинс применио геополитичку теорију као основу за предвиђање пропасти Совјет-ског Савеза.¹⁷

Посебно је занимљиво гледиште Чарлса Тилија, који је анализирао услове, узроке и последице европских револу-ција које су се одиграле у дужем европском периоду од пет стотина година. После социолошких испитивања он је закључио да хронологија европских револуција у различитим реги-онима Европе показује велике варијације и промене у револуционарним процесима. Из посматраних случајева може се закључити, како регионалне и временски променљиве форме унутрашњих друштвених односа и државне власти могу обликовати карактер европских револуција.¹⁸ Други социолог,

14 Op. cit. стр. 58.

15 Von Bertalanfy, *General System Theory*, New York, 1969, p. 113.

16 Halliman Maureen, *The Sociological Study of Social Change*, American Socio-logical Review, 1997, N. 1, p. 1.

17 Collins Randall, *Prediction in Macrosociology. The Case of the Soviet Union*, Am. Jour. of Sociology, N, 6. p. 552

18 Tilly Charles, *To Explain Political Processes*, Am. Jour. of Sociology, 1995, N. 6, p. 1604.

Тимур Куран (Timur Kuran) закључио је, посматрајући револуционарне промене, да се може изградити гледиште о неизбежности “револуционарних изненађења”.¹⁹

У књизи Тоталитарни системи и другим радовима пошао сам од гледишта о отвореном друштвеном детерминизму који дозвољава могућност релативно слободног деловања главних актера, тзв. историјских личности, државних и политичких управљача, као и припадника других утицајних друштвених група. Без ове претпоставке не би се могло говорити ни о њиховој историјској одговорности.²⁰ Ову теорију сам применио да бих могао одговорити на питање како и зашто су настали тоталитарни системи у двадесетом веку, фашизам и социјализам, и због чега су трајали релативно кратко време, нарочито национал-социјализам у Немачкој.

Из могућности релативно слободне људске акција произлази могућност да значајни друштвени актери прихватају и примењују како тачне политичке програме и стратегију, тако и оне доктрине и програме који садрже погрешне политичке идеје и схватања. Примена тачних доктрина и програма омогућује појаву успешних друштвених покрета и из њих насталих стабилних друштвених система, који успешно функционишу и могу да трају дуже времена. С друге стране, друштвени покрети који се инспиришу погрешним политичким схватањима и идејама, нису у стању да утичу на формирање рационалних и стабилних система који могу да трају дуже време. Зато се таква друштвено-политичка уређења могу одржавати првенствено силом, политичком и војном. Због тога се она могу формирати једино као неограничене једнопартијске диктатуре и противе се сваком облику демократије.

Као пример успешних друштвених система којима није првенствено потребна сила да би се одржали и успешно функционисали, могу се навести друштва и државе у којима је изграђена капиталистичка робна производња, правна држава и вишестраначки грађански поредак. На другој страни су наведени тоталитарни системи, који нису могли да опстану дуже време.

Није потребно посебно наглашавати, да успешност и трајност капиталистичког поретка, правне државе и више-

19 Op. cit. p. 1528.

20 Поповић Михаило, *Тоталитарни системи*, Београд, 1997, стр. XXI-XXV

страначког политичког система не могу да се објасне само полазећи од тачности схватања француске просветитељске филозофије и идеја Француске револуције 1789 године. Као што с друге стране појава тоталитарних система у првој половини двадесетог века не може да се објаснити првенствено расистичком теоријом и веровањем у неограничену владавину супериорне германске, немачке расе.

У првом случају, објективну страну друштвено-историјског детерминизма чинили су капиталистички, продукциони односи и стварање грађанског друштва са његовим институцијама, који су и омогућили у крајњој инстанци настанак и успешну примену општечовечанских идеја Француске револуције и просветитељских филозофа. Ове идеје биле су општечовечанске по свом садржају а не буржоаске, као што се често погрешно карактеришу. Идеја о томе да је човек по свом природном пореклу слободан, да су ви људи једнаки пред законом (основа правне државе) битно су омогућиле да се успешно развијају капиталистички односи и грађанско друштво.

На другој страни, Хитлерова расистичка теорија и друга погрешна схватања фашистичке доктрине нашле су повољну друштвену подлогу у поразу Немачке у Првом светском рату, као и у објективним условима капиталистичког система на ступњу империјалистичких освајања и сукоба између главних капиталистичких држава у њиховој борби за превласт у Европи и свету тога времена. Најбројнији народ у Европи, са највећим економским потенцијалом, али без развијене демократске традиције која је карактерисала Француску и Енглеску, немачки народ је релативно лако прихватио расистичку теорију о превласти германске расе, која је оправдавала и подстицала његов реваншизам, што је и био главни мотив националсоцијалистичког покрета и главни узрок другог светског рата.

У упоредно-социолошкој анализи узрока и последица Француске револуције 1789. и руске Октобарске револуције 1917. настојао сам да покажем значајне предности прве и битне слабости друге револуције. Основна теза мога рада је да је Француска револуција (1789) била универзална, општечовечанска по својим циљевима и идеалима, а имплиците буржо-

аска, капиталистичка, јер је објективно подстицала изградњу капиталистичког друштва. Октобарска револуција (1917) била је по својим тежњама експлиците пролетерска класна), а имплиците по свом крајњем исходу требало је да буде општечовечанска.²¹

Тако се десило да су идеје Француске револуције биле не само значајан подстрек за развој капитализма него и грађанског друштва у целини, које је општечовечанска, цивилизацијска тековина. Те идеје не само да су утицале на развој буржоаског друштва него су допринеле и формирању социјалистичке доктрине и замислима и остварењима Октобарске револуције.

Маркове и Енгелсове идеје о диктатури пролетаријата, о тржишној привреди као искључивом својству буржоаског, капиталистичког система, о грађанској демократији као искључивом облику буржоаске диктатуре, биле су једностране и погрешне и као такве, у ствари, послужиле као путоказ и идеолошко оправдање за формирање јенопартијске диктатуре, идејно лево усмереног тоталитаризма.

Велике идеје Француске револуције сачувале су своју вредност и данас, у епохи када модерни капитализам још увек показује своју снагу и способност да подстиче развој производње, али и када се отвара криза глобалног светског поретка. Налазимо се у времену када је америчка привреда у опадању и када агресивна политика једине преостале суперсиле доживљава досада најтеже ударце и поразе после пораза у Вијетнамском рату.

Али, пре преласка на најновији период савременог друштва, потребно је обратити пажњу на јадну врло значајну разлику између фашизма и социјализма о којој се готово и не води рачуна у друштвеној науци. Та је разлика, наиме, значајна за разумевање природе једне и друге једнопартијске диктатуре, као и за објашњење разлике у дужини трајања једног и другог тоталитаризма.

Прва и најупадљивија разлика између њих је свакако у карактеру циљева којима су се руководили. Расистичка “теорија” је не само изразито конзервативна него и антиљудска, Социјалистичке идеје о укидању класне и сваке друге експло-

21 Поповић Михаило, “Улога људске грешке у историји”, Социолошки преглед, 2002, бр. 3-4, стр. 310.

атације, о друштвеним једнакостима су битно хумане и прогресивне.

Друга значајна разлика коју је потребно истаћи јесте различито усмерење агресивности, која је иначе у природи тоталитарног система. За фашизам је карактеристична доминација спољне агресивности која је усмерена према спољњем непријатељу. Социјализму је као доминантна својствена унутрашња агресивност, оријентисана према унутрашњем, класном непријатељу.²²

Пролетерски интернационализам је носио у себи извесну “агресивност” која се манифестовала као тежња за подстицањем пролетерских револуција у другим земљама. У Мађарској је 1919. године кратко време постојала Мађарска совјетска република, која је трајала само 133 дана. Али пролетерски интернационализам ипак није карактерисала таква спољашња агресивност као што је био случај са фашизмом и нацизмом. Маркс се, на пример, није залагао да немачка радничка класа, у коју је имао највише поверења, нападне и окупира Француску и покори француску радничку класу, као што је то учинио национал-социјалиста Адолф Хитлер. Ни Лењин ни Стаљин нису супротстављали руску радничку класу радницима и народима европских земаља. Стаљину је рат био наметнут. Совјетски Савез је био жртва Хитлерове агресије.

Једна тоталитарна земља напала је другу тоталитарну земљу, док је истовремено стаљинистички тоталитаризам своју главну борбу водио против унутрашњег, “класног” непријатеља. Док се Хитлер спремао да нападне Совјетски Савез, у “првој земљи социјализма” Стаљин и његови главни помагачи вршили су “чистку” против стотине хиљада невиних грађана, међу којима су били и најистакнутији политичари, генерали и научници, тако да је Црвена армија била знатно ослабљена у времену пред почетак Другог светског рата.

Према политици пролетарског социјализма дошло је доста рано до значајног начелног преокрета. У првом издању своје књиге Основи социјализма априла 1924. године Стаљин је још заступао идеју да је за коначну победу социјализма у једној земљи неопходна успешно изведена револуција у више земаља. Већ у јесен исте године, у другом издању своје

22 Видети: Поповић Михаило, *Тоталитарни системи*, стр. 27-31.

књиге, Стаљин је потпуно променио став доказујући да је могућа победа социјализма и само у једној земљи. Овај идејни преокрет, који је Лав Троцки жестоко критиковао као Стаљинову издају, десио се после пораза европског пролетаријата и првих успеха совјетске привреде.

После завршетка Другог светског рата дошло је до обратне ревизије начела пролетарског интернационализма. То се догодило када је Совјетски Савез изашао из рата као један од победника савезничке коалиције. Околности су биле потпуно другојачије од оних у којима је Совјетски Савез био у почетку и после окончања Првог светског рата. Црвена армија је практично окупирала источно-европске државе и успоставила социјалистичко уређење.

Доминација супротних усмерења тоталитарне агресивности изазвала је битно различито трајање десног и левог тоталитаризма. Преовлађујућа спољна агресивност према другим народима и државама могла је да одржи фашизам само у кратком периоду припрема пред Други светски рат, као што је фашизам могао да доживи свој епохални крај само у једном ратном сукобу. Судбина левог тоталитаризма била је управо супротна пре свега захваљујући доминацији његове унутрашње агресивности.

Социјализам у Совјетском Савезу у међуратном периоду могао је да опстане тако дуго, јер је тенденцију ширења пролетерског социјализма заменила борба против унутрашњег “класног непријатеља”, која није сметала ни једној европској држави. После Другог светског рата ширење социјализма у источној Европи могло је да изазове само један “хладни рат”, немирољубиву коегзистенцију два супротна војно-политичка блока држава. Један од победника савезничке коалиције, Совјетски Савез могао је да продужи свој живот, па и да донекле напредује све док унутрашња агресивност према “класном непријатељу” није довела до унутрашње самодеструкције, до “политичког самоубиства” социјализма. Када је унутрашњи “класни непријатељ” све више постајао све готово цео народ (побуне народа у источно-европским земљама), Михаило Горбачов, Борис Јељцин и други совјетски руководиоци постали су први стварни класни непријатељи социјализма. Под њиховим руководством извршена је “мир-

на револуција”. Перестројка је довела до демонтирања левог тоталитарног уређења, који је боловао од преовлађујуће унутрашње агресивности.

Ко одлучује у савременом свету?

Није лако утврдити ко све одлучује у савременом свету, да ли је већи утицај оних који су званично на власти, или стварно владају они који стоје иза власти, који су у њеној позадини, власници крупних корпорација, војни руководиоци или скривене светске силе као што је “светска влада у сенци”? Но, и поред свих резерви, поћи ћемо од претпоставке да су стварно најмоћнији они који се налазе на власти. У сваком случају, они сносе највећу одговорност за политику која се води у земљи и свету. На њих се народ највише, па чак и једино љути, када њихова политика изазива невоље и тешкоће у земљи.

Полазећи од ове опште претпоставке, сматраћемо да су садашња америчка влада Џорџа Буша, као и претходне америчке администрације, највише одговорне за политику коју већ прилично дуго води руководство једине преостале суперсиле у свету. Они су најодговорнији, како за успешне политичке потезе, тако још више и чешће, за велике грешке, односно за тешке последице и страдања која су доживеле државе и многи народи у данашњем свету. Зато је потребно задржати се највише на политици садашње америчке владе.

Познато је, посматрано у светским размерама, да последњих година, па и претходних деценија, опада моћ америчке привреде. Иако је америчка привреда, као и друге националне економије, имала уобичајене успоне и падове тј. циклусе напредовања и назадовања, за америчку привреду је карактеристично њено релативно стално опадање у односу на економију неких других крупних националних привреда, пре свега Јапана и Немачке.

У периоду од 33 године, од 1956-1989, међу 50 највећих компанија у свету било је 42 америчких на почетку посматраног периода (1956), а на крају само 17 (1989). У другим водећим земљама, пре свега у Јапану и Немачкој, тренд је био управо обрнут. Међу 50 највећих светских корпорација на почетку периода Немачка је имала само једног “представ-

ника”, а Јапан ниједног. На крају овог периода у “породици највећих предузећа” нашло се 6 немачких и 10 јапанских корпорација.²³

Занимљив је, такође, и светски привредни тренд пораста учешћа Јапана, Кине и неких других источно-азијских националних привреда у светској економији. При томе, што се мање зна, догађа се враћање привредне хегемоније источне Азије, која је доминирала над европском економијом пре 200 и више година. 1750 године, на пример, западне земље су производиле само 18,2% од светске производње, док су Кина, Јапан, Индија и Пакистан учествовали са 61,1% у светској производњи.²⁴ Обнављање привредне хегемоније Азије у светским размерама не дешава се, дакле, први пут у историји.

Потребно је, такође, приметити да се по свој прилици мења модел светске доминације. Од некадашње историјске епохе у којој су се смењивале светске империје (царства), преко епохе колонијализма у којој су националне (европске) државе следовале једна другу, доспело се до нове парадигме, која је на почетку стварања, и коју карактерише доминација регионално расутих глобалних корпорација. Престаје, дакле, да делује модел доминације једне државе, што је карактеристично за садашњу епоху.²⁵

Али, вратимо се нашем главном питању: шта се дешава са положајем и улогом једине суперсиле, ако САД, како је указано, доживљавају опадање учешћа своје привреде у светској економији? Да ли овај и други трендови не доводе само у питање америчку хегемонију, него изазивају и појачану нервозу америчке владајуће елите и на тај начин је подстичу да прави све чешће и све крупније грашке?

Овај процес је почео да се дешава приближно од времена урушавања европског социјализма, преко америчке интервенције у Босни и Херцеговини и бомбардовања Србије 1999. године, до агресивних ратова у Авганистану и Ираку. Није ли “свеопшти рат против светског тероризма”, у ствари, рат Америке против арапских и муслиманских земаља, делимич-

23 Bergesen A., R. Fernandez, *No has the Most Fortune 500 Firms, in The Future of Global Conflict*, p. 153.

24 Op. cit. 170-171, pp. cit. 170-171.

25 Borrego John, *The future of global Structure*, p. 175.

но и због њене безрезервне подршке Израелу, која у Америци доживљава критику у последње време? Предочено се, заправо, збива у раздобљу које наговештава слабљење америчког утицаја и крупне промене у светском тј. глобалном систему.

Када људи, не само као појединци и удружени у групе него и националне државе, осете да им измиче чврсто тло под ногама, посебно ако им је до тада било могуће владање светом, тада обично настају околности за чешће грешке, и то оне најкрупније. Због концизности потребно је указати на главне грешке америчке администрације, које је учинила у последњих десетак година.

Грешка 1: као прву грешку помињем одлуку Клинтонове владе и других држава чланица НАТО пакта да бомбардује Србију 1999. године, што је било у флагрантној супротности не само са чињеницом да је одлука донета без сагласности Савета безбедности ОУН него и противно међународном праву уопште.

Стварни разлог: Као што су Клинтон и неки други западни званичници говорили, главни разлог ове погрешне одлуке био је у схватању да је институцији ове војне организације било неопходно да докаже неопходност сопственог постојања и кредибилитет у периоду после престанка хладног рата. Југославија, односно Србија била је изабрана као погодна мета због ситуације после грађанског рата на територији бивше Југославије и посебно због усвојеног погрешног веровања да су Срби главни кривци за ове ратове.

Лажно оправдање: Врло јака антисрпска пропаганда под сугестијом западних влада и утицајних антисрпских лобија (хрватског, муслиманског и других) измислила је хуманитарну катастрофу косовских Албанаца као наводну последицу Милошевићеве политике “етничког чишћења” у покрајини; док је, у ствари, хуманитарну катастрофу, тј. бежање косовских Албанаца у Албанију изазвало је НАТО бомбардовање.

Грешка 2: одлука америчке владе да покрене рат против Авганистана, односно против Талибана са циљем да се ухвати Бин Ладен и ликвидира “центар светског тероризма”; ову своју одлуку америчка влада је донела на основу права на “превентивни рат”, које је она сама себи приписала.

Стварни разлог: Тежња САД да заштите и појачају своје присуство и доминацију суперсиле на Блиском истоку, посебно због америчке контроле главних извора нафте у свету.

Лажно оправдање: Иако је америчка влада имала стварну намеру да ухвати Бин Ладена, њена борба против светског тероризма је више изговор у који је требало да прикрије њену хегемонију као суперсиле.

Погрешка 3: Одлука Џорџа Буша, односно америчке администрације да нападне Ирак, сруши режим Садама Хусеина и успостави “демократски поредак” у овој земљи.

Стварни разлог: проширење и даље јачање америчке хегемоније на Блиском истоку.

Лажно оправдање: Сви “агументи” америчке владе у ову сврху били су чињенички и принципијелно лажни, од нетачних података Америчке информативне агенције (ЦИА) да Ирак располаже тајним оружјем за масовно уништење, до нетачног обавештења да је Садам Хусеин сарађивао са Бин Ладеном.

Грешка 4: Иако се ова грешка америчке владе битно разликује од наведених, јер није везана ни за какву војну интервенцију, сврстана је међу грешке као такве. Ради се о погрешном америчком ставу да не приступи Међународном уговору о загађивању земљине атмосфере, склопљеном у Кјоту (Јапан). По својим могућим последицама ова одлука америчке владе није мање штетна за међународну заједницу од неке њене самоволјне војне интервенције.

На овом месту није толико неопходно навођење стварних разлога и лажних оправдања, колико је значајна чињеница да је америчка индустрија највећи загађивач земљине атмосфере. Одбијањем да приступи овом међународном споразуму америчка влада не води рачуна ни о интересима америчких грађана, јер и они имају животну потребу да удишу чист ваздух.

Напоследку, уочљива је још једна погрешна одлука америчке владе, да не призна Међународни суд за ратне злочине, који је основан у Хагу. Као разлог против признавања овог суда отворено се наводи могућност да и америчко војно особље, које је ангажовано у неким мировним акцијама, може бити оптужено за ратне злочине.

Колико је ова одлука америчке администрације противна не само људском моралу него и људској памети показују следеће чињенице. Бушова администрација је претходно прихватила надлежност Међународног кривичног суда, али је маја 2002. године повукла потпис. То јој није било довољно да заштити своје војнике од оптужбе за ратне злочине, него је отишла и даље. Вршила је притисак на неке земље да са њом склопе уговор да не изручују овом суду оне који су оптужени за злочине.

Али, ни ово настојање за које се тешко може наћи сличан пример, није било довољно америчкој администрацији, па је донет посебан закон којим се забрањује ма каква сарадња САД са Међународним кривичним судом. Шта више, овај закон је укључио једну одредбу којом се председник Америке овлашћује да користи сва неопходна и расположива средства, укључујући и војну инвазију на Холандију у којој се налази овај суд, да би се ослободили припадници америчке војске, који буду притворени.²⁶

Овај несхватљиви “правни акт” показује више него јасно какво је понашање САД као суперсиле, која отворено издваја себе из међународног права које очигледно за њу представља само мртво слово на папиру.

Све што је наведено је више него довољно за закључак да се не ради о “грешкама” у уобичајеном смислу те речи, иако и наведени амерички поступци имају и те карактеристике. У питању је силеџијско понашање које има неке карактеристике међународног криминала, а које се покушава оправдати идеолошком пропагандом да се ради о политици која има за циљ ширење демократије у свету и борбу за људска права.

После свега реченог не можемо а да се не запитамо, како је могуће да један тако истакнут и хуман научник као што је Имануел Валерстејн буде толико наиван, да напише следеће: “Право питање није да ли Сједињене државе пропадају као хегемонска сила или не пропадају, већ да ли умеју или не умеју да смисле начин да то ураде достојанствено, носећи најмању штету свету и себи”.²⁷ Ово размишљање Валерстај-

26 Према: *Политика*, 27 август 2006.

27 Wallerstein Imanuel, *Opadanje američke moći*, str. 3.

на ме је подсетило на један амерички филм, снимљен пре више година, који је имао необичан наслов “Убиј ме нежно”.

Каква нас будућност очекује?

Више аутора прихвата гледиште умереног друштвеног индетерминизма и због тога предвиђају различите друштвене сценарије у будућности. Ако би владао “гвоздени детерминизам” могли би да гледамо само “један филм”.

Два социолога, Кристофер Чејс-Дан и Бурс Подобник, професор и асистент на Хопкинс универзитету, предвиђају да ће свет 2020-тих година доћи у ситуацију појачаног ривалства у борби за сировине и тржишта, што ће се временски поклопити са мултиполарном расподелом војне силе међу “централним државама” (core states). Модел светског система не предвиђа ко ће бити следећи глобални хегемон. Структуралне силе које ће тада владати довешће до нове хијерархије, до нове прерасподеле светске моћи.

Укратко, разматрајући четири фактора - варијабле, Кондратијев циклус, опадање силе хегемона, демографски притисак и глобалну неједнакост - ови аутори закључују, да је вероватноћа да ће доћи до рата у то време између главних држава у однос 50/50. Али, чак и када би права вероватноћа била само један према четири, они упозоравају да би таква могућност захтевала велику концентрацију наше енергије, да би се смањила опасност од будућег светског рата.²⁸

Фолкнер Борншир (Folkner bornschier), швајцарски научник, придружује се социолозима који предвиђају да ће се у будућности формирати нови модел расподеле политичке и економске моћи, који се обично описују као “период хегемоније без хегемона”, без једне водеће суперсиле.²⁹ И поред тога што на сличан начин претпоставља другојачију расподелу светске моћи, Тијетинг Су (Tieting su), кинески социолог на Њујоршком државном универзитету (Plattsburg), предвиђа да ће будући светски конфликт да се одигра између САД и Јапана. Јапански социолог, Јасусава Јавата (Yasusava Yawata), професор социологије на Софија универзитету у Токију, има

28 Chase-Dunn Cjr. and Podobnik Bruce, *The Next World War: World-Cycles and Trends*, op. cit. pp. 44-45.

29 Bornschier Volker, *West European Unification and the future Structure of the Core*, op. cit. pp. 93-96.

међутим другачије мишљење. Он сматра да будућност Азије зависи првенствено од тога који ће се од три могућа сценарија догодити у будућем развоју Кине. Да ли ће то бити миран прелаз ка федералном или конфедералном политичком систему; да ли ће остати и даље присилна концентрација власти Пекинга над провинцијама; или ће доћи до страшног грађанског рата у земљи од преко једне милијарде становника, што је далеко најгора варијанта. Иако претпоставља да ће се улога Јапана у различитим сценаријама мењати, овај јапански социолог мисли да није вероватно да Јапан може да преузме улогу регионалног или глобалног лидера у будућности.³⁰

По мишљењу Бригите Шулиц (Brigitte Schulz), немачког научника, професора политичких наука у Харворду, пораст источне Азије као доминантног “играча” у глобалној економији “представља претњу за хегемонију западне културе и цивилизације која руши мит о европској супериорности”.³¹ Због тога је “одређено” (destined) Немачкој да игра улогу “стожера” у новом светском поретку. У тим околностима Немачка и САД постаће “главни управљачи” који треба да заштите “европски пројекат” доминације од “жуте опасности” која прети да доведе до новог “судара цивилизација”.³² Исувише драматично упозорење једног западног научника.

Састављачи занимљивог зборника студија о будућем глобалном конфликту, у коме је учествовало петнаест сарадника из више земаља, Ф. Борншит и К. Чејз-Дун, са потребном научном одговорношћу и одмереношћу упозоравају на могуће озбиљне последице будућих светских промена и сукоба. Али, истовремено инсистирају на појачаној потреби за међународном сарадњом. Мада ће овај развој променити природу државног суверенитета, он неће учинити застарелим проблем хегемоније и глобалног вођства, по њиховом мишљењу.³³ Ови аутори сматрају да ће САД, иако ће се њихов утицај смањивати, бити и даље у “добром положају”. Они не мисле да ће садашња светска сила преузети улогу новог хегемона и да ће због тога доћи до новог светског рата.

30 Yasusada Yawata, *A Hegemonic Power?* op. cit. p. 224.

31 Schulz Brigitte, *The USA and the future Intercore Conflict*, op. cit. p. 226.

32 Самјуел Хантингтон, оп. цит. стр. 239.

33 Op. cit. p. 292.

Да ли ће овај сценарио потпуно искључити могућност будућих светских ратова? Одређени светски процеси не укидају ову могућност. Прво, даље опадање америчке економске моћи слабиће њену способност да игра улогу “светског полицајца”. Али то ће истовремено омогућити стварање потенцијално аутономних и конфликтних војних центара у свету.

Други извор будуће нестабилности је пораст јаза између центра и периферије. Ако централне силе буду игнорисале негативно деловање овог процеса или чак наставе са експлоатацијом огромне масе сиромашног становништва на периферији, такав ток може да изазове грађанске ратове, пораст сиромаштва и велике миграције, што може да угрози стабилност и централних држава.³⁴

Mihajlo Popovic

SOCIAL DETERMINISM, TOTALITARIAN SYSTEMS AND PROCESSES OF GLOBALIZATION

Summary

In addition to its objective side, social determinism has subjective side, too, encompassing relatively free functioning of social factors, so-called historical persons and other influential groups and individuals. Successfulness of social movements and other human actions depends on correctness of ideas and conceptions from which the movements originate and which they aspire to fulfill. Two concepts of totalitarianism, fascism and socialism, as social movements had taken up to more and less wrong doctrines. Therefore these social movements were unsuccessful and the social systems deriving from them were unstable and historically short-termed ones. The fascism and socialism, being party dictatorships, had to be maintained primarily through political and military forces. The fascism and socialism greatly differ from each other not only in the character of their general goals, but also either by its dominant factor of foreign aggression toward other

34 Op. cit. p. 292.

nations (fascism) or by its dominant factor of internal aggression toward domestic, class enemy (socialism).

Sociologists have taken up to a theory of probability and possibility of different social scenarios in prediction of future models of distribution of world power (dominance of one superpower, “hegemony without hegemon” and probability of break-out of new world wars). Greatest mistakes of current American government specifically analyzed in this work have been explained partially as a consequence of weakening of American economy and its overall influence on world affairs. The mistakes of American foreign policy, becoming greater and more frequent as well, are the consequence not only of disappearance of another superpower the Soviet Union, but also of increase of political neurosis of American elite, caused by weakening of its overall influence in the world affairs.

Key Words: globalization, globalism, internationalism, socialism, totalitarianism, fascism, imperialism

УДК: 327

Примљено:
17. 03. 2007.

Прихваћено:
03. 04. 2007.

Оригинални научни рад

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС

NATIONAL INTEREST

Година II, vol. 2

Број 1/2007.

стр. 61-72

*Славољуб Лекић**

СЛОВЕНСКЕ КРАЈИНЕ У ЕВРОПИ

Резиме

У чланку су размотрена два европска питања: украјинско и црногорско. Пошто су Украјина и Црна Гора формиране на руском односно српском националном и језичком супстрату њихово упоредно разматрање може указати на судбину словенских држава смештених на рубовима романско-германске Европе. Две државе су погодне за поређење пошто се процеси њиховог одвајања од матичних земаља, Русије и Србије, понекада преклапају или показују сличне трендове у различитим епохама. На судбину Црне Горе и Украјине посебно би могао утицати даљи развој односа Русије и Немачке али и других чланица Европске уније.

Кључне речи: Украјина, Црна Гора, српско питање, Русија, Европа, Словени.

Украјинско и црногорско питање актуелизовани су у последњој деценији двадесетог века. Интерес великих сила и суседа за њихово решење не јењава. Премда се разматрају одвојено, уочљиве су извесне сличности у њиховом настанку, развоју и предложеним решењима. При анализи положаја и будућности Украјине и Црне Горе првенствено се истиче великоруски и великосрпски експанзионизам као претња њиховој целовитости и стабилности, а истовремено подцртава европска будућност две младе демократије. Ваља нагласити да бриселско промишљање украјинског и црногорског пита-

* Славољуб Лекић је доцент Универзитета у Београду.

ња замагљује њихову словенску димензију. Наиме, словенској перспективи може се упутити приговор застарелости, пошто се Европа уједињује на темељу економских и општечовечанских интереса а не националних или расних. Дакле, “европска перспектива” Црне Горе и Украјине искључује историјски, културни или верски хоризонт мишљења. Ипак увођење словенског чиниоца у анализу наговештава разубјенију слику настанка и решења ових питања. Истовремено, даје им нову димензију која је испуштена једноставном технократском европејствујушћом идеологијом Брисела или проевропских режима посејаних дуж новоевропског лимеса.

Земље словенског лимеса

Украјина и Црна Гора су по свом положају рубне словенске земље, без обзира да ли се посматрају из Лондона или Москве. Украјина је смештена између Европске уније и Русије. Поред руског и немачког Украјина трпи јак утицај САД и римокатоличке цркве, уједињених у напору да из “непосредне даљине” управљају овим периферним простором Русије и Немачке.

Црна Гора је географски ближа Ватикану и западној Европи од Украјине. За разлику од Украјине, Црна Гора нема посредничку улогу. Она је само део српског говорног подручја на граници Европске уније. Штавише, тампонску улогу СФРЈ нису наследиле ни Србија ни Црна Гора пошто су окружене земљама прожетим евроинтеграцијама. Чак и да то пожели, Црна Гора не може ни да покуша да заигра улогу посредника. Она је пуки објект мондијализације, као једна од тачака српског језичког простора кога ваља привести Европи.

Али, украјинским вођама географија и историја пружају повод да кушају своје посредничке врлине. Црногорска државност пак, утемељенија је од украјинске. Ипак, процеси издвајања украјинског државног простора из културног и политичког појаса Русије (тзв. украјинизација) дуготрајнији су и свеобухватнији од црногорског одвајања од Србије. Ти процеси данас имају опипљиве резултате: милиони Украјинаца (хришћанских Словена) показују отворену нетрпељивост према Русији и Русима. Заостатак црногоризације спрам украјинизације одскора је смањен а Европа би ускоро могла

бити сведок изузетне нетрпељивости и мржње коју испољавају део политичке елите и грађана Црне Горе према „старијем брату“. Овај обрт би се подударио са црногорским приближавањем Свету и Европи.

Поред свога словенског темеља, Украјину и Црну Гору приближава и грозничава потрага за идејом која би могла повезати њихове становнике опчињене европским уједињењем. Украјинска блискост са Пољском, Ватиканом или САД, провереним противницима Русије, показала се као непоуздана и недовољна у остварењу постмодерног политичког наума. У случају Црне Горе сарадња са Хрватском, ЕУ и САД, које се отворено залажу за територијалну разградњу Србије, још увек није довољна да изнедри смисао младе црногорске демократије.

У украјинском и црногорском случају показало се да није лако ујединити друштво подстицањем нетрпељивости према бившој словенској браћи и потискивањем сопственог идентитета. Такав друштвени уговор нема дуг век. Истовремено неповратно мења карактер становништва које је објект уједињења на новој културној матрици. Главна последица тог процеса је разградња и преименовање српског и руског културног и државног простора (СССР, ЗНД, РФ, СФРЈ, СРЈ, РС).

Једнако као у Источном питању, или надметању за наслеђе Хабзбуршке монархије, данас се води огорчена битка за превласт на простору бивше СФРЈ и рубних делова СССР-а.¹ Европска унија нови је центрипетални геополитички центар који усисава периферију у чијем је саставу српски простор и делови СССР-а. Савремена Немачка, легитимисана као победник Хладног рата, формира ново европско геополитичко средиште. Немачка постојано обнавља и обликује своје интересне сфере, док самоуверено јуриша ка истоку и југоистоку, допунском привредном простору некадашњег Трећег рајха. Спољашњи оквир немачких амбиција географски оличава Европска унија а њено проширење еуфемизам је за лук експанзије Немачке. Њена усредсређеност на коначно преузимање улоге стожера и предводника Европе понекад има обележ-

1 Рудјаков П, “Геополитички положај Србије и Украјине у општеевропском контексту 80-их-90-их година XX века”, зборник радова: Европа и Срби. САНУ Београд, Православна реч, Нови Сад, 1996, стр. 625-631.

ја испада.² Једина препрека овом настојању су САД, а од долашка Владимира Путина на власт, и сама Русија.

Украјина – славенски савезник Америке

Географија и историја веле да је Украјина извориште руске државности, те је ближа Русији него Пољској или Немачкој. И поред тога, Украјина је предана изградњи добрих односа са САД и НАТО пактом. Пошто географски раздваја Русију од ЕУ, Украјина жели да посредује између Немачке и Русије. Понекад се, можда чак и неопрезно, ставља у улогу арбитра. Украјинско осамостаљење покренуло је питање руских западних граница, али и федерализацију Украјине.

За Русију је од посебног значаја источни део Украјине који је економски развијен и проруски оријентисан, као и део који се наслања на Црно море. Отуда Русија следи неколико циљева: спречавање учлањења Украјине у НАТО пакт, њену федерализацију, заштиту руског језика и очување православне цркве на украјинској територији.³

Насупрот томе, НАТО пакт чини напоре да загосподари Црним морем а одатле и Кавказом и тиме осигура трајно повлачење Русије са простора бившег СССР-а. Уједно, НАТО будно посматра и усмерава односе Русије и Европе тј. Европске уније. Данашња Русија не представља озбиљну претњу НАТО пакту што потврђује методично и упорно распоређивање његових војника на истоку Европе и јужним рубовима Русије.⁴ Постепено ширење Атлантског савеза анестезирајуће је деловало на Русију деведесетих година. Када се Москва

2 Речити пример непријатељског држања немачке владе према Србији изразио је њен амбасадор који је у Београду 11. априла 2007. изјавио да Косово треба да добије надзирану независност, док би у супротном били отворени проблеми у Војводини и Санцаку. Српско инсистирање на Косову као делу Србије, с обзиром да је у саставу Србије од 1912, могло би навести Мађарска да отвори питање Војводине која је у Србији од 1918. Уместо инсистирања на томе да границе Косова буду део границе Србије боље је радити на томе да и Србија и Косово буду за 20 до 25 година у Европској унији мисли немачки амбасадор. Према: *Вести Б92*, среда, 11.04.2007.

3 Фролов К. *Интервју*, 19.05.2006. [http://www.km.ru/magazin/view.asp?id=E6AD08760F9F48EC89A3ED8647103C26 &idrubr=3A76693B8E0711D3A90A00C0F0494FCA](http://www.km.ru/magazin/view.asp?id=E6AD08760F9F48EC89A3ED8647103C26&idrubr=3A76693B8E0711D3A90A00C0F0494FCA)

4 Солжењицин Александар, “Очување народа, државни задатак највишег реда”, интервју, *Московске новости*, према: недељник *НИН* од 11.05.2006. стр. 48-51.

сагласила са уједињењем Немачке Џемс Бејкер, тадашњи државни секретар САД, обећао је да се НАТО неће померити »ни за инч« на исток. Убрзо потом, источноевропске земље - Пољска, Мађарска и Чешка - укључене су у НАТО пакт 1999. године, у време рата против Савезне Републике Југославије. Криза на Косову и Метохији успорила је пријем балтичких земаља у НАТО, али је застој отклоњен 2004. када у НАТО улазе балтичке републике, Словачка, Словенија, Бугарска и Румунија. Но, Москви је тада поручено да је то крај проширења, уз напомену да нико ко има здравог разума не би примио Украјину или Грузију у НАТО пакт.⁵ Само неколико година касније на могући пријем две поменуте земље гледа се као на здраворазумску одлуку. Премда је Русија окружена војском Запада, ова све чешће наилази на бројне тешкоће и препреке. У Азији, на пример, Американци све више личе на совјете из времена војне интервенције у Авганистану, док у Европи све чешће изазивају подозрење.

Однос Украјине према САД пример је асиметричног савеза успостављеног без јасног заједничког циља који ће, по свему судећи, задуго утицати на њен геополитички положај. Украјина, пак, не може свој напредак заснивати на сукобу у коме је пуки објект. На украјинску модернизацију, за разлику од САД, знатно утичу Европска унија и Русија.

Због положаја и политике коју води, на почетку двадесет првог столећа, Украјина симболизује руску геополитичку тескобу. Збивања у Украјини изазивају јавне, често и огорчене, реакције у Русији. Отуда не чуде повремене ироничне поруке које Украјини пристижу из Русије.⁶ Нису ретки ни пакосни коментари који истичу привредну стагнацију од успостављања прозападне власти у Украјини. Гнев изазива протеривање руског језика, што је штетно за Русију а, вероватно, и за Украјину.⁷ У Украјини 54% становништва говори руским језиком, који је матерњи језик за 39% становника док

5 Pushkov A. 2007. Broken Promises. *The National Interest*. <http://www.nationalinterest.org/Article.aspx?id=14036>

6 У време "револуционарног" усијања Кијева из Москве су долазиле отрежњујуће препоруке: "Када се уморите од надања, вратите се Русији. Зашто журите тамо где вас не очекују?" Поповић Петар, "До даљњег затворена врата Кијеву", *Политика*, 6.11.2006.

7 Солжењин Александр, наведено дело, 48-51.

се око 22 милиона становника изјашњавају као Руси.⁸ Поред тога, у ранијим историјским епохама велика пространства, премда насељена милионима Руса, дата су Украјини. После Бољшевичке револуције украјинска врховна Рада тражила је припајање девет губернија бивше Руске империје. Крим, који је данас у саставу Украјине, тада није био потраживан. Привремена власт је одлучила да преда пет губернија. У различито време Украјинској ССР предате су територије насељене углавном руским становништвом, некадашње Луганске, Доњецке, Дњепропетровске, делови Херсонске и Николајевске, Одеске, Харковске, Закарпатске области и Република Крим, мимо воље локалног становништва.⁹ Овакво стање ствари руски интелектуалци описују као ругање руској историји 19. и 20. века.¹⁰

Посебно место у данашњој украјинској политици заузимају унијати који воде рат против Руске православне цркве и отимају њене храмове.¹¹ Галицијска идеологија израсла је на католичко-пољском супстрату а потом је добила подршку у Аустрији која ју је користила за одвајање Малорусије (Украјине) од Русије.¹² Ту идеологију шири Грко-католичка црква из Галиције. Темељно начело ове идеологије јесте тврдња да Украјинци нису Малоруси, већ други народ. Украјинизацију Малоруса подстицали су и бољшевици.¹³

Како год било рационализовано, новонастало стање различивања Белоруса и Украјинаца од Руса, знак је узмицања православног руско-словенског језгра (Русија, Белорусија, Украјина) пред римокатоличком црквом и Европом.

Црна Гора – пријатељ Евроамерике и Русије

Украјинско питање и геополитичке последице његовог развоја поучне су за аналитичаре црногорских прилика.

8 Милошевић Зоран, *Руско питање данас*, Институт за политичке студије, Београд, 2006, стр. 65.

9 Исто, стр. 66.

10 Солжењин Александар, наведено дело, стр. 48-51.

11 Милошевић Зоран, наведено дело, стр. 73.

12 Милошевић Зоран, "Галицијска идеологија" и политичко-религиозни процеси у Украјини", *Политичка ревија*, вол. 7, бр. 2, 2005, стр. 431-448.

13 Исто, стр. 431-448.

Независна Црна Гора, као и Украјина, углавном настањена словенским, православним живљем, има особито место у архитектури интереса централних и источних европских чланица НАТО-а, пошто је на рубу српског говорног подручја. На њеном простору, као и у Украјини, православна црква предмет је напада неканонских црквених група. Својом политиком пркоси већој братској, суседној држави док се вешто ослања на црногорску лобистичку базу у Београду. У Црној Гори актуелно је језичко питања, будући да она почиње да гради нови језик, преименовањем српског у црногорски, како би потоњи прогласила основом државности и посебности. Историја украјинског језика наговештава бројна искушења борбе за српски језик. Као што је Пољска дала допринос изградњи украјинске самобитности, тако Хрватска стрпљиво подржава језичко и државно осамостаљење Црне Горе.¹⁴ Обе земље, са посебним тактом и упорношћу, помажу територијално издвајање делова православног становништва од српског и руског народа.

Пут федерализације који је пред Украјином ускоро би могао бити предмет широких расправа у Црној Гори. Ипак, постоји и једна озбиљна разлика у разумевању украјинског питања код Руса и црногорског код Срба. За разлику од Русије, у Србији је отупљена културолошка и геополитичка рецепција црногорског питања. Али та је разлика, вероватно, последица неједнаког духовног, научног, економског и политичког потенцијала Руса и Срба о чему сведоче и сложени проговори између Русије и Украјине. Док Србија и Црна Гора расправљају о једрењаку морнарице бивше СЦГ, дотле Русија и Украјина решавају питање Крима и црноморске флоте.

Мада је крајњи учинак црногорске сепаратистичке елите неизвестан, ваља указати и на њене тактичке успехе у односу на Србију. Сецесионистичка врхушка баштиник је

14 Како наводи *Deutsche Welle* Црна Гора после отцепљења од СЦГ улази у стратешко партнерство са Хрватском чиме се успостављају нови геополитички односи на југоистоку Европе. Ова сарадња Црну Гору ће брзо увести у ЕУ и подстаћи њен развој. Црна Гора би тесно сарађивала са Дубровником са којим чини јединствену регију. Њихово обједињавање подстакало би изградња јадранско-јонског аутопута. ТАНЈУГ, *Црвени билтен* бр. 127, од 07.07.2006. Ако се оствари ова замисао учврстиће се блиске везе између Хрватске, Црне Горе и Албаније а тиме и односи албанске, хрватске и црногорске заједнице у Црној Гори. Гарант ове сарадње, неизоставно, биће НАТО пакт и ЕУ.

српске памети персонификоване у црногорству и његове супериорности над моравским лудовањем. Наиме, црногорска зеленашка елита изгледа успешнија у односу на београдску (српску), јер је вешто користила све своје политичке и економске предности. Од помоћи је била многобројна српска заједница пореклом из Црне Горе а која насељава Србију.

Бикефална спољна политика Црне Горе у односу на српске Словене и Русе ово најбоље потврђује. Док прати своју европејствујушчу идеју блиску братству са Хрватском и Албанијом, Црна Гора подрива све напоре Србије да очува Косово и Метохију у свом саставу. На овај начин Црна Гора потврђује лојалност према Европи, понекад занемарујући могућа искушења пред која би могла бити стављена пренебрегавањем политике суседа. Уз све, вешто се користи неслогом у Србији и притисцима на Београд где најутицајнији део номенклатуре лагодно подржава наоко допадљиву европејску политику Црне Горе.

У сенци београдске политичке равнодушности, благонаконе према хрватском унионизму, црногорском сепаратизму и исламизованом босанском унитаризму, еленашко лавирање између Евроамерике и Русије губи уочљивост. Ова бикефална политика последица је како спољашњег притиска ЕУ, САД и НАТО пакта, тако и националног састава становништва које суседима олакшава утицај на црногорску спољну политику. И поред свега црногорско руководство успева да води проамеричку политику не замерајући се Европској унији.

Прикривањем русофилије, којој нема премца у свету, Црна Гора са Русијом негује најприсније односе.¹⁵ У исто време сурово омаловажава Србе с надом да ће наићи на симпати-

15 Потврда ове присности је и одговор руског министра иностраних послова из октобра 2006. после сусрета у Стразбуру са генералним секретаром Савета Европе Теријем Дејвисом. На питање како Мило Ђукановић утиче на односе Русије и Црне Горе Сергеј Лавров каже: »Наши односи са Црном су прекрасни. Добро знам Мила Ђукановића. Ми ценимо његов однос према Русији. Уверен сам да ће он, ма на којим функцијама убудуће био, даље доприносити развоју сарадње наших земаља«. Уз то Лавров је поменуо и могуће учлањење Црне Горе у НАТО пакт: »Ми никоме, наравно, не можемо да забранимо да 'уђе' где год жели, нити ћемо то покушавати. Али, Русија не види смисао у ширењу НАТО у условима када постоји мноштво других начина да се решавају савремени проблеми безбедности«. Према: "Црна Гора није за НАТО", дневник *Вечерње новости*, 05.10.2006.

је и подршку Албаније и Хрватске.¹⁶ Али ово вешто тактизирање дугорочно би могло да буде јалово попут мале победе у великом поразу. Раздробљени српски простор учинио би излишном црногорску државу, како за ЕУ тако и њене суседе који би отпочели њену коначну албанизацију и кроатизацију. Уосталом, Запад никада није прикривао злуреди цинизам према сецесионистичким настојањима Мила Ђукановића при тумачењу улоге малене Црне Горе у ширењу напетости између балканских државица. О овом сведочи и маштовит коментар *Вол стрит* *журнала* који заслужује посебну пажњу јер је есенција неувијене пакости англосаксонске геополитике према Балкану и Европи.¹⁷

*

Украјина и Црна Гора две су словенске граничне земље које повезује трагање за државним, културним и повесним смислом. У тој потрази оне полазе од незаменљивог европског обрасца уједињења. Украјина и Црна Гора су истовремено суочене са проблемом сопственог идентитета који на све начине (политички, економски, културно) желе да изграде насупрот првобитног Европска унија и, и поред тога, још увек не сматра изворном, већ будућом младом Европом. Није довољно ни што Црна Гора и Украјина улазе у директан сукоб са српским и руским културним и државним обрасцем. У настојању да се учлане у ЕУ често губе из вида да приступање европској организације није дословно путовање већ првен-

16 Мандић, Андрија, "Борба за живот", *Политика* 19.05.2007.

17 Ево најсочнијих места: "Забава раздвајања наставиће се на Косову... И на другим местима у Европи... У поређењу са старим, али напредним европским градовима-државама – Лихтенштајном, Монаком, Сан Марином и Андором – чији се број становника креће од 28.000 до 67.000 – могуће придошлице су истински цинови. Балканизација не заслужује своје лоше име. Током историје, европске микродржаве тежиле су да буду мање рагоборне (кепечи не заподевају кавгу), више демократске (влада не могу да буду ближе народу) и са много мање ресурса за бацање. Да би напредовале, свакој од ових држава типа Тома Палчић, потребне су отворене границе за трговину – за то данас треба да захвале Европској унији и мир, који данас постоји захваљујући НАТО-у под вођством САД... Нова држава (Црна Гора, прим. С.Л.) могла би корисно да прошири своју репутацију раја за кријумчаре цигарета и места за одмор регионалних мафиоза дуж своје идиличне обале. Ницање нових држава у Европи имало је за циљ, нарочито после ратова с почетка 1990-их, да се поклопи са ширењем слободе на Континенту. Нека се само настави." *The Wall Street Journal* 23.05.2006. Према: *Политика* од 25.05.2006.

ствено политичка одлука од које ће зависити њихова будућност. Њихов нови идентитет разграђује постојеће друштво а подела, осим политичког, добија и географски карактер.

Две словенске земље - Црна Гора и Украјина - пример су неравноправног партнерства и једностраног савезништва које је мустра за усисавања држава, култура и територија на истоку Европске уније. Мала Црна Гора (Србија) и велика Украјина имају експериментални значај за уређење односа Европе и Русије. Користећи се досадашњим искуством Унија ће развити све погодне механизме реаговања на различите проблеме. У њих спадају презадуженост, социјално раслојавање, православље, унијатство, секуларизација, федерализација, економска интеграција, муслиманска загонетка и др.

За стару Европу од посебне користи је што се словенске државе Украјина, Србија и Црна Гора, различитом снагом опиру Русији или са њом улазе у вољне и невољне савезе. Овим путем оне утврђују свој нови европски идентитет а самој западној Европи осигуравају неопходан емпиријски материјал за историјску будућност која настаје пред очима евроамеричког човечанства. Од исхода борбе за нови идентитет земаља младе Европе, не зависи само њихова будућност већ и сутрашњица свеле европске старушке одавно окренуте променама и модернизацији свога идентитета. Али, становништво Црне Горе и Украјине, због свог положаја, словенско-хришћанског наслеђа, поимања будућности и политике према најважнијим светским центрима, вероватно ће имати сличну судбину. Будући развој словенских крајина на западу евроазијског копна, поред локалног имаће и светско-историјски значај.

Slavoljub Lekic

SLAVIC TERRITORIES IN EUROPE

Summary

In this article there are two European issues analyzed – the Ukraine and Montenegro ones. Since Ukraine and Montenegro have been formed in Russian, respectively Serbian national and language substratum, their parallel consideration may as well signify destiny of Slavic states situated on the skirts of the Ro-

man-German Europe. The two states are suitable for comparison as the processes of their separation from motherlands, Russia and Serbia, have been aliasing or showing similar trends in different epochs. Particularly influential for destinies of Montenegro and Ukraine could be the further course of events between Russia and Germany and other state-members of the European Union.

Key Words: Ukraine, Montenegro, Serbian issue, Russia, Europe, Slavs

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС
NATIONAL INTEREST

О БОСНИ

Миломир Степић

ГЕОПОЛИТИЧКА СУШТИНА СРПСКОГ
ПИТАЊА 75-104

Милош Кнежевић

ОДОЛЕВАЊЕ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ 104-160

Радослав Ђоровић

ГЕОПОЛИТИЧКИ АСПЕКТИ
ЕТНОДЕМОГРАФСKE СИТУАЦИЈЕ У
БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ 161-194

Душан Николић, Миодраг Комарчевић

РЕДИЗАЈНИРАЊЕ КОМПЛЕКСА
БЕЗБЕДНОСТИ У БИХ 195-220

УДК: 327

Примљено:
17. 03. 2007.

Прихваћено:
03. 04. 2007.

Оригинални научни рад

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС

NATIONAL INTEREST

Година II, vol. 2

Број 1/2007.

стр. 75-104

*Миломир Степић**

ГЕОПОЛИТИЧКА СУШТИНА СРПСКОГ ПИТАЊА МОГУЋНОСТИ И ОГРАНИЧЕЊА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

Резиме

Српско питање је историјски нерешено, веома комплексно и углавном геополитички профилисано. Његова геополитичка суштина утемељена је на респектабилним чиниоцима моћи којима располажу српске земље. То су: централни положај на Балкану унутар кога се налази "геополитички чвор" интереса великих сила; релативна пространост територије (у интегралним етничким и историјско-географским размерама); разноврсни и све траженији природни потенцијали; бројност и квалитативна својства становништва; војно-стратегијске предности; државотворна и интегративна традиција... Мотивисани сопственим интересима, велике силе и српски суседи настоје да геополитички квалитет српских земаља смање или преузму. Стога је неопходно српско питање решавати на геополитички начин и у складу са балканским пројекцијама актуелних и конкретних глобалних геополитичких концепција. Формирање и борба за опстанак Републике Српске јесте једна фаза у процесу српског државног конституисања чије су интегрално реализовање тренутно онемогућиле како међународне околности, тако и српска неспремност да своје циљеве артикулишу сагласно њима.

* Др Миломир Степић, ванредни професор, Географски факултет Универзитета у Београду

Република Српска настала је у фази глобалног таласократског тријумфализма и униполаризма, када се кроз процес "геополитичке транзиције" стварала нова структура Балкана. На основу историјских клишеа и нових геополитичких потреба, победник у Хладном рату идентификовао је Републику Српску и Србе уопште као противника. Као последица, настали су бројни српски геополитички недостаци и опасности за опстанак Републике Српске. Сходно томе, перспективе Републике Српске зависе од њене способности да нађе своје место у будућим померањима у хијерархији глобалне моћи, уклопи се у токове како европских интеграција, тако и регионализама, избегне погубне последице "таоца" тројног међусобног спутавања унутар БиХ, очува садашње и врати одузете статусне позиције, артикулише сопствене геополитичке приоритете усмерене на јачање интегративних веза са Србијом, Црном Гором, српским земљама које су раније биле у саставу Републике Српске и Републике Српске Крајине, те са осталим областима од посебног геополитичког значаја.

Кључне речи: геополитички положај, државно конституисање, српске земље, Република Српска

Зашто је српско питање – геополитичко питање?

Српско питање представља један од константних и кључних историјских феномена на Балкану, који захваљујући вољи и интересима великих сила, на једној страни, те српским стратешким странпутицама и погрешним потезима у преломним моментима редефинисања европске политичко-географске карте, на другој страни – није решен на адекватан начин и у складу са српским интересима.¹ Потпуно је погрешан став да је српско питање са слабљењем Турске и њеним потискивањем са југоистока Европе више пута наизменично актуелизовано и решавано, а потом опет отворано, па коначно затворено формирањем јужнословенске државе 1918. године. Оно је увек било отворено, а нарочито на специфичан, прикривен, перфидан и идеолошки артикулисан начин после

1 Миломир Степић, *Територијално и геополитичко у српском националном интересу*, "Национални интерес", Год. 1, бр. 1 (2005), Институт за политичке студије, Београд, 2005. (стр. 29-55)

Другог светског рата. У тражењу корена нерешеног српског питање и покушајима понирања у дубине саме његове суштине, прилично уљуљкана српска интелектуална "елита" дефинисала га је једнострано – као демократско, културно, демографско, економско или партијско-политичко питање. Пароксизам деструкције "друге" Југославије и ново прекрајање балканских граница показали су неопходност суочавања са истинском димензијом проблема. Нарастајућа национална катастрофа показала је да је српско питање етно-територијално, државно и, у првом реду, геополитичко питање. Сагласно томе, оно само помоћу геополитичких аргумената може да се објасни, те истим таквим инструментаријумом мора да се рашава. То је питање српског опстанка и примарни национални интерес.²

Српско питање је геополитичко питање зато што српски простор располаже респектабилним чиниоцима моћи који су значајни не само за круцијално важан југоисток Европе, већ и за управљање укупним европским, па и евроазијским простором. Српски народ и српски простор нису успоставили и са становишта својих интереса артикулисали "меку" ("недодирљиву") моћ, већ још увек располажу махом "тврдом" ("додирљивом") моћи³, чија важност никако није смањена, већ је у новим условима трансформисана. Сходно сопственим геоекономским, геополитичким и геостратегијским циљевима, велике и регионалне силе и српски суседи настоје да тај неспорни квалитет српских земаља смање и преузму. Најизразитије чиниоце "тврде" српске моћи представљају:

Положај на Балкану као евроазијској трансмисији – Српске земље простиру се углавном у унутрашњости (*hinterland*-у) Балкана. Успостављајући условну аналогију са геополитичком перцепцијом Евроазије, може се рећи да српске земље представљају једну врсту регионалног *heartland*-а⁴,

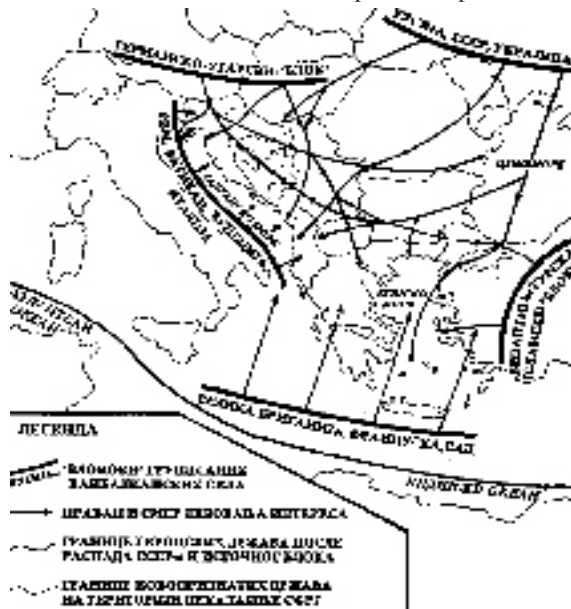
2 О теоријским питањима суштине и структуре моћи детаљније у: Драган Симић, *Поредак света*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999. (стр. 223-232)

3 Геополитички концепт и картографски приказ српских земаља као балканског *heartland*-а видети у: Миломир Степић, *У вртлогу балканизације*, ЈП Службени лист СРЈ; Институт за геополитичке студије, Београд, 2001. (стр. 102-108)

4 Идеју "балканског геополитичког чвора" дао је Ј. Илић. Модификована варијанта је картографски представљена и објашњена у: М. Степић, *У вртлогу балканизације*. (стр. 100-101)

тј. да територијално контролишу већину планинско-котлинских, долињских и равничарских крајева балканског "потконтинента". Иако су вековима константно потискиване са приморја, управо кроз српске земље водиле су незаобилазне трансверзале из копнених унутрашњости ка морским "фасадама" и међусобне везе централне Европе и Мале Азије. Супротно усмерени и геополитички конкурентски били су руски трансбалкански интереси за приступ Средоземљу ("топлим морима"), које су, пак, таласократске силе историјски константно онемогућавале. Сходно томе, српске земље су простор укрштања разностраних интереса и формирања специфичног "балканског геополитичког чвора"⁵ (карта 1)

Карта 1: Балкански геополитички чвор – модификована варијанта

Извор: Миломир Степић, *У вртлогу балканизације*, ЈП Службени лист СРЈ; Институт за геополитичке студије, Београд, 2001. (стр.100)

Геополитички циљ великих сила и српских суседа јесте преузимање квалитета положаја српских земаља, спречавања приступа мору, елиминисање са главних балканских про-

5 Идеју "балканског геополитичког чвора" дао је Ј. Илић. Модификована варијанта је картографски представљена и објашњена у: М. Степић, *У вртлогу балканизације*. (стр. 100-101)

ходница и чворишта, привредна изолација и успостављање политичких баријера, комуникацијско заобилажење стварањем нових саобраћајних коридора супротно физичко-географским предиспозицијама и економској логици...

Релативна пространост територије – У својим изворним територијалним димензијама које се могу идентификовати на читавом низу историјско-географских карата из времена пре формирања заједничке јужнословенске државе 1918. године (нарочито на размеђу 19. и 20. века), српске земље у балканским размерама представљају знатан простор који је сам по себи вредност и респектабилан чинилац моћи. Тадашње територијалне контуре и зоналне границе апроксимативно би могле да се одреде: на западу, рекама Купом и Иловом; на истоку, контактом Баната и западне подгорине Карпата, те појасом источно од Старе планине; на југу, Солунским залеђем и реком Шкумбом; на северу, централним деловима Панонске низије; и на југозападу, Јадранским басеном.⁶ Још је Јован Цвијић сматрао да нема значајнијег етно-просторног чиниоца између Беча и Цариграда, те да би то великим силама свакако требало ставити до знања.⁷

Ових чињеница свесне су не само велике силе, него и српски суседи, који у међусобној “симбиози интереса” настоје да габарите српских земаља што више смање. Са тог становишта, 20. век је за Србе оставио катастрофалне последице јер је сжимање и фрагментација српских територија спровођена насилно, систематски и вишедимензионално. Смерови тога процеса су источни (источни Банат, подгорина Карпата, западни крајеви данашње Бугарске), јужни (област праве историјско-географске Македоније, јужна и северна Стара Србија, садашња северна Албанија), југозападни (далматинско, дубровачко и црногорско приморје са блиским и даљим залеђем), западни (Лика, Кордун, Банија, западна Славонија) и северни (централни и јужни делови Панонске низије).

Природни ресурси и привредни потенцијали – Простор који историјско-географски, етно-демографски, култур-

6 Илустративна, потсећајућа и опомињућа је карта “Србија” Милојка Веселиновића (крај 19. века). Површина простора српских земаља омеђеног на тој карти износила би непуних 300.000 km². (Миломир Степић, *Српско питање – геополитичко питање*, Јантар-група, Београд, 2004. (стр. 182-183)

7 Јован Цвијић, *О националном раду*, “Говори и чланци”, Сабрана дела, књига 3 (том I), САНУ; Књижевне новине; Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1987. (стр. 66)

но-цивилизацијски и политичко-географски припада Србија нема вредност само у квантитативном, већ и у квалитативном смислу. Са становишта природних потенцијала којима располаже, његов значај превазилази националне, а у неким случајевима чак и балканске и европске размере. Плодно и релативно добро еколошки очувано земљиште Панонске низије, Посавине, Семберије, Равних Котара, Поморавља, Косова и Метохије...; чисте воде и хидропотенцијал језера, извора, издани и река Дрине са притокама, Дунава, Крке, Уне, Врбаса, Мораве...; угљеви Косовског, Метохијског, Пљеваљског, Колубарског, Костолачког, Мајевичког басена...; лежишта обојених метала Бора, Мајданпека, Трепче, Никшића, Милића... – сва ова и бројна друга богатства као претпоставка привредног и укупног српског националног развоја испољавају очигледан геополитички и геоекономски “магнетизам” који вековима привлачи претенденте на српске земље.

Сходно томе, борба за физички, опипљиви, материјални простор није престала ни данас, када се у маклуановском маниру тврди како је тобоже дошло до дегеографизације (виртуелизације) глобалних процеса, те да је свет као “глобално село” *de facto* детериторијализован, будући да је, захваљујући технологији, време (брзина) у бици са простором – наводно тријумфовало. Међутим, широм светских попришта воде се крвави оружани сукоби управо за запоседање туђих простора и његових ресурса, док се дуж граница сопствене државе подижу метрима високи и стотинама километара дуги зидови, тј. сложени фортификацијски системи као одбрамбена (псеудо)демократска мера против имигрантске трансгресије (САД-Мексико, Израел-области палестинских Арапа, Индија-Бангладеш...). Уосталом, није ли рат у Крајини почео на Плитвицама, једном од најзначајнијих “резервара” чисте, питке воде у Европи; није ли битка за Вуковар, у ствари, била битка за Дунав; нису ли преломне операције за Бијељину, Зворник, Братунац, Вишеград, Фочу/Србиње вођене већ током 1992. године истовремено биле рат за Дрину (није ли гораждански *panhandle* успостављен дејтонском мапом управо ради релативизовања неприкосновене партиципације Републике Српске на Дрини); није ли рат 1999. године упоредо послужио и за преузимање косовско-метохијских резерви лигнита, олова и цинка, неметала, вода, земљишта...?

Бројност и квалитативна својства становништва

– До демографског суноврата услед огромних ратних страдања, наглог опадања природног прираштаја, константног одсељавања и махом принудне верско-националне конверзије током 19. и нарочито 20. века, српски народ био је изразито виталан и популационо доминантан на Балкану. Красиле су га бројне позитивне колективне особине које су проучавали и о којима су писали многи објективни домаћи и страни истраживачи (интегративни дух, патријархални морал, национална солидарност, историјско памћење и државотворна свест...).

Популациони потенцијали и виталност српског становништва сада су знатно смањени и више не представљају респектабилан чинилац моћи на Балкану. Процењује се да српске жртве у 19. и 20. веку износе приближно 3.000.000 лица (не рачунајући протекли рат и губитке 1991-1999.), те да би, под условом да су те жртве избегнуте, Срба данас било најмање 14.000.000.⁸ У неколико циклуса ратних и мирнодопских уништавања и прогона број Срба веома је смањен у готово свим српским земљама, а нарочито у Српској Крајини, Босни и Херцеговини и Старој Србији. Такође, српску нацију већ деценијама прате и нека негативна својства – често самоубилачка самоувереност, економска и политичка неорганизованост, недораслост елита, склоност лажним ауторитетима, поводљивост за погубним идеологијама, а нарочито недостатак геополитичког поимања стварности и недефинисаност стратешких националних циљева...

Геостратегијске предиспозиције – Српске земље партиципирају у неколико главних стратегијских зона које се од Балтичког до Јадранског басена надовезују једна на другу и у виду “завесе” спуштају кроз средиште Европе (Балтик – Пољска /”држава на точковима”/ – “Коридор ратова” – “Чешка тврђава” – “Панонска лепеза” – “Динарска тврђава” – Јадрански басен). Земље и народи који су ту позиционирани традиционално имају незахвалну улогу тампон-зоне између великих сила на истоку и западу Европе – некада као “Зона европских неутралаца” и “Санитарни кордон”, а после недав-

8 Опширније у: М. Степић, *У вртлогу балканизације*. (стр. 184) и Јован Илић, *Број и размештај Срба на територији авнојске Хрватске*, “Срби у Хрватској – насељавање, број и територијални размештај”, Едиција “Етнички простор Срба”, књига 3, Географски факултет Универзитета у Београду, Београд, 1993. (стр. 14)

не трансгресије НАТО и таласа проширења ЕУ на исток, као нова америчка одскочна даска за продор ка Русији и у дубину евроазијског *Heartland*-а (Доналд Рамсфелд назвао их је “Нова Европа”). Управо у ванредно важном делу европског југоистока налазе се четири геостратегијске зоне које просторно захватају поједине делове српских земаља:

- “Панонској лепези”, одакле се на све стране гранају стратегијски правци, припадају Славонија, Срем, Барања, Банат и Бачка;
- У *Централној стратегијској зони Балкана*, која контролише “балканско језгро” и главне проходнице дуж евроазијског “моста”, налази се највећи део централне и Старе Србије;
- “*Динарску тврђаву*”, упоришну планинску област између једног равничарског (Панонског) и једног морског (Јадранског) басена, чине Банија, Кордун, Лика, унутрашњост северозападне Далмације, Босна и Херцеговина и западна Србија;
- Приступ *Јадранском басену*, медитеранском “заливу” који најдаље продире према централној Европи, имају приморски део северозападне Далмације и Црна Гора као једина до сада остварена српска маритимна опција⁹.

Ове дуго стицане геостратегијске предности убрзано нестају у првом реду услед територијалних губитака и етнопросторног потискивања Срба из готово свих стратегијских зона и са кључних праваца. Њих сада, у “симбиози интереса” са новим/старим великим силама, преузимају агресивни српски суседи, стичући тако геостратегијски квалитет који никада раније нису имали и самопрепоручујући се за локалне експоненте у будућим балканским поделама интересних сфера. Упоредо траје систематско смањивање српских војних потенцијала – од некадашњег приморавања Српске Војске Крајине да смести наоружање у складишта и потоњег (селективног) “ембарга на увоз оружја и опреме” (важио само за српску страну), до “утапања” (фактички расформирања) Војске Републике Српске у јединствену босанско-херцеговачку армију

9 Видети карту “Окруживање српских земаља инфилтрацијом САД и НАТО у главне стратегијске зоне и правце” у: М. Степић, *У вртлогу балканизације*. (стр. 150)

и претварања Војске (СР)Југославије (потом Војске Србије) у малобројну, слабо наоружану, минимално финансирану, индукованим сталним повлачењима демотивисану, аферама компромитовану, доктринарно дезоријентисану и историјски-национално неутемељену (псеудо)војну формацију.

Државотворност и пијемонтистички капацитет

– Српска државотворна традиција утемељена је у преднемањихком, а нарочито у немањихком периоду средњовековних српских држава. Колективно памћење о тадашњем културно-цивилизацијском сјају, економском напретку и свеколикој надмоћи одржала се и током вишевековне турске окупације, да би у 19. веку имала улогу идеје-водиле не само ослободилачког прегнућа започетог Кара-Ђорђевог “Српском револуцијом”, него обнове српске државе и њеног sukcesивног ширења на новоослобођене српске области. Интегративни капацитет српског народа, слободне Србије и укупних српских земаља проистакао је у великој мери из географски предоређеног централног положаја на Балкану, али још више из свести о ујединитељској “мисији”. Српски “пијемонтизам” био је обично индукован споља, артикулисан интересима великих сила и више оријентисан према јужнословенству (па и балканству и пансловенству), него према геополитички логичнијем, остваривијем и прагматичнијем свесрпству.

Српском настојању да оствари национално уједињење и државно конституисање на укупном простору српских земаља историјски константно и систематски су се супротстављали како балкански суседи својом експанзионистичком и великодржавном (гео)политиком, тако и велике силе којима на изузетно важном Балкану никако није одговарала релативно самостална, пространа, етнички хомогена, економски и војно снажна држава. Интегралним српским државотворним амбицијама приписивани су атрибути “реметилачког фактора”, “великосрпства”, “хегемоније” и “угњетавања суседних народа” (међу којима су неки стварани идеолошко-политичком “декрет-етногенезом” управо ради слабљења српског фактора). Сходно тако вештачки ствараним предрасудама, у круговима западноевропске и америчке управљачке класе одомаћила се теза о Србима као “сметњи” унапред трасираним светским процесима, о (наводном) српском територијалном експанзионизму који је у супротности са пројектованом

„ребалканизацијом” Балкана и о „империјалној свести” коју Срби поседују, али на коју, као мали народ, немају право.

Како интегрално решавати српско питање?

Српско питање је државно питање. Оно се своди на конституисање интегралне и суверене српске државне политичко-територијалне јединице која би својим границама омеђила све српске земље (или велику већину њих). Тако значајан и територијално крупан подухват на Балкану је могућ само приликом епохалних историјских прелома европског и/или глобалног карактера. Током 20. века постојале су три такве прилике, али су се Срби, делом захваљујући туђој вољи, а делом захваљујући сопственим заблудама, увек нашли на странпутици и завршили у геополитичкој катастрофи:

- После Првог светског рата, уместо свесрпског уједињења успостављена је самоубилачка, вештачка и временски орочена јужнословенска држава као типична тампонска европска творевина;
- После Другог светског рата, уместо да због геноцида спроведеног на Србима буду територијално кажњени Хрвати, додатно су, због монархизма и наводног великодржавља, кажњени управо Срби тако што су просторно редуковани и распарчани (парадоксална теза „слаба Србија /Срби/ - јака Југославија”);
- После Хладног рата (назива се и „Трећим светским ратом”), уместо да у сопственом интересу предводе промене, Срби су остали заточеници анахроног идеолошког и државног концепта, нихилистички се односили према геополитичности балканске пројекције новонасталих глобалних промена и, уместо интегралног, упали у замку парцијалног решавања наслеђа „друге” Југославије, која је неминовно доживљавала *разби-распад*¹⁰ („геополитичка транзиција” спровођена је сукцесивно од републике до републике – све до АП Косово и Метохија¹¹).

10 Термин *разби-распад* означава суштину нестанка СФРЈ (и спољашње разбијање и унутрашњи распад). Видети: Милош Кнежевић, *Отмица Косова*, Институт за политичке студије, Београд, 2006. (стр. 168)

11 Термин *геополитичка транзиција* означава деструкцију „друге” Југославије не као тренутни распад земље истовременим раздвајањем њених република, већ као релативно дуг процес који је непосредно инициран на Косову

У новој епохи тзв. антитерористичког рата после 2001. године (“Четврти светски рат”) Срби ће решавање свог националног питања и формирање целовите државе морати да прилагоде реалностима и приступе им фазно (парцијално), све до такве геополитичке констелације када ће имати прилику да их реализују интегрално.

Сходно томе, неопходно је упоредо и синхронизовано исправљати досадашње геополитичке пропуге:

Враћање изгубљених и реализовање очуваних потенцијала положаја – Квалитет положаја српских земаља још увек је на нивоу добрих физичко-географских предиспозиција, али нити је динамично вреднован, нити адекватно искоришћен. У будућности је нужно вратити позиције изгубљене током дуготрајне кризе од 1990-их година. У првом реду, то се односи на неке кључне тачке и зоне које су услед српских територијалних губитака преузели други. Исто важи за враћање ранијег значаја српских комуникацијских чворишта европског и балканског ранга, која су сада сведени на мање или више важна транзитна места (на пример: такву улогу Београда преузела је Будимпешта, па чак и Софија и Загреб). Српске области које су удаљене од установљених европских коридора требало би са њима повезати (на пример: Бања Лука и читаву Крајину не само са Коридором Х кроз Посавину, већ и са Коридором Vc кроз долину Босне). Дугорочно и стратешки требало би стремити формирању пансрпске саобраћајне мреже која ће пресудно допринети просторном интегрисању српских земаља (на пример: Београд-Јужни Јадран, са крацима према Требињу и (Источном/Српском) Сарајеву; Бања Лука-Дрвар, са продужетком према Книну и Задру...)¹²

Спречавање даљег територијалног редуковања и уситњавања – Геополитичка инерција сажимања и распарчавања српских територија морала би да се заустави одмах, како на Косову и Метохији, тако и у Републици Српској. У супротном, просторно “парање цемпера” наставиће се до потпуне деструкције и саме централне Србије. Такође, досадашње

и Метохији, а тамо би, према већини мишљења, требало и да се оконча. Milomir Stepić, *Kosovo and Metohija as an integral part of Serbia – towards a new geopolitical matrix*, “Kosovo and Metohija – arguments in favour of its future within Serbia”, Geopolika, Belgrade, 2006. (p. 273) (у истој књизи је и текст на српском језику)

12 М. Степић, *У вртлогу балканизације*. (карта на стр. 82)

територијалне губитке неопходно је сматрати привременим последицама негативног отклона историјског и геополитичког "клатна". Питање Републике Српске Крајине, великих делова данашње Федерације БиХ, Дубровника, Црне Горе и Македоније (тачније, јужне Старе Србије) неопходно је држати отвореним и у свакој прилици проблематизовати – до успостављања за Србе повољнијих геополитичких релација у свету и Европи. Механизми за реализацију овога процеса требало би да буду синхронизовани (политички, економски, војно-безбедносни, културно-просветни, пропагандни...) и усмерени не само према српским суседима и центрима моћи, него на специфичан начин и према самом дезоријентисаном српском националном корпусу.

Заштита и рационално привредно коришћење природних ресурса – Респектабилна природна богатства српских земаља предмет су дугогодишњег запуштања, обезвређивања, нерационалног коришћења и распродаје у турбо-приватизацији. Неопходно је да се то спречи. У супротном, садашње, а нарочито будуће српске генерације, наћи ће се у позицији мало плаћене, оскудно образоване, организационо трећеразредне, социјално маргинализоване и на емиграцију приморане радне снаге. Да се то не би десило неопходно је онемогућити текући "тихи" власнички трансфер у првом реду огромних комплекса обрадивог земљишта, извора воде и рудних богатстава. Потпуна отвореност српског тржишта најпре за суседе који нису били изложени вишегодишњој економској деструкцији и спољашњим санкцијама морала би да се ограничи да би се сачувала домаћа производња и њена конкурентност. Домаћи природни ресурси и производња морали би да се брже активирају и искористе као компаративна предност у односу на окружење које њима не располаже.

Популациона обнова и спречавање процеса расрбљивања – Приоритетно национално и егзистенцијално питање српског народа јесте његова демографска обнова. Она има изражену и геополитичку димензију територијалног очувања српских земаља које су угрожене популационом трансгресијом најпре околног исламизованог становништва. Међутим, досадашње демагошке и практично неефикасне приступе решавању овог проблема требало би хитно заменити нелицемерним суочавањем са истинским разлозима српског демограф-

ског суноврата, а потом разрадити системе мера и механизме за стимулисање пораста природног прираштаја. Будући да се до сада полазило од погрешне премисе да би разлог (алиби!) за опадање српског наталитета требало тражити искључиво у сиромаштву државе и породице, популациону обнову само делимично и селективно би требало подстицати економским мерама, а много више суптилном медијском промоцијом, ре-афирмацијом српско-православне духовности, уважавањем традиционалних вредности брака и породице, успостављањем идеала рађања и гајења деце као позитивном животном циљу коме би требало тежити, мотивисањем жена да се врате ранијој перцепцији остварења сопствене личности више кроз улогу мајке, а мање кроз пословну (псеудо)каријеру, интензивирањем примене медицинских достигнућа у лечењу стерилитета, али и рестриктивнијег приступа прекидима трудноћа који су достигли масовне размере... Једнако важно јесте заустављање далеко одмаклог и ради геополитичких интереса форсираног процеса расрбљивања посредством стварања нових, вештачких националних идентитета ("етно-инжењеринг", "декрет-етногенеза", "инстант-нације"...), на основу регионално-географске, религијске или политичко-територијалне припадности (Црногорци, Македонци и м(М)услиmani/Бошњаци/Босанци су већ направљени, тзв. Косовари и Војвођани су у свакодневном речнику дела политичке класе, а по истом "принципу" могли би апсурдно да буду проглашени, на пример, Мачвани, Тимочани, Шумадинци, Херцеговци, Крајишници, Банијци, Семберци, Београђани...).

Коришћење геостратегијских предности и војно јачање – Геостратегијски потенцијали су једна од кључних балканских компаративних предности српских земаља. Они не само да нису искоришћени, него нису са становишта интегралних српских интереса ни делимично артикулисани, нити дугорочно осмишљени. Напротив – и раније, а нарочито од 1990-их година, употребљени су као један од инструментаријума великих сила и српских суседа за сузбијање територијалних, демографских, економских и војних чинилаца српске моћи. Овај парадокс неопходно је елиминисати и датости геостратегијског положаја валоризовати тако што ће се филигрански прецизно дефинисати српска позиција, како у односу на актуелне водеће "играче" и њихове глобалне концепције

(краткорочно), тако и на долазеће главне актере у хијерархији светске моћи који за сада неекспонирано постављају темеље сопствене доктрине управљања Планетом (дугорочно). Евроатлантизам и/или (нео)евроазијство¹³ су концепцијске “координате” унутар којих Срби и српске земље могу да се позиционирају, те геополитички, геостратегијски и геоекономски се крећу сада и у блиској будућности. Али, српски избор ни у једном тренутку не би смео да буде догматски идеологизован, једностран и статичан. Нарочито је опасно да српске земље буду подељене “раседом” интересних сфера, тако да њихови делови припадају различитим и супротстављеним геостратегијским блоковима (два или више), између којих не може да се искључи конфликт сваке врсте и размера – културно-цивилизацијски, идеолошко-политички, економски, војни... Сходно томе, суштински је значајно да Срби поврате изгубљену војну моћ као гаранта своје безбедности и статуса, подигну пољуљани углед војске и поверење народа у њу, те реafirмишу култ официрског позива који је код Срба увек постојао, а сада је смишљено обезвређен.

Интегрално или фазно (парцијално) државно конституисање – Историјско искуство је недвосмислено: само у својој држави Срби су били заштићени од масовних ликвидација и прогона, могли су да слободно живе и економски напредују, имали су право на сопствено политичко функционисање, образовање, културу, религију... Окупирани од других држава и у оквирима наметнутих вишенационалних интеграција били су угрожени у сваком погледу. Стога би стварање интегралне српске националне државе која ће својим границама омеђити целину (или изразиту већину) српских земаља морао да буде круцијални геополитички циљ Срба – увек, свих и свуда. Тај национални циљ би упорно и на све начине требало промовисати, како међу самим Србима, тако (још више и доследније) пред великим силама и другим центрима моћи који одлучују о политичко-географским прекрајањима југоистока Европе. Актуелно сажимање и фрагментација српских земаља не би смели да се схвате као коначно решење,

13 Milomir Stepić, *Geopolitical orientation of Serbia: Euro-atlantism and/or Euro-asianism*, “Megatrend review”, Vol. 2 (2) 2005, Megatrend University of Applied Sciences, Belgrade, 2005. (p. 7-22) (часопис се упоредо објављује и као свеска на српском језику)

већ би морали да се непомирљиво третирају само као тренутно стање, негативна геополитичка фаза и пролазна историјска епизода. Подразумева се да у уједињење и државно конституисање не би поново требало срљати романтичарски наивно, већ прагматично, стрпљиво и реалполитички мудро, те са интересима великих сила усаглашено. Дакле, српски државотворни процес може да буде и изнуђено парцијалан, а фазе, темпо и смерови интеграције српских земаља зависиће од глобалног, европског и балканског геополитичког контекста. Тиме ће бити условљена, свакако нужна, српска флексибилност у одређивању приоритета – у којим околностима и на који начин вратити изгубљене територије; да ли етно-демографску и културно-цивилизацијску “формулу” интеграције заснивати само на српско-православном концепту (краткорочно и/или дугорочно) или, можда, на принципу *Срба сва три закона* (такође краткорочно и/или дугорочно); може ли се просторно једнострано или, пак, вишестрано усмерити државотворни процес; где, у смислу географског идентитета простора, оријентисати будуће тежиште државе: према Панонској низији (равничарска-телурократска), према Балканском полуострву (брдскопланинска-телурократска), према оба наведена “ареала” мање-више равномерно (мултирегионална-телурократска), према Јадрану или неком другом морском басену у окружењу (телурократско-таласократска)...? Каква је, у овом контексту, стварност и перспектива Републике Српске?

Геополитички услови настанка и функционисања Републике Српске

Положај и улогу српских земаља (углавном унутар граница “друге” Југославије), у последњој деценији 20. века неопходно је посматрати кроз призму окончања Хладног рата и последица које су потом уследиле. У теоријском геополитичком и геостратегијском смислу, таласократија је победила телурократију. Поморска моћ тријумфовала је над копненом моћи. Запад се показао јачим од Истока. Либерални капитализам, са својим идеолошким, економским и цивилизацијским концептом, био је надмоћнији од комунизма/социјализма. Победник, персонификован у САД и западноевропским

земљама, више од једног века истрајно је припремао своју победу, дисциплиновано глобално, континентално и регионално спроводећи теоријски постављене геополитичке константе адмирала Махана, а потом и Макиндера, Спајкмана, Кенана, Кисинџера, Бжежинског... Основни постулат се није мењао – да би се владало светом, непоходно је контролисати Евроазију, тј. окружити и у дубину копна потиснути Русију. Сходно томе, током епохе биполаризма оформљена су три *стратешка фронта* – европски, средњоисточни и далекоисточни (карта 2). Јужно, веома важно крило једног од три фронта (европског) обухватало је западни и југозападни Балкан – Југославију и српске земље унутар ње.

Карта 2: Три стратешка фронта дуж обода Евроазије

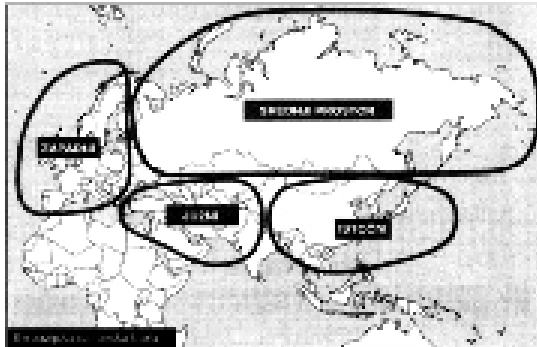
Извор: Збигњев Бжежински, *Велика шаховска табла*, ЦИД, Подгорица; Романов, Бања Лука, 2001. (стр. 12)

Као у сваком рату у историји, дочекавши тренутак своје надмоћи, јачи је почео да помера фронтине на штету слабијег и да *просторно* "наплаћује" победу. "Главна награда" хладноратовском победнику унапред се знала и само је требало да буде експлицитно потврђена – Евроазија¹⁴. У том глобалном frontiјеру нашла се крхка југословенска државна творевина која њеним таласократским творцима из 1918. и 1945. године више није била потребна (шта више, била је сметња), а вештачка и идеолошки дефинисана унутрашња кохезија захваљујући којој је орочено трајала није могла да надјача историјски наслеђене и геополитички уобличене етно-вер-

¹⁴ Збигњев Бжежински, *Велика шаховска табла*, ЦИД, Подгорица; Романов, Бања Лука, 2001. (стр. 33)

ске антагонизме. Политички артикулишући и непосредно војно учествујући у њеној деструкцији, Запад је не само успостављао и тестирао нова међународна “правила игре”, већ и креирао *територијална* решења пост-југословенских државоликних творевина сагласно сопственој официјелној геополитичкој и геостратегијској концепцији припремљеној за пост-хладноратовски униполарни прелазни период. Није се радило о наивној, дечијој “слагалици”, већ о много озбиљнијој “игри” за одрасле на *Великој шаховској табли*, конципираној на старим таласократским принципима окруживања, потискивања и слабљења Русије као исконског супарника. Улогу некадашњег Макиндеровог “Унутрашњег или ивичног појаса”, потом Спајкмановог *Rimland*-а, те хладноратовска “три стратешка фронта”, сада су преузела “три велика простора”. Западни, Јужни и Источни простор дуж обода Евроазије формирају ланац који би и даље требало Русију, тј. “Средњи простор” (Макиндеров *Heartland*) да задржи у инфериорном положају и окружењу¹⁵ (карта 3).

Карта 3: Макропростори Евроазије – поља “Велике шаховске табле”

Извор: Збигњев Бжежински, *Велика шаховска табла*, ЦИД, Подгорица; Романов, Бања Лука, 2001. (стр. 37)

Иако Југославија, као релативно пространа и специфично просторно-морфографски уобличена целина (од Алпа до залеђа Солунског залива), није више била важна, њен *редефинисан простор* остао је геополитички употребљив – као осетљива карика која спаја Западни и Јужни простор.¹⁶ Дакле,

15 Исто, стр. 33-56.

16 Миломир Степић, *Перспективе Косова и Метохије у контексту глобалних геополитичких концепција*, “Срби на Косову и у Метохији”, Зборник радова са научног скупа одржаног у Косовској Митровици 27-29. маја 2005. године;

значај је остао *глобални*, и то у првом реду значај простора српских земаља који се после катастрофалне јужнословенске историјске епизоде започете 1918. године поново појављивао као геополитичка чињеница. Али, и он је у својим аутентичним историјско-географским габаритима идентификован као претерано простран. Сходно томе, упоредо са деструкцијом Југославије, уследило је сажимање и уситњавање српског простора који је током титоистичког “етно-инжењеринга” ионако већ био знатно редукован и фрагментиран. Читав процес би се могао дефинисати као “геополитичка транзиција” јер има своје почетне циљеве, траје дуго, реализује се фазно, има препознатљива правила и резултира потпуно промењеном политичко-географском структуром простора. Одмах по урушавању источног блока и на почетку југословенске кризе као примарни циљ наметнуло се “попуњавање прекида” између два дела НАТО и тадашње ЕЗ, тј. између Италије и Грчке. Прецизно управљајући кризом и тзв. сукобом ниског интензитета, САД и западноевропске земље су се готово без сопствених људских и материјалних губитака инфилтрирале у до тада незапоседнути простор и у ту сврху формирале “Балкански геополитички и геостратегијски лук”. Он је имао две фазе развоја и два сектора: *Сектор “А”* настаје током рата 1991-1995. године и простире се од Истре и Кварнера до Горажданског *panhandle*-а, а *Сектор “Б”* систематски се успоставља од почетка југословенске кризе (посебно интензивно 1995-1999. године) и простире се од Солунског залива до Косова и Метохије и Пештерске висоравни¹⁷.

То је регионални геополитички контекст у оквиру кога се током 1992. формирала Република Српска, успостављала своје границе и максималан просторни опсег 1993-1994., била територијално редукована августа/септембра 1995. у истој војној и политичкој операцији у којој је нестала Република Српска Крајина, те статусно и територијално дефинисана крајем 1995. године Дејтонско-париским споразумом. Читаво време од свог настанка до данас веома лоше је прихваћена у западним земљама, које је третирају као “*нужно зло*”,

Научни скупови, Књига 112; Одељење друштвених наука, Књига 26; САНУ, Београд, 2006. (стр. 267-271)

17 Видети скицу и детаљније објашњење “Балканског геополитичког и геостратегијског лука” у: М. Стенић, *Српско питање – геополитичко питање*. (стр. 205-219)

“привремено створени ентитет у служби заустављања рата у БиХ”, “грешку међународне заједнице”, “злочиначку творевину”, “реметилачки фактор и препреку на путу БиХ ка евроатлантским интеграцијама”..., доводећи у питање њен опстанак и чинећи све да је “утопе” у унитарну БиХ под муслиманском доминацијом. Суштински идентичан став био је према Републици Српској Крајини, Србији, па и Црној Гори (до њене преоријентације од просрпског у антисрпског чиниоца). То је последица геополитички мотивисаног шематизма у западној идентификацији актера не само рата у БиХ, него и укупне југословенске кризе:

- *Срби* – перцепирани су као најзападнији изданак православно-византијског цивилизацијског ареала, народ и држава који припадају пораженем телурукратском геополитичком идентитету (српски војник као синоним пешадинца и артиљерца), традиционални експонент руских трансбалканских интереса усмерених ка топлим морима (“балкански Руси”) и сходно томе, проглашени *противником*;
- *Хрвати* – препознати као најистуренији припадници западно-католичке цивилизације, историјски одани партнери поново ојачале Немачке и део њене интересне сфере кроз средиште Европе, те геополитички компатибилно упориште победничке таласократије због широког приступа мору (најдужи и најзначајнији део југословенске обале Јадрана припао је управо Хрватској), што је подразумевало да су третирани као *савезници*;
- *м(М)услимани* – промовисани у отелотворење “меког”, “пожељног”, “бенигног”, “словенског” и у мултиетничку Европу наводно интегрисаног ислама, те искоришћени као пример и идеално средство за доказивање непостојања антиисламске оријентације Запада у њиховом ангажману на Блиском и Средњем Истоку, што им је донело статус *савезника*;
- *Остали актери* – ситуирани су у већ постављену бинарну шему “савезник-противник” (“пријатељ-непријатељ”; “ми-они”), те су, сходно томе, сви они који су хтели да се отцепе од Југославије (лажно проглашена великосрпском творевином) и одвоје се од

Србије (претходно Словенија, потом /БЈР/ Македонија, са сврсисходним одлагањем Црна Гора, те са добрим шансама и арбанашка национална мањина у косовско-метохијском делу Србије) – аутоматски сматрани *савезницима*.

Упоредо са овако неодговарајућим општим геополитичким условима и објективно негативним “отклоном историјског клатна” (за српске интересе), у периоду 1991-1995. година и касније учињени су бројни кључни српски геополитички пропусти који су произвели поражавајуће дугорочне последице. Сви каснији проблеми проистекли су из нихилистичког српског става према геополитици и геополитичности света. Изгубљени у густој магли већ умирућег идеолошко-политичког концепта, нису прихватили да је суштина била и остала у борби за интересне сфере, територије, ресурсе, економске предности, међународне позиције и углед. Са трагичним закашњењем уочили су да се у последњој деценији 20. века догађају епохалне глобалне промене, које се на простор Балкана и српских земаља пројектују управо у складу са давно постављеним геополитичким и геостратегијским начелима. Југославија је расточена саобразно њима, али се разлози упорно и даље траже на некој другој страни. Неспремни да се ослободе клишеа југословенства, поделе на републике (и покрајине) и унутрашњих граница, Срби су упали у замку парцијалне борбе за њено територијално наслеђе (сукцесивно, по републикама и покрајинама, уместо интегрално, на нивоу целе земље).

Таква “геополитичка транзиција” преточена је у нови суноврат – увлачење у “глиб” дугог рата уместо брзе победе против слабије наоружаних сепаратистичких снага. Република Српска је најочигледнији пример лаганог “тоњења у живи песак” исцрпљивања њених чинилаца *тврде моћи* којима је располагала 1992. године (смањење војних, демографских, економских, просторних предности). Истовремено, чиниоцима *меке моћи* не само да није располагала, него их није довољно ни уважавала (дипломатија, међународни “имиџ”, медијска моћ...). То је произвело свеколику дефанзивну позицију – од дипломатско-преговарачке, до војне на веома дугачком фронту, тј. дуж границе којом је био омеђен мањевише само српско-православни простор унутар БиХ. Уместо

да хрватско-муслиманска коалиција 1992-1993. године буде поражена и аргументом фактичког стања буде принуђена да брзо прихвати политичко решење, она је, уз међународну помоћ, успела да 1995. године доведе Републику Српску на ивицу пропасти. Такав ратни, а потом и мировни епилог у другој половини 1995. године, знатно раније антиципирани су бројни територијални показатељи – постојање два “крила”, потковичасте контуре и дугих граница Републике Српске; уска и геостратегијски рањива коридорска веза између њих (нарочито Брчко); Цазинска крајина (тзв. Бихаћка енклава) (о)чувана као муслиманско упориште између Републике Српске и Републике Српске Крајине; окружена, али ипак експанзивна бубреголика територија муслиманског Сарајева; заостали муслимански “цепови” увучени у дубину територије Републике Српске (тешањски, теочачки, грачанички, градачачки, челићки...), подрињске муслиманске енклаве (нарочито Горажде); хрватска тампон зона у Источној Херцеговини за спречавање приступа Републике Српске Неретви и мору (нарочито део дуж југозападног обода Поповог поља – данас хрватска општина Равне у оквиру Федерације БиХ)...¹⁸

Ове негативне предиспозиције искоришћене су за дејтонско-париско и касније уграђивање бројних геополитичких и геостратегијских “детонатора” у темеље Републике Српске:

- *Територијална морфографија* – Већ и сâмо постојање источног и западног дела Републике Српске спојених уском и геостратегијски рањивом везом коридорског карактера јесте могућност за изазивање партикуларизма, деструктивног међусобног политичког и економског супарништва, те центрифугалних процеса на које може да утиче и територијални контакт са Србијом, односно удаљеност од ње;
- *Питање главног града* – Сарајево (Српско/Источно), као уставни главни град, и Бања Лука, као фактичко средиште Републике Српске, нису само главна гравитацијска средишта у два њена дела и конкуренти за политичку и економску превагу, него и могући разлог за индуковање вишедимензионалне поларизације и опасног сучељавања (у првом реду, приликом ре-

18 Видети карту “Српски територијални губици 1995. године” у: М. Степић, *Српско питање – геополитичко питање*. (стр. 201).

- дефинисања Устава и формалног проглашења Бања Луке за главни град);
- *Просторно сажимање* – Територија Републике Српске смишљено је према дејтонској пропорцији сведена на мање од 1/2 БиХ, тј. на 49% или 25.053 km² (муслиманска/бошњачка страна, избегавајући да уопште помиње име Република Српска, често користи сугестиван термин *мањи ентитет*), али се и то сукцесивно и перфидно смањује (одмах приликом првог постдејтонског разграничења са Федерацијом БиХ, Републици Српској није припао раније установљен просторни проценат);
 - *Брчко* – Реализацијом одлуке о арбитражи за област Брчко (извршена 5. марта 1999.), формиран је Брчко Дистрикт (8. марта 2000.), чиме је Брчко изузето из састава Републике Српске и на тај начин, супротно вољи Срба и противно једном од основних принципа Дејтонско-париског споразума, прекинут њен територијални континуитет, а површина додатно смањена на садашњих 24.811 km² (она је сада и *de facto* и *de iure* територијално подељена, што у случају изјашњавања о издвајању из БиХ може да има негативне последице) (*карта 4*);
 - *Индуковани геополитички хендикепи* – Републици Српској онемогућен је излаз на море (типична *land locked country*); њена територија има велики број потенцијално фрактурних сужења (чајничко-фочанско/србињско, козлучко, модричко, добојско, мркоњићко); дубоки продори територије Федерације БиХ угрожавају просторну компактност и функционалност (гораждански *panhandle*, орашка и оачка периклава); границе су дуге (укупно 2.170 km, од чега је 1.080 km унутрашња граница према Федерацији БиХ), са високим степеном разуђености (3,6); међуентитетском границом тенденциозно су пресечени саобраћајни и стратегијски правци како би Република Српска била приморана да се што више веже за Федерацију БиХ ...¹⁹

19 Детаљније у: М. Степић, У вртлогу балканизације. (стр. 367-373)

Карта 4: Република Српска и фрагментациона улога Брчко Дистрикта

Извор: www.wikipedia.org/wiki/republika_srpska

- *Одузимање надлежности и претње укидањем* – Током пост-дејтонске деценије Републици Српској су бројне надлежности које су је чиниле готово државом одузете и пренете на централни ниво (војска, гранична и царинска служба, кључне правосудне функције, неки иконографски симболи...). Међународни чиниоци улажу велике напоре да наметну формирање унитарне БиХ у којој би муслимански/бошњачки фактор политички и ускоро демографски апсолутно доминирао (оправдање је стварање наводно функционалне државе која би ушла у састав евроатлантских интеграција). Геополитичка тенденција је очигледна – укидање Републике Српске. Сходно томе, она се нашла у парадоксалној позицији да се после више од 10 година једина залаже за очување изворних принципа, духа и одлука Дејтонско-париског споразума који је 1995. године управо њу највише територијално и статусно оштетио.

Уместо закључка: геополитичке перспективе Републике Српске

Будућност Републике Српске у великој мери зависиће од балканских амбиција данас доминантних великих сила – у првом реду САД и ЕУ (у целини или њених појединачних земаља, у првом реду Немачке). Позиција САД се у односу на 1990-те знатно променила. Она јесте преокупирана проблемима на Блиском и Средњем Истоку, у јужном пограничном ободу Русије (“Евроазијски Балкан”, према терминологији Бжежинског), на Далеком истоку (Северна Кореја; економско и војно јачање Кине) и у “свом дворишту” (талас политичке и економске еманципације латиноамеричких држава), али је Балкан исувише важан да би препустила примат у простору где се директно војно ангажовала готово две деценије²⁰. Њене моћи већ јесу пренапрегнуте, али нити су се још увек и на прави начин “варвари удружили”, нити су њене “унутрашње противречности”²¹ толико нарасле да би се повукла и бавила собом. Сходно томе, српска самозаваравајућа нада у “брзи пораз Америке” и очекивања да ће тада нестати “притисак на Републику Српску” није у блиској будућности реална. Али, чињеница је да су се на глобалној сцени појавиле делимично опорављена Русија (са *нео-евроазијском* геополитичком концепцијом) и све снажнија Кина (са пацифичким *таласократским* амбицијама) које постепено и опрезно рела-

20 Хенри Кисинџер је констатовао да су САД изгубиле драгоцену време бавећи се балканском кризом, уместо да брже продиру ка границама Русије. Ако је Кисинџер у праву, нису ли Срби поново постављени као препрека глобалним трансгресионо-регресионим процесима просторних померања великих сила и скупо платили “трошење времена” једне за рачун друге (или других)?

21 О механизмима раста и опадања моћи империја током историје (са пројекцијом на савремене САД) бриљантну анализу дао је Пол Кенеди (*Успон и пад великих сила*, ЦИД, Подгорица; ЈП Службени лист СРЈ, Београд, 1999.). Страхујући за очување супремације САД, тиме се баве Хенри Кисинџер (*Да ли је Америци потребна спољна политика*, БМГ, Београд, 2003.), Збигњев Бжежински (*Амерички избор – глобална доминација или глобално вођство*, Политичка култура, Загреб; ЦИД, Подгорица, 2004.), Чарлс Кегли (Мл.) и Јуџин Виткоф (*Светска политика – тренд и трансформација*, Прометеј; Центар за студије ЈИ Европе; Факултет политичких наука; Дипломатска академија МИП СЦГ, Београд, 2004) и други.

тивизују неприкосновеност САД. Круцијална су два питања: *прво*, да ли су оне, сходно сопственим интересима, спремне на сучељавање са САД управо на балканском пољу “Велике шаховске табле” и *друго*, да ли се њихов геополитички *timing* подудара са крајње истрошеним српским временом и потенцијалима?

Шансе за опстанак, развој, државно изграђивање и интегрисање Републике Српске требало би тражити у само на први поглед међусобно супротстављеним процесима ширења и институционалне интеграције Европске Уније, на једној страни, те њене унутрашње политичко-територијалне дезинтеграције и еврорегионализма, на другој страни. Тај парадокс је стварност Европске Уније – ма колико да импресивно делује темпо и суштина њене експанзије према истоку и југоистоку континента, ништа мањи утисак не оставља јачање регионалних етно-територијалних идентитета који све више релативизују постојеће границе и државне суверенитете (Велс, Шкотска, Северна Ирска, Галисија, Баскија, Гибралтар, Каталонија, Бретања, Валонија, Фландрија, Корзика, Трансилванија, Истра, Придњестровље...). Истина, Република Српска, српске земље и Срби у целини имају трауматична искуства са селективном применом интеграционих и фрагментационих “принципа” приликом разби-распада СФРЈ, када прво неприкосновени “бадинтеровски принцип” (уважио титоистички “принцип” унутрашњих граница и поделе на републике, а не права конститутивних народа) потом очигледно замењује принцип “поштовања воље већинског становништва” (важи за косовско-метохијске Арбанасе, али није важио за Србе у Републици Српској Крајини и још увек не важи за Србе у Републици Српској), а већ се најављује “принцип европског /псеудо/регионализма” (за потребе неког облика *corpus separatum*-а Војводине, Рашке области...). Упркос томе, Републику Српску нико не може дугорочно да спречи да успоставља свеколике трансграничне везе и интеграције са Србијом, Црном Гором, ранијим деловима Републике Српске који су сада у Федерацији БиХ (неки поново имају српску популациону већину), са областима у некадашњој Републици Српској Крајини који сада, иако припадају Хрватској, такође поново имају српску већину (нарочито делови Книнске крајине), те са

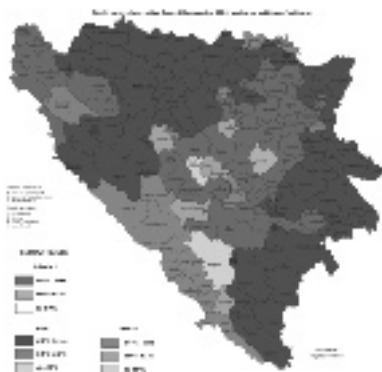
неким суседним територијама од изузетног геополитичког значаја (Дубровник, долина Неретве, Горажде, Тузлански басен...).

Појмовником класичне геополитике дефинисано, Републици Српској није додељена позиција периферне политичко-територијалне целине, већ незахвална мисија тампонске државолике територије. У контексту важеће глобалне геополитичке концепције (са њеним европским и балканским пројекцијама) њој неће бити дозвољено јачање које би досезало до издвајања из БиХ и евентуалне интеграције са Србијом, али ни потпуно детитулисање и нестајање. Она је данашњим "великим силама" потребна, али као слаба (можда чак и као темељно редефинисана – кантонизирана). Намењен јој је задатак да што дуже остане противтежа потпуној исламизацији БиХ, тј. да у томе преузме улогу коју све малобројнији и немоћнији Хрвати унутар Федерације БиХ не могу да одиграју (територијално сведени углавном на Западну Херцеговину и мала "острва" у централном делу и Посавини). Ради орошеног инхибирања и пацификовања међусобних геополитичких амбиција наметнуто је очигледно принудно тројно "увезивање" м(М)услимана/Бошњака, Хрвата и Срба (већ испробано у бившој СФРЈ). Лажна и улепшана слика наводно интегрисане, демократске, мултиетничке и мултиконфесионалне "мирне Босне" требало би да потраје до њеног планираног и најављеног укључивања у НАТО и ЕУ. Али, демографски трендови указују да ће до тада муслиманско/бошњачко становништво бити апсолутна већина у читавој БиХ²². САД и западноевропске земље се самозаваравају да ће унутар евроатлантских интеграција моћи лако да контролишу већ сада темељно исламизовану земљу (тренутно је то само већи део Федерације БиХ) и да функција коју су наметнуле Републици Српској и Србима унутар ње тада више неће бити неопходна.

22 Република Српска је после 2001. године ушла у фазу негативног природног прираштаја, а после периода досељавања прогнаника из Бивше Републике Српске Крајине и из делова Републике Српске који су остали у саставу Федерације БиХ, те њихове консолидације, појачава се темпо и интензитет емиграције. Видети: *Политика развоја становништва Републике Српске*, пројекат – I дио, Републички савјет за демографску политику Владе Републике Српске, Бања Лука, 2004, стр. 25-53.

Дугорочно посматрано, могуће је да управо Срби и Република Српска својим популационим суновратом и политичко-територијалним урушавањем (нестанком) плате високу цену таквих интереса. Да би то онемогућили, потребно је да негативне процесе предупредe деловањем у четири смера: *прво*, неопходно је очувати српску етничку компактност Републике Српске стратешки планираном демографском политиком, нарочито у пограничним зонама према Федерацији БиХ, у геополитички осетљивим територијалним сужењима и у оним општинама у којима је запажена већа концентрација муслиманских/бошњачких повратника (Бијељина, Брчко, Добој, Приједор, Сребреница, Зворник...); *друго*, требало би подржати повратак српских прогнаника у општине Федерације БиХ које се граниче са Републиком Српском (на пример, у Дрвар, Грахово, Гламоч, Петровац, где упркос малобројности и неповољној старосној структури, већ чине апсолутну или релативну већину и у контакту су са српским областима у Книнској крајини) (*карта 5*); *треће*, Република Српска би у политичко-дипломатском и пропагандном смислу морала да буде модернији, активнији и продорнији део БиХ, да се у геополитичком смислу самопрепоручи великим силама као њихов фаворит у БиХ и на Балкану (процењујући хијерархијски распоред на скали светске, континенталне и регионалне моћи) и да у економској сфери не само надмаши Федерацију БиХ, него се и унутар сопствене територије што равномерније регионално развија и *четврто*, садашњи статус Републике Српске не би смео да се даље "еродира" јер би то неминовно одвело у њен нестанак или само формално постојање које не би гарантовало опстанак српског народа. У повољним околностима, принудно одузете надлежности требало би сукцесивно враћати, јачати државотворни идентитет, проблематизовати положај унутар БиХ, доводити до апсурда подељеност српског народа, границу према Србији не само сматрати анахроном, већ учинити све практичне активности да се она превазиђе, те у што масовнију употребу (образовну, политичку, дипломатску, медијску, свакодневну) вратити интегративни термин – *српске земље*. То је један од примарних свесрпских националних интереса.

Карта 5: Етнички састав БиХ (Републике Српске и Федерације БиХ)
(процена по општинама 2006. године)

Извор: www.wikipedia.org/wiki/republika_srpska

Литература и извори

- Бжежински, Збигњев (2001), *Велика шаховска табла, ЦИД*, Подгорица; Романов, Бања Лука.
- Бжежински, Збигњев (2004), *Амерички избор – глобална доминација или глобално вођство*, Политичка култура, Загреб; ЦИД, Подгорица.
- Илић, Јован (1993), *Број и размештај Срба на територији авнојске Хрватске*, “Срби у Хрватској – насељавање, број и територијални размештај”, Едиција “Етнички простор Срба”, књига 3, Географски факултет Универзитета у Београду, Београд.
- Кенеди, Пол (1999), *Успон и пад великих сила*, ЦИД, Подгорица; ЈП Службени лист СРЈ, Београд.
- Кегли, Чарлс (Мл.); Виткоф, Јудин (2004), *Светска политика – тренд и трансформација*, Прометеј; Центар за студије ЈИ Европе; Факултет политичких наука; Дипломатска академија МИП СЦГ, Београд.
- Кисинџер, Хенри (2003), *Да ли је Америци потребна спољна политика*, БМГ, Београд.
- Кнежевић, Милош (2006), *Отмица Косова*, Институт за политичке студије, Београд.
- Симић, Драган (1999), *Поредак света*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Степић, Миломир (2001), *У вртлогу балканизације*, ЈП Службени лист СРЈ; Институт за геополитичке студије, Београд.
- Степић, Миломир (2004), *Српско питање – геополитичко питање*, Јантар-група, Београд.

- ♦ Stepić, Milomir (2005), *Geopolitical orientation of Serbia: Euro-atlantism and/or Euro-asianism*, "Megatrend review", Vol. 2 (2) 2005, Megatrend University of Applied Sciences, Belgrade.
- ♦ Степић, Миломир (2006), *Перспективе Косова и Метохије у контексту глобалних геополитичких концепција*, "Срби на Косову и у Метохији", Зборник радова са научног скупа одржаног у Косовској Митровици 27-29. маја 2005. године; Научни скупови, Књига 112; Одељење друштвених наука, Књига 26; САНУ, Београд.
- ♦ Stepić, Milomir (2006), *Kosovo and Metohija as an integral part of Serbia – towards a new geopolitical matrix*, "Kosovo and Metohija – arguments in favour of its future within Serbia", Geopolitika, Belgrade.
- ♦ Степић Миломир (2005), Територијално и геополитичко у српском националном интересу, *Национални интерес*, Год. 1, бр. 1 (2005), Институт за политичке студије, Београд.
- ♦ Цвијић Јован (1987), *О националном раду*, "Говори и чланци", Сабрана дела, књига 3 (том I), САНУ; Књижевне новине; Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- ♦ Група аутора (2004), *Политика развоја становништва Републике Српске, пројекат – I дио*, Републички савјет за демографску политику Владе Републике Српске, Бања Лука.
- ♦ www.wikipedia.org/wiki/republika_srpska

Milomir Stepic, PhD, associate professor
GEOPOLITICAL ESSENCE OF SERBIAN QUESTION-POSSIBILITIES AND LIMITATIONS OF REPUBLIC SRPSKA-

Summary

Serbian question is historically unsolved, very complex and mostly geopolitically profiled. Its geopolitical essence is based on respectable factors of power that possess Serbian states. Those are: central position on the Balkan in which exist "geopolitical knot" of great forces interests; relatively spacious territory (in integral ethnical and historically geographical dimensions); diverse and more and more requested natural potentials; numerical and qualitative characteristics of population; military-strategic advantages; tradition of state and integration... Motivated by own interest, great forces and Serbian neighbors are trying to decrease or to take over geopolitical quality of Serbian states. According to that it is necessary to solve Serbian question on geopolitical way and in keeping with Balkan projections of actual and concrete global geopolitical conception. Formation and fight for

survival of Republic Srpska is a phase in the process of Serbian state constitution whose integral realization momentary disabled international circumstances as well as Serbian unread ness to articulate its aims in accordance with them.

Republic Srpska is established in a phase of global hydro-Socrates triumph and unipolarization when new structure of Balkan has been created through process of geopolitical transition. On the basis of historical cliché and new geopolitical needs, winner in Cold War identified Republic Srpska and Serbs as opponent, in general. As a consequence many Serbian geopolitical lacks appeared as well as dangers for survival of Republic Srpska. According to that, perspectives of Republic Srpska will depend of its abilities to find its place in future movements in hierarchy of global power, to fit into course of European integrations and regionalism, to avoid dangerous consequences of "hostage" tripartite mutual fettering, to protect present and to return deprived status positions, to articulate own geopolitical priorities directed to stronger integrative relations with Serbia, Montenegro, formerly Serbian states that were in Republic Srpska and Republic Srpska Krajna, as well as with other areas of particular geopolitical importance.

Key words: geopolitical position, state constitution, Serbian states, Republic Srpska.

УДК: 327

Примљено:
17. 03. 2007.

Прихваћено:
03. 04. 2007.

Оригинални научни рад

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС

NATIONAL INTEREST

Година II, vol. 2

Број 1/2007.

стр. 105-160

*Милош Кнежевић**

ОДОЛЕВАЊЕ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

*У поремећају редоследа српских
и европских интеграција*

Резиме

Аутор на почетку истиче разлоге зашто су српски и босански случај и дан-данас толико важни? Неке тих разлога проналази обрасцима додира, трења и сукоба цивилизација које су теоријски уобличио Јован Цвијић и Семјуел Хантингтон. На почетку тумачења аутор уочава да свакој интеграцији претходи извесно стање дезинтегрисаности. Зато се у неколико поглавља обраћа историји Босне и Херцеговине, нарочито разисторијској и посуновраћеној слици улога ослободилаца и ослобођених, која је у виду стереотипа створена у односима Јужних Словена. Следи глава о геополитичким интеграцијама на просторним нивоима европског континента, а потом и преображају Евро-Истока у Нову Европу, у коју би требало да спадају и земље тзв. Западног Балкана. Општи оквир даљих разматрања је југословенски импулс босанских деоба у коме су испољене: апоретика босанско-херцеговачког бића; идеологија босанске државне самосталности, и; фиктивни темељ посебног босанског народа. Потом се скицира судбина српског народа и простора и настанак атипичне српско/црногорске (кон)федерације и босанске (кон)федерације. Затим је приказано оспоравање постјугословенских српских творевина. Напошетку, аутор истиче трајну тројну мањкавост унутарбосанског консензуса и сецесиону

* Милош Кнежевић је научни сарадник Института за политичке студије у Београду и главни уредник часописа *Национални интерес*.

и постсецесиону хришћанизацију, да би у закључку подвукао основне мотиве потребе одолевања Републике Српске притисцима унитаризације у савременом добу.

Кључне речи: Република Српска, специјалне паралелне везе, Република Србија, Босна и Херцеговина, Европска унија, евроинтеграција, Дејтонски споразум

1. Зашто су српски и босански случај и дан-данас толико важни?

Зашто би Ми и оно што је око нас, комплексни простор на коме обитавамо и који вековима запоседамо, још увек били икоме важни?¹ Зар се, уосталом, у ненаклоњеним међународним круговима не говори како смо изгубили сваку важност а да тога нисмо довољно свесни? Да ли је изложена недоумица само реторички трик, или се у замршеним токовима кризе уочава реално опадање регионалне и континенталне важности јужнословенског, српског и босанског проблема? Није ли већ сада, све чешће одрицање важности проблема на Балкану метрополско потцењивање и ниподаштавање локалног живља и његове улоге у савременом свету? Или је, пак, сваког чуда за три дана доста, па се и хегемонијални чинилац нечим или неким бави само дотле док је тај неко или то нешто изистински проблем; као неугодни камичак у ципели, или трн у оку, то јест иритирајућа сметања у успостављању сопствене политичке воље.

Ипак, и поред местимичних знакова просперитета који получају опрезни оптимизам, тешкоће у овдашњем делу европског света још увек нису превладане. У оним елементима кризе за коју српски чинилац сматра да су апсолвирани, међународни чинилац мисли супротно и има сасвим друге геополитичке циљеве и хтења. Тиме криза, заправо, не бива разрешена ни окончана. Одатле се значај овдашње кризе ретроспективно огледа у најмање три уочљива временска стадијума:

1 Текст Милоша Кнежевића под насловом »Одолевање Републике Српске у поремећају редоследа српских и европских интеграција«, поднет је на научном скупу »Европске интеграције и демократски стандарди на простору бивше СФРЈ – Република Српска и српско национално питање«, који је одржан у Бања Луци 23. септембра 2006.

- а) први – који се тицао кризних наговештаја све до прерастања у отворени конфликт;
- б) други – који је био оличен у сецесионом сукобу, етничком и грађанском рату са неизвесним исходом, док се;
- в) трећи стадијум недовршене кризе огледа у постсецесионој, постконфликтној тј. поратној ситуацији која још увек траје лишена своје коначне историјске форме.

Политички значај босанске, као неизоставног дела дуге југословенске и српске кризе, није се испољавао на истоветне начине у њеним различитим временским и просторним стадијумима. Дочим се у најранијим секвенцама настојало на њеном предупредивању, у времену распламсавања босанског сукоба се тежило његовом окончању, док се у мирнодопском времену после завршетка ратног сукоба са разних страна настоји на консолидацији прилика и успостављању трајно стабилног политичког и економског стања. Наведене су, дабоме, позитивне а не негативне тежње актера, којима су насупрот стајали деструктивни пориви: а) отпочињања сукоба по сваку цену; б) победе у отвореном сукобу на сваки начин, и; в) мирнодопског конфигурирања властитих националних и државних интереса, мимо и поврх воље супротне стране.

У том смислу, актери прва два стадијума босанске кризе су били уједно и стране у сукобу, тј. завађени противници, или, неувијено речено – непријатељи који су се по завршетку рата преобразили у контролисане политичке ривале. Образац њиховог сукоба у свим стадијумима кризе, међутим, превазилазио је њихове искључиве интересе, било да су они били самостални или комплементарни и солидарни са страним умешачима и помагачима. Одатле је босански сукоб у времену одвијања имао јасна геополитичка обележја, која је у виду наметања а онда и надмоћног успостављања геополитичке равнотеже задржао и у мирнодопском периоду све до данас.²

Република Српска је суштински и животно важна политичка творевина за Србе и све народе који у њој живе. То се не може одрећи! Географски простор Босне и Херцеговине

2 Степић Миломир, *Српско питање - геополитичко питање*, глава »Босна и Херцеговина – испит нове политичке географије и геополитике Балкана«, стр. 42-51, Јантар група, Београд, 2004.

(скраћено БиХ) је у деловима и у целини, у националном и државном погледу за српски народ био и остао историјски приоритет.³ Никада се Срби нису одрицали дела свог народа у БиХ, нити су по сваку цену преферирали Европу Запада, у неком од њених променљивих историјских ликова, нарочито не онда када им се Европа нападно указивала кроз Аустроугарску или Немачку.

Босна и Херцеговина је, такође, за обе Европе - Европу у институционалним и територијалним оквирима Уније, и Европу изван територијалних и институционалних оквира Уније - била и остала парадигматично и, могло би се рећи, неуралгично важна. У босанском проблему се, наиме, не преламају само за Европу безначајне прзначаве супротности јужнословенског живља, него и крупније и снажније противречности чије порекло и домашаји сежу далеко изван граница Старог континента. Тзв. босански проблем је по визурама геополитичке игре у много чему превазишао снагу, могућности и увиде локалних актера, дотичући се стратешких и тактичких интереса регионалних и глобалних »играча«. Тако се босанско питање и у овом часу указује двоструко: као првенствено питање самих становника свих ентитетеских делова БиХ, али и као поопштено питање заинтересованих монитора, визитатора, интервенциониста, арбитра, протектора, контролора, изасланика...

Одатле реална и имагинарна природа БиХ наводи ону прву Европу, Европу Уније на мултистичку ауторефлексију, јер се по аналогији тиче и њеног сопственог композитног, вишедржавног, вишенационалног и вишеверског устројства.

Шта је то, онда, у босанском »клубку« толико замршено и утегнуто да не може да буде одмршено, чак ни дуго после завршетка југословенских сецесионих сукоба 1995. године? Очигледно је и већ речено да у проблематичном и дипломатичном случају некадашње југословенске републике БиХ делују извесни фактори који превазилазе пуку физичку и политичку географију, али и демографију фамозне »леопардове коже« одране на неафрички начин са тог дела балканског ма-

3 Цвијић Јован, »Значај Босне и Херцеговине за српски народ«, »Анексија Босне и Херцеговине и српско питање«, стр. 214-216, *Говори чланци*, књига прва, Напредак, Београд, 1921.

крорегиона.⁴ Статистичкој демографији је, наиме, потребно додати културалну анализу помоћу које је могуће створити прецизнију слику разлика и сличност локалног јужнословенског живља.

2. Образац додира и трења цивилизација

Босна и Херцеговина је разнолика и мешовита земља у којој обитава више истородних, свакако сличних а ипак различитих народа. Колико год ова много пута понављана констатација изгледала позната, једноставна и саморазумљива, њен стварни садржај се често намерно превиђа. Обратимо ли се Цвијићевом уочавању »психичких типова«, »културних појасева« и зона утицаја на Балкану уопште, а посебно на просторима Јужних Словена, лако ћемо уочити да се управо у географски дефинисаној БиХ, више него ма где другде на околним подручјима, преплићу али и сучељавају најснажнији историјски, културни и цивилизацијски чиниоци.⁵ Са српске етнонационалне, верско-црквене и културне тачке гледишта, управо је Босна и Херцеговина простор најгушћег преплета са другим јужнословенским етносима. Историјска чињеница етнонационалне контактности и прожетости постаће прворазредни фактор у разбираспадној босанској фази докрајчења друге Југославије. Различити колективни менталитети, психички типови, традиције, културе и цивилизацијски наноси у расапном мултикултурном галиматијасу претвориће се у чиниоце интензивирања сукоба.⁶

Композитни, механички и у много чему хибридни карактер босанског географског подручја одувек је доводио у питање њену јединственост. На нивоу читаве Босне и Хер-

4 О динамичним процесима у развоју босанскохерцеговачког становништва, видети: Спасовски Милена, »Основне одлике демографског развитака Босне и Херцеговине од 1918. до 1991. године«, стр. 225-245, зборник *Босна и Херцеговина од средњег века до новијег времена*, Историјски институт САНУ – Православна реч, Нови Сад, Београд, 1995.

5 О томе: Цвијић Јован, Андрић Иво, *О балканским психичким типовима*, Јован Цвијић, део, »Психичке особине Јужних Словена«, главе »Босански варијетет« и »Мухамеданска група«, стр. 55-63, Просвета, Београд, 1988.

6 Степић Миломир, *Српско питање - геополитичко питање*, глава »Променљивост геополитичких детерминанти положаја српских земаља«, стр. 143-175, посебно поглавље »Културно-цивилизацијске детерминанте у балканском пост-идеолошком вакууму«, стр. 151-156, Јантар група, Београд, 2004.

цеговине никада није било неопходне једноставности која би обезбедила довољну јединственост. Политичка онтологија БиХ - ако је уопште има - уобличавала се ерозивним дејством спољашњих сила, углавном наизменичним империјалним акцијама, кроз наметнуте геополитичке процесе и изнуђена стања, а не самобитно, бар не у јединственим обрисима хомогене земље. У модерном добу БиХ се испољавала кроз експлоатацију и доминацију великих сила, као периферни и гранични појас, пре као административно ограничена територија, него као самосвојан изнутра етнонационално генерисан простор.

У том смислу, артифицијелни историјски карактер БиХ упућује савремену Европу Уније на дубље пропитивање компромисних и консензуалних темеља властитог супердржавног и трансдржавног унионистичког пројекта. Тим више, што се у Европи Уније претпоставља извесна идентитетна хомогеност европске културе и цивилизације. У случају Босне поменута хипотеза европске културне хомогености се очигледно губи - или је никада и није било - па се Европа Уније суочава са локалном применом парадигми хетерогености, несклада и сукоба културних и цивилизацијских модела.

Ипак, потребно је подсетити да су коегзистирајући »културни појасеви« у формули филозофије културе и живота чувеног српског и европског антропогеографа Јована Цвијића више деценија претходили парадигми »сукоба цивилизација« савременог америчког геостратега Семјуела Хантингтона. Довођењем у везу та два мултикултурна обрасца лако се уочава њихова интернационална просторно/временска, те геополитичка и демополитичка различитост. И један други аутор указују на пресудну важност етнонационалних, културних и цивилизацијских разлика на географски ограниченом простору. Али, док Јован Цвијић, на основу географског детерминизма, на почетку двадесетог века примат у тумачењу даје регионалном сапостојању народа на основу сличности у разликама, Семјуел Хантингтон на крају истог века појачава глобалне разлике до немогућности сапостојања супротстављених религија и цивилизација. Цвијић гради »балканске психичке типове« на основу културног израстања из сличних а опет варијететних географских ареала, док

Хантингтон указује на културну дисхармонију и сукоб цивилизација сазданих на непомирљивим религиозно-црквеним основама.⁷

Јован Цвијић је предложао разазнавања и разумевања културних појасева начинио у времену пред стварање велике јужнословенске државе, најпре и највише због тога да би њен настанак поткрепио и подржао научним аргументима. С друге стране, Семјуел Хантингтон је образац судара и сукоба цивилизација лансирао на исцрпљујућем крају полувековног хладног рата као прогностички надоместак будућих глобалних усијања и регионалних и локалних конфликта широм света. Не само на примеру БиХ, југословенски оријентисани и ангажовани српски научник Цвијић, залагао се за јужнословенски саживот у заједничкој држави која је у његовом времену створена, да би у нашем времену била тако немилосрдно разбијена и распала се.

С друге стране, Хантингтон, и сам заинтересовани сведок разбираспада друге Југославије, као новомиленијумски врач-тумач наглог завршетка Хладног рата и структурног урушавања комунистичког Евроистока, уобличио је атрактивну парадигму сукоба цивилизација чији је минијатурни и карактеристични узорак сагледао управо на примеру ратног растројства БиХ. Са Хантингтоновом парадигмом сукоба цивилизација нису, међутим, сагласни сви тумачи босанске кризе, нарочито не они из бошњачких редова.⁸

Очигледно да се на географском простору БиХ у последњој деценији прошлог века десило нешто што није било само судбински детерминисано одиозном природом оријенталног наслеђа »тамног вилајета«, него и бројним чиниоцима трајнијег, снажнијег и дубљег дејства. Свестан те чињенице, британски историчар Ерик Хобсбаум је, на пример, запазио:

7 Хантингтон Семјуел, Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка, део »Сукоби цивилизација«, стр. 203-335, ЦИД, Подгорица - Романов, Бања Лука, 2000.

8 Бошњачки аналитичар политиколог Есад Згодић, на пример, не сматра да се босански сукоб може разумети кроз призму Хантингтоновог сукоба цивилизација. О томе: Згодић Есад, *Политика фантазија, О рату против Босне и Херцеговине*, део »Типичне школе фантазија«, глава »То је био рат између цивилизација«, стр. 35-40, Институт за истраживање злочина против човечности и међународног права, Сарајево, 2005.

»Владање Босном и Херцеговином није било проблем за Хабзбуршко царство, али су почетком деведесетих година војни саветници саветовали све владе да би пацификација те несрећне ратом раскомадане земље изискивала присуство, на неограничени период, стотина хиљада војника, то јест мобилизацију која се може поредити са мобилизацијом за велики рат.«⁹

3. Дезинтеграција претходи интеграцији

Свака интеграција делова (елемената или компоненти) у неку већу и надмоћнију структуру, која се врши политичким средствима и тежи стварању политичких облика, претпоставља надилажење супротних стања неинтегрисаности или процеса дезинтеграције. Оно што никада није било интегрисано интегрише се у нову творевину, док се оно што је некада припадало истој или сличној структури, обнавља тј. реинтегрише. У политичкој и историјској сфери не постоји апсолутна интеграција, нити тотално интегрисане структуре. Процеси интеграције и дезинтеграције су увек релативни, јер политика оперише и испољава се кроз историјске топове, релације и релативизам.

Када је реч о конкретной историји у њој се, такође, у просторној и временској димензији могу опазити интегративни и дезинтегративни токови. Балкан је у том смислу изузетно занимљиво подручје на коме су се веома често смењивале деструктивне и конструктивне историјске фазе. Када је реч о новијем времену, на делу је било преобликовање јужнословенског простора на Балкану. Пре прве јужнословенске интеграције на почетку двадесетог века Јужни Словени су били интегрисани у две велике и снажне империје. Та условно схваћена интеграција, била је екстерна и механичка, наметнута и недобровољна тј. окупаторска. Но, и поред многовековне подређености, јужнословенски простори су имали историјски, етнички и верски препознатљив карактер. С извесним изузецима, и поред великих искушења, Јужни Словени нису апсорбовани нити асимиловани у друге етницитете. С друге стране, као рубна и од метрополских средишта удаљена сло-

9 Хобсбаум Ерик, *Доба екстрема*, Историја кратког двадесетог века 1914-1991, глава »Према миленијуму«, стр. 422, Дерета, Београд, 2002.

венска подручја, она су представљала империјалну периферију – војне границе, крајишта и крајине. Ослобођење Јужних Словена је историјски догађај који је исходио у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, односно Краљевини Југославији коју су осмислиле победничке силе Антанте, а уз огромне жртве извела и оживотворила Србија. Краљевина Србија је себе у целости уградила у нову југословенску државу, свесно се одрекавши своје конститутивне и конституционалне националне самосталности.

Током скоро четири деценије, пре ослобођења новембра и децембра 1918, на територији Босне и Херцеговине је спровођен аустроугарски окупаторски и анексиони, мултикултурни и мултиконфесионални експеримент. Средишњи генератор политкултурализације и »цивилизовања« потицао је од Аустроугарске као репрезента германске Средње Европе и Европе у ширем смислу. Аустроугарска је Босни на Балкану, заправо, желела да надода средњеевропску културну глазуру и аустроугарски правни и државни карактер. Аустрија је културализовала месни јужнословенски живаљ тако што га је подложила механизмима модернизације и организованијег управљања, на основу прокламованих вредности закона и правне државе. Суштински, модернизација је ипак била само модерна експлоатација ресурса и управљачка доминација над локалним становништвом. У ствари, Аустроугарска је била заинтересована за властиту југоисточну величину и додатни сировински потенцијал.¹⁰

С друге стране, затечена мултиконфесионалност јужнословенског живља је претпостављала непажљиво бечко свођење на заједнички именоване денационализоване вера, тј. источног и западног вида хришћанства и ислама, без изражених националних српских и хрватских префикса. Од тада и одатле потиче тадашња политичка производња именоване фикције Бошњака, али и православаца и католика, без српских и хрватских својстава. Аустроугарска је употребила географију као трошни темељ нове нације, претворивши административним поступцима етнонационално разнолики живаљ Босне и Херцеговине у Бошњаке.

10 Терзић Славенко, »Пројект »Аустроугарског 'Балкана' у Босни и Херцеговини«, стр. 407-425, зборник *Босна и Херцеговина од средњег века до новијег времена*, Историјски институт САНУ – Православна реч, Нови Сад, Биоград, 1995.

Јужни Словени су се на крају Првог светског рата - уз пресудну помоћ Србије - најзад одвојили од империја. Са становишта Беча и Истанбула они су били само побуњеници и сепаратисти у Аустрији и Турској. Са унутрашњег јужно-словенског становишта Јужни Словени су тежили самоослобађању, а империје су сматрале тлачитељима и израбљивачима, нескривеним осујећивачима властитог националног развоја и државне изградње.

У првим деценијама прошлог века на Балкану једна Империја је репрезентовала Европу, а друга Империја Азију и Оријент. Империје су јужнословенско тј. српско самоослобађање, савременим речима исказано, тумачиле као изазивање нереди, побуне и тероризам, у сваком случају ремећење равнотеже и мира у региону.

Србија и Срби су једини међу Јужним Словенима стекли реални привредни и војни потенцијал да ослободе себе и друге. Други нису успели да стекну потребне историјске потенцијале самоослобођења, те су у условима балканских и светског рата били ослобођени. Очигледна је разлика у поступцима и ставовима током стварања Југославије. Нису сви Јужни Словени на истоветан начин доживели настанак заједничке државе. Док су Срби инсистирали на њеном ослободилачком, тј. еманципаторском карактеру, незадовољне политичке фракције локалних јужнословенских елита су тврдиле да је новонастала јужнословенска држава континуална чињеница доминације и промена облика ропства.

Стари сепаратисти од Аустрије и Турске су и у новој држави пронашли довољне мотиве за обнову својих одвајачких тежњи. За њих је заједничка држава Југославија била препрека у наумима потпуног ослобађања, тј. стварања властитих етнонационалних држава. Они су били против унитарне форме мултинационалне и мултиконфесионалне државе, јер су у њој видели мини-империјалну утвару, наследницу Аустрије и Турске. Хтели су, у ствари, или кон/федерално уређење уместо унитарне краљевине, или сопствене националне државе.

С друге стране, Србија се нашла у бизарној ситуацији да преузме улогу интегратора и хомогенизатора у композитној држави у којој ни у једном часу нису биле угашене центрипеталне и адхезионе, заправо јаке сепаратне тенденције. Тако су јужнословенски екстремисти и национални фунда-

менталисти Србе и Србију жигосали као нове поробљиваче, а Југославију као »тамницу народа«.

Југославија је од почетка своје државности од незадовољника проказивана као вештачка политичка и геополитичка творевина. Вишедеценијски развој догађаја у временском оквиру двадесетог века ће показати да ослобођење није било једнозначано схватано, те да је игри било неколико врста »ослобођења«, тј. »слободе од« и »слободе за«. У историјској збирци се препознају: 1) ослобађање Јужних Словена од Аустроугарске; 2) ослобађање Јужних Словена од Турске; 3) ослобађање југословенских народа од Немачке, Италије, Мађарске, Бугарске; 4) »ослобађање« југословенских народа од Југославије као Србије; 5) »ослобађање« Црне Горе од Србије; 6) »ослобађање« Косова и Метохије у облику албанизоване *Republica Kosova* од Србије, и напослетку; 7) »ослобађање« БиХ од Републике Српске!?

На основу предоченог, а нарочито на основу стављених знакова навода који у извесним историјским случајевима омеђавају битан појам ослобађања, можемо се запитати која је и каква та слобода, слобода од кога и коме? На то питање још увек нема јасних и општеприхваћених одговора!

4. Разисторијско посуновраћење ослободилаца и ослобођених

Крај прошлог века ће показати да је ослобађање или »ослобађање« - није свеједно - јужнословенских народа у политичким и научним елитама тих народа највише тумачено као »ослобађање од Југославије«, првенствено схваћене као Србије. Другачије речено, ослобађање су југословенски сецесионисти тумачили као слободу од Србије која изнутра и споља оваплоћује и симболизује заједничку државу Југославију. Гледајући Србију политократије југословенских република су у њој препознавале недотучену и још увек живу Југославију.

Срби су се, дакле, у умовима лидера других јужнословенских народа нашли у доминантној улози господара и поробљивача. У равни социјалне и етнопсихологије такав доживљај је настајао из бар три разлога: 1) била је реч о најснажнијем јужнословенском народу који је, како је поменуто, у завршници Првог светског рата ослободио друге Јужне Словене

и властитим снагама створио заједничку државу; 2) радило се о најбројнијем народу који је дао највеће жртве и претрпео највеће демографске губитке у двадесетом веку;¹¹ 3) реч је о народу који је био најраспрострањенији и најпрожетији јужнословенски народ на простору некадашње Југославије.

Са тих топоса политичког неразумевања, оспоравања и неприхватања српске улоге у стварању и одржању Југославије потекла је тешка историјска и морална перверзија. Доброхотни и доброћудни ослободилац је доживљаван као злонамерни и злоћудни поробљивач; каква-таква политичка заједница, односно заједничка држава као новоизграђена тамница; док је властито сепаратно хтење разбијања политичке заједнице претварано у колективно право уперено против права на заједницу са другима. Укратко, из незадовољства заједничком државом легитимизовано је и легализовано право на сецесију.¹²

Идеолошка перверзија се, такође, огледала у тврдњи да је уместо прохујалих империја Србија преузела доминантну и хегемону, у ствари, унутрашњу империјалну улогу. Тако је рођена пропагандна бајка о великосрпском хегемонизму и империјализму. Незадовољници са поражених страна су без премишљања спољашњу тлаку К и К монархије и отоманске Турске, преобразили у озлојеђену психозу унутрашње подређености. Традиционални слободари Срби су преиначени у мрске поробљиваче и некултурне и примитивне индивиде, а до тада скрушени јужнословенски полусубјекти, у вајне слободаре. Стереотипна слика која је тада створена била је колико лажна толико и опасна, нарочито поновном употребом у неким каснијим временима.

Велика историјска перверзија, заиста! На крају двадесетог века иронијом историјске судбине, Србија и српски народ на свим историјским просторима на којима су обитавали вековима и миленијумима, обрели су се у посуновраћеној и понижавајућој ситуацији. Одатле је настао разочаравајући утисак

11 Степић Миломир, *У вртлогу балканизације. Политичко-географски положај и фрагментираност српских земаља*, глава »Физичко уништавање српског становништва као фактор фрагментирања и редуковања српских земаља«, стр. 183-188, стр. III Службени лист - Институт за геополитичке студије, Београд, 2001.

12 Чавошки Коста, *На рубовима српства. Српско питање данас*, глава »Право на сецесију«, стр. 281-284, Терсит, Београд, 1995.

узалудно утрошеног столећа, које је почело тријумфалном српском ослободилачком акцијом а завршило се српским поразом и нарушавањем конзистенције властитог националног и државног бића. И то двоструко: директним демографским губицима и растварањем српске нације у југословенским националним и државним маглама.¹³

Нестанком последње Југославије развејане су геополитичке омаглице, али су Срби и Србија преостали усамљени и оштећени. Драма Југославије и Србије догодила се и још увек се догађа у Европи. Исто тако, и босанска драма има изразите европске контуре. Дезинтеграција Југославије, Србије, као и Босне и Херцеговине, била је прворазредни европски догађај. Зато је и савремена збивања на тлу Србије, Републике Српске и БиХ потребно сагледати кроз призму европских дезинтеграција и интеграција.

5. Геополитичка интеграција на просторним нивоима континента

Европа, дакле, она Европа која је уобличена у Европској унији и која се исказује као Европска унија, саморазумева се као једина Европа - Европа без остатка. Ако постоји Запад и остатак - *West and Rest* - онда постоји и *Европа и остатак*. Тај волшебни остатак који је зачудна Европа а ипак није Европа, мора бити да је неки део Европе изван историјског облика институција Уније. Неприпојени делови Европе из средишта Уније се посматрају као недовољно европски, а често и као неевропски. Пошто се Европа Уније самодоживљава као инкарнација Запада, онда се оно што јој не припада посматра као недовољно западно или незападно. Укључивање у Унију, осим тога што се схвата као европеизовање, тако бива и позападњење.¹⁴

Промена геополитичког положаја везана је за промену стране света. Ширење Европске уније на Исток је »европеизација« и вестернизација некадашњих источних и југоисточних подручја континента. Разлагањем Истока Запад је створио могућност да прошири до самих европских граница

13 Кнежевић Милош, »Неуспех југословенства и српско искуство интеграције«, *Национални интерес*, стр. 57-90, година I. vol. 1, бр. 1, 2005.

14 Кнежевић Милош, *Моћ Запада. Нова стара Европа I*, део »Преображај Запада«, глава »Вестернизам«, стр. 135-139, Мали Немо, Панчево, 2005.

Русије и тиме увећа територијалну, ресурсну и демографску количину Европе уније до географског максимума. Западна Европа у лику Европске уније апсорбовала је и преиначила некадашње географске и геополитичке одреднице Старог континента. Називи *Средња Европа*, *Централна Европа*, *Југоисточна Европа* су релативизовани кроз генерално поимање укупне територије Европске уније.

Европска унија је континентална мега-интеграција националних држава. Европа Европске уније, као први или други део трансатлантске евроамеричке симахије (или симбиозе), промовисала је и наметнула оригинални и ексклузивни, постимперијални вид интеграције. Савремени спој Уније америчких држава (САД) и Уније европских држава (ЕУ) представља геополитички таласократски савез два обједињена континента, раздвојена Атлантским океаном.

Евроамерика у себе прво интегрише оно што је као плод властитог развоја већ понаособ интегрисано, а онда и оно што је изван тог развоја у транзитно/транзиционом периоду дезинтегрисано, али је у даљој перспективи ипак конгруентно. Оно што се тренутно не уклапа у задату трансконтиненталну прекоморску интеграцију, евроамерички фактор прво дезинтегрише, а онда - тако подељено и ослабљено - реорганизује («реформише«?), демилитаризује, дисциплинује и пацификује.¹⁵ Најзад, тако реорганизоване и прилагођене државне објекте надмоћи чинилац инкорпорише тј. интегрише у свој континентални и трансконтинентални савезнички састав.

Европска унија у постимперијалној (постколонијалној и постхегемонијалној) пракси геополитичке и геоекономске интеграције континента сабира и усисава делове некадашњег Истока, творећи *Велику Европу* до Русије, и изван Русије. Унионистичко протезање Европе до украјинских и белоруских граница Русије означава додиривање европских граница Азије. Европи Уније Руска Федерација оличава Евроазију. Источна граница европског континента је настала путем географске конвенције, а не на основу кристално јасне физичке географије. Зато је лако могуће да се у блиској будућности границе европског континента, дакле подразумеване Европе, помере на запад ка границама Европе Европске уније. То

15 О томе: Билт Карл, *Задатак мир*, Радио Б 92, Београд, 1999.

би била реалистично изнуђена конвенција о границама ЕУ изван руског дела Европе, који би се исто тако »конвенционално« »преместио« у Азију. Русија би на тај начин била преображена у искључиво азијски феномен и као сила у успону била избачена из европских послова.

Одатле је разумљиво зашто експанзивна Европа Уније не дозвољава било какву другу унију, асоцијацију, консоцијацију, федерацију, конфедерацију, или ма који други вид паралелне и несубординиране политичке и државне интеграције на тлу Старог континента који је, узгред речено, обележила као сопствену сферу интереса од виталног значаја. Та свевропска безалтернативност не односи се само на политички простор држава чланица Европске уније, него и на простор балканских кандидата и предкандидата за кад-тадашње чланство у Унији.

У савременој историјској ситуацији проширења ЕУ, тим земљама *недовољне Европе* самодовољна Европа Уније се указује удивљено и сакрално, као сведена алтернатива властите будућности. *Еврофилија*, *еврофорија* и *евроманија* су се изобразиле у својеврсну бигоност, тачније речено нарочите видове политичке теологије и политичке религије, док се органи и службеници Европске уније у мислима и осећајима, вери и нади еврожудних предкандидата указују као нека врста бриселске цркве и свештенства. Европски Пут је трасиран, постављени су надземни семафори и сигнализација. Европа Уније је изван сваке сумње и упита – Европа је непогрешива - преостаје још само стрпљиво чекање, испуњавање услова и повињавање налозима, не би ли се једног далеког дана, за десетак, двадесетак или више година ушло у њено повлашћено чланство.

6. Преображај Евро-Истока у Нову Европу

Југословенска, српска и босанска дезинтеграција могу се најтачније сагледати кроз не тако давну промену источноевропског простора. У протеклих петнаестак година догодила су се два значајна процеса;

1) Источна Европа је геополитички редефинисана у транзиционо подручје бившег Истока и *Нову Европу* тј. нову групацију западних савезника у низу посткомунистичких земаља од Балтика до Егеја. У Европи су разбијени и подељени

СССР, Источни блок, православље и Словени разних историјских, културних, верско-црквених и државних профила;

2) Разложене су се све сложене државе на некадашњем европском Истоку. Укинуте су словенске федерације. Престали су да постоје и најбезазленији видови источних политичких и геополитичких интеграција. Уместо сложених мултиетничких држава умножен је број унитарних националних држава, али и прелазних облика, државоликих квазисубјеката, нарочито на ексјугословенском простору. Тај простор је дејугославизован и ревидиран у пређашњи геополитички облик »Балкана«.

Иако су на целокупном простору Источне Европе разложене словенске комунистичке федерације, на ексјугословенском сада већ јужнословенском простору, настале су још две постсецесионе транзитне федералне творевине. Разлагање словенских федерација десило на линији разградње источног тј. словенског простора на више мањих и слабијих националних држава. Будући да је Европа Европске уније, такође, састављена од националних држава - нација држава и држава нација - тај процес је био привидно подударан са матичним евроинтеграционим током. Само привидно, јер је суштински кореспондирао идеји слабљења државних потенцијала на подручју које било предвиђено за стратешку преоријентацију и ресателизацију у оквиру претходно промењених граница интересних сфера и ширења Запада.

Неисторијском дефиницијом Европа је подељена на два дела, на »стару« и »нову«, при чему су бивши совјетски »братски« савезници кроз поступак промене орбите кружења убрзано преиначени у новоевропске братске савезнике Америке. Предикат »нова« одредио је тај простор као дефинитивно одвојен од ССРР-а односно Русије и припојен Европи Уније, односно оперативној зони НАТО-а. Придошлице су као орни саборци постали регрутни сервиси и пошилаоци интервентних трупа, у лику стратешких партнера Америке и НАТО у војним подухватима против непокорних нафтоносних земаља у Азији. Са друге стране, као земље у зони промењених геополитичких интереса, те државе су ушле у састав Европске уније и НАТО алијансу, чиме су постале функционални део економског, политичког и војног организма обједињеног Запада.

На простору претходне или старе Југославије из сецесионог пепела није изникла нека феникс-Југославија. Стара Југославија није требала Новој Европи! Раздржављени екс-југословенски простор европског југоистока предржављен је новим творевинама – мрежом осамостаљених југословенских република. Безмало све новонастале државице је мимоишла фаворизована новоевропска судбина. Оне су, углавном, остале у условљавајућем и ишчекујућем, помало анахроном предкандидатском статусу.

Ипак, свака понаособ јужнословенска државица је себе сматрала европским достигнућем и сасвим новим квалитетом у посткомунистичкој Европи. Свака је себе видела као дебалканизовану и европеизовану у Европи новог лица, ако не и као пуноправни саставак Нове Европе, онакве какву је ефектном досетком дефинисао Бушов контроверзни војни министар Доналд Рамсфелд.

Оно ново у јужнословенској ситуацији било је, међутим, уједно и оно старо, враћање у дојугословенско стање подељености и приручне омамљености. Нове су, додуше, биле скоро све државе, а старо њихово молидбено и погурено, упадљиво инфериорно место у новом европском поретку. Већ виђена колонијална подређеност надмоћним спољашњим чиниоцима дошла је нарочито до изражаја управо на простору БиХ. Том процесу је, дабоме, била изложена и Република Српска. Коста Чавошки је препознао суштину тог процеса. »Реч је, дакле, о *управљању кризом* (crisis management) у Републици Српској – изразу који се већ увелико користи у анализи начина на који велике силе, а нарочито Сједињене Државе, воде спољну политику задирући у унутрашњи поредак других држава. Том приликом, зависно од постављених циљева и стратешких интереса, у одговарајућим деловима света и појединим земљама, изазивају се мање или веће унутрашње кризе, да би се потом вештим управљањем њеним развојем изнудили очекивани уступци и постигли жељени циљеви, за које би се иначе морала употребити много опаснија и ризичнија средства, попут отворене и масовне војне интервенције.«¹⁶

Подела БиХ која је настала на почетку сецесије, а пре избијања крвавог сукоба, ставила је евроамерички чинилац

16 Чавошки Коста, *Лутка у туђим рукама. Од узурпације до издаје*, глава »Управљање кризом у Републици Српској«, стр. 59, Терсит, Београд, 1998.

пред недоумице како уклопити дводелну, односно троделну постсецесиону творевину у своје визије атомизованог и обе-снаженог постјугословенског региона. Да ли међународно-правно и дипломатски признати реалност подељеног стања - што је учињено Дејтонским мировним споразумом - или пак поступно, против воље конститутивних Срба (и Хрвата), волунтаристички изобличавати територијалну силуету Републике Српске.¹⁷

Босански циљ је, међутим, био и остао реституисати унитарну Босну и Херцеговину у облику у коме је као једна од шест република постојала у другој Југославији, само сада у својеврсном вакуму, насталом после њеног нестанка. Муслиманско/бошњачки политичари су још увек склони да сматрају како је управо јединствена и целовита Босна и Херцеговина једини и најбољи репрезент европских квалитета који спадају у проамеричку конфигурацију Нове Европе. Могло би се рећи да је њихова визија најприкладније исказана кроз гесло: *Обновљена и Нова Босна као део Нове Европе!* Томе насупрот, али и насупрот одредбама Дејтонског мировног споразума, они хрватски ентитет Херцег-Босну¹⁸ и српски ентитет Републику Српску не посматрају и не прихватају као очекивани политички исход веће југословенске и мање босанске сецесионе поделе, него као нежељени инцидент који се не уклапа у *новобосански дух* као дух Нове Европе. Отуда за »дух босански«, о коме је тако иронично али критички убедљиво писао књижевник Иво Андрић,¹⁹ све што није јединствена Босна представља неподношљиву супротност.

17 Чавошки Коста, *Затирање српства*, глава »Черечење Републике Српске«, стр. 79-84, Хришћанска мисао, Београд - Ваљево, 1996. Пример довођења у опасност државног опстанка Републике Српске представља, такође, успостављање брчанског дистрикта. О томе: Аврамов Смиља, »Злоупотреба арбитраже«, стр. 59-69, зборник *Брчко - маказе над пупчаником*, Институт за геополитичке студије, Београд, 1997.

18 Иако је Херцег-Босна на изванредан начин деентитетизована тј. укинута, та творевина хрватског народа у Западној Херцеговини још увек неформално функционише. О томе: Радаковић Милован, *Настанак државе. Мисија на Балкану*, глава »Стварање Херцег-Босне«, стр. 42-45, Computer book, Београд, 2002.

19 Андрић Иво, *Развој духовног живота у Босни под утицајем турске владавине*, Свеске задужбине Иве Андрића, година прва, свеска 1, Београд, јун 1982. Андрићев спис потиче из 1924. године.

7. Искрсавање Западног Балкана

Територијална уситњеност исказује потенцијал укрупњавања; она има могућност просторног поопштавања у заједничком имену којим се може обухватити оно што се жели. Ако је количина противречности на подељеном терену превелика, скупно име обезбеђује штедњу означитељске енергије уложеној у потребно разумевање. Оно што је семантички одређено наденутим именом остаје да пребива у заклоњеним супротностима. Тако је бар у језику и говору, ако већ није у искуственој стварности, поготову у геополитичкој збиљи. Давалац обавезујућег имена применом своје стратегије разумевања настоји да контролише именовану појаву. Појава добија име, појава се »појављује« само посредством имена; појава је у стегнутој шаци имена; појава пуцкета и крчка под претешким бременом историје имена.

Разбираспад птицолико подужне Југославије реактуализовао трапезни простор Балканског полуострва. Кроз јужнословенске конфликте наједном су се оцртале проблематичне контуре европског потконтинента. Деполитизација и неутрализација сложене југословенске државе, у ствари, њена историјска елиминација извршена је кроз споља и изнутра генерисану балканизацију. Савремено ребалканизовање средишњег регионалног простора је означило дејугославизовање кроз надређену балканску општост путем које је Европа Европске уније (Западни) Балкан сагледала као властити макрорегион на услужној предкандидатској периферији.²⁰

Обвезивање балканске регионалне номинализације није, међутим, лишено упадљивих контрадикција. Иако, тобоже, заморена од неразговорних и несхватљивих локалних прилика на свом југоисточном простору, Европа Уније је ипак настојала да прида извесну именовану глазуру балканској појави, макар се она понајвише исказивала у равни политичке семантике. Тако је Балкан велом кратког али не и кротког имена прекрио све, и што треба и што не треба. У сумарну одредницу Балкан усисане су идентитетне специфичности

20 Кнежевић Милош, »Дебалканизација и евроинтеграција. Геокултурна распућа савременог Балкана«, стр. 401-422, зборник, *Геокултура развоја и култура мира на Балкану. Етничка и религијска позадина*, Филозофски факултет Универзитета у Нишу – Институт за социологију, Ниш, 2006.

многих земаља и народа. Тиме су, наравно, појединачни идентитети утопљени у обезличену балканску кашу.

Разименовање балканских народа и држава захуктало се дотле да је у једном часу као најједноставнија и најекономичнија предложена нумерација као замена за традиционална имена. Тако су за, ионако начете и ослабљене балканске и јужнословенске државе, предложени редни бројеви. Прва, друга, трећа... четврта држава и тако редом?? Нумерација држава и нација је, наравно, врхунски сарказам једне квантоманичне безбедносне стратегије која у дизајнерској еуфорији суштину традиције и историје настоји да замени обезличеним, измереним и нумерисаним ентитетима. Оперетска оператика таквог приступа је прилично једноставна: постоји опште име *Балкан*, а све остало, унутар тог имена стрпано, може бити разименовано, пребројано и набројано!

У балканској стварности, међутим, нумерички и квантитативни, заправо понижавајући метод кризног менаџмента (како га је описао Коста Чавошки) наилазио је на бројне препреке. Средишње ексјугословенске земље су се обреле у двострукој постјугословенској невољи. То се десило из бар два разлога:

1) зато што су снажно пољуљане, а онда привучене у гравитационо поље Запада, чиме су и номинално припале Западу, постале западне на (Балкану), а онда и;

2) што су још увек на Балкану и ни у једном часу нису престале да припадају балканској стварности.

Постјугословенски Балкан није престао да буде Балкан, али још увек није постао једнакоправни и пуноправни део европског и евроамеричког Запада. Како уопште помирити Запад и Балкан, када се зна да је у много наврата управо Балкан испољавао одударајући и неуклопљиво оријентални, што значи незападни и антизападни карактер. Колико се, заправо, на овом тлу испољава модуса разумевања запада или Запада, свеједно?²¹

Спасоносна формула је изнађена у бриселским и вашингтонским дипломатским круговима, заменом инкриминисаног југословенског имена новом одредницом *Западни Балкан*. Тријумфални Запад и разровашени Балкан су на из-

21 Кнежевић Милош, »Седам места моћи Запада«, *Геополитика*, стр. 4-5, бр. 19, 20. јул 2006,

глед помирили у синтагми *Западни Балкан* која би требало да ослика не само географску чињеницу положаја и геополитичку чињеницу наклоности и припадања, него и заједничку европску перспективу полуострвског дела континента.

И БиХ је у западнобалканском регионалном колоплету. Западна пројекција унитарне БиХ је, наиме, у средишту привремене југославолике асоцијације у регионалном лику, тако да се у троентитетском галиматијасу усиљено »реформско« уједињавање БиХ везује за тзв. европску будућност читавог региона Западног Балкана. Сви са рукама на раменима трупкају »европско нијемо« коло интеграције! Јер, неформалне територијалне чланице Западног Балкана, или југоисточног простора, или зоне слободне трговине, свеједно, јесу све републике некадашње Југославије, осим Словеније, која је већ у Европској унији.

Европа Уније се тако указује као први посредник и хипотетички пријемник разложеног а потом осамостаљеног територијалног супстрата негдашње југословенске државе. Али, не баш у сваком случају, јер, у случају БиХ привлачене државолике честице нису емпиријски постојећи ентитети него нормативно пројектована јединствена БиХ, док је у случају Републике Србије (по злоћудним наговештајима Ахтисаријевог плана) изузета покрајина Косово и Метохија. Укратко, Евроамерика и Европска унија хоће, испољавају дакле снажну политичку вољу, да ослабљени јужнословенски простор инкорпоришу и апсорбују у затеченом фрагментованом стању, са два изузетка: а) нормативно целе а фактички подељене Босне и Херцеговине и; б) фактички подељене а нормативно целе Републике Србије!«²²

Да би се БиХ оцеловила на простору ентитета, што значи и на простору Републике Српске потребна је *боснизација*. Процес боснизације тиче се колико »изградње заједничких институција«, у ствари, заједничке и јединствене државе, толико и успостављања грађанског концепта, односно темељно мултизоване босанско/бошњачке нације. Нација Бошњака, бошњачки национални осећаји и бошњачки национализам доживљавају сталне критике са српске и хрватске стране. Бо-

22 Кнежевић Милош, »Косово и Метохија у Србији – Србија у Европи«, глава »Косово не сме бити подељено нити повезано са другим државама«, стр. 74-77, *Национални интерес*, бр. 1, 2006.

шњаци, пак, не прихватају дефиниције властите националне артифицијелности. Тако, на пример, сарајевски политиколог бошњачке оријентације Есад Згодић пише: »Национални доктринари развили су и идеологију месијанских нација. Но, идеолози хрватског, а посебно српског великодржавног национализма патентирали су један новум: обликовали су идеологију измишљених нација. Фигурира она и под другим називима као што су *вештачке, синтетичке, коминтерновске, комунистичке, политичке, новокомпоноване, признате, социјалистичке* или *октроиране нације*. Свугдје је ријеч о синонимима који покривају још једну фикцију националистичких идеологија.«²³

Реално подељена Босна и Херцеговина и дистанцирани конститутивни народи су очекивана препрека у тежњама постјугословенске унитаризације разложене републике. *Боснизација Босне* може се, на један нарочити начин додуше, схватити и обрнуто од балканизације Балкана. Боснизација може, наиме, да буде схваћена као негативан и насилни, могло би се рећи геодеструктиван и демодеструктиван процес. Док се у балканизацији примењује *дивиде* принцип који исходи у насилној деоби простора и народа, у боснизацији се настоји на *коагуле* принципу тј. вештачком уједињењу и оцеловљењу територија и нација које су претходно подељене на матрици историјских разлика. У оба случаја се примењује принцип *империума* или империјалне праксе, а међуетничке поделе се продубљују; у балканизацији изазивањем вештачких подела, а у боснизацији тежњом ка вештачком, тешко одрживом или упадљиво неодрживом јединству, у овом часу тешко спојивих делова.

8. Југословенски импулс босанских деоба

Све што се дешавало и десило у Босни, дешавало се и десило у Југославији! Разлагање Босне и Херцеговине немогуће је схватити изван процеса дезинтеграције друге Југославије. На изванредан начин, босанска дезинтеграција је била друго лице југословенске дезинтеграције. Босна је прошла онако како је прошла Југославија, ако не и горе, што се на-

23 Згодић Есад, *Политике порицања. О метаполитици и босанској алтерполитици*, глава »Идеологија измишљених нација«, стр. 61, ДЕС, Сарајево, 2005.

послетку могло и очекивати. Разбираспад је прво отпочео у Словенији и Хрватској, тамо где је жеља за напуштањем заједничке југословенске државе била најјача, али је најбруталније облике испољио управо на тлу БиХ. Школе и правци тумачења разбијања и распадања друге Југославије деле се по првенственом мерилу историјске нужности и неизбежности тог уникатног европског и балканског догађаја. Док неки тумачи сматрају да се растројство БиХ могло избећи и да је Босна имала довољне разлоге за преживљавање у државном јединству, други аутори су уверени у супротно, да је секундарна деоба БиХ после примарне деобе Југославије била детерминисана, што значи неизбежна, фатално неминовна.²⁴

Западни геополитички аксиом је гласио да се друга Југославија има разложити на републичке саставне делове. Није згорег поновити да се дезинтеграција Југославије, па самим тим и БиХ унутар ње, требала извршити по унутрашњим административним границама република из времена у којима су оне представљале конститутивне чиниоце комунистичке федералне државе.²⁵

Парадокс западног приступа босанским спољашњим и унутрашњим границама очитовао се у чињеници да се, с једне стране, у континенталним променама и брзим преинакама интересних сфера, одбацивао комунизам у било којој, макар и рудиментарној форми, док се, с друге стране, истовремено прихватало комунистичко разграничење и територијално и уставноправно уобличење југословенских република у сада већ разлазној федерацији. Логичко и политичко оправдање за такав прагматичан приступ налазило се у више околности:

1) Прва се тичала историјског карактера унутарјугословенског, српског па и босанског простора, који није настао искључивим деловањем унутрашњих чинилаца него и спољашњим формативним дејством;

24 Степић Миломир, *Српско питање - геополитичко питање*, глава »Неопходност поделе Босне и Херцеговине«, стр. 48-51, Јантар група, Београд, 2004; Кнежевић Милош, *Балканска пометња*, глава »Од саживота до верског рата, поглавље »Верска и етничка начела деобе Босне«, стр. 104-105, ДП »Буро Салај«, Београд, 1996.

25 Суботић Момчило, *Новија српска политичка историја. Расправе и чланци*, глава »Сецесија у режији великих сила«, поглавље »Селективан приступ праву на самоопредељење«, стр. 103-129, нарочито тачка о суверенитету република, стр. 121, Институт за политичке студије, Београд, 2006.

2) Друга, прилично убедљива околност се налазила у чињеници да је Запад учествовао у стварању интересних сфера, а потом прихватио и гарантовао поделу интересних сфера на Балкану при завршетку Другог светског рата. Тиме се по победничком завршетку Хладног рата осетио одговорним за судбину простора који му је као »плен« запао у измењеним геополитичким приликама;

3) Трећа околност могла се пронаћи у пословично инструменталном и реалполитичком усмерењу западних чинилаца, нарочито када је реч о формама доминације и контроле на кризним подручјима.

Било како било, антикомунизам је нагонио западну војнополитичку и геополитичку симбиозу на сузбијање и осујећивање српског чиниоца у постјугословенској фази, док је истовремено упућивао на поштовање свих оних фактора који су изворно потицали из комунистичке епохе Југославије, а у основним елементима или у целости су одговарали стратешким западним интересима. У том погледу западни кругови нису били превише начелни и избирљиви, па су као аргументе користили углавном оно што им је користило и што је непосредно оправдавало сукцесивне интервенције, у разним фазама југословенског конфликта.

9. Апоретика босанско-херцеговачког бића

Један од значајних принципа неолибералне идеологије тиче се потребе толеранције и коегзистенције у отвореним и мешовитим друштвима. Опсесија отвореношћу и мултизмом (вишеструкошћу етноса, нација, језика, култура, религија, цркви, колективних идентитета, итд.) резултат је сложених процеса развоја евроатлантског света. На Балкану је плурализам култура и сваковрсни *мултизам* вековима био природно стање индивидуалне и колективне егзистенције. Коегзистенција и антагонизми смењивали су се у аритмичној и пометеној историји Полуострва. У зависности од карактера историјског интервала превладавали су мирнодопска толеранција, међусобна сношљивост или ратна нетрпељивост. Босански сукоби су, међутим, одувек имали нарочита, често и неразумљива својства.²⁶

26 О поведима и природи савремених сукоба у БИХ, видети: Радиновић Радован, *Лажи о сарајевском ратишту*, глава »Друштвена и војна природа рата

Предмодерна и немодерна балканска друштва су ретко када оличавала либералне идеале отворености у виду тзв. транспарентности. Једну од значајних сметњи у достизању тог демократског идеала представљало је непревадано оријентално, тачније речено турско окупационо наслеђе. Символ тако тешког и неевропског наслеђа представљала је управо Босна са вилајетском друштвеном затвореношћу, менталитетним херметизмом и отвордним социјалним хијерархијама. Судбина Босне у другој Југославији је вишеструко поучна.

По завршетку и у току словеначке и хрватске сецесије (1991-1992), следећи негативну дезинтегративну судбину сложене југословенске државе, територијално је разложена и Босна и Херцеговина. Док је у Словенији и Хрватској, са становишта Хантингтонове парадигме, сецесија имала унутархришћанска обележја етноцентричног сучељавања православља са католицизмом, у случају БиХ, она је добила компликоване форме ратног сучељавања и раздвајања три јужнословенска чиниоца, две вере, односно два вида једне вере и друге вере. У међусобном етнонационалном, грађанском и верском и сукобу су су нашли Јужни Словени на простору БиХ: Срби, Хрвати и босански Муслимани/Бошњаци.²⁷

Државолике националне творевине у облику многопомињаних ентитета, на тлу некадашње БиХ проглашене су пре избијања међуетничког и верског сукоба.²⁸ Парадокс босанске сецесије огледао се у двоструком, спољашњем и унутрашњем пориву. Оно што су, као инегратори и интегралисти, у односу на некадашњу југословенску државу преузели Срби и Србија (као Југославија), у БиХ су као локална већина преузели босански Муслимани/Бошњаци. Ако су Срби од других Јужних Словена усред државног растура доживљавани као последњи Југословени, онда су на чудан начин и босански муслимани/Бошњаци, инсистирањем на очувању целокуп-

у БиХ, стр. 32-46, глава »Гранатирање пијаци на Маркалама«, стр. 198-208, Свет књиге, Београд, 2004.

27 Поменути политиколог Есад Згодић не мисли да се босанска ратна сецесија испољавала кроз три назначена својства. Видети књигу *Политика фантазија, О рату против Босне и Херцеговине*, део »Типичне школе фантазија«, глава »Грађански, етнички и вјерски и рат«, стр. 53-65, Институт за истраживање злочина против човечности и међународног права, Сарајево, 2005.

28 Радаковић Милован, *Настанак државе. Мисија на Балкану*, глава »Скупштина БиХ о будућности републике и меморандум о сувереној БиХ«, стр. 27-29, Computer book, Београд, 2002.

не БиХ, наликовали на неке закасне локалне Југословене. Али, на (не)срећу, постојало је више пресудних разлика.

Док су Срби у више сукцесивних сецесионих сукоба, против воље осталих република, безуспешно настојали на задржавању оквира заједничке југословенске државе,²⁹ дотле су босански Муслимани/Бошњаци, такође, одбацили југословенску државу, залажући се за ексклузивно босанско и исламско државно становиште. Следећи Бадинтереов поучак о разлагању југословенског подручја на републичке молекуле, босанско/бошњачки лидери, а пре свих Алија Изетбеговић, залагали су се и заступали независну Босну. Они су, наиме, хтели да се Босна и Херцеговина, попут Словеније и Хрватске пре тога, такође, одвоји од Југославије, али да ипак остане цела у некадашњим републичким границама. Десило се, међутим, нешто супротно, догодиле су се две истовремене сецесије: а) декларативно одвајање БиХ од Југославије и; б) унтарбосанска етнонационална деоба на два, односно три ентитета.

10. Идеологија босанске државне самосталности

Изетбеговићева идеја независне Босне не само да је следила надмоћна геополитичка становишта западних дизајнера постјугословенског региона, него се заснивала на још два принципа, која су била у дубокој супротности са становиштима других народа на географском простору БиХ и република у њеном окружењу.

Изетбеговићева идеологија босанске државне самосталности и независности, ослањала се на (не)постојећу босанску самосвојност и самобитност, чак и мимо и изван југословенског оквира. Изетбеговић је Босну, наиме, доживљавао, изван српске и хрватске оптике, не само као једну, мада најзамршенију од шест југословенских република, него и као предјугословенску и постјугословенску историјску појаву која има властиту геополитичку телеологију и онтологију. То

29 Пројугословенски и српски интегралizam је на бошњачкој страни најчешће сагледаван кроз деловање ЈНА као »српског великоджавног инструмента«. То, на пример, сматра и некадашњи генерал ЈНА Цемал Шарац. Видети: »Израођење ЈНА у рушењу АВНОЈСКЕ Југославије«, *Социјалдемократ*, бр. 3, Сарајево, 2000.

становиште је претпостављало да БиХ није само мешовити и консензуални унутарјугословенски републички продукт, који детерминисано следи растројну судбину негда заједничке и сложене државе, него да има могућности па чак и право њеног муслиманско/бошњачког надживљавања. Такво слободно и недетерминистичко мишљење базирало се на ставу да је Босна претходила Југославији у нејугословенским, далеким средњовековним, а потом и турским и аустроугарским временима.³⁰

То је, уједно, значило да је босанско/бошњачко вођство муслиманског народа у БиХ сматрало да опстојни композитни карактер БиХ није искључиво гарантован постојањем заједничке и сложене државе Југославије, него да има чврсту унутрашњу логику изванјугословенског опстанка који, пре свих, може да обезбеди у БиХ релативно најбројнији народ Муслимана/Бошњака. Проблем је, дабоме, био титоистичко/кардељистички етногенетски и »интернационалистички« концепт старих и нових југословенских нација, у који се у сукобним околностима нису уклапали Муслимани чија ранија уставноправна номинализација је више упућивала на религијску и црквену припадност Исламу, него на посебну националност. Тим више је било потребно пронаћи друго подесније име и оно је изнађено реактивирањем и осавремењавањем бошњаштва. Тиме, међутим, нису отклоњене недоумице и супротности у муслиманско/бошњачкој платформи босанске државности са тачке гледишта постојања два, односно три конститутивна народа. Бошњачки, босански и муслимански концепт БиХ сучелио се са битним ограничењима, посебно када је о реч о темељним ставовима Срба и Хрвата.³¹

Тако се уместо некадашњег југословенског, а онда и евентуалног тројног српско/хрватског/муслиманског консензуса самосталног босанског постојања, указао много ужи и очекивано делимични *босански консензус* унутар само једног од три конститутивна народа на територији БиХ. Мусли-

30 На основу предочене основне тезе написана је и књига Мустафе Имамовића, *Хисторија Бошњака*, Бошњачка заједница културе Препород, Сарајево, 1998.

31 О томе са бошњачке тачке гледишта: Ибрахимагић Омер, *Босанска државност и националност*, Вијеће Конгреса бошњачких интелектуалаца, Сарајево, 2003.

мани/Босанци/Бошњаци, који више нису хтели Југославију, желели су независну и целу постјугословенску Босну и Херцеговину. Сецесиони сукоб (1992-1995) је, међутим, брзо показао да за изванјугословенски опстанак независне БиХ, није довољна гаранција само локалних босанских интегратора Муслимана/Бошњака. У босанском заплету и сукобу који је потом настао, учествовале су војске сва три народа, па је њихова политичка воља одиграла одређену улогу у томе да ли ће БиХ у ранијем облику да преживи потпуну Југославију, или ће сурогату »крњаве« Југославије у дуалном облику Савезне Републике Југославије да буде саобразан сурогат унитарне БиХ, реално састављене од два односно три ентитета.

11. Фиктивни темељ посебног босанског народа

У онтологизацији, упрошћеније речено, одржављењу тј. етатизацији Босне и Херцеговине мимо СФРЈ и СРЈ, Изетбеговић се темељио на креираним фикцијама постојања *босанске земље*, посебне *босанске историје* и самосвојног *босанског народа* који је у мутним и неаргументованим варијацијама пролазио кроз географске и верске номинализације Босанца, Бошњака и Муслимана.³² Наравно, да таква етногенетичка настојања нису наишла на одобравање и прихватање код припадника два стара и најбројнија аутохтона јужнословенска народа Срба и Хрвата у БиХ, али и у Србији и Хрватској. Тим више, што Србима и Хрватима, као деловима српског и хрватског народа, нису биле потребне накнадне и артифицијелне идентитетне одреднице, поготову не оне које их разименују тј. денационализују, свођењем на географски атрибут Босне, или, што је још горе, име *Бошњака* које је у себи садржало калајевске окупационе конотације.³³

Као православци и католици Срби и Хрвати у Босни и Херцеговини, разумљиво, нису могли да промене веру и цркву и постану национални Муслимани, а сами Муслимани су

32 О недоумицама које су имали међународни чиниоци о томе да ли су Босанци уједно и само Муслимани или по идентитету и нешто друго, видети. Вудворд Сузан, *Балканска трагедија. Хаос и распад после хладног рата*, глава »Босанци или Муслимани?«, стр. 292-296, »Филип Вишњић«, Београд, 1997.

33 Томислав Краљачић, *Калајев режим у Босни и Херцеговини (1882-1903)*, »Веселин Маслеша«, Сарајево, 1987.

убрзо суочили са недостацима и неразумевањем које у себи садржи поглавито верска одредница у делимичној националној интонацији. Укратко, Изетбеговићева концепција јединствене и независне Босне и Херцеговине суочила се са реалним неприхватањем и супротстављањем у деловима других народа Срба и Хрвата. БиХ је недостајао хомоген и лојалан народ (држављани?), затим компактна и контролисана државна територија, а онда и реална државна власт, успостављена на сваком делу територије не/постојеће државе. Оно што је одмах постало видљиво био је нехомогени и разлазни етнонационални и верско-црквени плурализам.

Тако су пре отвореног сукоба, дакле, иницијално, на самом почетку настали ентитети у БиХ. Настанак ентитета у БиХ није био прекршај неког општеусвојеног моралног или правног правила, сецесиони инцидент, криминогени или геноцидни чин,³⁴ него очекивани процес разлагања републике којој је измакао југословенски консензус, уставноправна гаранција и оружана заштита. Било је немогуће и нереално очекивати да нестане Југославија у великом а остане Босна као Југославија у малом. У том разбираспадном аспекту садржана је апорија недостижне босанске јединствености.³⁵

Прецизности ради, потребно је такође поновити да »нове« нације на овдашњем тлу, у историјском смислу, нису биле плод јужнословенске предјугословенске етногенезе у државном саставу империјалних окупатора. Оне су као етно-националне конструкције настале тек на каснијем југословенском државном стадијуму приближавања и окупљања Јужних Словена. Мултинационална Југославија је у оба историјска лика била изванредан политички катализатор настанка нових народа у неспорно сродној групи народа. У другој Југославији федерално устројство поспешило је нациотворност све до амбициозног државотворног нивоа. Југословенска компартија је слично Коминтерни, наиме, програмски расејавала и умножавала народе у складу са марксистичком теоријом и праксом одумирања државе и нације, а све у про-

34 Петровић Стеван, *Психолошки огледи*, глава »О геноциду«, стр. 53-80, Просвета, Београд, 2003.

35 Чавошки Коста, *На рубовима српства. Српско питање данас*, глава »Легитимност вишенационалне Босне и осуда на смрт вишенационалне Југославије«, стр. 286-288, Терсит, Београд, 1995.

пагираној класној борби против национализма и хегемоније најбројније српске нације.

Тако се конструкција *бошњачке Босне*, која је и у самој географској Босни и Херцеговини тек делимична политичко-територијална творевина, са запада преливала на исток. Бошњаштво је на очиглед почело да се укоренењује и тамо где га никада ни у једном облику није било.

За Европу Европске уније описани процес могао би да буде поучан и занимљив истраживачки материјал јер би се, колико сутра, могло десити да се слична »нација Муслимана« освести и самоствори и на западноевропским имигрантским просторима. Значи ли то да ће у догледној будућности и Муслимани на другим местима своје уселеничке концентрације у Европи неминовно постати посебан европски народ? Значи ли то да ће Муслимани у Европи ипак постати посебан народ, коренито различит од домицилних европских нација у које су путем грађанског статуса уставно и политички интегрисани, али не и верски и културно асимиловани? Или се наивно сматра да је приказани процес муслиманске етногенезе могућ једино на Балкану тј. на Евро-Истоку, а да је много атрактивнија Западна Европа имуна, јер има већ створена антитела и испољава веће моћи интеграције и асимилације?

Изложеном би се могло додати да, ма колико био усредсређен на Босну, конфузни концепт секуларног бошњаштва, сасвим извесно, садржи потенцијал отворене експанзије. Будући да полази и потом се ослања на примарно религијску основу ислама, тј. етнорелигијску групацију српско/хрватских, словенских и балканских муслимана, бошњаштво исказује тенденцију нарочитог дегеографизовања. Више није важна само почетна територија у муслиманизованом језгру Босне, јер се надилажењем уских оквира географског одређења омогуће *ширење Босне* на све јужнословенске просторе на којима уопште има муслимана, а поготову на оне просторе где је већ остварена муслиманска демографска премоћ.

Као пример бошњачких контрадикција може да послужи схватање историјске природе Босне бошњачког идеолога Адила Зулфикарпашића. Један од корифеја модерног, прозападног, секуларизованог, демократског и либералног бошњаштва, Зулфикарпашић се својевремено, на пример, зачудио над чињеницом са колико се игнорације и помањкања добре

воље гледа на, како каже »природно и неотуђиво право« Бошњака да сами уобличе своје национално осећање. »Физички, историјски и културно Бошњаци-Муслимани су носиоци суверенитета бошњаштва. Богумили у старој босанској краљевини, који су вјековима бранили њену слободу, који примивши ислам нису изгубили ни осјећање ни љубав за домовину, били су носиоци свих борби за самосталност и сувереност Босне до дана данашњег. Мало има народа и земаља с толико историјских, националних и културних својстава као што су народ бошњачки и Босна. Границе ниједне земље на Балкану нису тако постојане и с мање измјена као границе Босне.«³⁶

И поред низа самоприписаних, предмодерних и модерних предиката бошњашва, који могу а не морају да буду тачни, проблеми са бошњаштвом, међутим, настају и на многим другим странама. Зулфикарпашић, наиме, привилегује право представљања кроз бошњаштво само једном од три конститутивна народа - муслиманима, јер Срби и Хрвати, како су постјугословенске околности показале, још увек не прихватају новоизумљено национално и политичко одређење општебосанских претензија. Исто тако, Зулфикарпашићево тумачење историјског порекла и потоње судбине богумила није једино, а још мање је једино тачно. Непосредна веза између богумилских јеретика на измаку и у сутону њихове политичке и црквене моћи и преверавања словенског живља са хришћанства у ислам од петнаестог века на овамо, није поуздано утврђена.

12. Судбина српског народа и простора

Српски народ је стари народ који има више просторних варијација. Не постоји више српских народа, мада постоји више места и положаја на којима су некада егзистирали или још увек егзистирају Срби. Тиме што је уочљиво више српских етнонационалних места усредиштења и дугог пребивања, још увек не значи да географске варијације, под разним називима опстојности, производе мултиетничност. Српски народ се у два претходна века развио у модерну нацију, иако су значајни

36 Зулфикарпашић Адил, *Чланци и интервјуи. Поводом 70' годишњице*, глава »Душа Босне је бошњаштво«, стр. 163-164, Бошњачки институт Цирих – Сарајево, Сарајево, 1991.

делови његовог корпуса проверени а потом и денационализовани, претворивши се у друге верске, нациолике и државолике групације. Етногенетички процеси као да нису довршени. Још увек, чак и у постмодерним околностима, тече похрваћење, муслиманизовање, боснизација или бошњачење, али и црногоризовање, мекедончење, косоваризовање, албанизовање... Етногенетички инжењеринг се врши убацивањем активног ензима »националне мањине«, »националне заједнице« и »ентитета« у хелију нације. На делу је процес денационализације кроз намицање других, лажних и несигурних идентитета, на матрици европске демополитике наметнуте рубним просторима »Империје-Уније«.

Ипак, унутар српског народа нема мултиетничности, мада постоји неподударност између историјских и специјалних конфигурација Срба. Тако се могу уочити: 1) српски етнонационални и верско-црквени простор у јужнословенском ареалу у најширем смислу; 2) историјски конфигуриране српске земље; 3) српске државе, и; 4) српски државолики ентитети.³⁷

Упркос вишевековним искушењима Срби су одолели и опстали, иако услед рђавих историјских прилика, не у оном броју, величини и распрострањености које су негда имали, али су ипак опстали. Срби, такође, носе старо име стечено у вајкадашњој историји и друга имена, ма колико постојале тежње и намере да им се надену, нису им потребна. Нарочито су излишна регионална имена за делове српског народа, придевана од оних који имају доктринарну тј. идеолошку и политичку амбицију да замене историјско српско име неким другим и другачијим. Уколико се, тако шта и догађало у прошлости, током проверавања, денационализовања и атеизовања, та бизарна историјска чињеница још увек не пружа довољно легитимних разлога да се сличан процес настави и у најновијем добу.³⁸

37 Степић Миломир, *У вртлогу балканизације. Политичко-географски положај и фрагментираност српских земаља*, глава »Српске земље, српски етнички простор, српска држава – проблеми просторне несагласности«, стр. 247-266, ЈП Службени лист - Институт за геополитичке студије, Београд, 2001.

38 О проверавању у прошлости: Цвијић Јован, Андрић Иво, *О балканским психичким типовима*, Јован Цвијић, део »Психичке особине Јужних Словена«, глава »Поднебље, историја, човек«, поглавље »Диференцијација на основу промене вере«, 101-108, Просвета, Београд, 1988.

Српски народ је један народ разуђен на различитим местима и положајима унутар јужнословенског и српског простора. То значи да је његово национално биће у историјском погледу реално и потенцијално јединствено, да дели и да треба да дели исту заједничку историјску, културну, верску, политичку и геополитичку судбину, на различитим местима јужнословенског постојања. Савремена национална размештеност дочарава само садашњи демографски пресек, али не и бројне миграционе таласе којима су у историји били подложни Јужни Словени, најпре у фази првобитне миграције, досељења и насељавања,³⁹ а онда и интерно, унутар субконтиненталног балканског ареала. То, међутим, значи још нешто: српски народ је у миленијумском распону аутохтон а не алохтон, мигрантски тј. дошљачки.

Уколико се узму у обзир просторне и временске димензије колективног бивства, Јужни Словени су на укупном јужнословенском и посебном босанско-херцеговачком простору имали осам у свему неједнаких интервала свог постојања: 1) средњевековни - преддржавни племенски; 2) средњевековни - државни;⁴⁰ 3) постдржавни - поробљени (15-19. тј. 20. век); 4) ослобађајући предјугословенски - који су имали само Срби; 5) југословенски - који су имали сви јужнословенски народи; 7) окупациони у Другом светском рату; 8) издвајајући, тј. »ослобађајући« од Југославије као Србије. Набројани периоди упућују на очигледност разлика у судбини јужнословенских народа у различитим временима, нарочито у погледу дојугословенског постојања, тачније речено непостојања властитих националних држава.

Ако се изузме средњевековни период постојања босанске државе између дванаестог и петнаестог века, који је у доскорашњим југословенским историографским тумачењима имао разнолика па и контрадикторна осмишљавања, БиХ никада није била превише убедљив »ентитет« или творевина по себи и за себе. Босанска самодовољност или одрживост била је више у сфери прижељкивања; пожељности и партикулар-

39 Живковић Тибор, *Јужни Словени под византијском влашћу (600-1025)*, глава »Досељавање Словена и односи са Византијом«, стр. 271-314, Историјски институт – ЈП Службени гласник, Београд, 2002.

40 Ђирковић Сима, *Историја средњевековне босанске државе*, Београд, 1964; Клаић Нада, *Средњовековна Босна*, Еминех, Загреб, 1994.

них српских, хрватских и југословенских, али и некадашњих турских и аустроугарских, те садашњих евроунионистичких идеала, него поуздана реалност босанског живота.

На кратко постигнути босански консензус у Југославији био је конструисан и делимично прихваћен, али напоследку није издржао пробу узбурканог времена. Тако се и Босна, попут Југославије, разложила, утројила и удвојила на делове по етнонационалној основи. Није постојао јединствени босански народ, грађанска дисциплина, нити општа лојалност државном циљу.

Република Српска је настала на матрици разлагања Југославије и Босне и Херцеговине као остварено настојање српског народа на предупређењу националне пропасти. Република Српска је настала у сомоодбрани према безјугословенском босанском централизму и унитаризму, на исламоцентричној основи босанског политичара исламистичке и интегристичке оријентације Алије Изетбеговића.⁴¹

Муслимански фундаментализам Алије Изетбеговића и првобитне Странке демократске акције (СДА) је тројак:

- 1) садржао је исламску верску основу као начин политичког и свакодневног живота уопште;⁴²
- 2) заговарао је интерну и екстерну исламску солидарност – локално, балканско и глобално муслиманство – трансбалканску и прекобосанску пенетрацију Ислама што дубље у Европу;⁴³
- 3) заснивао се на неевропској и предграђанској идеји посебне муслиманске нације Муслимана, али и посебне босанске нације Босанаца/Бошњака.

У Изетбеговићевој верској идеологији независне Босне и Херцеговине од комунистичког титоизма преузета је само троугласта територијална силуета државе, уз нетолерантну и ауторитарну девизу »саживота«, коме би пошто-пото био намакнут муслимански карактер. На тај начин би се троја-

41 Изетбеговић Алија, *Исламска декларација*, Валтер експрес, Сарајево, 1991; такође, *Програмска декларација*, издавач СДА, Иницијативни одбор, Сарајево, мај 1990.

42 Кнежевић Милош, *Балканска пометња*, глава »Од саживота до верског рата, поглавље »Исламски нуклеус босанског државног циља«, стр. 108-110, ДП »Буро Салај«, Београд, 1996.

43 Танасковић Дарко, *У дијалогу са исламом*, глава »Друга исламизација Балкана«, стр. 155-161, Дечје новине, Горњи Милановац, 1992.

ки босански проблем разрешио транзитом кроз Југославију и исходиштем у сачуваној и осамостаљеној БиХ, штавише - *Великој Босни*.

Транзитни карактер новонасталих јужнословенских творевина није се, међутим, огледао на исти начин у српским и евроамеричким очима. Док су Ђукановићеви црногоризујући и дукљанизујући Црногорци довршетак и циљ транзита кроз Југославију видели у издвајању из СРЈ, односно ДЗСЦГ и стицању пуне независности, дотле су Срби из Црне Горе тежили једној и јединственој држави са Србима у Србији.⁴⁴

С друге стране, Албанци са Косова и Метохије (КиМ) су завршетак транзита кроз Југославију назирали у независној *Republica Kosova*. Док су Срби са КиМ, из Србије, Црне Горе и Републике Српске, будућност КиМ сагледавали у реституцији и реинтеграцији покрајине Косова и Метохије у Републику Србију, кроз уставни концепт суштинске аутономије.⁴⁵

У зракастим, кадшто и разроким тежњама ка деобама и јединствима, већина Муслимана/Босанаца/Бошњака транзит не сагледава само као неповратни пролазак кроз Југославију, него и као иреверзибилни транзит кроз троделну ентитетску етапу ка хомогеној безентитетској Босни. Босанско/бошњачки циљ је, у ствари, реунитаризовање промуслиманске Босне и Херцеговине у постјугословенској ситуацији.

Насупрот томе, Срби и Хрвати на географском простору БиХ, сваки на свој начин, желе очување националне самобитности и ентитетских посебности. Срби то чине кроз тежњу очувања Републике Српске као историјске тековине праведне борбе аутохтоног српског народа на свом историјском и етничком простору. Срби очување општости БиХ сагледавају кроз очување ентитетске посебности Републике

44 Кнежевић Милош, »Срби у Црној Гори – између народа и националне мањине. Политичка подлога уставноправних модула односа Срба и Црногораца у Црној Гори«, стр. 60-97, чланак у зборнику *Уставни геноцид над Србима*, на основу Научног скупа »Српски народ у новом Уставу Црне Горе«, (Подгорица, 16-17. новембар 2006), уредник Рајо Војиновић, Српско народно вијеће Црне Горе, Подгорица, 2007.

45 О томе консултовати књиге: Кнежевић Милош, *Косметске теме* (1996-206), посебно поглавље »Албанцима искључиво аутономија«, стр. 171-174, Институт за српску културу Лепосавић, Београд, 2006; од истог аутора, *Отмица Косова*, глава »Последице евентуалне независности Косова, стр. 187-205, Институт за политичке студије, Београд, 2006.

Српске, насупрот муслиманским тежњама да се БиХ и Република Српска ставе у ултимативни »или-или« однос политичке и геополитичке алтернатије.

Очигледно је да се транзит или пролазак кроз настале и нестале политичке, уставноправне и геополитичке форме, битно различито, ако не и антагоно сагледава међу основним актерима незавршеног процеса одржављења на јужнословенском тлу. Унитаризација и сепарација се сагледавају у обрнутој политичкој и историјској перспективи. Док једни теже очувању ентитета у заједничкој држави, други насупрот њима, теже укидању њихових политичких достигнућа, егоистички натурајући своју визију целине.

13. Атипична српско/црногорска (кон)федерација

У сецесионим сукобима 1991-1995. није, међутим све ишло онако како је замишљено на западној победничкој страни. На јужнословенском, српском и босанском простору није се догодило финално поклапање стварног и пожељног »дизајна региона«, бар не онако како су детерминисали унутрашњи и спољашњи актери разбираспада.

Срби у Србији и Црној Гори и Црногорци у Црног Гори су накратко задржали модификовану југословенску идеју, да би заправо конфигурисали резидуални српски политички простор у две наслеђене једнонационалне републике. Корекција »једнонационалности« огледала се у демографској чињеници да је Србија задржала мултиетнички карактер, највише од свих југорепублика, док је Црној Гори је отпочела борба за признање доминанте црногорске нације.

Србија и Црна Гора су из сецесије изашле у двојној федерацији неодрекнутог југословенског имена, а на територији БиХ, како је речено, створени су државолики ентитети Република Српска и Муслиманско-Хрватска Федерација. Федералну другу Југославију је у постфедералној фази наследила једна републичка федерација, а ако се узме у обзир и некадашња Република Босна и Херцеговина, чак две нетипичне федерације.

Отуда је у постсецесионој фази међународни чинилац предузео опсежне мере геоекономске и *геополитичке корекције* стања које је на јужнословенском простору уобличено

1995. године. Зато, у овом часу, изгледа као да сецесија која је почела далеке 1991. још увек није завршена, као ни усиљена настојања на унитаризацији раздвојених државоликих територија на географском простору БиХ.

Прва (кон)федерација под именом Савезна Република Југославија је по титоистичко-кардељистичкој системској инерцији неодрекнутог сложеног државног поретка настала од једног народа и две републике у чудном, отпрва дуалном а онда и дуелном облику. СРЈ је била међурепубличка федерација. Двојна или бинарна, а самим тим делимична и, заправо минимална, трећа по редоследу југословенска федерација је проживела три етапе:

- а) солидарну и синергичну – Србија и Црна Гора у СРЈ (1992-1999);
- б) дуелну и конфедералну – Црна Гора против Србије и СРЈ (1999-2003), тј. ДЗСЦГ и, напоследку;
- в) разлазну и деструктивну – распад Државне Заједнице Србија и Црна Гора (2003-2006).

Петнаестогодишња државна веза Србије и Црне Горе је од почетка југословенске сецесије 1991/2. до средине 2006. представљала последњи, у ствари, резидуални републички савез држава-република на јужнословенском тлу. После мајског разлаза Србије и Црне Горе 2006. године све ексјугословенске републике, осим Србије, постале су унитарне и независне. Србија је спонтаним прихватањем чина последњег одвајања стекла резидуалну независност, при крају сецесије. Србија, међутим, није постала унитарна јер је по пређашњем уставном обрасцу у свом саставу задржала две покрајине, од којих је само северна покрајина Војводина остала у оквиру њеног реалног суверенитета. Зато, како прилике указују, процес сецесије на тлу Србије, против воље Србије, није окончан.

14. Атипична босанска (кон)федерација

Друга атипична јужнословенска (кон)федерација настала је на географском и геополитичком тлу некадашње БиХ. Ни она у својој уставноправној нестандартности није била лишена противречности и супротности. После етнонационалног, верско-црквеног и територијалног сукоба три конститутивна народа у БиХ, од који су два - Хрвати и Срби - имала

побочне матичне државе у Хрватској и Србији и Црној Гори (у виду СРЈ, а потом и ДЗСЦГ), а један није, десила се реална политичка подела. Зауостављање ратних дејстава и првобитна територијална подела БиХ на поименичне ентитете међународноправно је фиксирана споразумом у Дејтону.⁴⁶ Та подела је осликавала је неколико врста проблема: унутарбосански, југословенски и балкански тј. европски, а на најширем плану и евроамерички.

Контрадикција западног становишта о јединственој Босни огледала се у простом упиту: како и чему јединствена Босна ако нема јединствене Југославије која је била њена општа, посебна и појединачна претпоставка? Сажето исказано, недоумица се односила на то да ли Босна уопште може да буде самостална и одржива држава, без савеза са суседима или без велике или мале Југославије? Српски и хрватски чиниоци у Босни и у две матичне државе, сматрали су да је безјугословенска БиХ (што је значило и без веза са Србијом и Хрватском) практично неодржива, јер тако изолована не исказује опстојност и не представља перспективну државу.

Тако је отпрве и настала противречна и подељена босанска држава, као номинална федерација у реалном конфедералном облику, који је политички и правно потврђен у дејтонском мировном аранжману.

У ствари, атипичност босанскохерцеговачког случаја огледала се у томе што је процес ентонационалног и територијалног раздвајања исходно у две разнолике федерације. Док је суседна СРЈ и ДЗСЦГ представљала транзитну (кон)федерацију две од раније југословенски дефинисане републике, на територији БиХ су непосредно пре сукоба настали примарни српски, хрватски и муслимански ентитети који су, потом ступили у међусобне територијалне сукобе, а по њиховом завршетку, под неодрживим притиском међународних чинилаца, у унутрашње (кон)федералне везе.

Муслиманско-Хрватска Федерација настала је Вашингтонским споразумом као геополитичка и геоекономска противтежа Републици Српској и представља је диктирано удруживање и укрупњавање муслиманског и хрватског чиниоца ради његовог снажења до оперативног нивоа унутарбосанске

46 *Република Српска у дејтонским границама*, зборник радова, Географско друштво Републике Српске, Бања Лука, 1998.

одрживости. У тој, рекло би се, унутрашњој и примарно нерспској федерацији на тлу некадашње БиХ није било изворне етнонационалне и верско/црквене добровољности, нарочито не са хрватске стране, која ни у једном часу није била рада да се одрекне своје ентитетске тековине Херцег-Босне. Реч је, заправо, била о тактичком савезу, у том часу слабијих страна, зарад постизања и одржања стратегијске равнотеже према српском чиниоцу.⁴⁷

С друге стране, Република Српска, која је непланирано самоникла у одбрамбеном и самозаштитном рефлексу према Изетбеговићевом концепту муслиманског мајората и доминације,⁴⁸ наведена је, заправо уведена у однос према првом чиниоцу, и то у уставном надентитетском и надидентитетном пројекту суверене БиХ. Република Српска, као друга и битна страна компликованог босанскохерцеговачког односа, изворно у себи није имала уставне јединице, јер је од државног почетка инаугурисала јасно национално устројство у унитарном облику. Геополитички гледано, међутим, државна силуэта Републике Српске, после западног војног напада, напорних преговора и изнудица у вези са разграничењем према муслиманском и хрватском ентитету, стекла је неповољне територијалне и граничне карактеристике.⁴⁹ Разуђен и неправилан облик, веома дуге границе и, изнад свега, две смишљено наметнуте земљоузине код Горажда и Брчког, ставили су

47 Радаковић Милован, *Настанак државе. Мисија на Балкану*, глава »Стварање Муслиманско-хрватске федерације – Вашингтонски споразум март 1994.«, стр. 45-47, Computer book, Београд, 2002.

48 Већ цитирани сарајевски политиколог Есад Згодић сасвим очекивано, не сматра да је сецесиони рат у БиХ за Србе имао било какав одбрамбени значај. О томе: Згодић Есад, *Политика фантазија, О рату против Босне и Херцеговине*, део »Типичне школе фантазија«, глава »То је био српски одбрамбени рат«, стр. 76-80, Институт за истраживање злочина против човечности и међународног права, Сарајево, 2005.

49 Политички географ Мирко Грчић разликује неколико типова граница које има Република Српска. Он их набраја овим редом: 1) унутрашња или међуентитетска граница у функцији баријере; 2) полупропусна, филтрирајућа граница према Републици Хрватској; 3) сједињујућа или контактна граница према СРЈ, односно Србији; 4) отворена интеграциона граница, као плод еволуције и преноса ингеренција на међудржавни ниво. Нарочити пример овога типа границе Грчић види у трансграничном дринском региону. Видети: Грчић Мирко, »Нове функције граница Републике Српске у условима регионалне интеграције и пограничне сарадње«, глава »Функционални типови граница Републике Српске«, стр. 53-63, зборник, *Република Српска у дејтонским границама*, Географско друштво Републике Српске, Бања Лука, 1998.

Републику Српску пред велике тешкоће територијалне проходности и континуитета. Смишљено сужавање, пресецање и прекид територије дало је основу за стварање посебног брчанског дистрикта, чиме је битно ограничен изворни потенцијал државности.⁵⁰

Стога је потребно подсетити на једну итекако важну разлику; док је прва јужнословенска и српска федерација СРЈ односно ДЗСЦГ била континуална, добровољно и мирољубиво склопљена, БиХ (кон)федерација је настала недобровољно и немирољубиво, као усиљени резултат сецесионог сукоба. Предочено, указује да је некадашња Република БиХ у почетном сецесионом, затим комбативном и потом постсецесионом периоду проживела двоетапну (кон)федерализацију: а) међусобну муслиманско-хрватску ентитетску федерализацију, и; б) (кон)федерализацију, затим и федерализацију између првопоменуте двојне федерације и Републике Српске. У оба случаја уочљива је тежња босанско/муслиманске/бошњачке унитаризације, тј. боснизације. Унитаризовање се огледало у сталним настојањима обједињавања Босне путем сталног смањивања ингеренција и »реформског« укидања институција и организација хрватског и српског ентитета, што значи политичке тековине српског народа - Републике Српске.⁵¹

На босанском примеру је уочљива политичка дијалектика унутрашње и спољашње федерализације. Прво су унутрашњу федерацију направили они који су стварно или привидно, свеједно, хтели јединствену БиХ, да би потом направљена и спољашња (кон)федерална веза са онима који је у том часу и касније нису желели. У босанској федерализацији, у ствари, асоцијацији, у свакој фази је уочљива претерана доза нежељености и усиљености. Јер, док је у случају Србије и Црне Горе првобитна спољашња федерална веза задржана по инерцији ранијег југословенског поретка, дотле се расцепна федерализација БиХ догодила на непомирљивом етнонационалном и верско/црквеном принципу. Расцеп БиХ није отпрва испољавао ни федералне ни конфедералне контуре. Насупрот томе, у неизвесности и замаху раздвајања у првом плану је била небосанска и антибосанска независност држа-

50 Радиновић Радован, »Стратешки значај Брчког«, стр. 11-27, зборник, *Брчко - маказе над пупчаником*, Институт за геополитичке студије, Београд, 1997.

51 О првој фази постдејтонске судбине Војске Републике Српске, видети: Милутиновић Милован, *Војска Републике Српске између политике и рата*, Институт за политичке студије, Београд, 1997.

воликих творевина, ентитета, али и могуће опције припајање матичним државама. Тек касније, интервенцијом и доминацијом међународног чиниоца, у политичку и геополитичку игру ући ће чвршће увезивање ентитетских варијација и тежња ка поновном спајању у заједничку творевину – БиХ.

15. Оспоравање постјугословенских српских творевина

Спонтано утрајање и удвајање у виду ентитетизовања Босне и Херцеговине је евроамеричком чиниоцу представљало одступање од геополитичке телеологије атомизовања јужнословенског простора на матрици првог члана девизе *divide et impera*. То да БиХ не постаје јединствена у форми компактне и унитарне републике, него се уобличава у три, односно два посебна ентитета Срба, Хрвата и Босанаца/Бошњака/Муслимана, није значило само непридржавање Бадинтеровог растројног поучка, него и одступање од евроамеричке концепције о функцији ислама у Европи, тачније речено на Балкану, на српском и босанском простору.

Ни постјугословенска, то јест субјугословенска федерација СРЈ и каснија ДЗСЦГ нису биле прихватљиве евроамеричком чиниоцу, јер нису биле саобразне регионалној рецептури за земље Западног Балкана. Зато су обе пост или субфедерације, са евроатлантске тачке гледишта посматране као ексцесне и привремене на различите начине.

Док се у случају СРЈ и ДЗСЦГ привременост читовала у непоштовању заједничке државе Србије и Црне Горе и потмулом подстрекивању раздвајања две чланице,⁵² што је значило дезинтеграцију српско/црногорске конфедерације, у случају односа Републике Српске и БиХ, сасвим супротно, залагало се за поштовање фикције или »идеала« заједничке босанске државе. Ово је, опет, значило тежњу спајања три, односно два ентитета у једну целину, што је упућивало на реинтеграцију претходног дезинтегрисаног. Надмоћном геополитичком чиниоцу, очигледно није сметала двострука и изокренута политика на релативно малом територијалном узорку, на тлу једног и више сличних народа. Док је и поми-

52 Било би занимљиво потпуније сагледати улогу европских посредника и надгледника Мирослава Лајчака у току референдумских збивања у Црној Гори.

сао на унитаризацију СРЈ тј. ДЗСЦГ одбијана и осујећивана, унитаризација БиХ је од босанских Бошњака/Муслимана и њима наклоних међународних чинилаца и лобиста, свесрдно прихватана и подржавана.

Све српске постсецесионе творевине су оспораване, осујећиване, одбациване и поништаване. Пођимо редом: 1) Република Српска Крајина - изван Хрватске;⁵³ 2) Република Српска - изван БиХ; 3) Федерација Србије и Црне Горе, и, на-послетку; 4) чињеница да је покрајина Косово и Метохија у државном саставу Републике Србије! Очигледно да је реч о антагоном ставу евроатлантских чинилаца када су у питању српски национални и државни интереси на српском простору у постјугословенској фази.

Који је, онда, дубљи смисао понуђених локалних, регионалних, континенталних и трансконтиненталних интеграција? Шта се већ догађа и шта тек може да се догоди са Србима и њиховим на изглед тако бројним »уједињавањима« и разједињавањима? Један од могућих одговора није превише охрабрујући:

- 1) Срби треба да се интегришу у Европу Европске уније да би једног далеког дана постали пуноправни Европљани;
- 2) Сви јужнословенски народи, па и Срби се преображавају у регионалне Западнобалканце;
- 3) Крајишки Срби се интегришу у Хрватску да би се како-тако одржали као национална мањина или постали у Хрвати;
- 4) Републику Српску сваковрсним захватима реинтегришу у БИХ, не били се у једном часу Срби преобразили у уставноправно лојалне Бошњаке;
- 5) Србе у Црној Гори црногоризатори и дукљанизатори претварају у Црногорце по националности;
- 6) Срби у северној Македонији су углавном већ постали Македонци;
- 7) Срби на Косову и Метохији су, као једна од »националних заједница«, већ преименовани у Косоваре, итд. итд.

53 Суботић Момчило, *Новија српска политичка историја*. Расправе и чланци, глава »Република Српска Крајина у геополитичком кључу«, стр. 179-192, Институт за политичке студије, Београд, 2006.

Које се још волшебне интеграције нуде и спроводе? Сетимо се оних које су се дешавале и престале, али и оних које још увек теку или се тек наговештавају: 1) Јужних Словена у Југославију; 2) Југословена у коминформовску Балканију; 3) Постјугословена (Јужних Словена) у постјугословенски евроунионистички поменути Западни Балкан; 4) Балканаца у мантричну Европу Европске уније; 5) свих заједно у континентални и трансконтинентални глобални Запад.

При том, на институционалном нивоу Европе Европске уније теку интеграције националних држава, док се на подручјима предкандидатских држава *Треће Европе* спроводе три процеса:

- 1) деобе компактних националних територија - атомизације демографског и ресурсног простора;
- 2) десуверенизације држава - путем интервенционизма и протектирања, у целини и деловима, и;
- 3) денационализације - фоворизовањем прохтева националних и других мањина на уштрб тежњи националних већина.

Читав Југоисток подложен је овом мањинизујућем процесу. При свему влада чудан парадокс. Са једне стране се пројектује чврста политичка и економска дистанца према инфериорним предкандидатским и кандидатским земљама од стране Европе Европске уније, док се с друге стране, путем све бројнијих правила, услова, налога и уцена, који имају облик непресталног унионистичког интервенционизма, потчињеном простору и живљу на њему придаје изразито европски својински карактер. Наречени процес истовременог привлачења и одбијања је изразито противречан.

Амбиваленција истовременог припадања и неприпадања Јужних Словена Европи Уније може се сагледати кроз призму нарочите *европске аутоколонијације*, тј. успостављања европских протектората изван територије чланица ЕУ. Тако су успостављени ентитети у БиХ и српској покрајини Косово и Метохија, извлашћени из састава националних држава и стављени под директну контролу централних органа ЕУ по чему су онда, према мерилу опсега ингеренција Брисела, »европскији« од појединих националних држава чланица. Ипак, као својеврсне *евроколоније* или *европротекторати* они су свакако неевропскији јер не испољавају карактер

националних држава у пуном опсегу, него фиктивних мултинационалних творевина, тзв. ентитета под међународном заштитом и управом.

Постаје, наиме, све видљивија политичка техника и метаправне процедуре помоћу којих је Европска унија или Европа ЕУ, поступно извршила насилну замену редоследа интеграционих циљева на континенту. Србима се, рецимо, упорно одриче унутрашњи и међусобни интеграциони циљ, да би се у исто време наметале спољашње интеграције као што су, на пример, глобална интеграција у евроамеричку трансатлантску симбиозу и учлањивање у Европску унију. Европа Уније се испоставила као једини циљ укључивања и незаобилазна интеграциона инстанца, пре било каквог и мимо било каквог постјугословенског обједињавања српског простора.

Стратегија аутоколонијације и структурног европског присуства и утицаја на српском простору остварена је путем десуверенизовања и детериторијализовања националних ентитета. Скицирани процес у БиХ и у Републици Српској, а онда и у Републици Србији на КиМ, довео је до стварања првих *ентитетских евроколонија* на предкандидатском постесеционом рубу континента. То је многе, нарочито оне који су имали неограничено поверење у евроунионистичке добре и узвишене намере, напоследку довело до преломне тачке у којој се наивна и романтична еврофорија, услед дубоког разочарања, преобразила у *еврофобију* и *европесимизам*.

16. Трајнатројна мањкавост унутарбосанског консензуса

У Босни и Херцеговини општи консензус о заједничком животу и постоји и не постоји. Сагласност је као привиђење, има је и нема је, у зависности од угла гледања и онога ко гледа и сагледава. Док, с једне стране, делује наметнута правна факција и фикција јединствене босанске државе, и изабрани представници ентитета учествују у њеном међуентитетском функционисању, с друге стране у институцијама ентитета постоји чврсти консензус око властитог самоодржања и трајања

У уставним телима ентитета је, дакле, видно слагање око конститутивне суштине босанске троделности, док се у

пројектованом сарајевском средишту троделне »јединствености« не прихвата конфедерални карактер замишљене босанске државе. Једноставније речено, док једни с оправданим разлогом хоће сложену конфедералну државу, други настоје на њеном упрошћавању путем »реформског« укидања реално конфедералних чланова – ентитета. Предочена супротстављеност, која онемогућује базични консензус у БиХ, фундаменталне је и заправо антагоне природе.

Ентитети су конститутивна стварност БиХ надградње и тог примарног својства ни у једном часу се нису одрекли. Без базичних ентитета, у некаквом реунитарном назатку, немогуће је замислити вишу босанску политичку инстанцу. Тачније речено, незамислива је *изванентитеска само-Босна*, или унитарна БиХ без ентитета. Проблем је, међутим, у томе што геополитички, дипломатски и уставноправно пројектована виша бошњачка инстанца себе види као ексклузивног представника босанског јединства и државности.⁵⁴ Њена ексклузивност огледа се најпре у тежњи поништавања ентитетске опстојности, односно конститутивног карактера српског и хрватског ентитета у конфедералном моделу. Бошњачки чинилац, наиме, испољава нетрпељивост према ентитетском устројству БиХ, чиме манифестује нетолерантан и недемократски карактер свог поимања Босне.

Ма колико се труда, па и политичке и противправне силе улагало, око такве унитарне Босне, перспективно гледано, никада неће бити постигнут добровољни консензус три конститутивна чиниоца. Ниједан од њих, наиме, није склон властитој постсецесионој деконструкцији, у ствари, деструкцији и деентитетизацији зарад утапања у босанско/бошњачки/муслимански пројекат и климаву наддржавну конструкцију. Ни Срби ни Хрвати у ентитетима не желе властито самоуништење у идеолошком бошњаштву и државном босанству. То је у овом часу, а можда и трајно незамисливо. Тачније речено, замисливо је само као наметање надмоћне воље, кроз модел протектората или колоније, што заправо значи неслободе и репресије у стању окупације.

54 О томе: Хејден М. Роберт, *Скице за подељену кућу. Уставна логика југословенских сукоба*, глава »Устав Федерације Босне и Херцеговине: илузорни устав за имагинарну федерацију«, стр. 13-146, Samizdat Free B92, Београд, 2003.

На предочене политичке (не)замисливости упућује и скорашња историја. Етнонационални колективитети који су се усред разбираспада Југославије затекли на тлу БиХ, постигли су различите степене етатизације. Срби су југословенску сецесију довршили у две, односно три српске државе на тзв. Западном Балкану; Хрвати са новостеченом државом; Бошњаци без праве државе, у минималном тројном унутарбосанском међуентитетском договору.

Дејтонски мировни споразум је фиксирао резултате ослободилачке и, зашто не рећи, херојске борбе Срба за своју отаџбинску државу - Републику Српску. Сецесиони сукоб у БиХ је са изворног и аутохтоног српског становишта имао неагресивни одбрамбени а самим тим и патриотски карактер. Рат у Босни је за Србе представљао пожртвовану самоодбрану у тежњи уобличавања одрживе политичке заједнице за себе и друге, која ће обезбедити преживљавање у миленијумском завичају, на географском простору Босне и Херцеговине.

17. Сецесиона и постсецесиона хришћанизација

Истовремено, код два хришћанска народа у БиХ - Срба и Хрвата - десила се посткомунистичка деатеизација у виду изразите рехришћанизације. Народи су се вратили вери и цркви као поузданом ослоњу на идентитета! Догодио се очигледан пораст религиозности и црквености, тј. капиларног јачања православља и католицизма у ентитетима. Уједно, хришћанско ретрадирање и повратак у старе и сигурне верске и националне идентитете, сасвим разумљиво, повећало је локалну дистанцу према агресивном босанском исламу, у облику деоријентализације живота у, може се рећи, хришћанским ентитетима. Отуда је рехришћанизација, која се догодила у конфликтном транзиту кроз БиХ и транзицији ка другачијем посткомунистичком социоекономском моделу живота, уједно означила и повратак православног и католичког живља хришћанској Европи и традиционалним европским вредностима.

Ма колико мало примећено, у мери у којој се остварује, деоријентализација је уједно и европеизација делова Босне! Будући да се у муслиманском делу БиХ деоријентализација

не запажа, штавише, да је на делу сасвим супротан процес интензивне оријентализације и локалног процвата чак и борбеног ислама, мало ко може да одрекне упадљиву деевропеизацију тог дела регионалног простора. Бошњачки део Босне све више наликује на *Блиски југоисток Европе*, а по откривеним траговима беле Ал Каиде, бораца Џихада и фанатичног вехабизма, и на регионалну и континенталну опасност по мир и безбедност.

Иако Европа Европске уније појачава своје надзорне и управљачке механизме на подељеној ентитетској територији БиХ, па тиме и кроз протекторатски менаџмент и *политичку европеизацију*, у бошњачком делу Босне се одвија у основи супротан процес на исламској основи. Два предочена процеса су свакако у контрадикцији али на један, рекло би се, од ЕУ допуштен начин. Европа Европске Уније, наиме, као да толерише све изразитију муслиманску димензију пројекта босанске јединствености. Штавише, у проносирању концепта унитарне Босне Европа Европске уније не открива темељну антиевропску контрадикцију форми *босанског исламизма*, као регионалне компоненте глобалне исламске експанзије. Тако се Европа Европске уније која, иначе, не манифестује одвише свој у историјском и културном погледу коренито хришћански карактер, појављује као манипулативни чинилац у »босанском караказану«.

Европа Европске уније као да заборавља појаве као што су трансационални *network* милитантног ислама, исламска интернационала, исламски фундаментализам, исламски интегрizam, исламска револуција, исламски тероризам и позив нас свети рат *џихад*.⁵⁵ Све то указује на потребу поклањања далеко веће пажње земаља Запада немирном и ширећем исламском свету на Балкану у Европи. Тумач и посредни аутор идеје о »сукобу цивилизација« Семјуел Хантингтон указао је како је: »Прва половина 20. столећа била ера свјетских ратова, а друга половина ера хладног рата. У 21. столећу је започела ера муслиманских ратова... К тому долазе Чеченија, Азербејџан, Афганистан и Централна Азија, Кашмир, Филипини, Судан и, наравно, Блиски исток. То су све ратови

55 Елзесер Јирген, *Како је џихад стигао на Балкан. Свети ратници и тајне службе на Балкану*, посебно глава »Босна гате«, стр. 77-87, Јасен, Београд, 2006.

у којима се муслимани боре против немуслимана, као и међу собом.«⁵⁶

Толерантна и демократична европска компонента хришћанско/муслиманског саживота је, без сумње и зававања, свакако присутнија у Републици Српској и Херцег-Босни, него у делу Босне који припада Бошњацима. Па ипак, Европа Европске уније фаворизује управо неевропски концепт босанског ислама који оличава замисао пошто-пото јединствене Босне.

У основи таквог приступа је евроунионистичко и евроамеричко уверење да је на тлу Балкана и Европе могућ секуларизован, нефанатичан и Западу лојалан ислам, уклопљив у неолибералне пројекције успостављања пандемократије на Старом континенту. Када би тако нешто било могуће на »јединственом« босанском узорку, вероватно би било могуће и на Блиском истоку, у Африци и Азији. Уколико би успео мултирелигијски саживот у надзираној и управљаној босанској »заједници«, вероватно би слично моделовање успело и на другим подручјима у свету. Изнете претпоставке ипак имају битна ограничења која се не огледају толико у сентименталним и романтичним тежњама ка заштити европских муслимана, колико у далекосежним интересима и геополитичким калкулацијама.

Пре ће бити да се на географском простору БиХ већ дуже време врши епохална надокнада штета које се муслиманима немилице наносе на разним подручјима Блиског истока. Једноставније речено, оно што им се увелико одузима у нафтоносним областима од западног стратешког интереса, »враћа« им се на утешитељски али карикирани начин у Босни, на Балкану у Европи. Ова епохална замена, фукоовски речено, надзирања, кажњавања и награђивања није у сваком свом чину толико видљива, јер је у глобализацијским токовима заклоњена селективном реториком за муслимане и хришћане. Зато је многима остало несхватљиво како се уопште Европа Европске уније током сецесионих сукоба могла ставити на страну босанских Муслимана, а против Срба и, условно речено, Хрвата? Поклич да се Европа од Азије помоћу босанских

56 Хантингтон Семјуел, »Потенцијал за један прави *clash* постоји«, дневник *Данас*, стр. IX, 14-15. септембар 2002.

Муслимана брани на Дрини, своје интересно и мотивационо порекло има у глобалној игри која, у крајњој инстанци дискриминише и депривилегује муслимане на магистралним подручјима, а фаворизује их и »брине« о њима на стратешки и енергетски незанимљивој периферији.⁵⁷

Друга страна потамнеле славофобне босанске медаље је традиционално учитавање европских улога, симбола и савезништава, у коме се Хрвати католици појављују као стратешки партнери Запада; босански Муслимани/Бошњаци као језичак на осетљивој геополитичкој ваги; а Срби као непоуздани и неконтролисани православни чинилац, руски балкански резидуум, непоправљиви и отпаднички народ вазда наклоњен Русији.

18. Стратегија одолевања

Република Српска је већ низ година подвргнута захтевима за реунитаризовањем који долазе са бошњачке стране, од стране протекторатских органа и осталих заинтересованих и лобистичких међународних чинилаца. Када се боље сагледа савремена ситуација у којој се налази Република Српска, може се рећи да је она жилави државолики ентитет, на жалост, под непрекидним и све јачим политичким притисцима. Стога је, поред континуиране политичке акције у прилог опстанка Републике Српске, потребно обратити пажњу на сметње у њеном одржању и развоју. Тих сметњи има безброј, већина је изложена у тексту, али су по суду аутора, неке од њих упадљиве по својим негативним учинцима. Зато је зарад илустрације, као мање-више познате чињенице, потребно скицирати бар неколико кривотворина, симулација и симулакрума који се поводом Републике Српске непрекидно понављају у медијским и дипломатским процесима.

1) Како се лик сваког проблема конституише у медијима, тако се и Република Српска непрестално медијски проблематизује и сатанизује. У свету је изграђен негативан имиџ Републике Српске као »реметилачке творевине«, непријатне препреке у обнављају целовите Босне и Херцеговине. Изгра-

57 О томе: Трифковић Срђа, »Америка никада не преиспитује своје грешке. Став САД према Србима и судбини Републике Српске«, *Нови Репортер*. 28. октобар, 2005. Интернет адреса: www.novireporter.com

ђени медијски стереотип је једноставан; Босна је већ била јединствена и била би јединствена, само када не би било Републике Српске која омета босанску интеграцију у јединствену државу. Ништа погрешније од наведеног, јер је јединствена Босна постојала само у два периода: турском и федералном комунистичком, и то у окупационом и ауторитарном облику. Унитарна БиХ је одатле тек бошњачки тешко остварљиви политички циљ, једностран и делимични идеал, а не достигнута стварност коју медијски ваља забележити и потврдити.

2) У грађанском, етнонационалном и верском рату није било српске агресије и геноцида.⁵⁸ Срби у Босну и Херцеговину нису доспели неком скорашњом миграцијом, а поготову не у најновијем времену. Срби нису споља напали Босну већ, једноставно, једнодушном сопственом вољом, на самом почетку тројне поделе нису желели унутрашњи бошњачки мајорат и доминацију. Срби који су учествовали у босанском сукобу су на географском тлу Босне и Херцеговине имали свој стари завичај и отаџбину. Срби у БиХ нису, дакле, доспели с прека, са стране или из неке даљине, напротив, они су ту у Босни као народ и нација од вајкада, па тако у изнутра генерисаној ратној сецесији не могу бити третирани као агресори.

3) Муслимани то јест Бошњаци нису једине жртве босанског рата. Потребно је критички сагледати виктимизацију и симболизацију бошњачког страдања у свим аспектима.⁵⁹ Жртве су пале и у другим народима, невиних жртава има и међу Србима и Хрватима.⁶⁰ Привилеговати Бошњаке као једине жртве грађанског, етничког, верског и територијалног рата, уједно значи неморални чин дискриминације жртава ратних злочина које су Бошњаци учинили Србима и Хрвати-

58 Као пример потпуно супротног, идеологизованог и међу Бошњацима раширеног мишљења, може да се наведе чланак: Беш Рахел, »Није грађански рат него геноцид«, зборник Етничко чишћење – геноцид за 'Велику Србију', приредио Т. Zulch, *Вијеће конгреса бошњачких интелектуалаца*, Институт за истраживање злочина против човјечности и међународног права, Босански културни центар, Сарајево, 1996.

59 Међу Бошњацима је веома развијен виктимолошки поглед на сецесиони сукоб на простору некадашње БиХ. Пример размишљана у том правцу пружа: Салтага Фуад, *Да ли је геноцид судбина Бошњака?* САЛФ, Сарајево, 1996.

60 Иванишевић Миливоје, *Српска страдања у Босни и Херцеговини током рата 1992-1995. године*, стр. 405-417, Геноцид у 20. веку на просторима југословенских земаља, годишњак Музеја жртава геноцида – тематски број, Институт за новију историју Србије, Београд, 2005.

ма. Истицати само бошњачке ратне жртве и жртве утврђених ратних злочина значи, такође, превидети и заборавити стварну природу хаотичног тространог сукоба и сводити га само на једну и то бошњачку димензију. За Србе, а и за Хрвате, то био неподношљиви самозаборав и негација целокупне скорашње историје.

4) Република Српска није инцидентна, реметилачка, нити отпадничка и геноцидна држава. Република Српска је самосвесно, морално и политички утемељена творевина која својим постојањем ничим не оспорава право на ентитетски саживот са другима, али и живот других народа у њој. Настала у самоодбрани од агресивних тежњи доминације Република Српска је била и остала израз колективне и демократски изражене воље српског народа да обезбеди своје егзистенцијалне интересе политичком конституцијом у простору и времену. Штавише, за настанак Републике Српске повезане су многе жртве које је поднео српски народ у патриотским напорима заштите свог завичаја и отаџбине. Одатле, постојање Републике Српске изазива понос и пијетет према свима који су дали допринос њеном стварању и одбрани.

5) БиХ није есенцијална држава, нити грађанска држава по себи и за себе,⁶¹ него реална конфедерација у оном облику и интензитету који желе и остварују конститутивни ентитети, и са којим се представници ентитета сагласе. Централни органи БиХ не би смели да оперишу са фикцијом изворног и апсолутног суверенитета и територијалног интегритета, јер ни у једном часу нису добили нити легитимисали капацитет унитарне, већ само заједничке међуентитетске државе. БиХ је *односна двострана држава* која тешко да може да постоји изван политичке воље ентитета. Конфедерални суверенитет се разликује од унитарног, па је потребно уважити базичну ентитетску сувереност, на основу које се гради релативна сувереност конфедералне композитне босанске државе. Уједно, композитни карактер дводелног територијалног устројства и

61 Фиктивно целовита БиХ, свакако није узорна грађанска држава, нити је то њен муслиманско/бошњачки део. Принципу грађанства је супротан исламски фундаментализам који је био генеративни принцип муслиманског сецесионизма а потом и интегризма на истој основи. Отуда је тешко прихватити тобожњу грађанску узорност бошњаштва наспрам "неграђанске" националне тј. српске конституције ентитета Републике Српске. О томе са бошњачке тачке гледишта, видети: Згодић Есад, *Грађанска Босна*, Ритам, Тузла, 1996.

двоструког суверенитета не даје могућност ниједном од два ентитета привилегованог представљања и надентитетског суверенизовања.

6) Реунитаризација БиХ је немогућа јер је утврђена и разграничена ентитетска подела иреверзибилна. Унитаризовање БиХ је утопичан процес сасвим супротан, не само резултатима поделе током ратне сецесије, него и кључним одредбама постсецесионог дејтонског мировног аранжмана. Бошњачке тежње ка унитаризацији БиХ не заснивају се на демократској вољи израженој у базичним ентитетима, него на ауторитарним поривима у којима пресудном постаје политичка воља само једне стране која се, узгред речено, изражава кроз недовољну нумеричку већину. Игнорисање воље српског ентитета и хрватске стране у деентитезованој Херцег-Босни, указује на одсуство демократије и покушаје ауторитарног наметања модела принудне заједнице у којој би постојале политички суперирона и инфериорна страна. Зато су тежње ка унитаризацији БиХ, уперене директно против постојања ентитета са чиме се, дабоме, Република Српска не може сагласити.

7) И поред подршке коју Бошњацима пружају њихови европски пријатељи из Брисела и евроамерички лобији, још увек није отклоњена темељна контрадикција неускладивости тзв. европског ислама са матрицом основних европских цивилизацијских и културних вредности. Тешко је замислити како би путем унитарне бошњачке, то јест муслиманске Босне биле представљане и оствариване европске вредности, нарочито у оном делу у коме су интегристичке, фундаменталистичке и исламистичке тежње неспојиве са европским демократским секуларним моделом толеранције и коегзистенције. Отуда је разложније и мудрије локалну европску оријентацију подржавати у ентитетима, у мери у којој она у стилу и вредностима живота одиста постоји. Српска европеичност и склоност ка европским и евроатлантским интеграцијама није неизражена, она постоји и осећа се, стога није потребна бошњизација, тачније речено боснизација као предрадња европске интеграције ентитета тј. Републике Српске. Републици Српској није, наиме, потребна Босна нити бошњачко посредовање у испољавању и пласирању свог несумњиво европског карактера и тежњи. На тој основи је још мање уверљива опо-

зиција тобоже проевропске бошњачке Босне и наводно антиевропске Републике Српске. По свему судећи и отворено говорећи, Република Српска је по свим својствима далеко ближа Европи и европскија него дубоко оријентализовани делови другог то јест босанског ентитета. Зато је илузорно проевропску оријентацију везивати само за бошњачку и оријенталну димензију БиХ.

8) Република Српска је животна и историјска потреба оног дела српског народа који аутохтоно обитава на њеној ентитетској територији. Очување Републике Српске је свесрпски приоритет. Потребно је развити и продубити путеве међусрпске саосећајности и солидарности на свим државним просторима на којима живи српски народ у балканском региону. Отуда је очекивано помислити да се косметски проблем који у овом часу опхрвава Републику Србију, са подједнаком осетљивошћу и узајамним разумевањем доживљава и у Републици Српској и Црној Гори. Као што, рецимо, немирење и противљење Републике Српске са бошњачким тежњама ка унитаризацији и деентитетизовању БиХ, наилазе на разумевање и подршку у Републици Србији и Црној Гори. Та врста националне узајмности и солидарности је колико очекивана толико и разумљива, па су стога неумесне примедбе које долазе са бошњачке стране, да српска узајамност и солидарност представљају мешање у унутрашње ствари БиХ.

9) Успостављање специјалних паралелних веза Републике Српске са Републиком Србијом је међународноправна могућност утврђена у Дејтону и Паризу коју ваља користити и продубљавати, нарочито на плану геоекономије, комплементарних привреда, јаких трговинских односа и приоритетног развоја заједничког дринског региона. Специјалне паралелне везе између два дела истог народа у Републици Српској и Републици Србији требало би да представљају регионални образац сарадње и разумевања. Потребно је знати да се специјалним паралелним везама, које остварује Република Српска, као један од БиХ ентитета, истовремено утиру и путеви боље сарадње бошњачког дела БиХ конфедерације са Републиком Србијом. Једноставније речено, Република Српска је аутентични медијатор перспективно добрих односа БиХ конфедерације са Републиком Србијом. У том смислу, непотребни су, а можда и узалудни покушаји да се у спољним српско/

босанским односима мимоиђе Република Српска. Односи између БиХ и Републике Србије могу бити само онолико добри колико су добри међусобни односи између ентитета у БиХ.

10) У свакој евентуалној по Србе негативној промени геополитичке слике региона, постаје могућ и легитиман симетричан одговор – референдум Републике Српске о издавању Републике Српске из састава БиХ и обједињавању са Србијом!

11) Неопходно обновити и оснажити јединствену српску перспективу регионалног простора на коме постоје три српске државе под различитим именима и у различитим државноправним статусима. Европа Европске уније тзв. Западни Балкан ионако проматра као предкандидатски мезо-регион, па се одатле и српски народ и српске државе на поменутом простору испољавају као прворазредне регионалне чињенице. Републику Српску је потребно сагледавати еволутивно и холистички, не само у контексту дводелне, односно троделне БиХ конфедерације, него и у контексту западнобалканског тројног сапостојања Републике Србије, Црне Горе и Републике Српске. Уколико се концепт Европе региона тестира првенствено на Балкану, онда је упутно уочити све могућности међусобног регионалног повезивања три постјугословенске српске републике - Српске, Србије и Црне Горе - тим више што су оне међусобно, демографски и територијално, наслоњене и прожете. Будућност ће, надамо се, показати да ће управо та демографска (национална) и територијална разгранична чињеница однети превагу у локалним и регионалним интеграционим процесима.

12) Европа Европске Уније се шири на југоисточно полуострво - Балкан. Процес евроунионистичке експанзије на полуострво се не успорава нити оспорава. Посвуда је раширена прегрејана еврожудња. Неопходно је, међутим, превладати наивно и лакоумно еврофорично становиште - које се намеће са стране а некритички усваја изнутра - да је било који порив, начин, ниво и облик међусрпске интеграције по свом смислу и намерама антиевропски и еврофобичан. Зашто би Срби диљем западнобалканског простора могли и требали да се уједине са свима другима, само не међусобно?! Зашто се тамо где су већ обједињени и уједињени, насилно растављају и разједињују? Зашто се не уважава природни редослед првен-

ствених српских и потоњих европских интеграција? Са ким би све српски народ требало да се уједини да би међусобно остао трајно раздвојен и разједињен? Шта је неопходније и прече: европска интеграција, или превладавање стања националне разједињености кроз међусобну сарадњу и живот?

Међусобна српска интеграција је могућа, добра и перспективна! Потребни су упорност, самоувереност и самопоуздање и Република Српска ће одолети свим искушењима!

Milos Knezevic

RESISTANCE OF REPUBLIKA SRPSKA

- A disorder in the flow of Serbian and European integrations –

Summary

At the beginning author points out the reasons to estimate why the Serbian and Bosnian issues have stayed important until the present times. He found out some of these reasons in the patterns of contacts, frictions and clash of civilizations which had been shaped by Jovan Cvijic and Samuel Huntington. In the beginning of the interpretation, the author pointed out that each state of integration is being preceded by a certain state of disintegration. Therefore in a couple of chapters the author presented history of Bosnia and Herzegovina, in particular a non-historical and decaying picture of the roles of the rescuers and the rescued ones, which has been created in the form of stereotype in South Slavic relations. Then he presented a part on geopolitical integrations on territory levels in European continent, and transformation of Euro-East into New Europe, which should also consist of the states of so-called Western Balkan. General framework of further consideration is Yugoslav momentum in Bosnian divisions, within which there are evident: the aporias of Bosnia-Herzegovina's being; ideology of Bosnian state sovereignty and; fictive foundation of autonomous Bosnian people. Then the destiny of Serbian people and territory is presented, as well as the establishment of atypical Serbian/Montenegrin (con)federation and Bosnian (con)federation. After that, the author presented derogation of post-Yugoslav Serbian creations. Finally, the author pointed out permanent triple defect of inter-Bosnian consensus and secessionist and post-secessionist Christianization, and in the con-

clusion he underlined basic motives for the need of resistances of Republika Srpska to the pressures of unitarization in modern times.

Key Words: Republika Srpska, special parallel lines, Republic of Serbia, Bosnia and Herzegovina, European Union, Euro-integrations, Dayton Agreement

УДК: 327

Примљено:
17. 03. 2007.

Прихваћено:
03. 04. 2007.

Оригинални научни рад

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС

NATIONAL INTEREST

Година II, vol. 2

Број 1/2007.

стр. 161-194

*Радослав Ђоровић **

ГЕОПОЛИТИЧКИ АСПЕКТИ ЕТНОДЕМОГРАФСКЕ СИТУАЦИЈЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Резиме

Босна и Херцеговина је простор сучељавања и прожимања различитих друштвено-историјских и културно-цивилизацијских утицаја што је имало утицаја на некадашњу и данашњу етничку структуру становништва. Разлике у природном и миграционом кретању етничких група имале су своје геополитичке последице, а такође, геополитички фактори имали су свој одраз у демографским процесима. Етно-демографски процеси се у значајној мјери дугорочно геополитички пројектују као инструментаријум за запосједање и контролу простора. Посебно изражена и геополитички мотивисана редистрибуција становништва десила се током рата 1992-1995. године. Такође, и у послјератном периоду, видљива је узрочно-посљедична веза између геополитичких и етно-демографских процеса. Сам процес повратка становништва имао је једним дијелом геополитичку позадину која се огледа у посебно подржаваном и подстицаном повратку у геополитички важне крајеве или пак супротно, у различитим мјерама усмјереним ка задржавању у току рата досељеног

* Радослав Ђоровић, постдипломац смера Политичко-географски системи на Географском факултету Универзитета у Београду.

становништва и новопостигнуте етничке већине. Свакако, може се очекивати да ће демографски процеси и у будућности наставити да снажно дјелују на геополитичке односе у овом простору.

Кључне ријечи: етно-демографски процеси, геополитика, Република Српска, Федерација БиХ, Босна и Херцеговина

Увод

Босна и Херцеговина се простире на површини од 51.182 km², а према попису из 1991. године, број становника износио је 4.377.033, што даје густину насељености од 85,5 ст./km². Унутар простора данашње Босне и Херцеговине, најстарији познати становници били су Илири. Након њих живјели су у овим крајевима Келти, Римљани, Готи, Авари и на приморју Грци. Од 6. до 8. вијека наше ере ове крајеве населила су српска и хрватска племена. Када су Словени стигли у ове крајеве, затекли су их опустошене и скоро безљудне. Временом су се затечени народи или претопили у Словене или одселили. Од 9. вијека спомињу се на овој територији само Словени, те нешто остатака Римљана. Касније су се Словени умножили, јер им је природни прираштај био велики. Број становника у средњем вијеку био би већи да није било честих ратова, болести и међусобног сатирања.

Након турског освајања територије Босне (1463.) и Херцеговине (1482.), зачињу се утицаји муслиманске културе и цивилизације. То се дешава са процесом исламизације словенског и словенизованог становништва. Турски дефтер из 1468./1469. године региструје на овим просторима 37.125 хришћанских и свега 332 муслиманске куће. Према пописном дефтеру Босанског Санџака (без Херцеговине) из 1489. године било је 25.068 хришћанских и 4.485 муслиманских кућа. По подацима турског историчара Омер Лутфи Баркана, било је у Босанском Санџаку, у периоду од 1520. до 1530. године 334.325 становника, а од тога су муслимани чинили 38,7%. Чести ратни походи, буне и устанци, данак у крви, неродне године, тешки намети и порези, различите епидемије и насиља изазивали су високу смртност и велика страдања становништва и покретали иселеничке струје којима је мијењана постојећа

етничка композиција становништва. Тако је упоредо са процесом исламизације хришћанског живља започео процес његовог иселјавања што је до данас остало једно од обиљежја развоја становништва Босне и Херцеговине. Неки турски и аустријски извори наводе да је Босански Пашалук крајем 16. и на почетку 17. вијека имао приближно 75% муслиманског становништва. Према бројним изворима, од тада настаје знатније страдање муслиманског становништва у многобројним ратовима на страни Турске.

У политичком животу Босне и Херцеговине у 1878. години дешава се велика промјена јер на мјесто дотадашњег турског режима ступа аустро-угарски. Са новим режимом долази до доселјавања чиновника, трговаца, лица слободне професије, земљорадника, углавном из Аустрије, Угарске и Њемачке и углавном католичке вјероисповјести. У току владања аустро-угарске иселјава се један дио муслиманског становништва које навикнуто на своју једновјерну власт и различите привилегије није могло да се помири са новим стањем, али и један дио православног становништва, нарочито након неуспјелог устанка из 1882. године, иселјава се у тада слободне српске државе Црну Гору и Србију. Иселјавању Срба доприносили су и полицијски прогони, анексија БиХ и касније српско-аустроугарски рат.

Од пописа из 1879. године до пописа из 1910. године, број православних је повећан са 496.485 на 825.418 (пораост од 66,25%), муслимана са 448.613 на 612.137 (пораост од 36,45%), а римо-католика са 209.391 на 434.061 (пораост од 107,29%). У вези са овим разликама, дијелом је измјењена и вјерска структура БиХ (табела 1).

Између два свјетска рата етнодемографске промјене у Босни и Херцеговини су под утицајем ратних страдања и прогона, иселјавања раније колонизованог страног становништва, одселавања дијела српског становништва које је колонизовано у поједине дијелове тадашње државе. Ипак, вјерска структура становништва у том међуратном периоду није битно промјењена. Према попису из 1921. године, број присутног становништва Босне и Херцеговине је износио 1.890.440, од чега 829.290 православних, 588.244 муслимана, 444.308 римо-католика, 12.031 израелићана, 9.308 грко-католика, 6.627 евангелика, 538 других и 94 без конфесије и непознато.

Учешће православних у укупном становништву износило је 43,86%, муслимана 31,11%, а римо-католика 23,50%.

Табела 1: Вјерска структура БиХ, 1879-1910.

Година	Српско-православни	Муслимани	Римо-католици	Јевреји	Други
1879.	42,88%	38,73%	18,08%	0,29%	0,02%
1885.	42,76%	36,88%	19,89%	0,43%	0,04%
1895.	42,94%	34,99%	21,31%	0,52%	0,24%
1910.	43,49%	32,25%	22,87%	0,62%	0,77%

Извор: Rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 10. oktobra 1910., Statistički odsjek Zemaljske vlade, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo 1912, str. LIII

Услијед великог страдања и помјерања становништва током Другог свјетског рата, мијењана је етничка слика како појединих крајева, тако и БиХ као цјелине. Погром Срба у НДХ, али и послијератна колонизација у Војводини увелико су умањили популационе потенцијале српског становништва, а посебно у појединим крајевима.

Промјене у етничкој структури становништва Босне и Херцеговине након Другог свјетског рата могу се пратити на основу шест послијератних пописа проведених у периоду од 1948. до 1991. године. Потпуна упоредивост података о етничкој припадности није могућа услијед различитих класификационих рјешења која су у пописима примјењивана за словенске муслимане. Упоредо са одвијањем процеса демографске транзиције, разлике у демографском развоју појединих етничких група, како у погледу природног кретања тако и по правцима и обиму миграција, а имајући у виду и последице Другог свјетског рата довеле су до значајних измјена етничке структуре Босне и Херцеговине (табела 2). У вези с тим, треба имати у виду и утицај политичке климе која од шездесетих година двадесетог вијека омогућује етничко консолидовање словенских муслимана као посебне националне групе.

До пописа из 1971. године Срби су били најбројније становништво, када ту позицију преузимају Муслимани. У

периоду од 1971. до 1991. године, број оних који су се изјаснили као Муслимани порастао је за 28,36%, број Срба опао је 1,94%, а код Хрвата пад бројности износи 1,50%. До тога је дошло услед знатно већег природног прираштаја муслиманске популације у односу на српску и хрватску, те израженог негативног миграционог салда Срба и Хрвата, док је он код Муслимана знатно уравнотеженији.

Табела 2: Стално становништво БиХ према народности

	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.
Укупно	2.564.308	2.847.459	3.277.948	3.746.111	4.124.256	4.377.033
Срби	1.135.147	1.264.045	1.406.057	1.393.148	1.320.738	1.366.104
Хрвати	614.123	654.227	711.665	772.491	758.140	760.852
Муслимани	788.403	891.798	842.248	1.482.430	1.630.033	1.902.956
Југословени	-	-	275.883	43.796	326.316	242.682
Остали	26.635	37.389	42.095	54.246	89.029	104.439

Извор: Stanovništvo Bosne i Hercegovine: narodnosni sastav po naseljima, Državni zavod za statistiku, Zagreb, travanj 1995, str. 9

Природно кретање становништва

Послије шездесетих година двадесетог вијека долази до брже трансформације природне репродукције популације у Босни и Херцеговини. Од послијератне проширене репродукције седамдесетих година достигнут је ниво просте, а након тога ниво недовољне природне репродукције становништва. Знатно бржа трансформација природне репродукције била је код српског и хрватског становништва у односу на муслиманско становништво. У Босни и Херцеговини стопа наталитета у 1953. години код хрватског становништва била је 34,9‰, код српског становништва 36,9‰, а код муслиманског становништва 45,8‰. Стопа наталитета у 1961. години код српске популације износила је 26,6‰, хрватске 33,9‰, а код муслиманске 40,6‰. У Босни и Херцеговини је 1981. године стопа наталитета код Срба била 14,8‰, код Хрвата 15,8‰, а код Муслимана 21,0‰. Промјена стопе морталитета у периоду од 1961. до 1981. године код Срба је незнатна (7,2‰:7,1‰), код Хрвата стопа морталитета је опала са 9,1‰ на 6,9‰, а код Муслимана са 11,1‰ на 6,2‰. У Босни и Херцеговини у

1961. години стопа природног прираштаја код Срба је износила 19,6‰, код Хрвата 24,8‰, а код Муслимана 29,5‰, а у 1981. години код Срба је била 7,7‰, код Хрвата 8,9‰ и код Муслимана 14,8‰.

Од укупно 82.694 живорођена дјетета у 1971. години на мајке муслиманске националности отпада 34.303 живорођена, или 41,48%, на мајке српске националности 24.569, или 29,71%, а на мајке хрватске националности 16.552 живорођена или 20,01%. У 1981. години број живорођених је 71.031, од чега на мајке муслиманске националности отпада 34.279, или 48,25%, на Српкиње 19.500, или 27,45%, а на Хрватице 11.977 живорођених, или 16,86%. У 1990. години је било 66.952 живорођених, од чега 32.534 живорођена или 48,59% отпада на мајке муслиманске националности, 15.734 живорођена, или 23,50% на мајке српске националности, а на мајке хрватске националности 11.424 живорођена, или 17,06%.

Од 24.915 умрлих у 1971. години, на Муслимане отпада 9.299, или 37,32%, на Србе 8.846, или 35,50%, а на Хрвате 5.152, или 20,67%. Од 26.222 умрла у 1981. години, на Муслимане отпада 10.159, или 38,74%, на Србе 9.395, или 35,82%, а на Хрвате 5.258, или 20,05%. Од 29.093 умрла у 1990. години, на Муслимане отпада 10.732, или 36,88%, на Србе 10.194, или 35,03%, а на Хрвате 5.339, или 18,35%.

Миграције и етнички састав становништва

Након Другог свјетског рата, јача просторна мобилност становништва БиХ. Извршена су обимна пресељавања како унутар саме БиХ, тако и између ње и других крајева некадашње Југославије. Услијед неравномјерног развоја, јављала се концентрација становништва у градовима, равничарским и долинским предјелима, а на другој страни депопулација планинских простора. Ово је почивало како на различитим природним условима и ресурсима, тако и на концепту развоја који није равномјерно третирао све крајеве. Ова миграциона кретња су имала различит утицај на поједине етничке групе. Емиграциони карактер Босне и Херцеговине био је јако изражен и након Другог свјетског рата што се испољавало у емиграцији првенствено ка Србији и Хрватској. На једној страни, миграциони салдо Срба и Хрвата је изразито негативан, а на

другој страни, код Муслимана он је доста уравнотежен. (табела 3) То је имало утицаја на измјену етничке слике БиХ.

ТАБЕЛА 3: Међурепублички мигранти БиХ по народности, 1961–1981.

Народност	Број досељених			Број исељених		
	1961.	1971.	1981.	1961.	1971.	1981.
Укупно	103.225	123.420	141.330	330.015	460.021	538.602
Хрватска	30.036	28.053	24.515	59.724	137.997	146.045
Муслиманска	5.622	21.450	26.895	5.603	20.684	29.081
Српска	51.590	52.345	48.304	188.106	250.849	266.637
Југословенска	5.822	5.632	24.514	8.374	11.450	57.504

Извор: Stanovništvo, јул-децембар 1994., Институт друштвених наука, Центар за демографска истраживања, Београд, стр. 184.

Посебан вид миграција представљао је одлазак на тзв. привремени рад у иностранство. Ту је, такође, дошла до изражаја селективност по националној припадности. Према попису становништва из 1991. године, грађана Босне и Херцеговине на привременом раду у иностранству и лица која бораве као чланови породице било је 234.213 (на привременом раду у иностранству 165.066, а бораве као чланови породице 69.147). Од ових 234.213 лица било је 91.498 Хрвата (12,02% Хрвата БиХ), 59.707 Срба (4,37% Срба БиХ), 55.139 Муслимана (2,89% Муслимана БиХ) и 27.869 осталих.

Трендови миграционих струјања у прошлости и данас воде Србе из Босне и Херцеговине према Србији, Хрвате према Хрватској, а томе треба додати и струјања Муслимана из разних дијелова Балканског полуострва према Босни. Ово упућује и на факторе просторне покретљивости становништва ових простора, који долазе изван економске и демографске сфере, а међу којима посебно мјесто заузимају фактори културно - цивилизацијске, психолошке и политичке врсте. Снажнија емиграција српског и хрватског становништва у односу на муслиманско становништво, затим досељавање Муслимана последијдњих деценија у Босну и Херцеговину, разлике у природном прираштају ових етничких група и последиједице ранијих демографских трендова утицали су на знатније измјене етничке структуре овог простора последије шездесетих година двадесетог вијека. Ипак, брзе промјене

у етничкој композицији становништва Босне и Херцеговине од шездесетих година двадесетог вијека, а посебно у деценији 1961-1971. не могу се објаснити само демографским условима и факторима. Наиме, потребно је указати и на евидентан утицај политичке климе у том периоду која омогућује конституисање Муслимана као народа, а затим и нације, што потврђује и нагли скок броја Муслимана у Босни и Херцеговини од 1961. до 1971. године.

Етно-просторна структура Босне и Херцеговине

Густина насељености становништва Босне и Херцеговине 1991. године износила је 85,5 ст./km². Постојале су велике разлике у густини насељености између појединих дијелова Босне и Херцеговине. Одређена законитост у густини насељености може се утврдити на основу етно-верске припадности. Уочљиво је да је не само постојала, него се и повећавала густина насељености становништва у општинама и областима гдје је доминирало муслиманско становништво, да је концентрација хрватског становништва била на нивоу просјека, а да је тамо гдје је доминирало српско становништво, густина насељености била углавном ниска или изузетно ниска.

У групи од двадесет најгушће насељених општина Босне и Херцеговине 1991. године није било ни једне општине у којој су Срби већинско становништво. У овој групи су двије општине са хрватском већином (Витез и Орашје), и чак 18 општина у којима су Муслимани били већинско становништво. Ових 20 општина укупно је имало површину од 4.720 км² (9,22% површине БиХ) и 1.337.625 становника (30,56% становништва БиХ). У 1991. години, у групи од двадесет најрјеђе насељених општина Босне и Херцеговине, било је 15 општина у којима су Срби били већинско становништво, 3 општине (Трново, Фоча и Рогатица) у којима су већину становништва чинили Муслимани, те 2 општине (Неум и Томиславград) у којима су Хрвати били већинско становништво. Ових 20 општина укупно је имало површину од 14.333 км² (28,00% површине БиХ) и 291.982 становника (6,67% становништва БиХ).

Неповољни популациони процеси доводили су до смањења густине насељености у просторима насељеним Србима и стварања популационо-територијалног парадокса као

привидне аномалије – процентуално учешће српског становништва у укупном становништву је било је мање од процента територије у српском посједу, што је у фрагментирању и редуковању српских земаља савременим псеудомеђународно-правним наметањем етничких републичких граница као међудржавних, геополитички валоризовано потенцирањем популационе детерминанте, а занемаривањем реалне дистрибуције простора према његовим етничким обиљежјима.

Према попису становништва из 1981. године, Срби су имали апсолутну доминацију (50,0% и више популације) у 2.439 насеља или 41,4% свих насеља Босне и Херцеговине, а насеља у којима су Срби чинили преко 50,0% становништва имала су површину од 27.255,2 km², што је било 53,3% територије Босне и Херцеговине. Муслимани су у 1981. години имали апсолутну већину у 2.179 насеља, или 37,0% свих насеља Босне и Херцеговине, а насеља у којима су Муслимани чинили преко 50,0% становништва су имала површину од 13.197,6 km², или 25,8% површине Босне и Херцеговине. Апсолутну доминацију (50,0% и више популације) Хрвати су у 1981. години имали у 1.016 насеља или у 17,3% насеља Босне и Херцеговине, а површина тих насеља је износила 8.494,8 km², или 16,6% територије Босне и Херцеговине. Према попису из 1981. године забиљежена су и 223 насеља Босне и Херцеговине у којима ни Срби, ни Хрвати, ни Муслимани нису имали апсолутну већину, а та насеља су обухватала површину од 1.656,6 km² или 3,2% територије.

Различити демографски трендови појединих националности имали су просторне последице. Редуковање српског етничког простора током последијдњих деценија услјед различитих демографских кретања српског и муслиманског становништва (разлике у наталитету и природном прираштају, разлике у миграционом салду) може се посматрати на микропросторном и макропросторном нивоу.

Микропросторно редуковање и фрагментирање српског етничког простора услјед просторне експанзије нагло увећаног муслиманског становништва подразумјева сукцесивно, лагано и у кратком временском периоду површински незнатно муслиманско преузимање прво мјешовитих села и етноконтактних зона те проширивање и спајање мање-више изолованих енклава и пенетрацију у плодне и комуникациј-

ски важне ријечне долине. Политичко-географске последице таквог процеса имају посебан значај због врло интензивног муслиманског етничког запосједања градова и урбаноруралних зона око њих. Такав процес је својим дуготрајним дјеловањем резултирао смањењем српског учешћа у укупној етничкој структури политичко-географски најквалитетнијих области (истовремено и најгушће насељених, економски најразвијенијих и саобраћајно најповезанијих) те би се без већих резерви могло прогнозировать тако брзо, површински велико и јасно просторно усмјерено (углавном долињско) ширење и спајање зона са све хомогенијом муслиманском популацијом, да би се некада релативно компактно српске етничке територије трансформисале у "архипелаг" неповезаних, планинских, изолованих, популационо опустјелих и економски безперспективних енклава неспособних да самостално опстану и политичко-географски се интегришу у једну српску цјелину.

Само у међупописном периоду 1981-1991. године, промјењена је релативна етничка већина у шест врло значајних и популационо великих општина: Мостар, Добој, Приједор, Ново Сарајево, Илиџа и Дервента. Површина ових 6 општина износила је 3.546 km² или 6,92% површине Босне и Херцеговине, а према попису из 1991. године укупан број становника ових општина износио је 561.235 или 12,82% републичког становништва. Према попису из 1981. године Срби су чинили релативну већину у општинама Илиџа, Ново Сарајево, Добој и Приједор, а 1991. године Муслимани. У поменутом међупописном периоду Срби су од Хрвата преузели релативну етничку већину у општини Дервента. У општини Мостар релативна већина становништва 1971. године су били Муслимани, 1981. године Хрвати, а 1991. године опет Муслимани.

Макропросторно фрагментирање и редуковање подрачја и микропросторно, али оно се првенствено односи на издвајање Босне и Херцеговине као цјелине из комплекса српских земаља, политички експлоатисаном и исфорсираном постигнутом демографском масом. Муслиманска инсистирања на јединственој, грађанској и унитарној Босни и Херцеговини у њеној сепарацији од СФРЈ 1992. године имају укалкулисане управо демографске пројекције и "50%+1 глас" као суштину демократских тековина и модерног политичког функционисања свијета.

Утицај рата 1992-1995. на етно-демографску слику Босне и Херцеговине

Ратна дешавања у Босни и Херцеговини довела су до великог броја погинулих (тим бројем се често манипулише у политичке сврхе, било да се повећавају или смањују губици појединих етничких група), избјеглих и расељених лица. Становништво Босне и Херцеговине смањено је за неколико стотина хиљада у односу на предратно стање, па су ријетке општине у којима је број становника повећан или бар остао на предратном нивоу. Смањена је демографска виталност становништва и може се очекивати да ће природни прираштај за неколико година постати негативан (већ је негативан у Републици Српској и неким кантонима Ф БиХ). Тако је у 1990. години Босна и Херцеговина је имала 66.952 живорођена дјетета и 29.093 умрлих лица, а у 2003. години живорођених је било 35.234, а умрлих 31.757. Етничка карта Босне и Херцеговине је прије рата, због велике измјешаности етничких група, називана "леопардовом кожом". Велика помјерања становништва током ратних дејстава у великој мјери су измјенила етничку слику појединих области.

Ратне миграције становништва настале током насилне деструкције некадашње СФРЈ резултирале су брзим промјенама етнопросторне структуре. Просторне послједице трансфера становништва имају своју политичко-географску, геополитичку и геостратегијску суштину, која се огледа у стварању политичко-територијалних цјелина са што про- странијом, компактнијом и контурно-морфометријски квали- тетнијом територијом максимално повољног положаја, како укупне територије тако и конкретних, кључних области, зона, појасева и тачака и то са што хомогенијом структуром становништва. Успостављене линије разграничења војних формација зараћених етничких заједница углавном су поста- ле оштре етничке међе, које су се помјерале заједно са армиј- ским наступањима или одступањима. Елиминисане су разу- ђене зоналне етничке границе и етноконтактне зоне мјешо- витих или наизмјенично распоређених српских, хрватских и муслиманских насеља, а мултиетнички градови су прогоном и физичком ликвидацијом малобројније или војно немоћни- је стране постали хомогени или фактички подјељени лини-

јама додира супротстављених војски. Тако је етничка карта Босне и Херцеговине престала да буде “леопардова кожа” и постала је знатно једноставнија.

У поратном периоду долази до повратка дијела становништва у предратна мјеста становања, али знатан дио је остао у новим срединама, било да је ријеч о иностранству или о територијама БиХ на којима сопствени етнички елемент има већину. И сам процес повратка имао је једним дијелом геополитичку позадину која се огледа у посебно подржаваном и подстицаном повратку у геополитички важне крајеве или пак супротно, у задржавању у току рата досељеног становништва (изградња станова, подјела плацева и грађевинског материјала...) и новопостигнуте етничке већине. Муслимани теже да у етно-просторном смислу “покрију” приоритетне зоне, а дугорочно и цијелу БиХ, а у политичком смислу стратешки циљ је што бржа и темељнија унитаризација земље такође усмјерена на потпуно и вишедимензионално овладавање цјелокупним простором Босне и Херцеговине.

Табела 4: Национална структура становништва бивше БиХ и процјена по ентитетима – према попису становништва 1991. године

	Укупно	Срби	Хрвати	Муслимани	Југословени	Остали
Укупно БиХ	4.364.649	1.369.883	755.883	1.905.274	239.857	93.752
%	100,0	31,4	17,3	43,7	5,5	2,1
РС	1.624.127	884.628	151.907	471.256	78.720	37.616
% од вл. нац.	100,0	64,6	20,1	24,7	32,8	40,1
% учешћа	37,2	54,5	9,4	29,0	4,8	2,3
Ф БиХ	2.740.522	485.255	603.976	1.434.018	161.137	56.136
% од вл. нац.	62,8	35,4	79,9	75,3	67,2	59,9
% учешћа	100,0	17,7	22,0	52,3	5,9	2,1

Извор: Н. Шпирић, З. Маријанац: Становништво Републике Српске: *Развитак, перспектива, избјегла и расељена лица, популациона политика*, Економски факултет/Природно-математички факултет, Бања Лука, 1999, стр. 96

Према подацима УНХЦР-а у периоду од 01.01.1996. до 31.07.2005. године, на територију Републике Српске, реги-

стровани повратак износи 202.397 расељених лица (Бошњака 125.459, Срба 73.440, Хрвата 2.810 и осталог становништва 688) и 52.469 избјеглица (Бошњака 22.779, Срба 21.009, Хрвата 7.853 и осталог становништва 828). У истом периоду повратак у Федерацију БиХ износио је 387.267 избјеглих (Бошњака 256.860, Хрвата 74.979, Срба 50.989 и осталог становништва 4.439) и 346.149 расељених лица (Бошњака 204.941, Срба 99.461, Хрвата 39.686 и осталог становништва 2.091). На подручје Брчко Дистрикта од 2000. до 31.07.2005. године повратак износи 19.418 расељених лица (Бошњака 14.996, Срба 2.482, Хрвата 1.940) и 1.964 избјеглих (1.806 Хрвата, 149 Бошњака и 9 Срба).

У односу на предратно стање, етничка структура појединих подручја Босне и Херцеговине увелико је измјењена. (табела 4) Према процјени присутног становништва за 31.12.2004. у Федерацији БиХ од укупно 2.327.690 становника Бошњаци чине 72,61%, Хрвати 21,83%, Срби 4,56% и остало становништво 0,98%. Бошњаци су већинско становништво у Унско-санском, Тузланском, Зеничко-добојском, Босанско-подрињском, Средњо-босанском и Кантону Сарајево, а Хрвати у Посавском, Херцеговачко-неретванском, Западно-херцеговачком и Херцегбосанском кантону. (табела 5)

Табела 5: Процјена укупног броја присутног становништва у Федерацији БиХ, 31.12.2004.

Кантон	Укупно	Бошњаци	Хрвати	Срби	Остали
1. Унско-сански	297.862	280.674	5.603	10.330	1.255
2. Посавски	44.648	6.723	36.779	780	366
3. Тузланско-подрињски	502.418	454.242	26.720	16.117	5.339
4. Зеничко-добојски	401.667	334.832	53.480	10.200	3.155
5. Босанско-подрињски	35.208	34.705	50	418	35
6. Средњобосански	253.035	147.344	98.332	6.370	989
7. Херцеговачко-неретвански	224.796	103.983	113.648	6.160	1.005
8. Западно-херцеговачки	81.651	606	80.663	138	244
9. Сарајевски	402.166	320.154	26.934	44.958	10.120
10. Херцегбосански	84.239	7.062	66.045	10.806	326
Укупно Ф БиХ	2.327.690	1.690.325	508.254	106.277	22.834

Извор: <http://www.fzs.ba/Dem/ProcPrist/stalno.zip>

Према процјени, крајем 2004. године Република Српска је имала 1.471.529 становника, а површина је износила 24.857,2 км². Срби чине око 9/10 становништва, остатак су Бошњаци, знатно мање Хрвати и остали. Срби су већинско становништво у свим општинама Републике Српске. Посебно велику већину становништва Срби чине у општинама источне Херцеговине (Требиње, Љубиње, Билећа, Берковићи, Невесиње, Гацко), општинама Пале, Шековићи, Петрово, Рибник, Челинац, Србац, Лакташи, Кнежево, те у неким по броју становника мањим општинама (Крупа на Уни, Доњи Жабар). Значајан број Бошњака живи у општинама Приједор, Добој, Зворник и Бијељина, те општинама Бања Лука, Теслић и Модрича.

Бројност и размјештај народа у Босни и Херцеговини – послијератно стање

Хрвати

Општине са хрватском већином су 1991. године имале укупну површину од 6.392 км² (око 12,5% површине БиХ) и 482.741 становника (11,02% становништва БиХ), од чега је Хрвата било 313.907 или 65,02%. На ове општине отпадало је 41,25% хрватске популације у Босни и Херцеговини. Од три конститутивна народа, Хрвати су били најмалобројнији. Данашње процјене њиховог броја углавном се крећу од 500 до 550 хиљада. Већину чине у Западној Херцеговини, Посавском кантону и неколико енклава средишње Босне. Покушаји стварања већински хрватског појаса уз границу са Хрватском (од Равног до Дрвара) само дјелимично су успјели. Наиме, након заузимања Гламоча, Босанског Грахова и Дрвара од стране хрватских оружаних формација, у то подручје, скоро искључиво у градове, досељен је одређени број Хрвата из других дијелова БиХ. Тиме се хтјела постићи хрватска етно-просторна контрола над тим прије рата изразито српским простором. Међутим, упркос опструкцији повратка српског становништва, оно је поново постало већинско у тим општинама. На то је утицала чињеница да је то подручје прије рата било изразито српско и са врло малим бројем Хрвата, те да су досељени Хрвати насељавани у градове-сједишта општина, а села су остала отворена за повратак Срба. Потом, упоредо са повратком имовине у градовима, текао је повратак Срба и у та мјеста. Насупрот томе, на другом крају поменутог по-

јаса, у општини Столац, Хрвати су бројем надмашили муслиманско становништво и данас чине око 2/3 становништва. Већински хрватске територије средишње Босне састоје се од неколико међусобно развојних подручја, углавном окружених муслиманским територијама. Доминантно хрватски Посавски кантон чине три општине уз границу са Хрватском. Састоји се из два дијела, међусобно одвојена територијом Републике Српске код Шамца. Иако просторно мали, он представља неку врсту одскочне даске за потенцијални хрватски продор у БиХ и пресецање везе западног дијела РС са њеним источним дијелом и Србијом.

Може се процјенити да око 95% Хрвата Босне и Херцеговине живи на територији Федерације БиХ (прије рата око 4/5), а остатак у Републици Српској и Брчко Дистрикту. Хрватска популација Федерације БиХ просторно је распоређена на слиједећи начин:

- Готово 1/2 настањена је у појасу већински хрватских општина уз границу са Хрватском, од општине Равно на југозападу до општине Ливно на сјеверозападу.
- Приближно 7% настањује Посавски кантон (чине га орашки и оачки “цеп”)
- Приближно 1/5 Хрвата Федерације БиХ налази се у већински хрватским општинама Средишње Босне
- Око 23% настањује општине у којима Хрвати нису већинско становништво

Укупна површина општина са хрватском већином износи 8.679,8 km² или 16,95% површине БиХ. Од тога већински хрватским општинама Херцеговине (у троуглу Ливно-Прозор-Равно) припада 6.824,4 km² или 78,62%, на општине Посавског кантона 324,6 km² или 3,73% и на територијално неповезане већински хрватске општине средишње Босне 1.530,8 km² или 17,63%. Отежавајућа околност хрватских настојања за успостављањем трећег ентитета јесте управо фрагментираност већински хрватских подручја у Босни и Херцеговини, као и чињеница да око 1/4 хрватске популације настањује општине у којима оно није већинско.

Неколико фактора ће имати кључни утицај на будућа кретања бројности Хрвата у БиХ и промјене износа површине са њиховом етно-просторном контролом:

- Према процјенама, од три конститутивна народа у БиХ, Хрвати су имали процентуално највећи пад бројности од 1991. године до данас
- Традиционално израженој емиграцији Хрвата ка Хрватској и западним земљама сада се придружује и неповољно природно кретање. Број живорођених је преполовљен у односу на предратно стање.
- Приближно 1/4 Хрвата БиХ настањује општине у којима нису већинско становништво. Њихова емиграција услијед лоших међунационалних односа и нетрпељивости, недовољно природно обнављање, неповољна старосна структура и склапање мјешовитих бракова са већинским становништвом узроковаће брзо смањивање њиховог броја на овим подручјима. Будући да се ради о 1/4 хрватске популације, то ће се значајно одразити и на њихов укупан број у БиХ.
- Посебну важност ће имати промјена бројног односа у неким општинама са мјешовитим хрватско-муслиманским становништвом. То се посебно односи на општине Мостар, Нови Травник, Витез, Јајце и Столац.

Муслимани

Муслимани (данас Бошњаци) су најбројнија етничка скупина у БиХ. Процјењује се да њихов број износи око 1,80-1,85 милиона. Предратни трендови указивали су на сталан пораст бројности и процентуалног учешћа ове популације у становништву БиХ, те њено преузимање етничке већине и пораст учешћа у низу општина и насеља. Као и код Срба и Хрвата, током рата дошло је до просторног преразмјештаја ове етничке групе. Муслиманско становништво концентрисано је углавном у средишњој Босни и Унско-санском кантону, територијама које су раздвојене подручјима на којима оно није већинско. У односу на предратно стање, ова популација се знатно мање присутна у зони уз сјеверну и источну границу Босне и Херцеговине, а дијелом и уз јужну страну босанско-херцеговачког ‘‘троугла’’. У вријеме пописа из 1991. године простор који данас заузима Федерација БиХ настањивало је приближно 3/4 укупне муслиманске популације, а данас је тај износ око 9/10. Муслимани бројчано доминирају у Феде-

рацији БиХ чинећи готово 3/4 њеног становништва. Будући да је муслиманско становништво демографски виталније од хрватске и српске популације, може се очекивати пораст његовог учешћа у укупном становништву.

У Федерацији БиХ током 2003. године од укупно 20.841 живорођеног брачног дјетета, Бошњакињама је припадало 16.548 (79,40%), Хрватицама 3.943 (18,91%), Српкињама 162 (0,77%) и осталима 188. Од 18.259 умрлих у истој години било је 12.132 (66,44%) Бошњака, 4.652 (25,47%) Хрвата, 1.160 (6,35%) Срба и осталог становништва 315. Муслимански наталитет је низак и у даљем паду, што директно утиче на кретање наталитета у Федерацији БиХ. (табела 6)

Табела 6: Становништво Федерације БиХ – процјена бројности средином године и природно кретање

Година	Присутно становништво	Живорођени	Умрли	Природни прираштај
1991.	...	42.899	18.532	24.367
1996.	2.254.000	34.331	14.221	20.110
1997.	2.346.000	34.304	16.120	18.184
1998.	2.226.000	31.480	16.210	15.270
1999.	2.276.000	27.964	16.108	11.856
2000.	2.312.000	25.372	17.112	8.260
2001.	2.307.000	24.081	16.891	7.190
2002.	2.315.000	23.251	17.175	6.076
2003.	2.321.000	23.168	18.259	4.909
2004.	2.325.000	22.250	18.350	3.900

Извор: <http://www.fzs.ba/Dem/Vital/VitalnaBos.htm>

Муслиманске тежње у послеријатном периоду усмјерене су на:

- Повратак што већег броја муслиманског становништва у Републику Српску и простор Федерације Бих који је под контролом Хрвата, посебно на поједина подручја (насеља, општине, зоне, правце) која имају примарни геополитички значај. Од три стране босанско-херцеговачког “троугла” муслиманско становништво већински насељава само мањи сјеверозападни дио тј. подручје Унско-санског кантона па су њихове тежње усмјерене на трансгресију ка источној и сје-

верној граници БиХ те излазу на Јадранско море тј. на појачавање свог присуства уз границе пројектоване унитарне и доминантно муслиманске (бошњачке) БиХ.

- Повратак у подручје Брчког које има посебан значај због његове улоге у повезивању источног и западног дијела Републике Српске.
- Повезивање Унско-санског кантона са средишњом Босном, тј. Интегрисање два већински муслиманска подручја међусобно раздвојена областима под контролом других етничких заједница (првенствено Срба).
- Повратак у Подриње и остваривање што већег присуства у том појасу уз границу према Србији. Посебан значај има Горажде због потенцијалног остваривања везе са дијеловима Рашке области насељеним муслиманским становништвом.
- Тежња да се постигне излаз на Јадранско море. У том смислу посебан значај има Столац и није случајно што је управо ту дошло до једног од процентуално највећих повратака предратног муслиманског становништва.

На процентуални износ повратка муслиманског становништва утицало је више фактора:

- Предратно (већинско или мањинско) учешће муслиманског становништва у неком крају, општини, насељу
- Приоритетност неког краја за муслиманске геополитичке и геостратегијске интересе. Процентуално највећи износи повратака су у Брчко Дистрикту (спона западног и источног дијела Републике Српске), Стоцу (битан за евентуални излазак муслимана на Јадранско море), те општинама Добој (важан саобраћајни чвор) и Зворник (сужена територија РС) итд.
- Близина осталих већински муслиманских територија као залеђа и неке врсте миграционе логистичке базе.
- Предратни однос градског и сеоског муслиманског становништва у општини повратка и просјечна величина сеоског насеља. Релативни износ повратка је

знатан у општинама гдје су постојала популационо велика и етнички доста хомогена муслиманска села (општине Приједор, Зворник, Добој...)

Срби

У вријеме пописа из 1991. године општине са српском апсолутном или релативном већином имале су површину од 23.089 km² (45,1% површине БиХ) и 1.227.180 становника (28,03% становништва БиХ), од чега Срба 725.892 или 59,15 % укупне популације тих општина (53,13% укупног броја Срба у БиХ). Помјерања становништва током рата довела су до промјене етничке већине у неким општинама, неке општине су подјељене међуентитетском линијом, дошло је до хомогенизације и концентрације етничких група на територијама гдје чине већину. Данас у општинама са српском већином живи око 9/10 српске популације у БиХ. За различите облике организовања српског становништва (политичко, војно-безбедносно, економско, културно...) то има огроман геополитички значај. Површина тих општина износи око 53% површине Босне и Херцеговине. Процјењује се да број Срба у Босни и Херцеговини износи око 1,25 милиона. Док је 1991. године око 2/3 српског становништва Босне и Херцеговине живјело на простору данашње Републике Српске, данас то износи око 9/10. Од 1995. године до данас један дио српског становништва вратио се на предратна огњишта у Федерацији БиХ. Посебно је значајан повратак Срба у дијелове тзв. Високе Крајине гдје су опет постали већинско становништво у општинама Дрвар, Гламоч и (Босанско) Грахово. Површина ове три општине је 2.402,9 km² што представља 9,2% површине Федерације БиХ или 4,69% површине БиХ. Ради се о пространом, а ријетко насељеном подручју са старом популацијом и изразито негативним природним прираштајем становништва. Знатан (по неким процјенама већински) дио становништва Срби чине и у општини (Босански) Петровац. Осим овог подручја, српско становништво Федерације БиХ насељава Сарајевски кантон, те општине Тузла, Зеница, Сански Мост и Мостар, а у мањем броју и нека друга мјеста.

Неповољне карактеристике кретања и размјештаја српске популације у БиХ су:

- Низак наталитет и негативан природни прираштај;

- Емиграција ка Србији и иностранству;
- Неравнојеран распоред становништва Републике Српске.

Посебан проблем представља ријетка насељеност и неповољни трендови природног кретања становништва највећег дијела источног “крила” Републике Српске, најпре простора јужно од Зворника. Недостатак представља и постојање већих градских центара, па тако у простору између Зворника и Требиња не постоји насеље са више од 20.000 становника. Слична је ситуација и у зони тзв. “наковња” (Клековача – Виторог) у југозападном дијелу Српске. Међутим, док се прије рата национални састав како у БиХ као цјелини, тако на територији данашње Републике Српске, мијењао у правцу повећања муслиманског, а смањења српског (и хрватског) процентуалног учешћа у укупној популацији (што је било праћено и промјенама етничке већине у неким општинама и поступним ширењем територија са муслиманском већином), данас је стање нешто другачије. Подаци о природном кретању становништва Републике Српске према националној припадности показују да је оно негативно и код Бошњака и Срба, а код Хрвата број умрлих чак вишеструко надмашује број живорођених. (табела 7) Од укупног броја живорођене дјеце у Републици Српској Српкињама је припадало 84,66%, Бошњакињама 7,20%, а Хрватицама 0,61%. Од укупног броја умрлих исте године Срби су чинили 83,33%, Бошњаци 8,00%, а Хрвати 2,36%.

Табела 7: Природно кретање становништва Републике Српске по националној припадности у 2004. години

	Живорођени према националној припадности мајке	Умрли	Природни прираштај
Укупно	11.917	13.475	-1.558
Срби	10.089	11.229	-1.140
Бошњаци	859	1.079	-220
Хрвати	73	319	-246
Непознато	801	742	59
Остали	95	106	-11

Извор: Демографска статистика, Број 8., Статистички билтен, Републички завод за статистику, Република Српска, Бања Лука, 2005, стр. 41,46

Повратничка муслиманска популација у Републици Српској је знатно мање демографски витална у односу на ону у Федерацији БиХ. По окончању процеса повратка, може се очекивати пад броја муслиманског становништва на подручју Републике Српске, како због природног тако и због механичког кретања ове популације (исељавање у Федерацију БиХ и иностранство), па ће и муслиманска просторна експанзија бити ограничена углавном на муслиманско-хрватски ентитет, што је битна разлика у односу на предратни период. Предратни процеси сажимања и фрагментације већински српске територије и промјена етничког састава на простору данашње Републике Српске на штету Срба су готово прекинути. Промјене бројног односа између муслиманског (на идућем попису вјероватно у огромној већини Бошњака, за разлику од пописа из 1991. године) и српског становништва у БиХ као цјелини кретаће се у корист муслиманске популације првенствено због веће виталности муслиманске популације у Федерацији БиХ у односу на српско становништво у цијелој Босни и Херцеговини.

Етно-демографска ситуација у неким геополитички битним подручјима

Гораждански рaнhandle

Гораждански рaнhandle састоји се из Босанско-подрињског кантона и дијела општине Трново која припада Сарајевском кантону. Босанско-подрињски кантон, према званичној процјени има приближно 34.500 становника, што на површину од 504,6 km² даје густину од око 68 ст./km², а федерална општина Трново (338,4 km²) има око 2.000 становника и густину насељености од свега око 6 ст./ km².

Функција горажданског рaнhandle-а је вишеструка:

- Нарушава просторну компактност источног дијела Републике Српске. У току рата Горажде је било енклава (и наводна заштићена зона), а Дејтонским споразумом подручје Горажда је добило везу са осталим дијелом Федерације БиХ. Овај рaнhandle пресјеца најквалитетнију комуникацију Источне Херцеговине са српским Подрињем и Србијом (пут Требиње-Фоча /Србиње/-Вишеград-Ужице), а територија Феде-

рације БиХ прекида и везу Источне Херцеговине са Источним /Српским/ Сарајевом (комуникација Лукавица-Трново). У случају већег одклона Црне Горе од Српства, српска Херцеговина би дошла у незавидан положај, тј. у неку врсту полуокружења.

- Омогућује муслиманску партиципацију на Дрини, захваљујући чему је ово подручје требало да одигра значајну улогу у повратку муслиманског становништва у горње Подриње.
- У зони Горажда Федерација БиХ и подручја са муслиманском већином се највише приближавају Рашкој области. Тиме се планови повезивања већински муслиманских територија Рашке области са оним у средишњој Босни одржавају актуелним и потенцијално остваривим.

У прилог реализацији тих циљева не иде неколико чињеница:

- Лоша демографска ситуација у самом Горажданском panhandle-у. Послиједњих година наталитет је у наглом паду, па је и природни прираштај постао негативан. (табела 8). Томе треба додати и интензивно одсељавање према Сарајеву и остатку Федерације БиХ.
- Општине Рашке области које за већинско становништво имају оно које се изјаснило као Бошњаци (Тутин, Нови Пазар и Сјеница у Србији, те Рожаје и Плав у Црној Гори) од Горажда су одвојене општинама са већинским српским становништвом (Прибој, Нова Варош и Пријепоље у Србији, а Пљевља, Бијело Поље и Беране у Црној Гори, те Фоча /Србиње/, Чајниче, Рудо и Устипрача у Републици Српској). Општине Рашке области гдје је учешће Бошњака у становништву највеће (Тутин, Нови Пазар, Рожаје), истовремено су и најудаљеније од Горажда као истурене територије босанских муслимана према подручјима Рашке области насељеним муслиманским становништвом. Муслиманско становништво ових општина (Нови Пазар, Тутин, Рожаје) је и демографски виталније од оног у општинама Рашке области ближим Горажду (Прибој, Пријепоље, Пљевља, Сјеница), као и од оног у самом panhandle-у.

Табела 8: Природно кретање становништва
босанско-подрињског кантона

	Живорођени	Умрли	Природни прираштај
1996.	495	210	285
1997.	482	232	250
1998.	406	251	155
1999.	360	241	119
2000.	306	270	36
2001.	296	232	64
2002.	230	236	-6
2003.	206	254	-48
2004.*	186	224	-38

*Претходни подаци

Извор: Statistički godišnjak/ljetopis Federacije Bosne i Hercegovine 2004, Federalni zavod za statistiku, Sarajevo, 2004, str. 323; Statistički podaci o privrednim/gospodarskim i drugim kretanjima u Federaciji Bosne i Hercegovine po kantonima, 2, godina VI, Federalni zavod za statistiku, Sarajevo, februar/veljača 2005, стр. 57

Потез Кључ - Мркоњић Град - Јајце

Цазинску крајину тј. дио БиХ западно од ријеке Уне је 1991. године, одликовала велика густина насељености, висок природни прираштај и то је било подручје у коме се велика већина становништва изјашњавала као Муслимани (по попису из 1991. године, Цазин и Велика Кладуша су биле општине БиХ које су заузимале прва два мјеста по проценту становништва које се изјаснило као Муслимани; у општини Цазин Муслимани су чинили 97,3%, а у општини Велика Кладуша 91,3% становништва).

Општине уз ријеку Сану (Приједор, Сански Мост, Кључ) је неколико деценија прије рата 1992-1995. године карактерисала доста брза промјена етничке структуре на штету Срба. По попису из 1971. године релативну већину становништва општине Сански Мост чинили су Срби, а на попису из 1981. године Муслимани. До 1991. године проценат Муслимана је додатно порастао. У периоду 1971-1991. године број Срба у општини Сански Мост је смањен за 16,62%, а број Муслимана повећан за 13,27%. Слично као и у општини Сански Мост, мијењала се етничка структура општине Приједор, само што је овдје промјена (релативне) већине регистрована у периоду

1981-1991. године. У периоду 1971-1991. године број Срба у општини Приједор је повећан за 2,35%, а Муслимана за 25,92%. На послједњем предратном попису (1991.) Срби су имали релативну већину у општини Кључ и апсолутну у граду Кључу, али судећи по дотадашњим кретањима могло би се претпоставити да су Муслимани у општини бројчано могли да надмаше Србе већ у наредном десетогодишњем периоду. Наиме, од 1971. до 1991. године број Срба на подручју општине Кључ смањен је за 22,54%, а број оних који су се изјаснили као Муслимани повећан је за 16,22%. (табеле 9, 10, 11)

Табела 9: Национална структура општине Сански Мост 1971-1991.

Година	Хрвати	Муслимани	Срби	Југословени	Остали и непознато
1971.	10,2%	40,0%	49,0%	0,3%	0,5%
1981.	8,5%	43,4%	42,6%	4,4%	1,1%
1991.	7,2%	46,7%	42,1%	2,1%	2,1%

Извор: Stanovništvo Bosne i Hercegovine: narodnosni sastav po naseljima, Državni zavod za statistiku, Zagreb, travanj 1995, str. 21

Табела 10: Национална структура општине Приједор 1971-1991

Година	Хрвати	Муслимани	Срби	Југословени	Остали и непознато
1971.	9,0%	40,0%	47,5%	1,5%	2,0%
1981.	6,7%	38,7%	41,6%	9,7%	3,3%
1991.	5,6%	43,9%	42,3%	5,7%	2,5%

Извор: Stanovništvo Bosne i Hercegovine: narodnosni sastav po naseljima, Državni zavod za statistiku, Zagreb, travanj 1995, str. 21

Табела 11: Национална структура општине Кључ 1971-1991

Година	Хрвати	Муслимани	Срби	Југословени	Остали и непознато
1971.	1,3%	38,1%	59,8%	0,3%	0,5%
1981.	0,9%	41,5%	51,9%	4,6%	1,1%
1991.	0,9%	47,3%	49,5%	1,5%	0,7%

Извор: Stanovništvo Bosne i Hercegovine: narodnosni sastav po naseljima, Državni zavod za statistiku, Zagreb, travanj 1995, str. 19

Оваквим промјенама етничке структуре стварао се муслимански клин у етнички доминантно српској Босанској Крајини, који је заједно са другим таквим клином који су чиниле претежно муслиманске општине у долини Врбаса (Јај-

це, Доњи Вакуф, Бугојно) пријетио да везу изразито српског подручја тзв. Високе Крајине (депопулацијске и ријетко насељене општине Б. Петровац, Дрвар, Б. Грахово, Гламоч, Курпрес, Шипово) и Бања Луке са околином, сведе на општину Мркоњић Град, а у будућности можда и прекине. Дејтонским споразумом југозападна контура крајишког дијела Републике Српске добила је облик "наковња", а санско-кључки и јајачки "клин" са сјеверозапада и југоистока дефинисали су специфично територијално сужење између клековачко-виторошког "наковња" у зони тзв. Високе Крајине и бањалучког "тијела" Крајине – мркоњићки "врат". Овај "наковањ" за Републику Српску има улогу одбрамбеног "штита" против даљег просторног редуковања из југозападног смјера, али и функцију "одскочне даске" у хипотетичкој српској "реконквисти" у крајишке, сјевернодалматинске и личке крајеве из којих су војно и популационо потиснути. Овакав квалитет његовог положаја може бити умањен, а "наковањ" чак и просторно елиминисан прекидањем мркоњићког "врата" из кључког и јајачког смјера. На путу муслиманских тежњи да "Путем АВНОЈ-а" (Бихаћ-Б.Петровац-Кључ-Мркоњић-град-Јајце) остваре најкраћу везу између Цазинске крајине и средишње Босне стоји управо мркоњићки "врат". Етно-демографско окружење овог "наковња" није хомогено.

Унско-сански кантон, коме припада санско-кључки клин налази се сјеверозападно од "наковња". То је један од етнички најхомогенијих кантона Федерације БиХ са убједљивом муслиманском већином. Према процјени присутног становништва за 31.12.2004. на простору Унско-санског кантона од 297.862 становника Бошњака је било 280.674, Срба 10.330, а Хрвата 5.603. Међутим, узимајући у обзир густину насељености, природни прираштај становништва и његову етничку структуру могу се издвојити сјеверозападни (општине Велика Кладуша, Цазин, Бужим, Бихаћ и Босанска Крупа) и југоисточни (општине Кључ, Сански Мост и Босански Петровац) дио кантона. Сјеверозападни дио овако условно подијељеног кантона има површину од 2.277 km² са 220.384 становника (процјена за 31.12.2004.) од чега Бошњаци чине 96,29%, Хрвати 1,93%, а Срби 1,24%. Густина насељености износи 96,7 ст./km². Југоисточни дио (3 општине) има површину од 1.848 km² и 77.478 становника (процјена за 31.12.2004.) од чега Бо-

шњака 88,35%, Срба 9,78%, а Хрвата 1,73%. Густина насељености износи 41,9 ст./km². Наталитет становништва у овом кантону је низак и у паду, али због ниског морталитета природни прираштај је позитиван. Међутим, у погледу природног кретања становништва постоје велике разлике између поменутих два дијела кантона. У сјеверозападном дијелу наталитет далеко надмашује морталитет и природни прираштај је позитиван, а у југоисточном дијелу (санско-кључки клин) природни прираштај је негативан. (табела 12)

Табела 12: Природно кретање становништва
унско-санског кантона

	Укупно кантон			Сјеверозападни дио			Југоисточни дио		
	Жив.	Умр.	Пр.п.	Жив.	Умр.	Пр.п.	Жив.	Умр.	Пр.п.
2000.	3.722	2.005	1.717	2.915	1.394	1.521	807	611	196
2001.	3.497	1.941	1.556	2.837	1.338	1.499	660	603	57
2002.	3.208	2.009	1.199	2.623	1.489	1.134	585	520	65
2003.	3.156	2.092	1.064	2.609	1.481	1.128	547	611	-64
2004.*	2.886	2.101	785	2.422	1.511	911	464	590	-126

*Претходни подаци

Извор: Statistički godišnjak/Ljetopis Federacije Bosne i Hercegovine 2004, Federalni zavod za statistiku, Sarajevo, 2004, str. 316-317; Statistički podaci o privrednim/gospodarskim i drugim kretanjima u Federaciji Bosne i Hercegovine po kantonima, 2. godina VI, Federalni zavod za statistiku, Sarajevo, februar/veljača 2005, str. 18

Са југозападне стране “наковња” налазе се општине Федерације БиХ које су већински насељене српским становништвом Дрвар, Гламоч и Босанско Грахово (са Б. Граховом се не граничи директно). Југоисточно и источно, простиру се ријетко насељена и сада већински хрватска општина Купрес, већински муслиманска општина Доњи Вакуф, те по званичним процјенама већински хрватска премда са знатним бројем муслимана (Бошњака), општина Јајце (јајачки “клин”). Са становишта муслиманских интереса и потенцијалног спајања санско-кључког и јајачког клина, тј. спајања муслиманских територија Унско-санског кантона и већински муслиманских средишње Босне, отежавајуће околности су што подручје санско-кључког клина није густо насељено (далеко мања густина насељености од простора Цазинске крајине) и што је природни прираштај тог подручја негативан. Такође,

са друге стране је општина Јајце која је (по званичним процјенама) већински хрватска. Са аспекта српских интереса повољна околност је да је подручје "наковња" у огромној већини насељено српским становништвом, а неповољно је то што се ради о депопулацијском и ријетко насељеном подручју.

Столац и питање муслиманског приступа Јадранском мору

Прије последијег рата у појасу који су чиниле општине Коњиц, Јабланица, Мостар и Столац недостајала је само мала општина Неум (по броју становника на 108. мјесту од тадашњих 109 општина у БиХ) па да, према тадашњој административној подјели, општине са муслиманском већином (релативном или апсолутном) чине непрекидну цјелину од Јадранског мора до Сарајева и даље до Саве. У општинама Коњиц и Јабланица Муслимани су 1991. године чинили апсолутну већину, а у општинама Мостар и Столац релативну. Општина Столац је 1991. године имала 18.681 становника, од чега Муслимана 8.101, Хрвата 6.188, а Срба 3.917. У самом насељу Столац, од 5.530 становника, било је 3.426 Муслимана (61.95%), 1.111 Срба (20.09%), а Хрвата 653 (11.80%). У општини Столац, у периоду 1971-1991. године, десиле су се значајне промјене националне структуре становништва. (табела 13) У том периоду, број Муслимана у општини је порастао за 13,89%, а смањило се број Хрвата за 12,11% и Срба за 20,06%.

Табела 13: Национална структура становништва
општине Столац 1971-1991.

Година	Хрвати	Муслимани	Срби	Југословени	Остали и непознато
1971.	36,6%	37,0%	25,5%	0,3%	0,6%
1981.	33,9%	38,9%	22,9%	3,6%	0,7%
1991.	33,1%	43,4%	21,0%	1,6%	0,9%

Извор: Stanovništvo Bosne i Hercegovine: narodnosni sastav po naseljima, Državni zavod za statistiku, Zagreb, travanj 1995, str. 232-235

Хрвати су током рата преузели контролу над Стоцем, муслиманско становништво је принудно емигрирало, а досељен је један број хрватског становништва. Међуентитетском линијом предратна општина Столац је подијељена, тако да је већи дио припао Федерацији БиХ, а нешто мање од половине остало је Републици Српској (источни и рјеђе насељен, прете-

жно српски дио – данас општина Берковићи). Имајући у виду значај Стоца за евентуални муслимански излаз на Јадранско море, није нимало случајно што је ту забиљежен један од процентуално највећих повратака предратног муслиманског становништва. Такође, из геополитичких разлога, ради задржавања хрватске већине, извршено је значајно насељавање хрватског становништва у троуглу Мостар-Столац-Чапљина (Бобаново Село, Шушково Насеље...).

Упоредо са Стоцем, од велике важности биће однос броја хрватског и муслиманског становништва на подручју Мостара. (табела 14) Муслимани доминирају у источном, а Хрвати у западном дијелу Мостара. У ове двије општине ће се “ломити” хрватски и муслимански етно-геополитички односи у Херцеговачко-неретванском кантону, што ће свакако имати утицаја и на њихове укупне односе у Босни и Херцеговини.

Табела 14: Херцеговачко-неретвански кантон – процјена укупног броја присутног становништва по општинама 31.12.2004.

	Укупно	Бошњаци	Хрвати	Срби	Остали
Чапљина	22.588	3.017	18.716	855	0
Читлук	16.462	28	16.420	8	6
Јабланица	13.079	12.752	190	117	20
Коњиц	30.051	27.297	1.851	883	20
Град Мостар	105.572	50.078	50.989	3.648	857
Неум	4.757	47	4.582	26	102
Прозор	17.415	6.027	11.332	56	0
Равно	1.854	12	1.751	91	0
Столац	13.018	4.725	7.817	476	0
Херцег-неретван. кантон	224.796	103.983	113.648	6.160	1.005

Извор: Statistički podaci o privrednim/gospodarskim i drugim kretanjima u Federaciji Bosne i Hercegovine po kantonima, 4. godina VI, Federalni zavod za statistiku, Sarajevo, april/travanj 2005, str. 64

За сада, муслиманско становништво се повратком на подручје Дубравске висоравни приближава Неуму и изласку на Јадранско море. Оно чини око 1/3 становништва општине Столац. Може се претпоставити да је старосна структура овог становништва лошија у односу на предратно стање, а

будући да повратничко становништво карактерише велика незапосленост и да Хрвати економски доминирају општинском, не може се очекивати да природно и механичко кретање муслиманске популације у општини, по окончању процеса повратка, буде такво да обезбјеђује пораст муслиманског учешћа у становништву општине.

Брчко

Територија предратне општине Брчко смјештена је између ријеке Саве и обронака Мајевице и чини спону између посавског и семберског дијела Босне и Херцеговине. Брчко је највећи град у Посавини. Површина општине Брчко износила је 493 km² и 1991. године имала је 87.627 становника, од чега Муслимана 44,1%, Хрвата 25,4%, Срба 20,7% и Југословена 6,5%. (табела 15) Град Брчко имао је 41.406 становника од чега Муслимана 22.994, Срба 8.523, Хрвата 2.894, Југословена 5.211.

Табела 15: Национална структура становништва општине Брчко 1971-1991.

Година	Хрвати	Муслимани	Срби	Југословени	Остали и непознато
1971.	33,3%	40,4%	23,7%	1,5%	1,2%
1981.	29,0%	39,2%	20,2%	9,4%	2,2%
1991.	25,4%	44,1%	20,7%	6,5%	3,3%

Извор: Stanovništvo Bosne i Hercegovine: narodnosni sastav po naseljima, Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Zagreb, 1995, str. 17

Дејтонском линијом разграничења на подручју Брчког је привремено задржано затечено стање (трајно рјешење је препуштено арбитражном суду), а општина Брчко је подијељена на два дијела, при чему је Републици Српској припао сјеверни дио према ријеци Сави укључујући и град Брчко, укупне површине од око 180 km² што представља 36,5% површине некадашње општине Брчко. У току рата 1992-1995. године подручје Брчког добија изузетан геополитички значај који је одређен потковичастим обликом Републике Српске (по споразуму из Дејтона њена територија је ту била најужа - око 6 km) и улогом коју то подручје има у остваривању територијалног континуитета Републике Српске. Проглашавањем Дистрикта Брчко ситуација се додатно усложњава па етнодемографски процеси на том подручју добијају посебну

важност. Са становишта српских интереса, задржавања српске већине бар у дијелу дистрикта који је до арбитраже припадао Републици Српској има изразиту геополитичку димензију. Успостављањем дистрикта цијело подручје предратне општине Брчко постаје једна изборна јединица, па међусобни бројни однос три народа на овом подручју додатно добија на значају. (табела 16)

Табела 16: Процјена “de facto” присутног становништва у Брчко дистрикту 31.12.2003.

	Укупно	Бошњаци	Хрвати	Срби
Број становника	74 960	32 233	13 493	29 234
Учешће	100%	43%	18%	39%

Извор: Bilten – statistički podaci, broj 6, godina III, Brčko Distrikt Bosne i Hercegovine, uprava prihoda- statistički biro, Brčko, juni 2004, str. 34

Срби живе углавном у граду Брчко, а већину становништва чине и у дијелу који се налази сјеверно од некадашње међуентитетске линије разграничења. Муслимани (Бошњаци) су већинско становништво у дијелу дистрикта јужно од некадашње међуентитетске линије, а знатан дио их је и у самом граду. Хрвати су насељени углавном на сеоском подручју, првенствено југозападно од Брчког. Поред тога што су мање бројни, Хрвати имају и далеко неповољније природно кретање у односу на друга два народа. (табеле 17 и 18). У трогодишњем периоду, од 2002. до 2004. године, мајке хрватске националности имале су 241 живорођено дијете, а у истом периоду умрло је 468 лица хрватске националности. У 2004. години мајкама хрватске националности припадало је 8,94% живорођене дјеце Дистрикта, а Хрвати су чинили 21,99% умрлих лица.

Табела 17: Живорођени у брчко дистрикту према националној /етничкој/ припадности мајке

	Укупно	Бошњаци	Хрвати	Срби	Остало
2002.	898	483	57	351	7
2003.	986	505	96	373	12
2004.	984	471	88	421	4

Извор: Bilten – statistički podaci, broj 8, godina IV, Brčko Distrikt Bosne i Hercegovine, uprava prihoda- statistički biro, Brčko, juli 2005, str. 15

Табела 18: Умрли у Брчко дистрикту по националној /етничкој/ припадности

	Укупно	Бошњаци	Хрвати	Срби	Остало
2002.	676	248	137	288	3
2003.	771	280	157	329	5
2004.	791	298	174	317	2

Извор: Bilten – statistički podaci, broj 8, godina IV, Brčko Distrikt Bosne i Hercegovine, uprava prihoda- statistički biro, Brčko, juli 2005, str. 21

Бошњаци су у дистрикту демографски највиталније становништво. У периоду, од 2002. до 2004. године мајке бошњачке националности имале су 1.459 живорођене дјеце, а у истом периоду умрло је 826 лица бошњачке националности. Мајкама бошњачке националности у 2002. години припадало је 53,78% живорођене дјеце Брчко Дистрикта, у 2003. тај износ је 51,21% , а у 2004. години 47,86%. У 2004. години Бошњаци су чинили 37,67% умрлих лица дистрикта.

Од 2002. до 2004. године на мајке српске националности имале су 1.145 живорођене дјеце Дистрикта, а у истом периоду умрло је 934 лица српске националности. Од укупног броја живорођене дјеце у Брчко Дистрикту у 2002. години, мајкама српске националности припадало је 39,08%, у 2003. 37,82% и у 2004. 42,78% живорођене дјеце Брчко Дистрикта. Лица српске националности чинила су 40,07% умрлих особа Дистрикта.

Закључак

Разлике које постоје међу појединим етничким групама у погледу кретања апсолутног броја и релативног учешћа у укупном становништву (како БиХ у целини, тако и њених ентитета, појединих крајева, општина и насеља), потом у погледу природног (наталитет, морталитет, фертилитет) и механичког кретања (миграције), просторног размјештаја (концентрација у појединим областима, а минимално присуство у другим), удјела градског и сеоског становништва (посебно између Муслимана и Хрвата) – имале су и имаће утицаја на краткорочне и дугорочне геополитичке процесе. Такође, евидентан је и супротан утицај – геостратегијских циљева, геополитичких процеса и тренутних политичких одлука на по-

менује демографске феномене. У односу на предратно стање, неке тенденције етно-демографског развоја су задржане, а неке су, пак, битно измјењене. Посебан значај ће имати разлике у демографским кретањима етничких група у геополитички битним подручјима, правцима, општинама, насељима.

Код Муслимана (на слиједећем попису вјероватно ће се у огромној већини изјаснити као Бошњаци) се може очекивати пораст, а код Срба и Хрвата пад процентуалног учешћа у укупном становништву Босне и Херцеговине. Наталитет муслиманског становништва сада је смањен, али због још релативно повољне старосне структуре морталитет је мали па је и природни прираштај позитиван. Стога ће се повећање њиховог удјела у укупном становништву добрим дијелом ослањати на очекивано смањење бројности Срба и Хрвата. У односу на предратно стање, знатно је смањен број општина у којима би муслиманско становништво могло демографским путем преузети већину у скоријој будућности, што је последица великих помјерања становништва током рата и јаке хомогенизације етничког састава у готово свим општинама.

Српско становништво Босне и Херцеговине прије последице рата, уз изражен негативан миграциони салдо, имало је позитиван (иако опадајући) природни прираштај. Оно је сада ушло у фазу негативног прираштаја и у непосредној будућности може се очекивати смањење његове бројности. Међутим, док је у међупописном периоду 1971-1981. године српско становништво изгубило релативну већину у општинама Вогошћа и Сански Мост и апсолутну већину у општини Власеница, а у периоду 1981-1991. године релативну већину у општинама Приједор, Добој, Ново Сарајево и Илица, такав тренд релативно брзог губљења етничке већине у низу општина не може се очекивати у наредном периоду. Разлог томе је концентрисање српског становништва у току рата на подручје Републике Српске. Данас у готово свим њеним општинама Срби чине убједљиву већину и не може се очекивати да се она демографским путем изгуби у неком краћем периоду. Напротив, у многим општинама она ће се повећавати.

За хрватску популацију Босне и Херцеговине може се у наредном периоду очекивати пад бројности. Негативном миграционом салду сада се придружује и недовољно природно обнављање становништва. Изузетан значај имаће промјене

односа броја хрватског и муслиманског становништва у неким етнички мјешовитим општинама Федерације БиХ као што су Мостар, Јајце, Нови Травник... На политичко-територијално организовање Хрвата Босне и Херцеговине и кретање њихове бројности знатан утицај имаће фрагментираност територија на којима чине већину и чињеница да око 1/4 Хрвата живи у општинама гдје нису већинско становништво.

Radoslav Corovic
GEOPOLITICAL ASPECTS OF ETHNO-DEMOGRAPHIC SITUATION IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Summary

Bosnia and Herzegovina is a territory of confrontations and interferences of different social-historical and cultural-civilizational influences influencing past and present ethnic structure of population. Differences in natural and migrational movements of ethnic groups have had their geopolitical consequences, and in addition, the geopolitical factors have been reflected onto demographic processes. In geopolitical terms, the ethno-demographic processes greatly project themselves as an instrumentarium for occupation and control of territories in long-term. There was a significant and geopolitically prompted population redistribution during the war in the period 1992-1995. Also, in the post-war period there was evident causal connection between geopolitical and ethno-democratic processes. The process of return of the population itself has had a geopolitical background reflected in the particularly supported and encouraged return into geopolitically important territories, or, to the contrast to it, in different measures directed to maintaining of incoming population and newly achieved ethnic majority during the war. Certainly, it is predictable that the demographic processes will continue to strongly influence geopolitical relations in this territory in future.

Key Words: ethno-demographic processes, geopolitics, Republic of Serbia, Federation of Bosnia and Herzegovina, Bosnia and Herzegovina.

УДК: 327

Примљено:
17. 03. 2007.

Прихваћено:
03. 04. 2007.

Оригинални научни рад

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС

NATIONAL INTEREST

Година II, vol. 2

Број 1/2007.

стр. 195-220

*Душан Николић**
*Миодраг Комарчевић***

РЕДИЗАЈНИРАЊЕ КОМПЛЕКСА БЕЗБЕДНОСТИ У БИХ

Критички поглед на реформски процес

Резиме

У реформама у целини, а посебно у погледу реформе безбедносног сектора, Босна и Херцеговина далеко заостаје у односу на суседне земље. У БиХ је далеко теже спроводити реформу него у другим постконфликтним и постратним друштвима. У том смислу, БиХ је тешко управљив објекат а сектор безбедности је остао непогодан за управљање. У земљи која је оптерећена многим проблемима и у којој постоји анимозитет, структурне напетости и конфликтни потенцијал, ниједна одлука, пропис или активност не могу се остварити уколико не постоји заједничка спремност и одлучност свих релевантних стране. Не постоје чврсти докази да су реформске мере дале конкретне и мерљиве резултате. Најчешће се као посебни реформски допринос, као мерило узима број усвојених закона и уредби, формираних институција и количина донетих закључака. У томе предњачи Канцеларија ОХР-а која готово сваку активност и меру третира као реформски допринос, чиме ствара илузију о спектакуларним и фасцинантним резултатима. Створен је привид да су ефекти бројних реформи пре свега резултат ангажмана ОХР-а,

* Душан Николић је научни саветник у Институту за европске студије у Београду.

** Миодраг Комарчевић је стручњак у области безбедности.

иако је највећи број замишљених реформи остао само на папиру. под плаштом реформе, уназад неколико година се континуирано и систематски, под притиском тзв. међународне заједнице, врши трансфер власти са ентитета на државни ниво БиХ, чиме се константно дерогирају и суспендују надлежности институција Републике Српске. У државама „међународне заједнице“, реформе у БиХ, као и у другим земљама, схвата се као примена тзв. евроатлантских (НАТО и САД) решења у војно-безбедносној сфери.

Кључне речи: реформа безбедносног сектора, постконфликтно, постратно друштво, Канцеларија ОХР-а, НАТО, ЕУФОР, Република Српска.

1. Недостатак “критичког језгра” и његове импликације

Реформа сектора безбедности, с обзиром на компликован контекст у коме се одвија, те актуелне супозиције БиХ коју у заостреној форми карактерише неповољна комбинација великих споља индукованих захтева и малих могућности, тј. реформских потенцијала, спада у категорију најсложенијих и уједно, најделикатнијих транзиционих реформи у БиХ.¹

После неколико година стагнације и блокаде иза којих, очигледно, стоји недостатак политичке воље, коначно је забележен значајан, али не тако видљив напредак. Наиме, за последње три године на плану реформе, првенствено одбрамбеног система и обавештајног сектора, имплементирани су бројне мере које су дефинитивно промениле конфигурацију и перформансе сектора безбедности и његов институционални пејзаж. Иреверзибилни карактер промена у сектору безбедности имплицира потребу потпунијег сагледавања, аналитичког разматрања и критичког пропитивања досадашњег реформског поступка, делотворности и спецификавања његових продуката. У конфузним, нестабилним и турбулентним ситуацијама, и у јединственим и непоновљивим процесима далекосежних промена и прелаза из једне констелације или стања у друга, уз распад и декомпозицију затечених институ-

1 У политичким расправама, званичним извештајима и материјалима и научно-стручним радовима, реформа сектора безбедности се веома ретко разматра као целина или кохерентан систем, већ се то искључиво чини кроз анализу реформи појединих сектора: одбране, обавештајног сектора и полиције.

ционалних аранжмана, тешко се стиже до недвосмислених и у субјективном смислу непристрасних оцена, судова, закључних констатација, или емпиријских генерализација.

Из тих разлога, величина подухвата и тежина, па и неизвесност извођења многих његових елемената-изискује опрезан приступ у оцини започете реализације и критичкој валоризацији његових домета и укупних доприноса. Из мноштва контроверзних процеса, односа и солуција, и уз бројне недоумице око коначног исхода реформе, није лако у аналитичком погледу доћи до релевантних показатеља и емпиријских индикатора о делотворности реформског циклуса у БиХ у домену безбедности. Тим пре, што су почели са одређеним закашњењем да пристижу неки опипљиви мерљиви и у финансијском политичком смислу релевантни резултати. Но, остаје да се види какви ће се све резултати појавити и у ком обиму, када буде до краја имплементирана реформа. Пристижући резултати, с обзиром да реформа још траје, за сада, не могу бити предмет озбиљних и великих расправа, а још мање критичких опсервација. Међутим, оно што већ сада може да буде предмет разматрања, па и критике, јесте сам *реформски модел* који се примењује, односно поступак или метод путем кога се безбедносна датост помера из иницијалног стања у циљано стање, дакле у неке обликом и структуром јако удаљене конфигурације. Осим тога, у фокусу критике могу се наћи и конкретни услови у којима се изводи реформа, примењена средства, концепт и стратегија реформе и друго.

У погледу досадашњег домета и остварених ефеката реформе сектора безбедности, у целини или понаособ, постоје различите, углавном дијаметрално опречна гледишта и приступи. Важан сегмент рада једног броја домаћих, или, међународних институција у БиХ је праћење транзиционих промена-свеобухватних и појединачних аспеката ових реформи, укључујући и њихову анализу и оцену². У методолошком смислу пожељно је да постоји «конкуренција» аналитичких извештаја о реформи јер се у сваком акцентуирају различити

2 Праћење транзиције и оцена колико се мења или побољшава амбијент захтева да се реформе прате свеобухватно у њиховим политичким, институционалним, правним и економским аспектима. Више о томе: Јовановић Александра, „Економске слободе и закон о привредним друштвима као темељ пословног окружења“, зборник *Бизнис и држава*, Институт друштвених наука - Центар за економска истраживања, Београд, 2006, стр 106.

аспекти, или димензије реформе, односно прате сами ефекти реформе из различитих углова. Компарација тих различитих извештаја и оцена је, такође, значајно са становишта филозофско-теоријског профилисања позиција са којих се прате и оцењују реформе и усмеравају реформска кретања.

Међу аналитичарима текућих системских реформи у БиХ нема већих неслагања у вези са неопходношћу промене традиционалног модела безбедности и његове замене новим моделом који би био прилагођен савременим потребама и економским могућностима државе. Али неслагања постоје у погледу начина, тј. методолошког поступка како ће се те промене извршити, те постављених циљева, као и дубине обухвата и брзине реформе. Постојеће оцене о делотворности реформе у БиХ и резултатима који се могу у вези са тим очекивати, крећу се у широком распону, од оних најнижих, где се аргументовано тврди да ће резултати реформе бити катастрофални па до оних највиших, у којима се износе оптимистичке прогнозе да ће реформа дати вишеструке користи, како за грађане тако и за државу. Распон и квалитет оцена о реформи и њеним донетима зависи од тога ко даје те оцене, којим поводом, и у које сврхе. У зависности од конкретних потреба или циљева који се желе се постићи, неретко се дешава да чак иста институција даје различите оцене о истој реформи или о појединим сегментима те реформе, у кратком временском интервалу.

У обиљу званичних оцена и извештаја о реформи сектора безбедности у БиХ, сусрећемо различите приказе и аналитичке доприносе у којима се сагледава реалан донет реформских помака. Нижу се, у не малом броју, покушаји разноврсних “самонабеђених стручњака и експерата”, домаћих и страних, да за потребе актуелне власти БиХ, или међународних фактора, израде одговарајуће анализе свеукупних промена у свери безбедности где се доказује импресивни резултати и још значајнија достигнућа у смислу реформског спровођења и свих оних бројних квантитативних фактора вишег осећања субјективне безбедности односно његове суштинне. Међутим и сасвим летимичан поглед на такве анализе и дате оцене показује да су оне маркетиншке природе, и да је основни смисао његовог презентирања јавности - очување постојећег кредибилитета и ауторитета власти, односно ја-

сне намере да се оправдају одређени политички промашаји, изневерена очекивања и сасвим извесно, скромни домети реформе.

Последњих година у БиХ је давање силних обећања у вези са реформом, најчешће у смислу очекивања велике добробити, вишеструке користи и општег благостања, постало најзначајнији унутрашњи фактор опстанка владајућих политичких елита. У више наврата указано је да наведени извештаји, анализе и оцене садрже политичку конотацију и да су најчешће у функцији одређене политике. Све критике без обзира колико су аргументоване и засноване на реалним емпиријским показатељима, по правилу унапред се одбацују и сви такви покушаји третирају се као опструкција реформском пројекту. Нема сумње да су такви извештаји и аналитички материјали не критички усвајани и садрже читав низ нереалних, погрешних непотпуних и противречних и површно обрађених ставова тако да и немају неку употребну вредност, осим оне која је већ напред истакнута.

Најчешће се као резултат, или посебан реформски допринос, као мерило узима број усвојених закона и уредби, формираних институција, број одржаних састанака и количина донетих закључака и слично. У томе посебно предњачи *Канцеларија ОХР* који готово сваку активност, меру или поступак третира као реформски допринос, чиме је створена погрешна представа или илузија о великом броју реформи и о импресивним, спектакуларним и фасцинирајућим резултатима. Створен је привид да су бројне реформе и њихови остварени ефекти, пре свега резултат ангажмана ОХР, иако је највећи број тих реформи остао на папиру. Колико се у том смислу претерује може се најбоље видети по томе да се уопште не води рачуна о проведивости тих реформи и њиховом заживљавању у пракси. За већину институција које је формирао ОХР није обезбеђен смештајни простор, нити су обезбеђена финансијска средства за њихов рад. У прилог томе говори податак да ДГС, и након седам година од свог формирања, недостају кадрови (20%), опрема, техничка средства, објекти инфраструктуре и слично.

У извештајима *Европске комисије* и *Мисије ОСЦЕ* у БиХ присутан је уравнотежен приступ, тако да су оцене у вези са реформом далеко реалније и објективније. На основу разрађе-

ног аналитичког и методолошког инструментарија стручне службе Европске комисије са седиштем у Сарајеву, имају разрађен системски приступ тако да су у могућности да прате и квантитативно измере сваку промену, помак или напредак на плану реформе, али да региструју сваки застој, последицу, или евентуалну штету која може да настане током реформског циклуса. Веома је илустративан пример како ова институција која иначе финансијски подржава активности на плану реформе преко ЕУПМ, сагледава и оцењује недостатак напретка на пољу реформе полицијских структура, наводећи при томе и евентуалне негативне последице.³

У званичним материјалима институција једног и другог ентитета наилазимо на потпуно опречне оцене о текућој реформи, што је последица дубоке политичке поларизације између ентитета, односно народа који живе у њима. У највећем броју службених материјала *Републике Српске - Владе, Председника, Народне Скупштине* и министарстава и других владиних агенција, присутан је критички приступ не само када је реч о оствареним или очекиваним резултатима реформе, већ и у односу на сам начин како се она остварује и каквим се средствима реформа реализује. И у јавним наступима представника институција РС присутни су критички тонови и преовлађује опште незадовољство због тога што се под плаштом реформе, уназад неколико година, под притиском „међународне заједнице“, континуирано и систематски врши трансфер власти са ентитета на државни ниво, односно константно дерогирају и суспендују надлежности институција РС. У званичним документима, институције РС су прилично резервисане и скептичне у погледу реформских домета и у том смислу износе бројне аргументе које полазе од тога да “ако наметање демократије од стране ОХР недемократским средствима није дало очекиване резултате, онда је нереално очекивати да ће диригована реформа и наметнута решења у сектору безбедности бити успешна”. У извештајима Владе РС, као и у закључцима Републике Српске те оцене и ставов-

3 Примена и пуна употреба раније успостављених оперативних средстава - укључујући базе података, компјутерске истраге, криминалистичке анализе и форензику - није оптимално у постојећем организационом систему и не може да буде одрживо уколико се реформа не прихвати у целини и не почне примењивати прогресивно. Опширније: *Европска комисија - Извештао о напретку БиХ за 2006. годину*, Брисел, 8. новембар 2006, СЕЦ (2006), 13/84.

ви и вези са тим су јасно истакнути, али то није било изгледа довољно да се на плану реформе ситуација и стање битније промене.

Насупрот томе, *институције Федерације* су по правилу имале потпуно супротан став по питању досадашњег, али и будућег тока реформе. Од самог почетка, институције Федерације су на све начине подржавале зацртане реформски курс јер је он, у крајњој линији, био на фону централизације функција безбедности и одбране, што се у потпуности подударало са њиховим основним политичким програмом: стварање унитарне БиХ у којој неће бити ентитетских и кантоналних институција. Према томе, подршка реформама које су покренули ОХР, СФОР и ЕУПМ, по правилу је увек наилазила на одобравање у службеном Сарајеву, јер је то био део њиховог политичког програма и свакако и један од кључних приоритета.

Сличан приступ имају и *државни органи БиХ*. Према Извештају Савета министара БиХ о имплементацији хитних мера за период 2003-2005. јасно стоји да су владине институције у БиХ имплементирале 94% свих планираних активности, укључујући и реформске у назначеном периоду.⁴ Међутим, за већину информација које презентирају, или тврдњи које износе, владине институције не постоје чврсти докази да су реформске мере, чак и да су у потпуности реализоване, дале конкретне и мерљиве резултате. Очигледно је да између ентитета постоје видне разлике како у идеолошким ставовима тако и политичким опредељењима, зато што сам процес реформе ставља у један незахвалан контекст.

Политичке анализе, како оне на државном, тако и на ентитетском нивоу и у њима изнете оцене, и у професионалним круговима, и у широј стручној и академској јавности – имају упадљиво другачији фокус, односно третман. У анализама овог типа, одговорност актера је неупоредиво више наглашена, а њиховој улози придаје се далеко већа тежина. Укратко, у већини анализа, а пре свега оних које се обраћају широј јавности, политички актери више говоре о свом учешћу и допринесу у остваривању или се, пак, минимизира њихова одго-

4 Опширније: *Извештај о имплементацији мјера из Средњорочне развојне стратегије БиХ за период август 2003. - октобар 2005.*, Савет министара, Сарајево 2005.

ворност и кривица у случају негативних ефеката реформе. У тим анализама оцене су не ретко паушалне, без емпиријске подлоге, а сама политичка разлагања, као и прецизно и ригорозно извођење закључака, често не задовољавају ни основне захтеве логичке конзистентности.

Кад су у питању вредновање саме реформе и његовог доприноса све је присутнија тенденција уношења идеолошко-политичке непристрасности. Та појава не може бити од користи, без обзира на то што и научни приступ не може да буде вредносно неутралан и индиферентан. Све структуре власти у БиХ, пошто не могу да контролишу те сложене процесе реформе – због уплива и доминације међународног фактора - принуђене су да му се у крајњој линији прилагођавају и да у целом том различитом конгломерату активности заузму само асистирану позицију, а понекад и улогу непосредних извођача радова. Извесно је, међутим, да расположиви до сада емпиријски увиди, пре свега ресорних министарстава - одбране, унутрашњих послова и финансија, не пружају уверљиву основу за тврдњу и коначну одлуку да је реформа одбрамбених структура обавештајног сектора постигла импресиван напредак. Та оцена могла би да се прихвати, ако се само посматра институционални аспект реформе, а то значи број нових институција, организационих форми, број закона, планских докумената и бројних других пратећих мера које су усвојене и реализоване у пракси. Међутим, стварни ефекти тих промена тек треба да буду регистровани, валоризовани и верификовани од стране надлежних институција. Инсистирање на само формалним, а не на њеним суштинским и садржајним аспектима, намерно ствара конфузију и замагљује слику око тога шта је основна сврха и циљ реформе сектора безбедности.

Научна стручна и шира академска јавност, када је реч о реформској проблематици нису показали неки посебан интерес. У погледу научне обраде, или стручне елаборације питања која се односе на сферу одбране и безбедности, у односу на друге суседне државе, БиХ су на забрињавајуће ниској лествици и врло су слабе перспективе да ће се у догледно време ситуација на том плану поправити. Нарочито су мали изгледи за развијање струке и аутентичне “ школе”, посебно на највишем нивоу дефендолошке струке – у сфери стра-

тегијске мисли. Већ на самом старту реформе, било је јасно да ентитети немају довољну стручну и експертску критичну масу да би могли сами изнети терет реформе. Тај недостатак ОХР је компензирао је довођењем већег броја стручних тимова и експерата различитог профила који су уместо “домаће памети”, стварни креатори и пројектанти текућих реформских подухвата. Веома брзо се испоставило да ентитети немају довољан број компетентних стручњака и експерата који могу да решавају нагомилане безбедносне проблеме како на концепцијском тако и на доктринарном, организационом и правном плану.

У пракси фигурирају два потпуно различита чак дијаметрална приступа и оба су екстремна. Једни су искључиви, односно екстремни у свом наступу и доказивању да је реформа чисти промашај и да предложена решења никада не могу заживети и да ће она стално представљати извор нових сукоба, криза и напетости, док други настоје под сваку цену увере јавност да текућа реформа представља «право савршенство» и да ће усвојена решења по аутоматизму решити све безбедносне и друге актуелне проблеме. Међутим, највише је оних који заступају «средње решење». Они зазиру од екстремизма било које врсте и остају на позицији разумних компромиса⁵. Избегавање неких аналитичара да се јасно одреде по овом питању, неретко је резултат малих аналитичких могућности, или, једноставно недовољног знања, али истовремено и начин прихватања линије мањег отпора, и политике незамерања, како би се евентуално избегло непожељно експонирање у јавности. Такви аналитичари, којих на сву срећу нема много у оба ентитета, покушавају да балансирају не само између науке и политике већ између две или три непомирљиве концепције у погледу будућности државе БиХ, а у зависности од тога коју концепцију преферирају зависи и оцена постојећег реформског циклуса. У њиховим иступима и научним радовима на ову тему недостаје аналитички чврсто фундирана

5 Укратко «средњи став» или «пут» је готово идеалан начин да се прикрију и компензирају импликације недовољног знања, да се минимизира или чак избегне сваки ризик, те да се без великог трошка стекне репутација зрелог, уравнотеженог и мудрог посматрача друштвених збивања и односа, а посебно алтернатива за њихово мењање и усавршавање. Види: Маџар Љубомир, „Логички подтекст политичких опредељења“, зборник: *Економска теорија и транзиција*, Београд, 1997, стр. 26.

аргументација ослобођена свих идеолошких копрена, етничких, верских и других предрасуда као и политичких стега.

Управо ту се јављају и највећи проблеми. У самом језгру њихове аргументације, ако је уопште и има, јављају се недопустиве и крупне недоречености, за које би се могло испоставити да су и противречне и препуне контраиндикација. Да су потпуније сагледали импликације појединих алтернатива, уместо што су беспоговорно прихватили све што су предложили страни експерти и да су тачније измерили њихову тежину, можда би заузели другачије становиште, оцене о реформи сектора безбедности. Ако се из постојећих оцена искључе политичке идеолошке пристрасности онда би такве анализе биле искључиво резултат делимично и крајње неадекватних информација, и још више слабе аналитичке способности да се те информације систематизују, методолошки и статистички обраде и адекватно процене. У сваком случају, и у овој области перцепциона асиметрија је оставила свој препознатљив траг.⁶

У скромној научној продукцији, тематика реформе није целовито и на кохерентан начин обрађена. Из чисто практичних разлога обрађени су, фрагментарно само неки аспекти реформе, најчешће правни или међународни, а друга питања везана за реформу нису ни разматрана, нити спецификована.⁷ У низу обрађених тематских и проблемских склопова из ове области, није се, на пример, тестирала (хипо)теза или претпоставка да ли постоји и у којој мери компатибилност увезених елемената и решења који потичу из другачијег друштвеног и вредносног система и њихово адаптирање на локалне услове и националне особености и специфичности. За сада на та питања нису дати очекивани одговори.

Осим тога евидентно је да БиХ нема, као што је то случај у већини демократских држава, систем академског обра-

6 Наведено дело, стр. 31.

7 За разлику од Федерације која има далеко развијенију мрежу научних институција због прилива огромних финансијских средстава из богатих исламских земаља, Република Српска је у далеко неповољнијој ситуацији. Од малобројних радова који су у стручном погледу фокусирани на подручју безбедности и одбране ваља издвојити два рада и то: Шолаја Милош, „БиХ и НАТО: Сложене реформе на путу у Алијансу“, зборник *НАТО и нови међународни односи*, Политичка структура и Атлантско вијеће Хрватске, Загреб, 2004; Лалић Велибор, „Реформа безбедносног сектора у БиХ“, *Дефендологија*, број 13-14, Бања Лука 2003.

зовања за област националне безбедности или одбране нити за будуће официре оружаних снага. Стиче се утисак да се ти недостаци не могу надоместити парцијалним, појединачним школовањем у иностранству, повременим експертским саветовањем из других држава, оспособљавањем на скраћеним и брзопотезним курсевима и течајевима, а још мање перманентним ослањањем на стручну и експертску помоћ суседних или пријатељских земаља. У постојећој констелацији осећа се такође и недостатак стручних и научних часописа као и научних истраживачких институција који би биле финансиране од стране домаће власти. Тиме би се бар донекле променила пракса да важне пројекте организују и реализују међународне институције, самостално или уз партиципирање домаћих истраживачких научно-истраживачких потенцијала.

Из наведеног разматрања може се, на основу формализоване констелације, изнети јасан став да БиХ има оскудне, и скромне научне потенцијале, док је ситуација у погледу струке нешто повољнија. Међутим, овде треба направити једну дистинкцију. Од те укупне научно-стручне популације, само мали број стручњака може да се оквалификује као независан и непристрасан, док се то не може рећи за све остале због партијске, страначке припадности, или симпатишу одређене друге политичке опције, те су стога и њихови ангажмани политички предодређени. То није тако безначајно као што се жели често приказати. Поготово што реформа безбедности, поред очигледних безбедносних и економских аспеката, а и због упадљиво заступљених интереса и вишеструкости циљева, има и одсудно важне политичке аспекте. У транзиционом друштву као што је БиХ у коме су све области живота и све битне промене биле и остале политички предодређене, реално се може очекивати да ће и ова суштинска одредница институционалног поретка и свеукупног преображаја друштва бити политички опредељена.

Због свих тих разлога и недостатака, БиХ у овом тренутку нема "критичко језгро" које би било потпуно независно и непристрасно у вредносном смислу и које би могло да парира супериорним концептима иза које стоји такозвана међународна заједница, или, пак, владајућим тј. режимским апроксимацијама. Разноврсне и далекосежне импликације таквог стања ствари није тешко уочити. Стално аналитичко и критичко

развишљање у ономе што је урађено, или тек треба да се уради, предлаже још једно средство да се избегну или понове грешке, направе промашаји са несагледивим последицама и слично. Ваља истаћи да би један тако снажан критичан блок да је постојао у БиХ вероватно спречио доношење исхитрених и непромишљених, брзоплете промене, без јасног циља у стратегије, обуздало неконтролисано иницијацију апсорпцију и рециклирање нашим условима непримерених страних системских решења, козметичке промене те промене ради промена и друго.

Тиме би се зауставиле, или значајно редуковале, све ове привидне промене, лутања стратешке илузије и заблуде, расипања друштвене енергије и других ограничења ресурса као што су: време, информације, технологија и слично. Другим речима, значајно би се каналисао постојећи первертиран облик стагнације и назадовања и кретања у зачауреном кругу. Стога је пожељно и корисно да се сва кључна и стратешка питања, укључујући и питања реформе и свих њених аспеката, најпре пропусте кроз критичку оптику од стране искључиво компетентних и потпуно независних стручњака и експерата, а тек онда та питања препусте политичким елитама и релевантним државним институцијама на даљи поступак.

2. Менаџмент промена: објективна ограничења

Када се упореде званични показатељи и статистике и службене оцене институција ЕУ те званичних органа БиХ, јасно је да БиХ далеко заостаје у погледу реформе сектора безбедности у односу на две суседне земље: Србију и Хрватску, које су на том плану далеко одмакле. Ако се слична аналогија примени у односу на друге земље, на пример, Мађарску, Чешку, Словачку и др., диспаритет је још већи и израженији. Мада су реформе временски кондицирале у свим наведеним земљама, очигледно је да БиХ на том плану прилично касни и заостаје. Судаћи по емпиријским индикацијама тај тренд се перманентно повећава. Раније већ истакнута тврдња и наговештен одговор на питање зашто се институционалне и структурне промене, не само у подручју безбедности, него и у другим сегментима у друштву, одвијају отежано, споро,

и уз огромне потешкоће, и зашто се у погледу брзине и темпа реформи који укључује и остварене резултате, повећава дистанца у односу на друге транзиционе земље, пре свега на Србију и Хрватску. Наравно, можда је сувишно наглашавати да постоје бројни разлози који директно или индиректно утичу на заостајање. Иако је могуће направити читаву скалу разлога и дејствујућих чинилаца сложену по хијерархији, ипак нам се чини да за ову прилику треба нотирати само оне примарне разлоге.

Први, сасвим очигледан и снажан, разлог јесте - наслеђени оквир, који је оптерећен не само ратном хипотеком, већ и бројним дисфункционалним елементима садржаним у правном, економском, политичком и уставном систему, и мноштву проблема у вези са тим. Проблем је у томе што ни после 10 година ниједан од тих узрока није до сада разрешен. Много тога је и даље остало спорно, почев од уставног уређења, политичког представљања, облика или форме демократије, организације власти, територијалне и административне поделе и сл. Док се тзв. претходна питања не реше на одговарајући начин: структура државе и национално питање није рационално улазити у процес решавања оних питања од државног значаја који произилазе из претходних. У погледу државе још није искристалисано да ли ће она уопште опстати и у каквој форми, с обзиром на присутне тенденције у смислу њене даље дисолуције и поделе на две односно три етничке целине.

Други чинилац је - међународни управа, односно позиција и статус БиХ у оквиру успостављеног протектората. У том погледу, постдејтонска БиХ је заиста јединствен и неповљив, с обзиром да земљом управља Високи представник међународне заједнице, чиме се реформске препреке и ограничења вишеструко умножавају, а могућности ентитетских и државних органа у БиХ да самостално покрећу, креирају, обликују и имплементирају реформе, драстично редукују. Дуалистички систем управљања у БиХ и односи између међународних институција која имају дејтонски мандат и овлашћења, с једне и домаћих државних органа, с друге стране, уз наглашену супремацију међународног фактора, на финансијском, економском и политичком плану, има превалентан утицај на креирање и провођење реформи које су непосред-

но у функцији демократизацији сектора безбедности или на трагу јачања сопствених безбедносних капацитета, како би се најзад смањила или донекле ублажила још увек присутна безбедносна зависност.

Трећи чинилац није ништа мање значајан него претходна два, али се често у стручним расправама или политичким дебатама занемарује, а понекад и потпуно игнорише. Због своје унутрашње комплексности, различитости, етничке, верске и културне хетерогености, широке конфигурације супротстављених интереса и преференција, системских напетости и уграђених институционалних ризика, те због тога што се на простору БиХ супротстављају, преклапају, а у скорије време и жестоко конфронтирају интереси западних држава с једне стране, и исламских земаља, с друге стране, у БиХ је објективно далеко теже спроводити реформу, или било коју другу планску активност, него у другим земљама. У том смислу, БиХ је тешко управљив објекат. У земљи која је оптерећена тако тешким проблемима и у којој постоји анимозитети структурне напетости и конфликтни потенцијал, ниједна одлука, пропис или активност па чак и промена, не могу се реализовати, уколико не постоји спремност и одлучност свих релевантних страна да то најпре прихвате а затим заједнички реализују. Управо та фундаментална чињеница мора се узети у обзир приликом разматрања и валоризације учинака на било ком подручју јавнополитичког деловања, а превасходно у сектору безбедности. Услед низа институционалних дефеката, који представљају наслеђе прошлости а везани су, између осталог, и за сложену уставну конструкцију и асиметрична и изведена правно организациона решења - сектор безбедности у БиХ је остао крајње непогодан објекат за управљање. У актуелној ситуацији када постоје битне компоненте управљивости овог сектора у целини, или по сегментима (обавештајна компонента и полиција), реално је очекивати да ће и сам процес реформе, због крупних ограничења која се сама по себи јављају, попримити таква обележја.

Дакле, на једној страни постоји оскудан и недовољно делотворан управљачки апарат на нивоу државе, док, се, друге стране, налази сектор безбедности као институционално недограђен, и недовољно управљив објекат, нарочито у погледу контроле, надзора и стратешког планирања и усмеравања.

Управљивост процеса реформи, смањена је са оба краја. Она је додатно и у односу на управо наведене основе посве независно смањена због тешкоћа интересног и оперативног усклађивања у првом реду између кантоналних и федералних органа, на који је, мимо и преко нормативно опредељених граница, пренесен значајан део управљачких потенцијала⁸. Разуме се да то има крупне импликације у погледу дефинисања стратегије реформе а затим и на сам поступак креирања и имплементације реформских мера. Визија неких даљих промена и трансформација, у ближој или даљој будућности, бар у варијанти која се да сагледати из садашње перспективе и извести из тренутно расположивих ресурса више фигурира у знаку ограничења него у знаку шанси и реалних изгледа. Институционална, финансијска, ресурсна и ситуациона ограничења - свака категорија понаособ, а поготово њихов синергетски ефекат - остављају мало простора за нагле покрете и дубинске преображаје.

Поред ових ограничења на реалне реформске токове јављају се и наглашена управљачка решења: у ситуацији у којој је објективно тешко померати основне елементе, а нарочито преокренути тенденције промена, јако је скучен и простор унутар кога се могу бирати управљачки импулси и конкретне политичко-оперативне акције. У том погледу, створена је једна несвакидашња и свакако ванстандардна ситуација: слаб управљачки механизам спрегнут је са тешко управљивим објектом. Пошто су ти елементи системског карактера, онда је донекле и разумљиво зашто се процес реформе у БиХ суочава готово са непремостивим препрекама и разноврсним ограничењима, од којих неки делују и као мултипликатор. Сви су изгледи да за БиХ нема лаког нити брзог начина да превазиђе бројне и крупне детерминанте неефикасности и институционалне нестабилности, укључујући ту и ентропију и дифузију циљева који се желе постићи.

Из напред наведеног произилази врло децидиран став да је менаџмент промене изузетно комплексан задатак, чак и у уређеним организацијама и државама, а не само у транзицијским земљама. У БиХ менаџмент је још сложенији јер се покрећу симултане реформе у свим важним државним и друштвеним подручјима, а да се при томе не води рачуна о

8 Видети: Маџар Љубомир, *Макроекономско планирање и тржишна привреда*, Савезни секретаријат за развој и науку, Београд 2001, стр. 242.

редоследу реформских потеза и потреби решавања претходних питања као услова за почетак реформског циклуса. Исто тако - пре самог почетка, или, наставка процеса реформи у овом сектору морају се израдити основне стратегије, планови и програми везани за вођење промена и њихову имплементацију.

3. Дефицит ресурса и основних претпоставки

У све богатијој теоријској и истраживачкој продукцији о реформи сектора безбедности и условима за њено успешно спровођење, а потом и стабилизацију, указује се на мноштво различитих околности и чинилаца који погодују тим процесима, или их успоравају, тј. на било који начин отежавају, или чак заустављају. На основу емпиријске грађе прикупљена су и аналитички обрађена бројна искуствена сазнања, и изведене поуке о томе како треба ову комплексну реформу најбрже и најлакше спровести, уз избегавање плаћања високе цене и непотребних трошкова, и који се услови морају претходно испунити да би реформа дала ефекте у оквирима очекиваних. У том смислу, већина транзиционих земаља које су започеле или тек улазе у процес реформе сектора безбедности покушавају на различите начине антиципирати те „научене лекције“, смернице и препоруке, да би предупредили или избегли све замке и евентуалне препреке, која ће се пре или касније, сукцесивно или на махове, јављати на том дугом и крајње неизвесном путу. Према томе, и на теоријском и на практичном плану опште прихваћен је став да процес реформе, уколико се жели да он буде успешан, мора уважавати стриктно утврђен и логичан след потеза, и конкретних мера које власти морају предузети, као и неопходни низ услова и елементарних претпоставки за реализацију тог процеса. Ако се из било ког разлога то не испоштује, очекивани успех ће једноставно изостати. Да би избегли евентуалне неуспехе и осигурали поштовање наведених принципа и поставки, креатори реформе настоје да претходно разреше све проблеме и недоумице и у склопу тога обезбеде нужне услове, па тек онда крену у фазни или, етапни реформски поступак. Највећи број ограничења, проблема и криза које настају у реформском процесу директна су последица чињенице да су реформе започете,

фактички без виталних претпоставки и основних услова и у сталној временској оскудици.

Као прво, на самом старту, власти БиХ - као формални, односно, међународни фактори, тј. као стварни доносиоци реформе - нису грађанима и целокупној и широј друштвеној јавности презентирали најпре разлоге за спровођење хитних и дубоких промена у сфери безбедности, а затим и државни план и програм реформе са јасно утврђеним приоритетима. Није урађен ни план трошкова реформе у целини или по сегментима са прецизним прорачунима и ценом коштања по фазама и етапама, на основу кога се може проценити колика ће бити издвајања из буџета за потребе реформе одбране, обавештајне службе и полиције у наредном краткорочном, средњорочном и дугорочном периоду. Осим тога, није учињен чак ни покушај да се формулише стратегија реформе сектора безбедности као полазни документ. Уместо тога, власти БиХ су потрошиле четири године на изради Стратегије јавне управе, са акционим планом, иако се зна да се реформа овог сектора није до сада одвијала, нити ће се убудуће одвијати, као интегрални део реформе јавне управе.

Друго, недостатак дугорочне стратешке визије довео је до тога да се процес реформе не одвија на кохерентан, свеобухватан, плански, конзистентан, транспарентан и организован начин. То је довело до тога да се реформа остварује по *ad hoc* основи, без јасних дугорочних визија у погледу развоја и употребе оружаних снага, физиономије полицијске структуре, њихове модернизације и др. Уместо на будућност, пажња је усредсређена на то да се реформом решавају заостали а не надлазећи или текући проблеми, тежиште је померено на хитне и ургентне промене а не на важна и капитална питања која не трпе одлагање. Супротно свим реформским методским правилима и стандардима, БиХ покреће (2003. г. нулта тачка реформе) и спроводи и приводи крају реформски циклус, нарочито у домену одбрамбеног система и обавештајне службе, а да претходно није формализовала бројна стратешка документа, концепцијске, доктринарне и планске природе⁹. У овом тренутку, концепцијска база сектора безбедности је

9 Више о томе: Георге Катсирдакис, „НАТО и реформа одбране“, зборник *Реформа војске - искуства и изазови*, Центар за цивилно-војне односе, Београд 2003, стр. 26.

потпуно недефинисана и недостају следећи стратешки документи

- концепт безбедности;
- концепт одбране;
- војни концепт;
- стратегија националне безбедности;
- стратегија одбране;
- доктрина одбране;
- стратегијски преглед одбране;
- дугорочни план развоја система одбране и оружаних снага и др.;
- војно законодавство;
- стратегије развоја и употребе снага унутрашње безбедности и оперативни планови употребе тих снага у миру, кризним ситуацијама и рату;
- стратешке или сепаратне процене угрожености БиХ, процене потреба као и процене сопствених оперативних и мобилизацијских способности, и сл.

Постојећа четири стратешка документа: Безбедносна политика (2002), Одбрамбена политика (2001), Бела књига о одбрани БиХ (2005) и Војна доктрина (2005) су застарела и превазиђена, након усвајања нових системских и законских решења почетком 2006. године. Очигледно је да недостају стратешке смернице за планирање одбране задатке оружаних снага и њихове могућности у вези са тим. Евентуална ревизија ових докумената је практично немогућа или тешко изводљива, због потпуно промењене филозофије и концептуалне основа структура одбране, па је једино исправно усвојити нова документа.

Треће, нису испуњене елементарне претпоставке за почетак и наставак реформског процеса: политички консензус релевантних фактора политичког одлучивања; адекватан нормативно-правни оквир; одговарајући људски, материјални и други ресурси; транспарентност и отвореност послова одбране и безбедности и одговарајући цивилни-војни односи и подршка (политичка, војна, финансијска, експертска) међународних актера. Први корак на реформском путу мора да буде успостављање политичког консензуса о најважнијим елементима реформе, уколико се жели избећи неуспех. У прилично поларизованој и стално конфронтационој политичкој

атмосфери, надлежне институције ентитета и БиХ до сада нису успеле да успоставе национални консензус, као полазну претпоставку за одвијање реформског циклуса. Бројни покушаји да се тај компромис постигне, завршили су неуспехом. Разлози су чисто политичке природе јер владајуће ентитетске гарнитуре као и структуре на нивоу БиХ не одустају од својих полазних политичких опција које су, у погледу овог питања, неизбежно дивергентне.

Будући да није успостављен консензус Високи представник је на основу својих бонских овлашћења, наметнуо реформу и системска решења у области одбране и обавештајне службе, и де факто, разним уценама, ултиматумима, претњама и другим закулисним радњама и манипулативним техникама, приморао власти БиХ, пре свега институције РС и њихове представнике у Парламентарној скупштини БиХ, да ипак, упркос упорном одбијању, прихвате понуђена решења. То што су институције под притиском прихватиле Ешдаунова решења, а да би избегли евентуалне последице уколико би се то одбило, не значи да су наведене институције и надлежни органи постигли национални консензус око тога. Реч је о томе да је он изнуђен и путем грубе силе исходован, што је далеко од добровољног и на демократски начин успостављеног консензуса. Услед недовољне консензуалности политичких актера у БиХ у протеклом периоду није било могуће постићи сагласност о основним приоритетима, правцима и циљевима реформе као и о процени трошкова реформе односно висине средстава које треба убудуће издвајати за потребе јединствене војске, обавештајне службе и јединствене полицијске структуре. У амбијенту у којем доминира међуетничко не поверење са израженом дискриминацијом и не толеранцијом према припадницима других етничких група мали су изгледи да ће јединствене ли заједничке структуре на нивоу државе испољити функционалну ефективност и ефикасност организације, без политичке сагласности и јединствене платформе и козехивних елемената који их повезују у једну кохерентну целину.

У досадашњој реформској пракси три конститутивна народа постигла су само један политички договор о реформи полицијских структура, који је од стране ентитетских извршних власти и парламената усвојен првенствено због тога

што је то био последњи услов за почетак преговора о стабилизацији и придруживању са ЕУ. Међутим, наведени договор је био веома кратко, свега два месеца на снази. Након што је савет министара грубо прекршио споразум излазећи из његових утврђених оквира, власти РС само иницијативно повукли своје представнике из Дирекције за реформу полиције, одбијајући да у њој учествује, све док се текуће активности у вези реформе не доведу у склад са потписаним споразумом.

Управо из тих разлога, процес реформи у БиХ је, у сложеној конфигурацији прилагођавања непрестаним и силно издиференцираним променама, практично стално «разапет» између: 1) екстремних захтева, условљавања диктата од стране међународних фактора да се под сваку цену и без алтернативе наметну страна решења и неспремности домаћих политичких актера да те апликације, тј. увезене форме, најпре прихвате, а затим уграде у локални контекст; 2) непостојања демократске легитимности онога ко је стварни носилац, креатор и изнуђивач реформе, конкретно ОХР, ЕУПМ, НАТО, ЕУФОР, ОЕБС и потпуног игнорисања и маргинализовања легалних институција власти ентитета и БиХ што укључује и непримерено дезавуисање и деформализацију правних принципа, како у унутрашњости, тако и међународних; 3) недовољних, преуских и прилично лимитираних уставно-правних оквира за извођење реформе у предложеном обиму и садржају, и амбициозно постављених политичких циљева који немају упориште у реалним односима и у постојећој констелацији односа и снага. Осим дефицита демократичности, који је видљив на сваком кораку, досадашњи реформски процес није имао уставно упориште, нити правну утемељеност ни у реформи одбране а још мање у домену унутрашње безбедности. Међутим, јасна и недвосмислена уставна ограничења, на самом почетку реформе су релативизована екстензивним и прилично спорним начином тумачења устава БиХ од стране ОХР и свих других институција међународне заједнице, које су узеле учешће у реформи.

Реформски процес у БиХ од његовог самог почетка прате и бројна технолошка, ресурсна и материјална ограничења, а док су ограничења у погледу информација и знања почела знатно касније да долази до изражаја. Нема сумње да реформа сектора безбедности, ако се узме у обзир њен обу-

хват, ширина и опсег, подразумева и садржи велике промене у институционалним аранжманима који захтевају велике ресурсе : материјалне, људске, финансијске, укључујући ту и стручна и експертска знања, за које се нажалост успоставило да БиХ не поседује. Фундаментална карактеристика процеса реформи у БиХ, јесте ограниченост ресурса на којима се они темеље, ограниченост времена унутар кога треба постићи пројектоване циљеве, најопштије ограничена способност продуковања било каквих ефеката, бар не у оном пројектованом обиму. Посматрана са тог аспекта, актуелну ситуацију у вези реформе можемо, дакле, формулисати на следећи начин: информациона и сазнајна ограничења присутна су како у концепирању пожељних праваца и динамичких секвенцијских промена, тако и у фази имплементације реформских мера и решења. Оба имају за последицу, не само непожељност него и немогућност промена, због тога што оне својим опсегом и дубином прелазе одређену границу. Обзиром да се посредством реформе врши динамичан прелаз из једног система безбедности или одбране у неки други, квалитативно различит од онога из кога се излази, и која доноси потпуну измену, а не његову корекцију система безбедности, онда има основа да се тај прелаз означи и квалификује као заиста велика и крупна промена. За тако крупне промене све транзиционе државе, а тиме и БиХ, нарочито ако треба да се изврше у кратком интервалу, што је такође редован случај, не располаже потребним знањем на највишем концепцијском нивоу.¹⁰

Приликом остваривања тако крупних промена, а реформа одбрамбеног или полицијског система управо спада у ту категорију, креаторима и носиоцима реформе често нису на располагању ни основне информације, а постојећа знања, информације и емпиријска и теоријска сазнања постају ирелевантна и губе особину поузданог оријентира о путевима преобликовања будућег (увезеног) система безбедности. Наведена ограничења у информационом смислу у процесу реформе

10 Због оба ова момента (пре)велике промене повезане су са огромном, најчешће профибитивном неизвесношћу што саме промене чини неспроводивим. Прихватајући свесно велики ризик, могуће је упустити се у алтернативни покушај извођења таквих промена, али уз огромну вероватноћу глобалног промашаја, катастрофе и општесистемског краха. Видети: Маџар Љубомир, „Остваривост реформи с обзиром на њихове домете - скица за једну теорему немогућег“, *Економски анали*, бр. 159, Београд, 2003, стр. 12.

БиХ, фигуришу као један од значајних чинилаца који смањују капацитет генерисања реформских промена, и у великој мери продужава време трајања реформе. Осим тога ова ограничења самостално или у комбинацији са другим ограничењима, на практичном плану проузрокују ситуацију у којој су реформе неспроводљиве, или се одвијају уз константе застоје и прекиде.¹¹ Тај евидентан проблем – недостатак цивилне експертизе, у БиХ је решен на један неуобичајен и јако непопуларан начин. Наиме, већина међународних институција које су на било који начин укључене у процес реформе у БиХ, ангажовале су стручне тимове и експерте из западних земаља. У свим фазама или етапама реформе, ови експертски тимови били су финансијски подржани од канцеларије Европске комисије у Сарајеву. Између осталог, они су извршили процену и анализу постојећих одбрамбеним, војних и полицијских капацитета, предложили су, заједно са стручним тимовима из СФОРА и ЕУПМ, концепт, модел будуће војне структуре и њеног командног дела, модел полицијске организације са полицијским мапама, тј. распоред полицијских регија, предложили су законска и друга подзаконска решења, предложили и учествовали у изради стратешких докумената као што су: безбедносна политика, доктрина оружаних снага и политика обуке оружаних снага, и др. Локални стручњаци и експерти, такође узели су учешће у реформи кроз деловање разних комисија за реформу, или других помоћних органа или тела за контролу и имплементацију реформских мера. Међутим, иако су учествовали у раду ових тела, они нису могли бити да утичу на коначан исход због самог начина гласања и дискреционог права председавајућег да он процењује и сходно томе доноси одлуку кад је постигнут задовољавајући компромис. Другим речима, представници локалних органа су по правилу били прегласавани, или су њихови предлози, сугестије и мишљења једноставно бивали игнорисани, чиме је у потпуности био отворен пут за прихватање искључиво једног решења, без разматрања алтернативних опција.

*

11 Министар одбране, Никола Радовановић, наглашава да ће недостатак експерата у сектору безбедности нашкодити позитивном смеру саме реформе сектора безбедности. Видети: Мариангела Фитипалди, *Реформа сигурносног сектора и медији у БиХ - пут ка успешним управљањем сигурносним сектором*, Центар за сигурносне студије, Сарајево, фебруар 2006, стр. 33.

Уназад неколико година, готово у свим транзицијским земљама, реформа сектора безбедности, спроводи се са мањим, или, већим варијацијама, по устаљеном обрасцу, унапред дефинисаном редоследу, по задатој схеми, уз уважавање и стриктно поштовање одређених принципа и правила, практичних смерница и препорука. Једном речју, реформе се темеље на јасним и у методолошком смислу разрађеним концептуалним поставкама. Западне земље, у сарадњи са НАТО и ОЕБС, су током деведесетих година разрадиле концепт свеукупне безбедносне санације и реконструкције постконфликтних друштава. Упркос разликама у величини и структури сектора безбедности, у земљама тзв. западног Балкана реформа се одвијала по сличном концептуалном моделу. Резултат тога је мање-више познат: реформа је у овим земљама схваћена као поступак и примене евроатлантских решења у подручју безбедности. Концепт је, стога, широко и без резерве прихваћен од стране свих земаља са ових простора, поготово што је он у интересном и циљаном смислу спрегнут са моделу безбедносне интеграције.¹² Реформе су тако конципиране и структуриране да њихово спровођење подразумева усвајање НАТО стандарда и након успешног завршетка прве фазе отварају пут ка прикључењу у програм Партнерство за мир. Посредством бројних институција: НАТО, ЕУ, ОЕБС, те међународних и регионалних невладиних организација и сличних агенција учињени су велики напори да се овај концепт учини доступним свим заинтересованим институцијама у земљама где треба да буде примењен. У ту сврху напред наведене институције су организовале бројне семинаре, саветовања, конференције, сесије, радионице и сл. покренута је велика медијска кампања и дистрибуирани су у великим тиражима бројни материјали, приручници и публикације у којима су садржане основне поставке о начину и садржају реформе сектора безбедности. Истовремено, уз финансијску подршку ових институција започео је свеобухватан процес едукативних програма обука представника власти, нарочито у погледу успостављања демократске и цивилне контроле над сектором безбедности.¹³

12 Видети: Хаџић Мирослав: *Смисао реформе сектора безбедности*, Центар за цивилно-војне односе, Београд 2004, стр. 10.

13 На овом плану посебно су биле ангажоване три институције: Центар за демократску контролу оружаних снага из Женева (ДЦАФ), Институт за односе Исток-Запад из Њујорка и Међупланетарна унија, које су потпомogle

Свакако је важно напоменути, да концепт, осим што трасира пут реформе, утврђује њене координате, истиче важност и значај локалних специфичности, тј. уважава посебност друштвеног контекста сваке земље, а тиме и конкретних изазова који ће пратити реформски процес. Из тих разлога, у концепту реформе постоји мноштво основних правила и «научених лекција», систематизованих емпиријских искустава, примењивих у сваком политичком амбијенту и заједничких свим реформским програмима. Изворни концепт даје могућност и довољно простора да свака земља уз поштовање основних правила и принципа спроведе реформу својих оружаних снага у конкретним, историјским, политичким, социјалним и економским условима. Ти услови, тј. контекст одређује почетак, трајање, дубину и правац реформе.

Досадашња примена концепта реформи у БиХ је показала да је дошло, превасходно - из политичких, геостратешких и других разлога, до одступања од изворних поставки и принципа, дакле до значајне модификације, што је на крају довело до драстичне ревизије. С обзиром да је ревизија захватила готово све елементе тог концепта с правом се може констативати да је у БиХ на сцени реинтерпретација тог концепта.

Dusan Nikolic
Miodrag Komarcevic
RE-DESIGNING THE SECURITY COMPLEX IN BOSNIA
AND HERZEGOVINA

Summary

In the field of reforms, in particular in the reform of security field, Bosnia and Herzegovina has been lagging behind her neighbouring states. It is much more difficult to conduct reforms in Bosnia and Herzegovina than in other post-conflict and post-war societies. In this sense, Bosnia and Herzegovina has been a hardly manageable object and the security field has stayed inconvenient

стварање низа домаћих невладиних организација које су програмски биле оријентисане на проблематику безбедности и одбране, укључујући и њихову реформу.

for management. In the state burdened with animosity and other numerous problems, structural tension and conflict potentiality, no decision, regulation or activity can be obeyed or conducted unless there is mutual readiness and decisive support for it by all relevant sides. There is no strong evidence that reform measures have given concrete and measurable results. Most often, it is a number of adopted laws and regulations of formed institutions, as well as amount of conclusions brought, that has been considered to be a measurement for a particular contribution of the reform. In particular it refers to the OHR Office, which treats almost every single activity and measure as a reform contribution, thus creating the illusion of its spectacular and fascinating results. The illusion has been created that the effects of numerous reforms are above all the result of the engagement of the OHR, although the largest number of envisioned reforms have remained unfinished. For a couple of years back in the row, under the cover of the reform there has been a continuous and systematic power transfer from the entity to the state level in Bosnia and Herzegovina caused by the pressure of so-called international community, thus constantly derogating and suspending competence of the institutions of Republika Srpska. In the states of so-called «international community», the reforms in Bosnia and Herzegovina, as well as in other states, have been perceived as the implementation of so-called Euro-Atlantic (NATO and USA) solutions in military-security sphere.

Key Words: reform of security field, post-conflict, post-war society, OHR Office, NATO, EUFOR, Republika Srpska

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС
NATIONAL INTEREST

СТУДИЈЕ

Петар Милосављевић

НАУЧНИ ПОРАЗИ ХРВАТСКЕ

ФИЛОЛОГИЈЕ 223-208

УДК: 327

Примљено:
17. 03. 2007.

Прихваћено:
03. 04. 2007.

Оригинални научни рад

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС

NATIONAL INTEREST

Година II, vol. 2

Број 1/2007.

стр. 223-252

*Петар Милосављевић **

НАУЧНИ ПОРАЗИ ХРВАТСКЕ ФИЛОЛОГИЈЕ

Поводом Нове декларације
Хрватске академије знаности и умјетности

Резиме

Пројекат југословенства, повезан са идејом језичког заједништва Срба и Хрвата, дело је хрватских идеолога и филолога. Пошто су њихове идеје биле на лажним основама, оне су морале да пропадну. Пропале су лажне идеје о српско-хрватском језику, али није пропао српски језик. Хрватска филологија, која је стајала иза пројекта разбијања Југославије доживела је у филологији велики стратешки пораз. Она је хтела да помоћу тзв. хрватског језика приграби огроман простор за хрватску државну идеју. Нова декларација показује да то овој филологији није успело. Пошто је била у служби погрешне политике, та политика ју је довела у ћорсокак. Из Нове декларације ХАЗУ такође се јасно види да она данас реално може да брани само оно што је стварно њено: хрватску стандардизацију српског језика. Хрватско име српском језику она неће моћи дуго да брани.

Кључне речи: српски језик, Вукова реформа, славистика, србистика, кроатистика, штокавски, екавски, ијекавски, ћирилица, латиница, језички стандарди

* Петар Милосављевић је професор Филолошког факултета Универзитета у Новом Саду.

За све што се крајем 20. века дешавало приликом разбијања Југославије, објашњења се траже у сфери политике. Таква објашњења су нужно површна. У овом раду се аутор таквим објашњењима не бави. У раду се полази од става да су и стварање и разбијање Југославије припремани у сфери филологије.

И стварање и разбијање Југославије Срби су скупо платили. Губици људских живота броје се милионима. Прогони, етничко чишћење, однорођивање, исељавање и друге невоље, испуниле су цео српски двадесети век. Дошло је до дезинтеграције и деградације српског националног бића нарушавањем идентитета српског народа, српског језика, српске књижевности и извртањем српске историје.

Године 2005. Хрватска академија знаности и умјетности (ХАЗУ) донела је *Нову декларацију*. Ова *Декларација* се тиче националног језика Хрвата и нови је атак на идентитет и интегритет српског језика. Њоме се тражи међународна правна заштита тзв. хрватског језика. Чиниоцима међународног права и политике се нуди да потврде садашњи хрватски језички стандард као хрватски језик. И овога пута се подваљује. Прикрива се очигледна истина да Хрвати данас говоре и пишу српским језиком. Такође, прикрива се чињеница да је хрватски језички стандард изграђен на темељу српског народног и књижевног језика. Ниједно истинско право, па ни међународно, не може да озакони српски језик као хрватски.

Било би природно да на овај документ ХАЗУ реагују српске националне институције. Али, за сада, реагују, спорадично, само поједини српски језички стручњаци који подржавају обнову србистике као филолошке дисциплине. Србистика је обавезна да, држећи се научних принципа, дигне глас против оваквих посезања за српским језиком. Као иницијатор покрета за обнову србистике и писац више књига посвећених овој научној дисциплини, реагујем, иако са закашњењем, на *Нову декларацију* ХАЗУ. Чиним то да се ћутање са српске стране не би схватило као одобравање. Покрет за обнову србистике, у овом случају, обавља посао који треба да обављају српске националне институције.

Питање идентитета и интегритета језика, ни српског ни хрватског, ни било којег другог, не може бити превасход-

но правно питање, како то жели ХАЗУ да изнуди за тзв. хрватски језик. То је пре свега филолошко питање. Без ваљаних филолошких решења не могу се доносити ваљане правне одлуке. Тим филолошким питањима које аутори хрватске *Нове декларације* желе да избегну, бави се овај рад.

1.

У време припрема за стварање Југославије, хрватски идеолози и филолози су настојали да докажу да су Срби и Хрвати један народ јер, наводно, имају заједнички језик. То су чинили најпре идеолози илирског покрета (Људевит Гај), па идеолози Југословенства (Јосип Јурај Штросмајер и Ватрослав Јагић). Српски филолози 19. века, пре свих Вук Караџић и Ђуро Даничић (до одласка у Загреб), а затим и Стојан Новаковић, Љубомир Стојановић и други, опирали су се том ненаучном тумачењу. Нигде није било да су два народа створили један национални језик а остали посебни народи, па тако нечега није могло да буде ни код Срба и Хрвата.

За Србе је постала трагична чињеница што је стварањем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (1918), на штросмајеровској (тј. хрватској) идеји југословенства, као заједнице „једног троименог и троплеменог народа“, победио хрватски национални интерес. У том тренутку Срби су имали своју државу, а Хрвати само своју вековима јалову државну идеју. Хрватска идеја о једном двоименом (Хрвато – Срби) или троименом народу (Срби, Хрвати и Словенци), била је друкчија од идеја на којима су изграђивани други европски народи и државе. Она због тога није ни могла дугорочно да рачуна на опстанак. Ова држава „троименог народа“ стварана је на лажној филолошкој подлози. У Уставу Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца из 1921. и у Уставу Краљевине Југославије из 1931. године језик ове Краљевине се звао српско – хрватско – словеначки. Такав назив није имао никакво лингвистичко оправдање и није потекао из српске филолошке традиције. Он је настао на традицији хрватске филологије. А ова филологија је имала интереса да тако нешто доказује. Њен је стратешки интерес био да српски и хрватски језик прво промеша, па да после подели. Циљна подела те лингвополитике била је да се српски језик подели на српски и хрватски део.

У функцији служења лингвополитичким интересима идеје југословенства ставио се, још од Првог светског рата, водећи српски филолог Александар Белић, вероватно верујући да чини нешто добро самим тиме што је политика којој је служио водила ка стварању Југославије. Лингвистичку основу стварања такве државе Белић је могао да нађе у ставовима главног хрватског филолога Ватрослава Јагића, Штромајеровог доглавника и лингвистичког саветника. Јагић је већ деценијама био заговарао став да Срби и Хрвати имају један народни језик са три наречја: чакавским, кајкавским и штокавским. Овакве ставове Јагић је заступао из хрватских националних интереса, а Белић из других интереса, из интереса југословенске државе, чије стварање није било у српском интересу. Ни Јагић ни Белић у заступању ових ставова нису поступали научно коректно: политику су стављали изнад лингвистике. И један и други су се лажно представљали као следбеници Вука Караџића, а нудили су решења која Вук нити је нудио, нити је прихватао и којима се доследно супротстављао. Од тада, од тог Белићевог преласка на Јагићеве позиције, једна од основних карактеристика официјелне српске филологије постаје неодговорност и неозбиљност. Та особина пренета је и целокупној славистици и још стоји као неизлечива рана на њеном телу. Српска филологија, са Белићем на челу, престала је да буде србистика, утопила се у јагићевску сербокroatистику. Са трагичним последицама тога чина боримо се и данас.

2.

Као што је идеја југословенства подржавана хрватском тезом да су Хрвати и Срби један народ јер имају један језик, тако је и разбијање Југославије обављено на основу, опет, хрватске идеје да Срби и Хрвати имају посебне језике. Да Хрвати и Срби имају посебне језике – то је знала славистика у рађању. За њу је српски језик био штокавско наречје, а кајкавско наречје је било хрватско; затим је и чакавско наречје прихватила као право хрватско. То је током читавог свог рада потврђивао Вук Караџић, један од највећих из круга слависта. Он никада није кајкавско и чакавско наречје стављао

у оквиру српског језика. Хрватска страна је, међутим, хтела за себе нешто више: хтела је да један део српског језика прогласи за хрватски. Тај циљ је постигла у фашистичкој Независној Држави Хрватској, када је нешто измењен и обogaљен српски језик (тј. усташка стандардизација српског језика) промовисан као посебан хрватски језик. Таква језичка политика, међутим, доживела је слом са сломом саме Независне Државе Хрватске.

Приликом разбијања Југославије крајем 20. века, многим Србима постало је јасно да су Павелић и Тито водили исту политику у корист хрватског интереса, али различитим средствима. Јосипа Броза Тита данас у Републици Хрватској сматрају највећим Хрватом свих времена. Он је исту политику водио паметније. Чинио је то највише у филолошкој сфери. И он је српски језик делио на хрватски и српски део. Чинио је то неприметно у највишим југословенским државним институцијама. У *Новој декларацији* пише да су државни документи у Титовој Југославији, већ на њеном почетку, били штампани на четири језика: на словеначком, хрватском, српском и македонском. Мада се о пракси савезне администрације у оно време нико не би усудио да дискутује, ипак је свима могло бити јасно да је словеначки имао од раније статус самосталног језика, да је македонски језик овом праксом инаугурисан, а да српски и хрватски представљају један те исти језик. Српски и хрватски језик у овим документима разликовали су се по томе што су документи намењени Србији били штампани екавицом и ћирилицом, а они са „хрватским“ били штампани ијекавицом и латиницом. Да оствари такву језичку стратегију има данас и највиша хрватска научна институција. Она се више не зове Југословенска академија знаности и умјетности. И она, као у Павелићево време, инсистира на томе да се хрватски језички стандард прогласи за посебан хрватски језик. А тај хрватски језички стандард, и у Павелићево и у Титово време, заснива се на српском и књижевном језику ијекавскога изговора.

Да би вуковска ијекавица могла да не буде српска, него хрватска, то непосредно после Другог светског рата још нико није смео да прокламује. Требало је да протекне одређено време и да се титовска власт дефинитивно учврсти да би се

отишло корак даље. Ни титовска власт није ипак била свемоћна. Уколико би та власт наступила отворено са тезом да српски и хрватски језик треба разликовати по томе да је екавица српска а ијекавица хрватска, то не би прошло. Главни Титови саборци, са српске стране, били су ијекавци. За протурање таквог става морало се чекати читавих десетак година. Такав став је протурен тек у децембру 1954. када је у Новом Саду, у формалној организацији Матице српске, одржан *Новосадски договор* којим је, под привидним ауторитетом струке и науке, а у ствари под политичким диктатом, арбитрано, већ утврђена језичка политика. Мада је у тексту *Договора* остала тврдња да је књижевни језик један и јединствен, он је добио два званична назива: српскохрватски и хрваткосрпски. Да је књижевни језик Срба и Хрвата на *Новосадском договору* био дељен исто као и у савезној администрацији, то се боље могло видети на правописима који су се, у редакцији исте Правописне комисије, појавили 1960. године. Тада су, уз велику помпу, промовисани *Правопис српскохрватског језика*, штампан екавицом и ћирилицом у Матици српској и *Правопис хрваткосрпског језика* штампан ијекавицом и латиницом у Матици хрватској. Нема видних трагова о томе како су чин те поделе схватили истакнути српски интелектуалци који су остали у земљи. Али да су хрватски интелектуалци схватили да се ради о подели језика на српски и хрватски, види се по томе што је већ током следеће деценије (1967. године) објављена *Декларација о називу и положају хрватског језика*. Ову *Декларацију* су потписале све релевантне хрватске научне и културне установе и организације и многи истакнути појединци, међу њима и Мирослав Крлежа, дотле симбол југословенства. Декларацијом су потписници поручили: хрваткосрпски језик је исто што и хрватски језик; хоћемо да из заједничког језика са Србима истргнемо хрватски део. „Један и јединствен“ језик из Новосадског договора, отцепљивањем тзв. хрватске варијанте, фактички је подељен на два језика. Титове политичке теорије: о границама република у федеративној Југославији, као линијама на једном мраморном стубу. Та политика водила је томе да се зид поруши, а линије – границе да остану. Југославија као држава, па и сама идеја југословенства, прво су разбијане на филолошком плану. Хр-

ватска језичка политика, коју је српска страна преко својих јагићевских следбеника неодговорно прихватила, у корену је имала сепаратистички циљ. Срби као народ, да би се спасли зле судбине, морају да се суоче са истином да се репрезентативни српски лингвисти нису понашали као научници, већ као следбеници политике и то политике вођене у име туђих интереса.

Ова прва Декларација о хрватском језику била је увод у масовни покрет Хрвата (скраћено Маспок) који је, оглашен њеним појављивањем, достигао врхунац почетком седамдесетих година. Набујалом покрету се, под притиском јавности, а пре свега сабораца, најзад морао супротставити Јосип Броз Тито који се, декларативно, борио за јединство државе којој је био на челу. Титовом интервенцијом хрватски сепаратистички покрет био је стишан, али не и угашен. Лидери Маспока (Фрањо Туђман, Стјепан Месић и други) на идејним темељима овог покрета разориће Југославију десетак година после Титове смрти. Тако се с правом може казати да је и разбијање Југославије утемељено на идејама хрватске филологије.

Док је хрватски Маспок био на врхунцу, Матица хрватска се 1971. јавно одрекла *Новосадског договора*. Овај *Договор* је, макар на речима, чувао идеју о јединству књижевног језика (који је био српски), без обзира на двојно име и о теоријама о два варијантама тога језика: источној и западној, београдској и загребачкој, српској и хрватској. Али се хрватска страна није одрекла онога што је Договором и кроз *Правонис хрватско-српског језика* била постигла фиктивном поделом, тзв. српскохрватског језика на две половине: на хрватску и српску варијанту „заједничког језика“. Шта је хрватска страна *Новосадским договором* постигла и чему је стремилa кроз усвојену *Декларацију*, показује *Карта хрватског језика са додатком српског*, хрватског филолога Томе Матасића, која је објављена у Минхену 1981. (ја сам дошао до издања из 1984.)

Једини одговор, са српске стране, на Декларацију о хрватском језику дала је група београдских књижевника која је сачинила текст под називом Предлог за размишљање. Овај текст је и у политичком и у филолошком смислу ирелевантан, јер не нуди никакво ни филолошко ни политичко реше-

ње, али он је био добродошао политичарима да би, по моделу симетрије, могли да критикују и српске и хрватске националисте. Предлог је, у основи, ипак ишао на руку темељима *Новосадског договора*. То значи да су српски писци бранили став да њихов језик није српски већ да је српскохрватски.

Слика 1.

Главне српске институције (Матица српска и САНУ), на Декларацију о хрватском језику, реаговале су преко изјава својих званичника, а званичници су обично истицали став да те институције остају привржене *Новосадском договору*. Ни једна од њих, ни до данас, није свесно и критички одбацила тај срамни пораз своје науке. Наведени да раде против интереса српског језика, српски филолози су своју погрешку увећали новим акцијама. О томе сведочи и један значајан догађај: Други конгрес српских интелектуалаца, одржан у априлу 1994, на иницијативу Српског сабора чији је оснивач и председник био тада највећи српски живи лингвиста Павле Ивић. Главни циљ Конгреса од 2000 учесника био је да потврди да је српски језички стандард екавски, што значи да

потврди конзеквенце Новосадског договора приказане на Матасићевој *Карти*. То, другим речима, значи да је требало да потврди поделу српског језика коју су, у своју корист, већ извели Хрвати. Срећом, на овом Конгресу та иницијатива није прихваћена, па Матасићева *Карта* није добила верификацију са српске стране. То је био прекретнички догађај. Српски филолози и књижевници, иако не и они у врховима институција, отргли су се од вазалног односа према хрватској филологији. Уместо аргумената анализе, значајну улогу је почела да игра снага аргумената.

Остваривању пројекције са Матасићеве *Карте* испречила се и једна друга околност. Муслимани, који су у Титовом периоду, 1967, на основу вере проглашени за посебан народ, хтели су да, као признати народ, имају и свој језик. Било би, међутим, посве необично да се њихов језик назива муслимански. Зато су се они 1992. прогласили за Бошњаке, а језик којим припадници ове религије говоре за бошњачки (у неким варијантама и за босански). У свету различитих политичких интереса нашле су се снаге које су, без икакве лингвистичке провере, одмах признале још један „новопронађени“ језик на Балкану. Чињеница је да су овим гестом Бошњаци отцепили знатан део од „хрватског“ језика са оне Матасићеве *Карте*. Из ове *Карте* је морао да изостане и језик Срба у Републици Српској. Ови Срби говоре и пишу ијекавски, и свој језик називају српским (то је 49% територије Босне и Херцеговине). Кад се *Нова декларација* наглашено брине за очување језика Хрвата у Босни и Херцеговини, онда се то може односити на четврти део ове државе. Али и самим тим делом су хрватске језичке претензије битно умањене у односу на оне представљене на Матасићевој *Карти*.

Као посебан проблем појавила се и Црна Гора. Одлучивши се 1992. за остатак у Савезној Републици Југославији (заједно са Србијом) ова Република је дотадашњи званични назив језика, српскохрватски, променила у некадашњи назив језика у Црној Гори, у српски језик. Црногорски сепаратисти, међутим, инсистирали су да се у будућој самосталној Црној Гори званични језик те Републике назива црногорски. Попис становништва у Црној Гори 2004. показао је да је преко 60% грађана Црне Горе свој језик називало српским, а тек преко 20% црногорским. Безначајан је проценат оних који су се из-

јаснили да им је матерњи језик хрватски. „Хрватски језик“ са Матасићеве *Карте* умањен је, дакле и за целу Црну Гору.

Наведени подаци показују да се хрватске пројекције из Новосадског договора и из (прве) *Декларације о хрватском језику* проистекле из *Договора*, нису оствариле.

Дошло је до нарушавања слике о простирању тзв. хрватског језика какву је нудила Матасићева *Карта хрватског језика са додатком српскога*. Филолошко-политичке процене хрватских филолога биле су погрешне.

3.

Нова декларација усвојена на седници Председништва Хрватске академије знаности и умјетности од 23. вељаче 2005. године, у својој реторици не истиче више отпор великосрпској језичкој хегемонији, са амбицијом да се хрватски језик протегне свуда где се говори ијекавски, а то значи и на српским етничким територијама, практично све до линије Лозница – Краљево – Дечани. Она има у виду заштиту хрватског језика пред најављени пријем хрватске у Европску Унију, где ће хрватски језик, како се у *Декларацији* каже, бити званични језик ове европске организације. ХАЗУ својом *Новом декларацијом* настоји да ауторитетом међународних организација и међународног права, језик којим се служе данашњи Хрвати, заштити тако да нико и не помисли да је реч о само навученој хрватској хаљини на телу туђег језика. ХАЗУ хоће да се у Европи мисли да језик којим се служе Хрвати припада њима толико колико припада Немцима немачки, Французима француски, Чесима чешки, Словацима словачки итд. а не онако као што Бразилцима припада португалски, а Мексиканцима шпански. Они језик којим говоре, а који је несумњиво српски, хоће да заштите под хрватским именом. Тако је било могуће чинити док, као противтежа, не постоји озбиљна лингвистика и озбиљна славистика. При постојању озбиљне славистике тако нешто не би могло да прође.

Творци *Нове декларације* нису схватили да правом легализацијом српског језика као хрватског могу постићи само неки тренутни успех. Језик којим данас пишу Хрвати и даље ће остати српски, различит од стварног хрватског језика. Оно што њихова акција може да произведе – то је подсећање на међународну обавезу хрватске државе да заштити језик

Срба као националне мањине у Хрватској. Њихова рачуница почива на уверењу да ће протеривањем Срба из српских крајева, у новоствореној хрватској држави, њихов језик моћи да прогласе за хрватски. Европа, која хоће да поштује право, мораће да дође до истине да цела Хрватска данас говори и пише језиком своје националне мањине. Аутори *Нове декларације* нису се нарочито ни трудили да солидније образложе свој предлог, јер ни сами вероватно не рачунају на ваљаност своје филолошке аргументације, него се више уздају у снагу силе и у антисрпско расположење у свету, које су и сами креирали.

Десетак година пре него што је настала *Нова декларација*, хрватска страна је већ била предузела један сличан корак: заштитила је (1994) код УНЕСКО-а „хрватску латиницу“. Било је српских лингвиста који су тај чин примили као нешто нормално. Новосадски лингвиста Драгољуб Петровић, на пример, тај чин је овако представио: „У библиотечким стандардима УНЕСКО-а латиница је одређена као хрватско писмо и отад се све оно што је од те године игде штампано латиницом књижи као да је штампано хрватским језиком (и аутоматски припада хрватској култури) ...“¹ Ово „игде“ треба, ваљда, да увери српског читаоца у свемоћ хрватске језичке политике. Пошто се латиницом штампа у читавом свету, лако се да разумети колико је ова заштита бесмислена. Под удар ове одредбе о припадности корпусу хрватске књиге свега што је на српском језику писано а штампано латиницом, спадају и књиге које се означавају као црногорске и бошњачке. Ни на овај беспримеран чин ускраћивања права Србима и другима да своје књиге штампају латиницом, српске националне институције нису адекватно реаговале. Оне су у Титовом режиму изгубиле способност да самостално мисле и реагују на пољу филологије и ту способност још нису повратиле. Хрватска страна је очито у овом подухвату злоупотребила једну велику међународну организацију УНЕСКО. Пошто Срби и даље штампају и ћирилицом и латиницом, испада да је Београд пун хрватских књига које би хрватска национална библиографска контрола била дужна да бележи и штити (тј.

1 Цитат је из књиге Милоша Ковачевића *Против неистина о српском језику*, Српско просвјетно и културно друштво „Просвијета“, Пале, 2005, стр. 152-153.

да „књижи“ као своје. Дали она то чини? Хрватски предлагачи и УНЕСКО нису мислили на то шта ће бити кад се покаже да је и латиница у облику у којем је данас „заштићена“ као хрватска, у стари, српског порекла. А по природи ствари то се догодило. Истина је морала да изађе на видело.

У време превласти (хрватске) идеје да Срби и Хрвати имају заједнички језик, српскохрватски, хрватски или српски, била је исконструисана теза да су Вук и Гај творци заједничког књижевног језика Срба и Хрвата, а такође да је Вук творац српске ћирилице („вуковице“), а да је Људевит Гај творац хрватског писма („гајице“). Такви ставови су без основа и оправдања. Највећи српски филолог Вук Караџић (1787 – 1864) обавио је све важније послове око идентитета српског језика, српске књижевности и српских писама до 1827. године, дакле пре појаве на јавној сцени много млађег Људевита Гаја (1809 – 1872).

У књижици Вука Караџића *Први српски буквар* (1827) представљено је и 30 слова српске ћирилице и представљена су слова илирског писма, тј. писма илирских народа: Срба, Хрвата и Словенаца. Од 30 словних знакова те латинице, са латиницом коју данас употребљавају народи бивше Југославије, идентично је укупно 29 словних знакова: а, б, с, ч, ц, д, ђ, дж, е, ф, г, х, и, ј, к, л, м, н, њ, о, р, г, с, ш, т, у, в, у, ж. Само је један словни знак, данашње *đ*, представљен другачије: у виду диграфа *dj*. То слово је, као *đ*, у подухвату стварања *Рјечника хрватскога или српскога језика* увео у употребу његов уредник, такође Србин, Ђуро Даничић (предлог је из 1878, а прва свеска *Рјечника* изашла је 1882). Према томе, латиница коју је Хрватска регистровала у УНЕСКО-у као хрватско писмо створили су Срби, а не Хрвати. Ако је било разлога да се она региструје и заштити као нечије национално добро, онда га је пре требало регистровати као српско, а не као хрватско писмо, јер је и термин илирски језик, све до прве половине 19. века у Аустрији (а то значи и у Европи) био синониман назив за српски, а не хрватски језик.

Људевит гај је стварно створио хрватску латиницу и ту чињеницу је обзнанио у књижици *Кратка основа хорватско – славенског правописања* (1830). Ова књижица је писана, у терминологији србистике и старе славистике, на хрватском језику, а у терминологији сербокроатистике: на кајкавском

наречју српскохрватског језика. Осим знакова које имају латинице других народа, у њу је Гај унео и неколико посебних словних знакова. Загребачки професор Иван Мартинчић овако је те знакове представио: „Као nadslovnu oznaku (dijakritički znak) Gaj je predlagao tzv. tildu ~, a ne tzv. „kvačicu“. Iako ih nije potpuno jednoliko pisao, Gaj je u Kratkoj osnovi predlagao ova nova slova: ~c za č, ~l za lj, ~n za nj, ~s za š, ~z za ž, ~d i ~g za đ i dž (које заправо није довољно разликовао). Detalji se mogu razabrati iz ovoga teksta.“

У чланку *Правопис* (1836) Гај се ове реформисане латинице за хрватски (кајкавски) језик одрекао (рекао је да је треба заборавити) и прихватио је, практично, илирску латиницу из Вуковог *Првог српског буквара* (не помињући порекло писма).

У мојој књизи *Српска писма* (Бесједа, Бања Лука 2006) прештампани су, на око 150 страна, многи документи из ове области по хронолошком реду. Тако је прештампана и табела са писмима из *Првог српског буквара* Вука Караџића (1827), цела Гајева књижица *Кратка основа хорватско – славенског правописања* (1830), цео Гајев *Правопис* (1836), цео текст Бечког договора (1850), цео Даничићев текст о реформи писама из 1878, па се лепо може видети како је настала латиница којом се данас служимо. Она је дело српских филолога, намењена језицима Срба, Хрвата и Словенаца, и никако не може да се „књижи“ као неко посебно хрватско писмо. Ово је, пре свега, српско писмо.

Организацији УНЕСКО потурена је, дакле, неистина о јужнословенској латиници која је плод дуго изграђиване предрасуде да је латиница хрватско писмо и да ју је створио Људевит Гај. Кривицу за такве ставове, без подлоге у стварности, не носе само актуелни хрватски филолози и политичари, већ и српски филолози и политичари. Нису недужни ни слависти ни славистика. Грешке и у науци и у политици морају се исправљати. Према томе: систем латиничног писма које данас користе Хрвати као и Срби, као и други Јужни Словени, сачинио је и први објавио Вук Караџић. Ова латиница није толико савршена као Вукова ћирилица, али је погодна за писање српским језиком. Да ли је за писање хрватским језиком (кајкавским) погоднија ова латиница или она коју је Гај понудио за тај језик 1830. године, то нека утврде хрватски

лингвисти. И ако се одлуче за ту оригиналну „гајицу“, онда могу с правом да траже њену заштиту код УНЕСКО-а.

4.

Питање које поставља хрватска *Нова декларација* формулисано је већ у првом пасусу/реченици и оно гласи: „Питање о положају (статус) хрватскога језика у првоме је реду правно питање, а језикословна је аргументација предувјет правној, само утолико што треба одговорити на питање је ли хрватски језик посебан језик, различит од српскога, или од бошњачкога (босанскога, језика босанских Муслимана) или од црногорскога, и да ли је језик Хрвата у Босни и Херцеговини исти као и хрватски језик у Републици Хрватској.“

Одмах треба рећи да је језикословна аргументација у *Новој декларацији* мутна и нејасна. Главно неразликовање у *Новој декларацији* тиче се појмова народни језик, књижевни језик, језички стандард. *Народни језик*, то је језик којим говори један народ. Тај језик се разликује од језика других народа. Српски језик се разликује и од језика суседних језика: мађарског, румунског, шиптарског, али и од блиских словенских језика: бугарског, хрватског, словеначког, словачког. У тим старим словенским текстовима појам народа означавао је речју језик. Популација Срба разликовала се од популације Мађара и Турака зато што су оне говориле посебне језике; тј. биле су посебни језици. Народни језик, по правилу, није уједначен. У разним деловима истога народа јављају се дијалектичке разлике у говору. Вук Караџић је, на пример, у српском језику разликовао три основна дијалекта/наречја: екавско (источно), ијекавско (јужно) и икавско (западно) наречје/дијалект. Као и други језикословци његовог времена и Вук Караџић је имао да реши проблем: који ће од дијалеката да узме за *књижевни језик* Срба. Он је највише аргумената нашао да се књижевни језик Срба заснива на јужном, тј. источнохерцеговачком наречју. Али је допуштао да се за књижевни језик могу узети и друга два наречја (тј. екавско и икавско), само да се не мешају. На молбу учесника Бечког договора (1850), он је сачинио *Главна правила за јужно наречје* и тим правилима он је одредио српски књижевни језички стандард ијекавског изговора. Тај српски књижевни језик прихватили су и Хрвати, који су напустили свој хрватски језик (кајкавски), а то прихватање

туђег језика образлагали су потребом језичког приближавања са блиским народом, Србима. Хрватски језикословци су даље тај српски књижевни језик уређивали, више или мање у Вуковом духу, и тиме стварали нешто другачији језички стандард од језичког стандарда који се употребљавао у српским земљама. Данас се може говорити о хрватском стандарду српског народног и књижевног језика или о бошњачком стандарду истога језика. Не може се, међутим, говорити о хрватском или бошњачком народном и књижевном језику (када је реч о српском народном и књижевном језику), као што се не може говорити ни о америчком и аустралијском народном и књижевном језику када је у питању енглески језик којим се говори и пише у овим земљама.

Са становишта овако конкретизованог поимања народног језика, књижевног језика и језичког стандарда, могуће је сасвим конкретно одговорити на главна питања из наведених реченица *Нове декларације* ХАЗУ.

Ни за кога не би требало да буде спорно да постоји нешто што се са правом назива *народни језик Хрвата*, а који се разликује од *народног језика Срба* и других народа. Од народног језика Срба, који је само штокавски, разликује се и чакавско и кајкавско наречје. Књижевност писана тим наречјима даје основа да се идентификује и хрватски књижевни језик. Велики отпори прихватању српског књижевног језика од појединих хрватских филолога и књижевника у 19. веку нису били безразложни. Они су јасно видели да се на тај начин може нарушити хрватски језички идентитет.

Различитост српског народног и књижевног језика, са једне стране, и хрватског народног и књижевног језика, са друге стране, учили су слависти прве половине 19. века идентификујући српски језик са штокавским наречјем, а хрватски са кајкавским (касније и са чакавским наречјем). Те разлике су констатоване и у самој језичкој стварности. Нити је било, нити има Срба (укључујући ту и Црногорце и Муслимане/Бошњаке) који су говорили или који сада говоре или пишу чакавски или кајкавски. Овај хрватски језик (чакавско и кајкавско наречје) такође је различит и од језика којим говори популација која се осећа Хрватима, а живи у Босни и Херцеговини, Црној Гори или Србији. А језик популације која се осећа Хрватима, а која данас живи у поменутиим државама,

идентичан је са језиком популације која се данас осећа Србима, Црногорцима или Бошњацима. Цела ова популација разних садашњих националних опредељења говори штокавски.

Да бисмо представили оно што је несумњиво *хрватски народни језик*, дакле језик који је различит и од српскога, послужићемо се дијалектолошким картама чији су аутори Павле Ивић и Далибор Брозовић, а које су објављене у књизи *Језик српскохрватски, хрватски или српски*, у издању Југословенског лексикографског завода „Мирослав Крлежа“ 1988. године. На овим картама, које су све штампане у бојама, јасно су и прецизно уцртане границе наречја и дијалеката тзв. српскохрватског језика. Из техничких разлога, овде ћемо светло сивом представити штокавско наречје, а црном кајкавско наречје (која се, оба, могу схватити као наречја хрватског језика).

Слика 2

На овој карти се види да постоје јасне разлике између српског народног језика и народног језика Хрвата. У време постојања Југославије много пута сам боравио у Загребу, годину дана сам био војник у Јастребарском (1964 – 1965), летовао сам три деценије на разним местима Јадрана, а читао сам и доста текстова на чакавском и кајкавском језику. Моја

језичка искуства и сазнања подударана су са оним која су графички представљена на овој карти. Српским језиком се није говорило и не говори на целом „српскохрватском језичком подручју“. Говорило се само на штокавском.

Са становишта озбиљне лингвистике, књижевни језик којим се служе Хрвати од 19. века, не може носити назив хрватски језик, јер се не ослања на народни језик Хрвата. То је српски народни језик, изграђен на новоштокавском источно-херцеговачком ијекавском наречју. А ово што кажем лепо се може видети на следећој карти Павла Ивића из већ цитираног издања.

Слика 3

На дијалектичкој карти Павла Ивића која представља штокавско наречје (тј. српски језик), посебно издвајамо два дијалекта која од 19. века функционишу као књижевни језик Срба. Тамно сивом бојом означен је шумадијско-војвођански дијалекат који је узет за српски књижевни језик екавског изговора. Скоро цео тај дијалекат се налази у садашњој Републици Србији. На истој карти је црном бојом представљен источнохерцеговачки дијалекат. Овај дијалекат/наречје захвата простор Републике Српске Крајине на територији садашње Републике Хрватске, целу Републику Српску, већи део Црне Горе, и простор Западне Србије на линији Лозница – Ваљево

– Краљево – Дечани. Свуда је већинска популација на овом подручју православна и осећа се Србима. Само један мали појас, око Дубровника, тј. простор некадашње Дубровачке Републике, који се од Титових времена налази у Републици Хрватској, насељен је римокатоличким становништвом, које се у новије време осећа Хрватима, а није се тако у већини осећао све до стварања Југославије. И ова дијалектолошка карта на убедљив начин показује да је источнохерцеговачки дијалекат, који је узет на основу српског књижевног језика, део српских народних говора или српскога језика. Ивићева карта штокавског наречја, а посебно њен ијекавски део, показује да је популација која се осећа Хрватима у њима незнатна. Хрватски удео у ономе што *Нова декларација* назива хрватским језиком је, такође, незнатан. Стварни хрватски удео, међутим, објективно постоји. Он се тиче стандардојезичке надградње над српским народним и српским књижевним језиком. Не верујем да је ико у свету такву надградњу заштићивао као национални језик. Ту надградњу неки сутрашњи писци правописа лако могу да одбаце и да направе неку нову. Али стварни народни и књижевни језик се не може тако лако променити. Он остаје српски. Веома често гледам загребачку телевизију и увек се убеђујем да се тамо говори мојим језиком, језиком српским.

Језички стандард којим се служе Хрвати на основама српског *народног*, али и *књижевног* језика, није сасвим исти са језичким стандардом Срба, али ни са језичким стандардом Бошњака. Српски књижевни језик, којим се служе хрвати, за употребу су дотеривали хрватски језички стручњаци и он већ и по томе има извесне особености. Те особености, међутим, не треба пренаглашавати. Једно време у СР Југославији, 1994, била су у оптицају три правописа: „Матичин“, „никшићки“ и Дешићев. Истом језику, српском, ови правописи су одређивали унеколико различите норме. Као што су нормалне дијалектичке разлике у употреби истог језика, тако су и нормалне разлике у нормирању стандарда истог књижевног језика. Савремена социолингвистика зна за разлике у употреби истог језика у истој породици: по старосној, полној и професионалној линији. Озбиљна социолингвистика од тих разлика не прави посебне језике; прави евентуално посебне стилове истог језика. Цела конструкција *Нове декларације* о

посебном хрватском језику заснива се на тим ситним разликама, пре свега у области лексике (на произвољној подели синонима на српске и хрватске речи) које су такве да не заслужују да буду коментарисане. Узгред, неки наведени примери у *Декларацији* су потпуно нетачни (салвета, сервијета и слично).

Ова *Декларација* ставља у исту раван термин српски језик и тзв. бошњачки језик, који као термин постоји тек нешто више од десетак година, као и тзв. црногорски језик, који као термин тек почиње да се употребљава. Термин српски језик постојао је далеко пре појаве или било каквог помена црногорске и бошњачке нације које су створене у Титово време. Ако су живи људи из неких разлога могли мењати национално опредељење и старати нове нације, они у научном свету не би олако могли мењати име језику који су понели из раније етничке и језичке заједнице. Поготову то не могу са научним разлозима радити Хрвати, стари народ који има и стари народни и књижевни језик. Хрватска академија знаности и умјетности нема никакво упориште у међународним документима да под именом хрватског језика заштити српски народ и књижевни језик само на основу стандарднојезичке надоградње коју су учинили хрватски језички стручњаци.

5.

За потврду става да је књижевни језик, којим се служе Хрвати, уистину српски, поред доказа које пружају дијалектолошке карте, постоје и историјски докази. Језик којим су Људевит Гај и његови савременици почели да пишу у *Новинама хорватским, славонским и далматинским*, и у *Даници хорватској, славонској и далматинској*, звао се хрватски и он је био различит од српског. Кад и како су Гај и други кајкавци и чакавци приступили илирском покрету и почели да пишу српским језиком, то се у овим публикацијама лепо види, посебно се види у *Даници илирској* у којој су текстови објављивани на хрватском, а затим све више на илирском (тј. српском) језику. Илирци су, међутим, уместо израза српски језик, употребљавали израз илирски језик, како је званична Аустрија називала српски језик. Пошто је Аустрија 1843. забранила илирски покрет, оно што је дотле носило илирско име преименовано је у - хрватско. Овом операцијом хрват-

ских филолога и аустријске администрације уведено је и хрватско име за српски језик. Представљено је то тако као да Срби и Хрвати имају исти језик, али га различито називају: српски и хрватски. Тиме је нарушен један од темељних филолошких принципа: да се народи идентификују према језику који су створили, и да један језик може да има једно национално име. Само је мало број српских филолога прихватио став да Срби и Хрвати имају један народни језик. Међу њима су били и Вуков следбеник Ђуро Даничић (1825 – 1882), који је на Штросмајеров позив отишао у Загреб 1867. да би, као тајник ЈАЗУ, почео да прави *Рјечник хрватског или српског језика* и Перо Будмани који је на том послу Даничића наследио (1882 – 1907). Али ни они нису прихватили кајкавски као део заједничког језика Срба и Хрвата. Остали значајни српски филолози и књижевници, и у Србији и у Аустрији, сматрали су да је језик којим се служе и Срби и Хрвати српски.

Други чин драме наметања хрватског имена српском језику одиграо се при самом крају 19. века. У том чину главну улогу одиграли су тзв. „хрватски вуковци“. Кајкавац Иван Броз је по одлуци Хрватског сабора направио *Хрватски правопис* (1892). У предговору овог да истакао је да је овај правопис прављен на корпусу дела Вука Караџића и Ђуре Даничића и да се у томе ослонио на *Главна правила за јужно наречје* чији је аутор Вук Караџић. То објективно значи да је хрватски језички стандард направљен на чисто српском језичком материјалу и на српским (Вуковим) правилима за стандардизацију. Слично је чинио Брозов ујак Фрањо Ивековић, кајкавац, који је, после Брозове смрти (1852 – 1893), довршио његов започети *Рјечник хрватског језика* (1901). У предговору у овом *Рјечнику* Ивековић је јасно истакао да је он прављен на корпусу дела Вука Караџића, Ђуре Даничића, Петра Петровића Његоша и Милана Ђ. Милићевића (неспорно сви Срби) који су писали на српском језику. У тачки десет предговора овога *Рјечника* Ивековић је истакао да би се овај *Рјечник* могао назвати и речником српског језика да су га правили Срби. А пошто су га правили Хрвати, он се зато назива *Рјечником хрватског језика*. Тако нешто у принципу је неприхватљиво. Мађар може да прави речник српскога језика, али то не би био језик мађарског него српског језика.

Броз-Ивековићев *Рјечник хрватског језика* неспорни је дело хрватске филологије, али он може да буде само речник српског језика. У истом периоду настала је једна од најбољих граматика српског језика. То је *Грамматика и стилистика хрватског или српског језика* (1899), Томе Маретића, Хрвата по националном опредељењу. У предговору и овога дела јасно је истакнуто да је оно настало на корпусу дела Вука Караџића и Ђуре Даничића. Школско издање те књиге, међутим, изашло је исте године под именом *Грамматика хрватског језика*. И Маретић је, дакле, преименовао несумњиво српски језик у хрватски. Иван Броз, Фрањо Ивековић и Томо Маретић, као и Ватрослав Јагић пре њих, представљени су у науци као следбеници Вука Караџића, тј. као „хрватски вуковци“. Ови „вуковци“ су чинили нешто недозвољено са научне, моралне, па и правне тачке гледишта: преименовали су српски језик у хрватски, фалсификовали су Вукове ставове. Ни озбиљна лингвистика, ни озбиљно право, такво њихово понашање не могу одобрити.

6.

У *Новој декларацији ХАЗУ* кривотвори се историјска истина о српском књижевном језику и о српском и хрватском језичком стандарду. То је нарочито изражено у следећим реченицама: „Штовише, хрватски је стандардни језик утемељен на новоштокавском наречју у битноме био одређен најкасније у 18. столећу. Тада је српски књижевни језик био још старословјенски под утицајем руске редакције, а тек Караџићевом реформом у 19. ст. нови српски стандардни језик радикално се приближио хрватском стандарду.“

У овим формулацијама о хрватском језичком стандарду 18. века, творци *Нове декларације* могли су мислити само на језик дубровачких писаца који су нису писали хрватским језиком, нити су се звали хрватским именом. Чији је језик Дубровника, то се јасно види на овде објављеној дијалектолошкој карти. За дијалектологију није спорно да дубровачки говори спадају у источнохерцеговачки дијалекат/наречје, дакле у оно наречје на којем је Вук писао. Вук је писао својим народним језиком и својим источнохерцеговачким дија-

лектом. Као што су дубровачки писци рођени на подручју тога дијалекта, тако је на подручју тога дијалекта рођен и Вук Караџић. На подручју истог дијалекта рођени су и Филип Вишњић, и Тешан Подруговић, и Његош, и Шантић, и Дучић и Кочић, све сами српски писци. Дубровачки писци, пишући на свом матерњем језику, на источнохерцеговачком дијалекту, писали су на истом језику на којем су у већини настале српске народне песме, и на којем је писао њихов главни скупљач Вук Караџић. Дубровчани су накнадно проглашени Хрватима на основу исконструисане тезе да Срби и Хрвати имају исти језик, али да се као народи разликују по вери, па су Срби само православци, а сви католици српскога језика су, у ствари, Хрвати. Тако се десила велика, а нелегитимна историјска промена. На основу те накарадне тезе није могло бити Срба римокатолика, али је могло бити Хрвата штокаваца, тј. популације која говори исти језик са Србима. Кад је почео језички сепаратизам Хрвата, између два светска рата, Милан Решетар, највећи филолог кога је Дубровник дао, који је био Србин католик, али и југословенски оријентисан, рекао је: „Ако се у Дубровнику издваја хрватско од српског, онда је језик Дубровчана одувек био српски.“ Пошто су тезу о једном језику два народа порушили Хрвати, утолико је лакше данас доказати да је језик, до јуче представљен као заједнички, само и једино српски.

Тачно је да се језик богослужбених књига Српске православне цркве и једног дела српске књижевности у 18. веку разликовао од језика (народног и књижевног) старих Дубровчана, али рускословенски књижевни језик ни у том периоду није сасвим потиснуо народни језик у књижевности православних Срба. На рускословенском језику су објављене неке од најзначајнијих српских књига 18. века: *Житије Петра Великог*, Захарије Орфелина, антологија српске поезије која се скраћено зове *Србљак* и *Историја* Јована Рајића. Српска историја се према тој истини понаша коректно; не прећуткује да су српски писци писали рускословенски. Али исти писци, као што су Гаврило Стефановић Венцловић, Захарије Орфелин, Јован Рајић, па и сам митрополит Стеван Стратимировић, осим црквенословенским, писали су и дела на народном језику, српском. Не заборавимо ни писце који су само писали превасходно на народном језику, као што је Доситеј Обрадо-

вић, Сава Текелија (када није писао на страним језицима), као и писце римокатолике српског језика (Рељковић).

Идеје да се Вук приближавао језичком стандарду (тада непостојећем) су бесмислене. Вук је са ратишта Првог српског устанка у Србији отишао 1813. у Беч и тамо се укључио у филолошке послове који су се одвијали у духу Хердерових идеја и на тим основама утемељио је српску филологију. Писати на народном језику – у то време је, под утицајем Хердерових идеја, био општи европски покрет. Вук је радио онако како је цела Средња Европа у то време чинила. Последица тога је била да је писао онако како су његови сународници Дубровчани већ раније чинили: источно-херцеговачким наречјем, тј. језиком којим су испеване и записиване српске народне песме, али и језиком којим су већ писали и други српски писци у делима на народном језику.

7.

Нова декларација ставља у задатак лекторатима у иноземству да докажу посебност хрватског језика којег треба заштитити (не каже се од кога). После разбијања Југославије за Хрватску су постали иноземство Србија, и Црна Гора, и Босна и Херцеговина. На универзитетима тих држава требало би правити лекторате за хрватски језик према генералном ставу који проистиче из *Нове декларације* ХАЗУ. Имало би пуно смисла да се на филолошким катедрама у тим државама слушаоци упознају са језиком који су створили Хрвати. А то је чакавско и кајкавско наречје. Штокавско наречје, односно српски језик, не може се ни у Босни и Херцеговини, ни у Црној Гори, ни у Србији изоловати као туђе – хрватско. Студенти се могу само информисати о хрватској стандардизацији српскога језика.

Нова декларација је, међутим, отворила питање и шта треба да раде лекторати за српски језик у свету. Сходно захтевима који се постављају пред лекторатима за хрватски језик, адекватни захтеви се постављају и пред лекторатима за српски језик. Природно је очекивати да би лекторати за српски језик у свету слушаоце требало да упућују и у народни српски језик, али и у књижевни језик са оба његова изговора и екавским и ијекавским. Такође би њихови слушаоци требало да буду упознати са оба српска писма: и ћирилицом и

латиницом. Слушаоци би требало да буду обавештени да је научно неприхватљиво да се српски језик назива другим именом осим српскога. Као посве нормалну ствар требало би им предочавати и чињеницу да постоје хрватски и бошњачки стандард српскога језика.

Иницијатива ХАЗУ о заштити хрватског језика, сем тога, отворила је и један посебан проблем. То је право Срба у Хрватској да заштите свој језик, позивајући се на исте међународне документе, на које се позива и *Нова декларација*, у којима се формулишу права народа као и делова народа које као националне мањине живе у другим државама. По попису из 1991. у Хрватској је, према српским изворима, живело око 1,200,000 Срба, или око 30% становништва те Републике, а по хрватским изворима живело је 571,000, или 11% становништва на око четири и по милиона грађана Хрватске. Мада су Срби, практично, живели на територији целе ове републике, становништво са српским националним опредељењем било је концентрисано у области која је у Аустрији називана Војна Крајина. Ова област је била административно издвојена од интеграције Хрватског сабора и она је у Аустрији имала посебан статус. Основни статус овог подручја био је регулисан документом из 17. века који се зове *Statuta Valahorum*. После разбијања Југославије, управо на тим просторима је од 1992. до 1995. била формирана Република Српска Крајина са статусом државе. Ово подручје је једно време било под међународном заштитом, мада држава није добила међународно признање.

Краткотрајно постојање Републике Српке Крајине ипак није било узалудно. Између осталог, обелодањена је чињеница да су се границе ове кратковеке државне творевине, у основи, подударале са простирањем источнохерцеговачког дијалекта српског језика у Републици Хрватској. То се открива упоређењем карте Републике Српске Крајине и дијалектолошке карте штокавског наречја коју је објавио Павле Ивић у поменутој публикацији у издању Југословенског лексикографског завода. И после прогона на стотине хиљада Срба у акцијама „бљесак“ и „олуја“, њих у Хрватској има довољно за постављање питања о заштити њихових мањинских права, укључујући ту и право да заштите свој језик.

Проблем заштите и изучавања језика Срба у Хрватској најбоље ће се схватити ако се обрати пажња на вишедеценијску праксу у србијанској покрајини Војводини. На Филозофском факултету у Новом Саду, постоје катедре за скоро све мањинске националне заједнице које постоје у тој Покрајини. Постоји Катедра за хунгарологију (Мађара у Војводини има око 300.000), Катедра за румунистику (Румуна у Војводини има око 60.000), катедра за словастику (Словака у Војводини има око 60.000) и Катедра за русинистику (Русина у Војводини има око 25.000). Хрватска национална мањина у Војводини је одмах после мађарске (Хрвата има преко 100.000). Мада је хрватски језик у Скупштини Војводине у званичној употреби, ни не говори се о томе да би требало правити Катедру за хрватски језик. Који би се језик на њој предавао? Срба је у Хрватској, пре разбијања Југославије, и пре етничког чишћења, било више него свих војвођанских мањина заједно. Али у Републици Хрватској није постојала Катедра за српски језик, нити постоји данас. Таква Катедра је постојала у оквиру Универзитета „Никола Тесла“ у Петрињи за време краткотрајног постојања Републике Српке Крајине (1992–1995). Са падом ове Републике престала је да постоји и ова Катедра. Али са падом Републике Српске Крајине није престало да постоји право Срба (Срба као конститутивног народа у Хрватској до 1990, а сада као националне мањине) да негују и штите идентитет свог језика, преко Катедре за српски језик или лектора-та за српски језик.

Ако би се оваква Катедра изградила на коректним научним основама, она би морала да открије да *књижевни језик Срба у Хрватској*, почива на *народном језику Срба у Хрватској*. Такође, таква Катедра би морала да открије да између *књижевног језика Срба у Хрватској* и *књижевног језика Хрвата* не постоје разлике. Таква Катедра би на очигледан начин потврдила сазнање да су Хрвати прихватили народни и књижевни језик Срба за свој књижевни језик, односно да су за свој књижевни језик прихватили језик своје садашње мањине у време кад је тај етнојезички ентитет чинио већину у земљама од којих је састављена садашња Хрватска. Хрватско у језику којим се служе данашњи Хрвати по националном

осећању, то је само оно што су створили и наметнули њихови језички стручњаци.

Срби у Хрватској спадају сигурно међу најугроженије народе или мањине на свету. Србима у Хрватској одузето је право да буду римокатоличке вере (јер се, као католици, аутоматски преименују у Хрвате). Одузето им је право да имају свој језик, јер је и њихов језик преименован у хрватски. Једно од њихових писама, латиница, проглашено је за хрватско писмо, а друго писмо, ћирилица, које је једино проглашено за српско, непожељно је у употреби. Године 1990. Србима је одузет статус конститутивног народа у Хрватској. Затим им је (1995) приређен масовни изгон из Хрватске. Са *Новом декларацијом* почео је поступак са циљем да се наочиглед Срба изван Хрватске, преко међународних организација легализује одузимање, односно преименовање њиховог језика.

8.

На почетку рађања славистике, први слависти су затекли више назива за језик који је идентификован као српски. У лингвистичком смислу тај један и исти језик називан је: српски, рашки, славонски, далматински, дубровачки, илирски. Та појава је у лингвистици позната као синонимија. Прихватање једног националног имена за српски језик у складу је са сличним процесима који су се одвили у Европи. И код других народа је било више имена за исти језик. Словеначки језик је, на пример, називан и корутански, и крањски и штајерски и словеначки. У Европи данас постоје само једнонационални називи за имена националних језика. Процес који је почео илирским покретом вратио је ствари уназад што се тиче српског језика. Српском језику дуго су давана два имена (српскохрватски/хрваткосрпски, хрватски или српски); данас му се дају чак седам имена: српски, хрватски, босански, бошњачки, црногорски, буњевачки, југословенски итд.). Ствари се, међутим, опет приближавају редовном стању. У међународном суду у Хагу српски језик се третира као један, али му се дају само три имена: босански, хрватски и српски. Ако се проблем идентитета језика и његовог назива сагледају у процесу, природно је очекивати да се и у случају овог језика његов назив усклади са европским моделима.

Упркос свему ружном што се последњих деценија десило на простору српског језика, важно је да се види и нешто што се није десило нити се могло десити: није уништена српска језичка заједница. Мењајући канале на свом телевизору свакодневно могу да констатујем важну чињеницу: да политички лидери на тлу бивше заједничке државе, Југославије, као што су: Борис Тадић, Војислав Коштуница, Расим Љајић, Ивана Дулић Марковић, Филип Вујановић, Андрија Мандић, Милорад Додик, Сулејман Тихић, Стјепан Месић, Иво Санадер, Милорад Пуповац и други, говоре једним језиком, мојим језиком, језиком српским. Све се променило, али је српска језичка заједница опстала. Из те језичке заједнице нико се није отцепио.

9.

Пројекат југословенства, повезан са идејом језичког заједништва Срба и Хрвата, дело је хрватских идеолога и филолога. Пошто су њихове идеје биле на лажним основама, оне су морале да пропадну. Пропале су лажне идеје о српскохрватском језику, али није пропао српски језик. Хрватска филологија, која је стајала иза пројекта разбијања Југославије доживела је у филологији велики стратешки пораз. Она је хтела да помоћу тзв. хрватског језика приграби огроман простор за хрватску државну идеју, све до Лознице и Краљева. *Нова декларација* показује да то овој филологији није успело. Пошто је била у служби погрешне политике, та политика ју је довела у ћорсокак. Из *Нове декларације* ХАЗУ такође се јасно види да она данас реално може да брани само оно што је стварно њено: хрватску стандардизацију српског језика. Хрватско име српском језику она неће моћи дуго да брани.

Научни пораз хрватске филологије није исто што и политички пораз језичке политике. Та политика још није поражена; она има значајна упоришта у свету. Али има и значајна упоришта и у Србији где је инсталирала своје људе и своје идеје и другде међу Србима где "сива материја" не функционише како би требало. Та политика се сигурно неће лако предати. Али она има перспективу чим је изгубила битку на научном плану.

Са српске тачке гледишта, важно је да језичка политика има и стварно, а не само намештено упориште у филологији. Ако се, наметнуте нам идеје, замене идејама које су утемеље-

не и проверене и у српској филолошкој традицији и код других европских народа, временом ће се променити и српска језичка, културна, па и политичка ситуација. Моја изучавања овога проблема, саопштена у низу књига, могу се свести на сасвим једноставан закључак: Све што Срби данас као народ треба да учине јесте: да се окану подршке филолозима и институцијама чијим се деловањем доведени у бесмислено стање, и да подрже филологе из своје средине који ће се понашати онако како се филолози других европских народа понашају према својим језицима. Када се све то има у виду, а поводом појаве *Нове декларације* ХАЗУ, мора се закључити следеће:

1) Неприхватљива је иницијатива ХАЗУ да се тражи од међународних институција да заштите српски језик под хрватским именом. Заштиту српског језика у Хрватској треба видети као заштиту српског имена језику којим се служе Хрвати и као заштиту језика српске националне мањине у Хрватској. Да би се та заштита обавила, треба учинити све што је потребно и природно да се о српском пореклу и природи овог језика обавесте: српска јавност у свим деловима света, јавност Хрватске, међународне институције и међународна јавност, а посебно лекторати у свету на којима се изучавају српскохрватски, српски, хрватски, бошњачки, евентуално и црногорски језик. Проблем идентитета српског и хрватског језика је, пре свега, научно, па тек потом политичко и правно питање. У решавању тога питања треба да учествује језичка наука средствима и методама које су тој науци својствени. Хрватска страна има пуно право да као свој језик заштити пред међународним институцијама и организацијама оно што су Хрвати створили током историје: чакавско и кајкавско наречје, тј. стварни хрватски језик.

2) Надлежне међународне институције треба упозорити да је противправан гест који је хрватска страна учинила 1994. код УНЕСКО-а да се као хрватско национално добро заштити латиница коју су реформисали Срби за потребе, пре свега, свога српскога (илирског) језика и који они и данас упоредо употребљавају са српском ћирилицом. О томе чину треба да буде обавештена и српска, и хрватска јавност, као и међународна јавност, а посебно институти за славистику и лекторати у којима се српски језик предаје под разним именима. Као што српска страна има право да заштити и своју ћирилицу („вуковицу“) и своју латиницу (која се такође може

назвати „вуковица“, јер ју је Вук први објавио у том облику), тако и хрватска страна има право да заштити своје писмо, ону латиницу коју је за хрватски језик (кајкавски) створио Људевит Гај у својој првој књижици: *Кратка основа хорватско-славенског правописања* (1830) и која са правом може да се назива „гајица“.

3) Да би се Срби у Хрватској и другде, у пуном смислу, третирали једнако као и други народи, нужно је да се обнови идеја и о Србима као мултиконфесионалном народу. Неприродна је и геноцидна идеја да нема, нити да може да има Срба римокатоличке вере, а последично да не може да има Срба муслиманске вероисповести, односно да Срби могу да буду само православци.

Средиште Римокатоличке цркве, Ватикан, треба подсетити да су Срби римокатолици у прошлости постигли да имају Примаса српског, тј. Примаса Србије (у некадашњем значењу), који је после Примаса Германије имао највишу титулу у римокатоличком свету, одмах после папе. Такве титуле немају ни Словенци, ни Хрвати. Обнова става о томе да има и да мора да има Срба римокатоличке вере, подразумева сарадњу и савезништво са Римокатоличком црквом у обнављању њене универзалности (тј. католичанства) на подручју српског језика. Нема никакве сумње да ће и та црквена организација тако спасавати своју бит. Онако како учини Римокатоличка црква, учиниће и представници муслиманске светске заједнице, јер је и муслиманска религија такође универзална, као што је то и католичка и православна религија. Онако како су ствари у овој области регулисане у Европи, нека тако буду оствариване и на подручју српског језика, тј. на подручју српске језичке заједнице.

4) Враћање европских модела на тлу бивше Југославије и принципијелно решавања проблема у сфери филологије треба да се обави кроз обнављање србистике, дисциплине која опет треба да нађе своје место у систему других националних филологија (нпр. англистике, словакистике, бохемистике, хунгарологије итд.). Ова дисциплина треба да потврди идентитет српског језика, српских писама, српске књижевности, српског народа, на принципима који важе за науку и за друге европске народе. Србистика, као кроатистика, могу да реше сва спорна питања на принципима који су у научном свету општеприхваћени.

5) Одговорности за оно што се од Јагића, па надаље дешавало са славистиком, није лишена ни славистика као дисциплина, која окупља многе филолошке раднике. Али одговорности није лишена ни европска филологија у целини. Као што је на дневни ред, после разбијања Југославије, избило питање обнове србистике, тако је после историјских промена крајем 20. века у Европи и свету, требало да се постави питање обнове славистике. Треба се подсећати принципа и темеља на којима славистика почива и све чинити да би се одгурнути логос и србистике и славистике вратио тамо где му је место.

Petar Milosavljevic

SCIENTIFIC DEFEATS OF CROATIAN PHILOLOGY

Anent New Declaration of Croatian Academy of Science and Arts

Summary

A project of Yugoslavism, connected with the idea of language unity of the Serbs and Croats, is creation of Croatian ideologists and philologists. As their ideas were made under false premise, they had to end in failure. The false ideas on the Serbo-Croatian language have perished, but the Serbian language has not. Croatian philology, which was behind the project of destroying Yugoslavia, experienced a great strategic loss in the field of philology. It aimed at seizing upon great access capability for the Croatian state idea by means of so-called Croatian language. New Declaration showed that this philology failed to do so. As it was in the service of wrong politics, such politics brought it to the dead end point. From the New Declaration of HAZU it has also become evident that it is capable of effectively defending only that what really belongs to it: the Croatian standardization of Serbian language. It will not be capable of defending the Croatian name to Serbian language for a long time.

Key Words: Serbian language, Vuk's reform, slavistics, serbistics, croatistics, stokavski, ekavski, ijekavski, Cyrillic, Roman alphabet, language standards

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС
NATIONAL INTEREST

ПРЕГЛЕДНИ ТЕКСТ

Павле Д. Ивић

ЕТНОГЕНЕЗА И БИОСФЕРА 255-284

Владислав Шћепановић

СУКОБ ГЕНЕРАЛИЗАЦИЈА 285-304

УДК: 327

Примљено:
17. 03. 2007.

Прихваћено:
03. 04. 2007.

Оригинални научни рад

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС

NATIONAL INTEREST

Година II, vol. 2

Број 1/2007.

стр. 255-284

*Павле Д. Ивић **

ЕТНОГЕНЕЗА И БИОСФЕРА Ново виђење историје и савремености - осврт на дело Лава Гумиљова

Резиме

У раду аутор приказује основна становишта руског мислиоца Лава Гумиљова. Етнос се не може тачно одредити. Иако нема садржајне дефиниције, то не значи да појам етноса није нешто сасвим одређено и несумњиво. Етнос је пре свега у сећањима, понашању и осећањима припадности. Човечанство као најшири појам дели се на суперетносе, етносе и субетносе. Гумиљовљево учење о етносу засновано је на учењу В. Вернадског о биосфери и органској енергији на земљи. Етнос је пре свега природна појава којом друштво и човек не могу много управљати, мање у суперетносу него у субетносу. То је покушај да се живот људских заједница директно повеже и објасни човековим непосредним везама с природним окружењем, пре свега с биосфером, с оним што није условљено друштвеним односима и историјом. Нови етнос углавном настаје при контакту два или више етноса, на развалинама претходног етноса. Тај контакт може имати најразличитије облике и последице. Логика етноса не дозвољава да он непосредно настави на достигнућима претходних етноса. Етногенеза, настанак и развој етноса је природна појава. Она је повезана с природним окружењем етноса, географијом, биосфером, биоенергијом, а Гумиљов уводи и

* Павле Д. Ивић.

појам етносфере. Човек је природно биће и његове везе с природом не могу се ни прекинути, ни потиснути. Нити које повезују човека с природним окружењем нису условљене ни развојем друштва, ни друштвено-економским формацијама.

Кључне речи: човечанство, биоенергија, етногенеза, етнос, етносфера, пасионираност, Русија, Евроазија, Запад, Исток

Чему историја?

Свако време пише своју редакцију историје, говорио је Лудвиг Фојербах. И то није слабост ове или оне историјске школе, овог или оног историчара, већ је то вишеструко неизбежно. Нове генерације живе у новој ситуацији и морају тражити нова решења и имати своје нове идеје.

Руски мислилац Лав Гумиљов јасно доказује да је познавање прошлости основни пут за упознавање и савремености и будућности, јер садашњост сваког момента прелази у прошлост, а будућности још нема и може се предвиђати с већом или мањом статистичком вероватноћом. Зато Гумиљов каже: “А прошлост постоји и све што постоји – прошлост је, јер све учињено одмах постаје прошлост. Ево зашто историјска наука проучава једину реалност која постоји независно од нас и мимо нас. Говоре, и то не само профани, да је познавање прошлости за наш практични живот непотребно. У древности такви људи су одлазили врачевима и астролозима да проричу будућност. И они су прорицали, понекад задивљујуће тачно. Али како су прорицатељи постизали успех? Проучавајући прошлост, проверавајући могућне варијанте и прецизирајући прогнозе, јер је број варијаната у датој ситуацији увек ограничен”.¹

Али лаког пута ка историјској прошлости нема. Прошлост је толико богата да се у њој може наћи све. Отуд све зависи од циља који је историчар поставио себи. Сведочанства савременика мало вреде, јер по аутору, савременици лоше познају своје време, догађаје или прецењују или потцењују, истичу небитно, занемарују суштинско. Историјске тенденције постају јасније према ономе што је касније из њих проистекло. Садашњост из те историјске прошлости извлачи

¹ Гумиљов Лав, *Етногенеза и биосфера земље*, Москва 1997. стр. 309-310. У даљим наводима скраћено *Етногенеза*

друге стране. Разлика је између дневничих белешки о датим догађајима и мемоарског превредновања тих истих догађаја. Владимир Дедијер је водио дневник о НОБ-у, али је у каснијим мемоарима видео и оно што из те непосредне близине није било видљиво. Сведочанства савременика могу бити и непоуздана.

Без познавања савремености не може се видети историјска прошлост, без познавања историјске прошлости нема виђања савремености. Историјом се бави онај, да парафразирамо Гетеову мисао, коме је стало до садашњости. “Објективна” и “непристрасна” кабинетска историја може играти само помоћну улогу. Историјску прошлост могу видети само они који су дубоко заронили у савремену стварност. Њима је, ради сналажења у савременој стварности, неопходно историјско руководство.

Гумиљов савремени историчар прошлости

Данас је Лав Гумиљов свакако једно од најпопуларнијих имена у руској култури, посебно по поменутој књизи. Приређивач ове књиге и писац предговора, А. Куркчи, наводи да је само неколико књига и имена у Русији имало такав одјек. Међу њима су Дарвиново *Порекло врста*, *Шта да се ради* Чернишевског и *Шта да се ради* Лењина. И само још неколико.

Популарност Гумиљова расте. Његова дела у 16 томова издата су 1997. године. Његова истраживања су покренула читаву серију нових истраживања, многе књиге, према његовим истраживањима су издате бројне мапе. Та истраживања дају одговор и на многа савремена питања. А. Куркчи у предговору каже: “И ево, први пут се појавила књига научног, интелектуалног садржаја која свим својим главама додирује живот сваког од нас”².

Лав Николајевич Гумиљов је рођен у Царском селу 1912. године. Син је познатих песника Николаја Гумиљова и Ане Ахматове. Његов отац је стрељан 1921. године, а мајка је повремено бивала у великој немилости. Трагична судбина његових родитеља пала је и на њега. Два пута је дуже времена био робијаш, пре и после Другог светског рата. У међувремену је ратовао и дошао све до Берлина. Године 1956. био је

2 *Етногенеза*, стр. 24.

рехабилитован. И после тога је његов научни рад наилазио на препреке. Тек у последњим деценијама двадесетог века он постаје култна личност. Умро је 1992. године.

Гумиљов је историчар етнолог. “Етнологија је наука која се рађа. Потреба за њом настала је у другој половини двадесетог века, када се показало да просто скупљање чињеница и посматрања прети да наука која не поставља проблеме може да се претвори у бесмислено колекционарство.”³

Историјска и етничка концепција Гумиљова је потпуно нова и оригинална. Она далеко превазилази границе које јој сам аутор поставља и задире у најшира социолошка учења. Шта јој претходи? Гумиљов издваја три школе: светско-историјску, културно-историјску и евроазијску. Он нигде не даје систематски преглед свих историјско-социолошких школа, како то чини Сорокин, већ указује само на основне тенденције, што је за њихово сучељавање довољно. Ниједна од тих школа, по ауторовом мишљењу, не даје задовољавајуће одговоре на проблеме који се намећу. Од новијих историчара Гумиљов цени Арнолда Тојнбија, са чијим се учењем, на жалост, касно упознао, и Николаја Конрада, аутора књиге *Запад и Исток*. Али и у њиховом делу истиче пре свега оно с чим се не слаже. О Хегелу говори углавном критички, мада не прати његову конкретну мисао, те не увиђа оно у чему су веома блиски.

Како сам Гумиљов ближе одређује своје учење? Године 1991. у часопису *Наши савременик*, објављен је опширан и веома значајан интервју с Гумиљовим. Аутор је овде отвореније, експлицитније и сажетије изнео своје основне идеје и концепције, често их доводећи до дефиниције. Ту даје и сасвим одређене оцене савремености и прогнозе будућности. Ево шта на том месту каже о свом учењу: “Ја се бавим етничком историјом, а она је функција природног процеса, етногенезе, и проучава природно настале заједнице људи, различите народе, етносе... Етничка историја се од свих других разликује дискретношћу, испрекиданошћу. То долази отуд што је и сам процес етногенезе (као, уосталом, и сваки други природни процес), коначан и повезан с одређеним облицима енергије коју је открио наш велики земљак В. М. Вернадски, с енергијом живе материје биосфере. Ефекте вишка те енергије у

3 Исто, стр. 31.

човека, ваш покорни слуга је назвао пасионарношћу. Сваки етнос настаје у резултату одређене експлозије пасионираности, затим, постепено губећи ту енергију, прелази у инерциони период, инерција се завршава и етнос се распада на своје саставне делове.²⁴

Одређење етноса

Етнос се, каже Гумиљов, не може тачно одредити. Нема садржајне дефиниције. То не значи да појам етноса није нешто сасвим одређено и несумњиво. Етнос је пре свега у сећањима, понашању и осећањима припадности. Човечанство као најшири појам дели се на суперетносе, етносе и субетносе.

Гумиљовљево учење о етносу засновано је на учењу В. Вернадског о биосфери и органској енергији на земљи. Етнос је пре свега природна појава којом друштво и човек не могу много управљати, мање у суперетносу него у субетносу. То је покушај да се живот људских заједница директно повеже и објасни човековим непосредним везама с природним окружењем, пре свега с биосфером, с оним што није условљено друштвеним односима и историјом.

Игор Кон у књизи *Пут ка себи* каже да је човек трајнији од свих друштвено-историјских и политичких промена. После човека и човечанства, етнос је свакако нешто најтрајније у људској заједници. За то постоје трајније основе. “Човеков организам улази у биосферу Земље и учествује у конверзији биогенезе. Нико не може доказати да професор дише друкчије од Бушмана, да се размножава неполним путем или да не осећа деловање сумпорне киселине на својој кожи, да може да не једе, или, обрнуто, да поједе оброк за 40 особа, или да на њега друкчије делује земљина тежа. Све то чини зависност човека од природе...”²⁵

Етноси се увек разликују, увек себе супротстављају другим етносима, истичу разлике, наглашено истичу “ми” и “они”, “наши” и “њихови”. Сваки народ има безброј прича и анегдота о суседима, а и о удаљеним народима. Најчешће се истичу разна чуда, често и неразумности тих других. Они могу имати и неке предности, али ми смо ипак “ми”.

4 Исто, стр. 132.

5 Исто, стр. 37.

Нови етнос углавном настаје при контакту два или више етноса, на развалинама претходног етноса. Тај контакт може имати најразличитије облике и последице.

“Логика” етноса не дозвољава да он непосредно настави на достигнућима претходних етноса. По здраворазумској логици тако нешто би било пожељно и нормално, међутим, историја то не потврђује. Варвари који су разорили Рим и Византију, нису наставили на њиховим достигнућима. Пошто је дисконтинуитет општа појава, за то свакако постоје дубљи разлози. Показује се да где год је било таквих преузимања, да су нови етноси преузимали и болести и распадали се. Разуме се да може бити и да је било извесних преузимања, пре свега у материјалној сфери. Вандали су у Риму уништили све, па и оно што им је могло одмах бити корисно. Етнос усваја само оно што може да усвоји, а да не разори своју кохерентност. Такав двоструки однос је и према другим етносима с којима долази у контакт. Земљорадничка и ловачка племена живе у суседству, упућена су једна на друге, размењују добра, али не уче једна од других, чак и када би то могло бити само корисно.

Отвореност и затвореност етноса намећу проблеме. И потпуна отвореност и потпуна затвореност воде распаду етноса. Етнос обично не чине људи истог порекла. Сваки етнос настаје из више супстрата суседних или претходних етноса. Мешано порекло није сметња стварању монолитних етноса. Присуство страних супстрата је услов нормалног развитка етноса. У књизи о *Русији От Руси до Руси* Гумиљов је доказао да је руски народ настао из мешавине великог броја етничких групација и да је то било добро.

Али ако је мање присуство представника других етноса добро и подстицајно, веће може бити штетно, па и разорно. У том погледу су Хегелове и Гумиљовље концепције веома блиске. Хегелове је, на пример, писао: “Дакле уопће, хетерогеност сама по себи јест, уз изворност националног јединства, главни момент који треба да се размотри... и само помоћу такве хетерогености и помоћу таквог савладавања, настао је лепи, слободни грчки дух... Површна је лудост предочавати себи да се из јединственог развоја рода, који стоји у свом крвном сродству, може тако да произведе леп и истински слободан живот”⁶

6 Хегел, *Филозофија повијести*, Култура, Загреб, 1951. стр. 211-212.

И поред ове готово потпуне подударности, концепцијска разлике померају смисао. Хегел заступа прогресистичку линију, линију која има и дисконтинуитета, али увек ипак побеђује развијеније, више, напредније друштво. Гумиљов проблематизује тај прогрес. Прогреса може бити у средствима за производњу, друштвеним односима, али не и код човека и етноса. Може се говорити о узрастима етноса, али појмови “развијени” и “неразвијени” нису лако применљиви. Тешко да се може тврдити да је неко савремено друштво развијеније од Периклове Атине. Било би несмотрено тврдити да су од Софокла и Аристотела већи модерни драмски писци и филозофи.

Држава, нација, етнос

Хегелова тврдња да увек побеђују развијенији, виши етноси, не потврђује се историјски. Гумиљов показује да побеђују и “виши” етноси, али још чешће “нижи”, и томе даје снажну историјску подлогу. Губљење етничке подлоге доводи државе до пропасти. “Нису живе силе етноса, већ друштвена структура и државна традиција држале у тој епохи грандиозно здање Римске империје. То није могло дуго трајати.”⁷ То се догодило с Диоклецијановом државом јер је та држава само по називу била римска. Римско царство тог доба је било мешавина свих народа и етноса Средоземља. У таквим околностима патриотизам је био замењен послушношћу па је таква држава ускоро морала да се распадне.

Слично се догодило и с Турском. Турци су у XVI веку мислили да је етничка припадност “стање које се лако може променити”. Зато су у службу примали стручњаке који су само формално примили ислам. Погубне последице ће се показати касније.

Гумиљов је сматрао да је у Совјетском Савезу бројчани однос Руса и припадника других етноса био добар, повољан за хармоничан развој. То што се Совјетски Савез распао, не треба одмах узети као доказ погрешне процене Гумиљова. Распад се догодио пре свега под спољним притиском, а сада се у тим земљама сасвим сигурно уочавају тенденције ка новој интеграцији, и оне имају унутрашњи карактер.

7 Исто, стр. 453.

Етнос може бити угрожен, па и разаран, и унутрашњим и спољњим факторима. Па ипак, етнос је стабилан и трајан феномен. Наука се већ увелико бави етносом. “И темељ томе је већ постављен: у проблем односа човека, као носиоца цивилизације, с природом уведен је појам “етноса” као сталног колектива особа, колектива који себе супротставља свим другим аналогним колективима, који има своју унутрашњу структуру, у сваком случају својеврсну, и динамички тип понашања. Управо се преко етничког колектива остварује веза човечанства с природном средином, јер је сам етнос природна појава.”⁸

Етнос као природна појава мало је подложен утицају друштвено-економског система, утицају државе и другим друштвеним организацијама и облицима. Роми живе готово у свим државама и друштвеним системима и не губе свој етнички идентитет. Лужички Срби живе вековима у потпуно немачком окружењу и остају то што су били. Таквих примера се може наводити на стотине и хиљаде.

Да ли може доћи до изједначавања етноса, до нестајања етничких разлика, да ли на свету може остати само један етнос? Гумиљов је категоричан: “Ради стварања једног етноса на целој планети треба уништити зоналност, циклична кретања атмосфере, разлику између степе и шуме и, на крају, планина и долина. На срећу то није могућно.”⁹

Учење Гумиљова о етносу даје одговор на највећи изазов савременог човечанства: глобализација и нови светски поредак се не могу никако остварити, ни теоретски.

Површно гледано, чини се као да нова светска стварност одстрањује као нешто превазиђено и непотребно и последње остатке етничких разлика. Наводе се бројни докази да долази и да мора доћи до глобализације. Каже се: свет се све више интегрише, економски, политички, саобраћајним везама, културно, долази до све веће комуникације међу људима, људи се све више мешају, исте информације прекривају цео свет и то је незадржив процес. Недавно је била лансирана теза о “крају историје”. Светска историја се завршава тако што западни либерализам осваја цео свет, суштинских кретања више неће бити, мондијализам ће уравнотежити и ујединити свет.

8 Исто, стр. 217.

9 Исто, стр. 383.

Нема сумње, у савременом свету етнос се налази у новој ситуацији. Па ипак, да ли етнос нестаје? Ако је пре деценију—две таква илузија и могла да се створи, данас то већ звучи анахроно. Тим илузијама се морају додати нове маске које прикривају нове пукотине.

Запад за сада не одустаје од глобализације света и успостављања новог светског поретка. Западна логика је увек западноцентристичка, она не види ништа што њој не одговара. Све што није њихово је лоше. Запад себе, своје вредности, своју цивилизацију види као нешто општељудско и универзално. Али и на Западу има оних који сагледавају ову илузију. Семјуел Хантингтон у својој књизи *Сукоб цивилизација* то јасно види: "... идеја универзалне цивилизације наилази на малу подршку у другим цивилизацијама. Незапад види као западно оно што Запад види као универзално. Оно што Западњаци објављују као бенигну глобалну интеграцију, као што је обилност светских медија, незападњаци схватају као западни империјализам. У степену у коме незападњаци виде свет као један, они га виде и као претњу."¹⁰

Етногенеза, настанак и развој етноса је природна појава. Она је повезана с природним окружењем етноса, географијом, биосфером, биоенергијом, а Гумиљов уводи и појам *етносфере*. Човек је природно биће и његове везе с природом не могу се ни прекинути, ни потиснути. Нити које повезују човека с природним окружењем нису условљене ни развојем друштва, ни друштвено-економским формацијама.

Али, управо на местима где су претензије аутора највеће, у природно-научној заснованости концепције, у тезама о везама етноса с природним окружењем, ту су и најмање убедљиве стране његове концепције. Не види се које промене у природи изазивају промене у етносу, какав је механизам деловања тих веза, после којих промена у природном окружењу долази до промена и каквих у етносу. То је тешко доказати, јер данас се не могу реконструисати подаци о настанку и развоју појединих етноса. У том смислу остају и друга нерешена питања, али теоретска концепција Гумиљова тек почиње своју историјску и теоретску проверу. Многи резултати су већ и сада видљиви.

■

10 Хантингтон Семјуел, стр. 72.

Етногенеза

Етногенеза је увек мутациони скок. До ње долази у време експлозије сувишка биоенергије. Та експлозија се у етносу манифестује као појава пасионарних људи. То доводи до стварања етноса и његовог развоја, до етногенезе. Етногенеза се редовно јавља на новом месту и захвата блиске шире зоне. Настали етноси развијају се од 1200-1500 године. Број пасионарних људи који стварају и развијају етнос увек и свуда је мали. Аутор концепције о биосфери и биоенергији, В. Вернадски је доказао да је и биоенергија на земљи ограничена. Пасионарни људи не желе и не могу да живе као њихови дедови. Свет није добар и треба га променити. Присуство пасионарних људи олакшава овладавање природом, нарочито при наглим променама. Пасионари људи су и заштита од спољњих непријатеља. Њиховим присуством етноси добијају стваралачки замајац.

По Гумиљову, етногенеза има развојне или узрочне фазе: *инкубациону*, *фазу пасионарног узлета*, *акматичку*, *застој*, *фазу инерције* (“цивилизације”, “златне јесени”), *обструкције* и *меморијалну фазу*. Аутор не узима круто ове фазе. За разлику од Данилевског, Шпенглера и Тојнбија, код којих културно-историјски тип, култура и цивилизација, када премаше свој циклус развитка, силазе с историјске позорнице, по Гумиљову се етногенеза може прекинути у било којој фази и поново започети.

Фаза *инкубације* траје око четрдесет година. Та фаза може проћи неопажено. Нови етнос на нов начин осваја околину која га окружује, природу у којој живи. У фази инкубације се још не зна основни смер кретања. Пасионарни људи се разликују у циљевима и често се сукобљавају.

Фаза *пасионарног узлета* почиње ломљењем устаљених узајамних односа. “То се увек одвија овако: у једном-два поколења јавља се изванредан број особа које се не мире с ограничењима која су радо подносили њихови дедови. Они за себе траже место у животу које одговара њиховим талентима, енергији, подвизима, успесима, а није раније предодређено, условљено само случајношћу рођења у овој или оној породици. Први од њих гину, јер им колектив пружа отпор, али ако се процес рађања одвија одговарајућим интензитетом, тих

одлучних 'незадовољних' ће бити довољно да се удруже и наметну своју вољу мирним људима ранијег кова."¹¹

Пасионарност није увек истог интензитета. Како мањак, тако и вишак пасионарности могу бити штетни. При потпуној инертности становништва губи се моћ пружања отпора окружењу, природном и етничком и то је најкраћи пут ка изумирању. Насупрот томе, пасионарно "прегрејавање" доводи до крвопролића, како унутра, тако и споља, у зонама етничких контаката. Ипак, за етнос је мање опасан вишак пасионарности него мањак. У овој фази се распламсава стваралаштво, а резултати долазе касније.

После фазе пасионарног узлета долази највиша *акматичка* фаза. Она је веома шаролика и разнородна по карактеру и интензивности етничких процеса. "У пасионарних људи акматичке фазе принцип личне одговорности се цени веома високо". На положаје се бирају људи који могу улили уверење у сутрашњи дан и преузети одговорност за судбину земље.

Фаза *застоја* се по спољним ознакама не разликује много од претходних. Циљеви и задаци су исти, али снаге слабе. Процент хармоничних и субпасионарних људи расте, слабећи, па чак и свдећи на нулу напоре стваралачких и патриотских личности које почињу да називају "фанатичима". Управо одсуство унутрашње подршке "својих" одређује пропаст етноса од малобројних, али пасионарних противника. "Бој се равнодушних", рекао је пре смрти писац двадесетог века."¹² У овој фази сазревају многи плодови ранијих напора, али се расипају богатства и слава претходних поколења. Долази до процвата уметности. Зато многи ове епохе неоправдано називају "процватом".

Инерциона фаза траје око 300 година. То је време "златне јесени", време сазревања и сакупљања плодова чија су семена засејале претходне генерације. То је време када се живи за себе. "После преживљених потреса људи желе не успех, него мир."¹³ Одустаје се од стваралаштва ради живота. Развија се тежња за стицањем. Идеал постаје богатство, живот

11 *Етногенеза*, стр. 444.

12 Исто, стр. 357-8.

13 Исто, стр. 501.

се проводи у потрошњи и уживањима. У таквим временима долази до наглог пада броја пасионираних људи. Пасионари, због своје жртвености и патриотизма, увелико гину у рату, али још више у миру. То слаби снагу етноса. Недостатак спремности на жртвовање и недостатак патриотизма чине етносе незаштићеним од спољних непријатеља.

Ову фазу многи називају цивилизацијом. Аутор ову реч увек ставља под наводнике. "Цивилизација" се одликује заменом активног елемента потпуно самозадовољним становиштвом. Ту је карактеристично "постојање људи нестваралачких и неправдољубивих, емоционално и умно мање вредних али ови људи имају повећане захтеве према животу. У херојским епохама раста и личних способности ти људи имају мало шанси да преживе. Они су слаби ратници, и радници, а њихов преступнички пут у строгим временима брзо их води на губилиште. Али у меким временим цивилизације, при материјалном обиљу, за све се нађе комад хлеба и жена."¹⁴ Гумиљов даље истиче: "Поредак који се ствара у тој фази, а правилније је назвати је фазом 'обструкције', никако се не може назвати демократским. Овде владају, као и на претходним стадијумима, исте групе, само што је принцип избора друкчији, негативан. Цене се не способности, већ њихов недостатак, не образовање, већ незналаштво, не постојаност у мишљењу, већ беспринципијелност."¹⁵

Последња фаза етногенезе је деструктивна. Долази до грабежа, демографског пада, уништавања природе. То не спасава етнос и људе од пропасти. Могу опстати само периферни губитници, који ће или потпуно нестати, или ће из њих доћи до регенерације, до обнове етноса. Кад је етнос потпуно замро, остају само сећања, меморијална фаза. Уметници и књижевници још могу живети. Народни еп и роман могу славити јунаке прошлих времена.

Критика европоцентризма

Концепција етногенезе Гумиљова се разликује од сличних учења Хегела, Данилевског, Шпенглера и Тојнбија. Код ових филозофа и историчара, кад једна цивилизација, култур-

14 Исто, стр. 518.

15 Исто, стр. 518.

но-историјски тип или култура пређу етапе свог развојног пута, силазе са историјске позорнице, потпуно нестају или постају безначајни саставни делови нових целина. По Гумиљову, етногенеза може бити прекинута у било којој фази, из унутрашњих или спољашњих разлога. После тога може доћи до распада етноса, или до његовог новог узлета, у било којој фази. До регенерације може доћи и после природног распада етноса. "И сваком узлету претходи дубоки пад."¹⁶

Често се мешају унутрашњи и спољашњи разлози распада етноса. За пропаст Рима оптужују се варвари, па хришћани, или пак робови, односно робовласници. Међутим, разлози су чисто унутрашњи. "Римљани су се већ у IV веку одвикли од ратовања и нису могли чак ни да се бране. Довољно је само да се подсетимо да после вандалског разарања Рима 455. године Римљани нису размишљали како да обнове град, већ како да организују циркуске представе: на нешто више они већ нису били способни."¹⁷ Године 476. град су предали освајачима без отпора.

После овог представљања основних концепција етничке историје Лава Гумиљова, могуће је приступити њиховом сучељавању с концепцијама постојећих историјских школа. Те школе су: светско-историјска, културно-историјска и евроазијска. Гумиљов, додуше, не намерава да попут Сорокина систематизује сва социјално-историјска учења, већ првенствено указује на основне тенденције. И то је, међутим, довољно да би се стекао увид у целину. По њему, ниједна од тих школа не даје задовољавајући одговор на питања која се постављају.

Гумиљов се бави историјом народа велике степе, Евроазије, али је његова полемичка оштрица усмерена на западну и руску западњачку историју, пре свега на светско-историјску школу. А ту је било места за прави подвиг, и тај подвиг је остварен. Поменута школа је концепцијски, а концепције су одговарале интересима Запада, дала искривљену слику историје, нарочито незападног света. Служила се легендама, прећуткивањем, предимензионарањем, пренаглашавањем, па и директним фалсификатима. Све што се није уклапало у концепцију морало се избацити. Ту Аугијеву шталу историј-

16 Исто, стр. 161.

17 Наш савременик, стр. 133.

ских неистина требало је рашчистити и зато је био потребан Херкул.

Гумиљов је био и у великој предности над тим историчарима. У време социјализма државе на том простору биле су доста блиске и размењивале су научна искуства и резултате. Вршена су и многа нова и заједничка истраживања. Фонд нових докумената и материјала којим је располагао Гумиљов био је огroman. Историја ће увелико морати да се пише изнова.

Светско-историјска школа је у време Гумиљова била апсолутно доминантна. За ту школу је Гумиљов употребљавао различите називе и осветљавао је са разних страна. Она је и праволинијски позитивистички еволуционизам, и либерални западни тј. западњачки, али и малограђански и примитивни европоцентризам. Ради илустрације примитивног европоцентризма могу се навести примери два новија историчара, Пољака Валицког и Руса Јанова. Оба живе у емиграцији на Западу и оба се баве словенофилством. Пошто знају шта је добро, тј. западно, код словенофила лако откривају оно што је реакционарно, назадно, антицивизацијско. Њихова дела могу бити узета као узор, образац, ове концепције, школски пример на коме се могу обучавати генерације. Ту нема основне идеје, ни било каквог покушаја да се схвати унутрашњи смисао проучаваног предмета.

Искривљавање историјске истине од стране светско-историјске школе резултат је пре свега њене својеврсне европоцентристичке телеологије, чему је Гумиљов у својим истраживањима дао доста простора. Ова школа у суштини није светско-историјска, већ само европоцентристичка. Тај европоцентризам одређује и њен метод и резултате који су унапред предвидиви.

Телеологија и историја

У наставку приказа корисно је одредити појам телеологије, како га обликовао Хегел. То је пре свега: “негација непосредне објективности у слободном постојању.”¹⁸ Или, на истом месту: “При таквом начину разматрања у предметима видимо не нешто што има своје значење у самој себи већ

18 Хегел, *Наука логике*, 1, параграф 204.

сам средства која се употребљавају и користе за циљеве који леже изван њих.”¹⁹

Европоцентристичка телеологија поништава сваку самосталност неевропског света, све оно чиме се тај свет одликује она своди на свој свет. Свет је подељен на два дела, онај део који има своју самосталност, садржи циљ у самој себи, и онај који нема своју самосталност, не поседује своју унутрашњу сврху и служи само као средство оном првом. Чини се као да постоји само један прави и нормални свет, европски и западни, док све остало може бити само перон на коме се одвија делатност овог активног света. Други народи су “неисторијски” (Хегел), заостали, неразвијени, варвари, дивљаци, примитивна друштва. У разним периодима дају се разни називи и назнаке, али се увек наглашава да су други нешто ниже.

“Разуме се – каже Гумиљов – нас не може да не огорчи веома распрострањено мњење да су сви државни облици, друштвене институције, етничке норме, чак и начини излагања, све што није слично европском, несавршени и мало вредни. Банални европоцентризам је задовољавајући за малограђанску перцепцију, али је неупотребљив за научно осмишљавање разноликости посматраних појава. Јер, са гледишта Кине-за или Арапа мање вредни су Европљани.”²⁰

Напоменимо да је и марксизам имао сличну телеолошку концепцију. За марксисте је цела историја била историја класних борби, а историјско кретање је водило ка комунизму у коме би биле укинута све класне разлике. Али за Маркса је то био тек почетак историје, док је све претходно било само предисторија. Маркс је, уосталом, наглашавао да не пише рецепте за “прчварницу будућности”.

Ранговање народа проистиче из саме суштине светско-историјске школе. Ако је по тој концепцији историјски процес јединствена линија, онда није тешко утврдити ко је докле стигао на тој линији. Ако Хегел и види дисконтинуитет, то је само испрекиданост једне историјске линије, али не постојање друге линије, нити њено рачвање.

Гумиљов увелико проблематизује устаљени појам прогреса. Само у друштвеном облику кретања се може прогрес

19 Исто, параграф 204.

20 *Етногенеза*, стр. 86.

супротстављати застоју и регресу. Тражење осмишљеног циља у дискретним процесима природе неумесна је телеологија. "...у етничким процесима нема критеријума бољег. Али то не значи да етногенеза нема свој систем кретања и чак развитака, према коме нема 'напред' и 'назад'."

Готово идентично значење с 'прогресом' има и појам 'цивилизација'. И под 'цивилизацијом' се опет подразумева култура Запада, романо-германске Европе, при чему су бивши 'безбожници' и 'шизматници' преименовани у 'дивље' и 'заостале' народе. И једни и други су називани 'неисторијским' народима.

Објашњење овог односа према Западу даје Семјуел Хантингтон у *Сукобу цивилизација*: "Повремени или ограничени многосмерни сукоби међу цивилизацијама, омогућили су непрекидно, једносмеран утицај Запада на све остале цивилизације."²¹ Или, на другом месту: "Експанзија Запада била је, такође, потпомогнута надмоћношћу у организацији, дисциплини и одлучности његових трупа и, касније, надмоћним оружјем, транспортом, логистичким и медицинским службама, што је био резултат његове водеће улоге у индустријској револуцији. Запад је освојио свет не надмоћношћу својих идеја, вредности или своје религије (у коју је одређени број чланова других цивилизација био конвертован), него својом надмоћношћу у примени организованог насиља. Западњаци често заборављају ову чињеницу, незападњаци никада."²²

Прогрес и цивилизација

У глобалном свету, у новом светском поретку, законска регулатива и органи за њено спровођење постају једина регулатива друштва. Да ли се овде налази стварно решење, и да ли се писаним законима, прописима, забранама, ограничењима, употребом принуде, судовима, полицијом, органима финансијске контроле, може изградити друштво? Здраво друштво се не држи на писаним законима и прописима. Оно се држи пре свега на моралу, обичајима, осећању социјалне правде и човечности која је својствена људима. Руски словенофили су, на пример, мислили да чим дође до повећане потребе за писаним законима, да то друштво већ није здраво.

21 Исто, стр. 54.

22 Исто, стр. 55.

И данас је потпуно актуелна Толстојева критика законодавства и папирологије. Толстој ће показати илузорност таквих папирних решења. Толстој је рано, водећи дневник, схватио да се животом, па и сопственим веома мало може управљати унапред донетим одлукама, па и записаним, како је он то чинио. Схватио је да живот има своју логику, да не подлеже потпуно намерама и плановима. Та истина ће даље бити присутна у свим његовим делима и он ће је најпотпуније изразити у *Рату и миру*. Наполеон и немачки генерали праве детаљне планове, Кутузов зна да се на бојишту ти планови неће остварити и не прави их.

Поновимо овде основно у учењу Гумиљова: етничке разлике се не могу укинути. Актери глоблизације и новог светског поретка то не схватају, ипак су после неочекивано великих отпора принуђени су на неке незнатне промене, заправо на промену фразеологије али не и стратегије. Концепција Гумиљова не слика хармонично и бесконфликтно друштво. До сукоба долази и унутар једног етноса: “унутаретнички несклад је услов који одржава целовитост етноса и даје му стабилност, што је карактеристично за све епохе и стадијуме развитка друштва.”²³

Монотонија је за етнос исто толико опасна колико и јаки раздори. Историја показује да су сукоби међу разним етносима честа појава. До њих нарочито долази при контакту дубоко различитих етноса. Страшни су упади паразитских етноса, који Гумиљов назива и химеричким. Али, перманентни сукоби међу етносима, нацијама, државама нису усуд човечанства. Јер, етноси су упућени на међусобну сарадњу.

При настанку, нови етнос увек укључује делове разних етноса. Потребно им је да размењују добра, па и искуства. Земљорадничка и ловачка племена су упућена једна на друге. И унутар једног етноса су потребни представници других етноса, јер они боље умеју да организују трговину и умешније обављају неке занате. Све то упућује етносе на толеранцију, етничку и сваку другу. Основно достигнуће у историјским истраживањима евроазијаца и Лава Гумиљова је у томе да су они на огромном историјском материјалу доказали да толеранција према разликама није подједнако развијена на свим

23 Исто, стр. 111.

географским просторима и код свих народа. Ту ће се и тражити одговор на проблеме које намеће наше време.

Гумиљов систематски и документовано оповргава концепције и резултате западне и руске западњачке светско-историјске школе. Из наивног европоцентризма, а то је за ову оријентацију концепције “прогреса” и “цивилизације” карактеристично, из својеврсне телеологије која отуд произилази, није се могло, нити хтело много шта видети. Извесни резултати те оријентације су ипак неспорни.

Ту се отварају широке перспективе за правог историчара. Истина је целина, говорио је Хегел. Изоловане “истине” нису истине. Зато ове све подложе преиспитивању: и концепције, и приказивање односа Запада према осталим народима света, а нарочито приказивање незападног света. Гумиљов посебно прати како је приказан руски народ и народи који живе с њим, и у његовом окружењу.

Ново време налази нове узоре у прошлости

Савременост са својим проблемима подразумева и ревалоризацију значаја историјских личности. За Гумиљова је централна личност руске историје, узор који је и сада путоказ за излазак из кризе – Александар Невски. Александру Невском су били потребни савезници и он их је нашао. “И он је умео да закључи савез са Златном хордом. Корист од тога била је колосална.”²⁴ Уз помоћ Татара Невски је потукао западне војске на Чудском језеру 1241. године, и тиме, по Гумиљову, зауставио немачку најезду до 1941. године. Невски је проглашен за светитеља. Његова слава и у савременој Русији је велика. “Очигледно је томе послужило то што је Александар извршио исправан политички избор који је имао далекосежан значај. У његовом лицу Руси су схватили: треба тражити не непријатеље, којих и иначе има доста, већ пријатеље.” Тај савез за Русију није био опасан: “Русе нико није намеравао да преводи у ислам. То такође показује да овде имамо етничку симбиозу и савез две велике државе које су нужне једна другој, а не покоривање Русије Златној хорди.”²⁵ Невског су проглашавали издајником хришћанства. “Али, за

24 Исто, стр. 135.

25 Исто, стр. 133.

Русију Александар је херој, светац и оснивач нове руске целине која постоји и до нашег времена.”²⁶

Гумиљов оцењује и историјске судове о реформама Петра Великог. Признаје да су те реформе биле потребне, да су биле веће од свих претходних. Па ипак, он претходне оцене назива легендом. Ту легенду створила је Катарина II. Немица на руском престолу и легенда се одржала и до XIX и XX века. То је легенда о мудрог цару – реформатору. Он је отворио прозор према Европи, отворио Русију за утицај једино вредне западне културе и цивилизације. Гумиљов доказује да те реформе нити су дубоко преобразиле Русију, нити је Петар био изразити западњак: “Без обзира на све декоративне новотарије које је Петар увео када се вратио из Холандије: бријање, пушење дувана, ношење немачке одоре, нико од савременика га није видео као рушиоца традиције.”²⁷

Два значајна писца, Алексеј Толстој у роману *Петар Први*, и Мерешковски у роману *Антихрист*, такође су прихватила ову легенду, мада с потпуно супротних позиција. Претходни историчари су, заправо, створили легенде и митове, показивали непознавање стварних историјских кретања. Њихова слика Русије је далеко од стварног историјског кретања. Зато ће Гумиљов дати поразно оштру оцену такве историје.

Културно-историјска школа је ближа учењу Лава Гумиљова. Блиска му је, пре свега, по томе што разне народе проучава као посебне ентитете. “Основну разлику између културно-историјске школе и светско-историјске чини постулат: свака културна област има свој пут развита, те се отуда не може говорити о ‘заостајању’ или ‘застоју’ неевропских народа, већ се само може уочити њихова самосвојност. Највећи представници културно-историјске школе у 19. веку су били Ф. Рацел, Н. Данилевски и К. Н. Леонтјев, а у 20. веку – О. Шпенглер и А. Тојнби.”²⁸

Обнова евроазијства

Гумиљов се ретко задржавао на сучељавању својих погледа са погледима других. Ако је то чинио, истицао је пре

26 Исто, стр. 139.

27 *От Руси до Русији*, стр. 298.

28 *Етногенеза*, стр. 188.

свега разлике у становиштима као, на пример, у радовима: *За што се не слажем са А. Тојнбијем* и *За што се ја не слажем са Н. Конрадом*. Међутим, овде су видљиве и дубље сличности. Учење Данилевског о настанку, развоју и распадању културно-историјских типова, Шпенглерово о културама и Тојнбијево о цивилизацијама, готово је подударно с његовим учењем о етногенези, која се завршава распадом етноса. Са Тојнбијем, кога иначе високо цени, повезује га и учење о мутацијама у људском друштву и о улози изузетних људи (код Гумиљова “пасионираних”), у настанку и развоју друштва, и подоста другог.

Данашња светска криза чини управо културно-историјску школу веома актуелном. Поставља се, међутим, питање да ли сада долази до пропадања западног друштва, онако како су то предвиђали Данилевски и Шпенглер? Тојнби се већ педесетих година прошлог века питао да ли је дошло до распада западног друштва. Гумиљов на ову недоумицу не даје експлицитан одговор, али се из његових концепција, а посебно из учења о фазама етногенезе, може закључити да и његово учење тако види савремени западни свет.

Ипак, наше време, савремена кризна ситуација, ставља на пробу предочене концепције, а оне нам могу помоћи да се лакше снађемо у свету у коме живимо. Евроазијска школа је по сопственом признању најближа учењу Гумиљова: “Мене називају евроазијцем и ја се томе не противим.”²⁹ Гумиљов, такође, указује на сличности и разлике: “С основним историјско-методолошким изводима евроазијца ја се слажем. Али основно у теорији етногенезе – појмове пасионарности – они нису познавали. Схватате, они нису познавали природне науке.”³⁰ Ту основну разлику, повезивање етногенезе с природним окружењем, с биосфером, биоенергијом, он истиче и у односу на друге историјске школе.

Евроазијска историјска школа се формира у руској емиграцији после Првог светског рата, пре свега у Прагу, али и у Паризу. Њени главни представници су П. Савицки, Н. Трубецки, Г. Вернадски. Све до најновијег времена, њихово учења није било шире познато. У Совјетском Савезу нису штампани, а ретко су помињани, углавном с негативном ко-

29 Исто, стр. 132.

30 Исто, стр. 132.

нотацијом, без ваљеног основа, јер евроазијци нису иступали против Октобарске револуције и Совјетског Савеза. После уласка Црвене армије у Праг, Савицки је био осуђен на десет година затвора. Касније је рехабилитован. Очигледно да евроазијско учење није одговарало пролетерском интернационализму, као што данас не одговара либералној глобализацији.

Ту школу ће у руску културу вратити пре свега рад Лава Гумиљова. Али, и евроазијце и Гумиљова данас на научну и политичку сцену пре свега изводи криза у којој се обрела Русија. Русија се, као што је познато, дуже време налазила у дубокој кризи. После кризе “руског комунизма” (Николај Берђајев), поверовало се у западни либерализам и ослањање на Запад. Међутим, ослањање на Запад довело је до још дубље кризе. Чак је и Солжењицин видео да је *Русија гурнута у лавину*. Поверење у Запад пружило је прилику Западу да учини оно што жели и може против Русије. То ново искуство са Западом пробудило је многе у Русији. Евроазијци су, бавећи се правом историјом, већ знали које су вековне тежње Запада према Русији. Одатле је њихово учење наишло на плодно тле.

Ко су стварни пријатељи Русије?

Отуд је разумљиво да су евроазијци, пре свега, сучељени са западном либералном идеологијом и историјом. Западна либерална светско-историјска школа је првенствено телеолошка: историја свих народа света води ка западном либерализму. Приказано је до какве искривљене слике прошлости је довело ово упрошћење и неутемељено схватање историје.

Код евроазијаца су методи и резултати, па и општи закључци, изведени из конкретног предмета проучавања. Евроазијци се баве историјом народа Евроазије, историјом источних народа. Они усвајају многе ставове из учења словенофила и Данилевског. Знају да се културно-историсјки типови суштински разликују, да су несводљиви на један тип, да код сваког културно-историјског типа (Данилевски), културе (Шенглер), цивилизације (Тојнби) делују посебне законитости. Народи Евроазије се разликују од других, јер у њима владају други односи и закони. Нагласимо: евроазијство није само предмет истраживања, већ пре свега развијени систем

идеја које су настале из истраживања предмета. Оно на нови начин осветљава друштво, утичући на многе друштвене науке. Може се рећи да су геополитика и географија у контексту тих “идеја”. Савицки утврђује да и сама географија Евроазије упућује њене народе на сарадњу, разумевање и толеранцију. Није потребно бавити Евроазијом да би се био евроазијац.

Народи Евроазије били су упућени на најшире контакте с народима Западне Европе и ти односи се никада нису прекидали, барем од времена Ивана Грозног и западњака. У том искуству је било и позитивног, али више негативног. Западноевропски *Drang nach Osten* никад није престајао у реалним намерама и покушајима. Такве западне тежње трају од давнина, а посебно организовано од стварања свештеничких витешких редова Тевтона и Мачоносаца (који су се касније ујединили у Лионски ред), и од одлуке папе Иноћентија IV на Лионском сабору 1245. године да се поведе крсташки поход против Русије (и Византије). Циљ је био да се “огњем и мачем” прошири Христова вера! Такви покушаји се настављају и у нашим данима. Подсетимо се да је Черчил у Фултону, док се још није био слегао дим барута у рату против Хитлера, прогласио Хладни рат, уперен пре свега против Совјетског Савеза, иако је том рату он највише страдао, и највише допринео победи над фашизмом. *Русија у лавини* се нашла у данашњој насилној глобализацији.

Освајачки походи западноевропских народа против Русије и Евроазије нису случајност нити изузетак. Гумиљов каже да се раније под “прогресом” подразумевало освајање нових територија. На, Русију су вршили препаде и освајања и источни народи. Западни народи су ипак били највећи освајачи и, у целини узев, њихова освајања су била најсуровија. Подсетимо да то мишљење има и Хантингтон, заступник идеја Запада. За ауторе евроазијске оријентације најважније је да сагледавају откуд долази највећа опасност за Русију. Они су доказали, не скривајући ни оно најгоре, да Русија никад није била животно угрожена од источних народа. Напротив, отуда, са Истока је Русији често долазила помоћ. Стварна опасност за Русију је долазила са друге стране, са Запада!

Запад је увек био против Словена, нарочито оних којима није успео да наметне католицизам. То непријатељство је појачавано и претрпљеним западним поразима у Русији, од

пораза на Чудском језеру од стране Александра Невског и Татара, до слома фашистичке најезде у XX веку. И непобедиви Наполеон је претрпео пораз у Русији, али његов поход није имао исти смисао као ови на које је указано. У свим сукобима Словена са другим народима, посебно Руса и Срба, Запад је био увек на страни њихових непријатеља, па и онда када се то никако није могло очекивати.

Корени словенофобије

Словенофобија, русофобија и србофобија су одувек биле присутне на Западу. Од тога нису били ослобођени ни умови као што су били Карл Маркс и Фридрих Енгелс, који иначе нису били национално нетрпељиви. Они су о сукобима Словена с другим народима, посебно о рату Срба и Руса за ослобођење Србије од турског ропства, исписали стотине страница које се без ограда могу назвати словенофобске. Тако је Енгелс у чланку *Пораз Русије* говорио: “Ми се трудимо да будемо уздржани, јер ако су наше симпатије на страни Турака, то нам ипак не даје право да их представимо у повољнијем светлу него што је то у стварности”. Ограда је реторична, и ни Енгелс ни Маркс нису били уздржани јер су Србе и Русе сликали углавном тамним бојама, а Турке исувише светлим.

Одбрамбени панславистички покрет, тежњу аустроугарских Словена да се ослободе, оснивачи марксизма су објашњавали, такође, крајње тенденциозно: “Панславизам није само покрет за националну независност, то је покрет који жели да уништи што је историја створила за један миленијум”, писао је Енгелс у чланку *Немачка и панславизам*. Да би даље, у истом чланку констатовао: “Једно је јасно: сада не само Русија, већ и цела панславистичка завера, прете да оснују своје царство на развалинама Европе”. Енгелс истиче “страшну”, или, како би се данас рекло “геноцидну алтернативу” у оба случаја: “Он (панславизам, примедба П. И.) поставља Европу пред алтернативу: или да Словени потчине Европу, или да се заувек разруши центар силе у налету – Русија”. (на истом месту, П. И.) Прва алтернатива, односно, руско “покораванье Европе” никада у историји није била стварна претња. Западне најезде на тај центар, Русију, биле су предузимане и у време Маркса и Енгелса, али и у више наврата касније.

Као и некада и данас је видљива чудовишност оваквих конструкција. То је увидео бар један човек на Западу. Био је то Хајнрих Хајне. У *Путовању од Минхена до Бенове*, Хајне је показао сву апсурдност оваквих конструкција: “Опет је дошло до уобичајене појаве: наши представници се не одређују само нашим сопственим избором, колико гласовима наших непријатеља и, посматрајући чудно састављену скупину која Њему шаље благодарне молбе за спас Турске и пропаст Русије, ми смо ускоро открили ко нам је пријатељ, или, тачније, ко изазива ужас наших непријатеља. Но, господ Бог је морао да се смеје на небу слушајући како се Велингтон, велики муфтија, папа, Ротшилд, Метерних и чопор лајаваца, шпекуланата и Турака истовремено моли за исто – за спас полумесеца!”

Његош је, као владар једне мале словенске земље, видео шта је Црна Гора у своје време могла очекивати од Запада. О томе је запис оставио Љуба Ненадовић у својим *Писмима из Италије*, посебно у запису из Напуља, датираном марта 1851. године. Један енглески лорд је добио слику од Његоша и тражио да му овај за успомену на њу напише неколико стихова. Његош је то одбио и притом рекао: “Ја пред собом видим гробну плочу, на којој стоји написано: ‘Овде лежи владика црногорски, умро је, а да није дочекао да види спасење својега народа’. И томе имамо највише захвалити вашим земљацима, господине, који и мртву турску руку држе под нашом гушом. И кадгод видите ову слику, сетите се милиона хришћана који су моја браћа и који без икаквих права пиште под нечовечном турском руком, и ви те Турке браните! Кад дођете у богати Лондон, и кад покажете ову слику вашим пријатељима, немојте им казати: ово је владика једног срећног народа, него им кажите: ‘Ово је мученик једног за слободу намученог народа’. Кажите им: *Срби би могли победити Турке, али не могу да умилостиве вас, хришћане.*”

Начела етничке толеранције

Руски народ је евроазијског порекла, настао од бројних народа и етноса са ових простора. Без намере да се прави систематско поређење с другим народима, могуће је сумирати њихово виђење од стране евроазијца и Гумиљова, који познају ове народе и желе да кажу истину о њима, за разлику

од припадника либералне, западне светско-историјске школе. Извесно поређење са западним народима је неминовно, и ови аутори не беже од тога.

Код евроазијских народа је развијена толеранција према националним, етничким, верским и другим разликама, јер поштују друкчије начине живота и друге обичаје. Ти народи никоме нису наметали другу веру. На њиховим просторима није било Крсташких похода у име Христа, није било свештеничких витешких редова који су огњем и мачем наметали Христову веру. И Срби су сачували своју веру и много шта друго, јер смо били под турском владавином. Сви словенски народи који су потпали под Запад морали су да промене своју веру. Наши историчари ће, свакако, морати у извесној мери да ревидирају оцене о турској владавини.

Примитивни европоцентризам је створио слику о источним народима као заосталим, примитивним, суровим, варварским и нецивилизованим. Упркос томе, и најмањи контакт са тим народима распршује неистине, које су ширене из сасвим одређених освајачких намера. Поменуто је да је из тих разлога створен и одговарајући метод истраживања, који је Гумиљов именовao као западноцентралистичку, либералну, телеолошку светско-историјску школу.

Никакве истине у тој школи, по свему судећи нема, осим оне која је унапред задата. Али, људи су се зажелели истине и довијају се на разне начине да до ње дођу. Херман Хесе, велики поклоник источних култура, писао је Роману Ролану, новембра 1921. године да је: “познавање филозофије Лаоцеа много година најмудрије и најрадосније од свега што знам”. Он мисли да се недовољно познаје не само Исток, него и сама Европа.

Руси су овладали огромним просторствима, већим од било ког народа света, и задржали се на њима. Русија је територијално највећа земља света. Истина је, такође, да су то биле слабо насељене територије, али је ипак на тим просторима живео велики број народа, етноса и племена. И данас у Русији живи највећи број разних народа и племена. Руска освајања, изузев у ретким случајевима, била су ненасилна. Руси су се лако саживљавали са етничким разликама, испољавали су толеранцију и разумевање за друкчији живот и веру. Ништа насилно није мењано.

Гумиљов наводи да је у Француској пре триста година било око 120 етничких групација, а да данас нема ниједне. У Русији постоји преко седамдесет језика на којима се развија култура. Ако је и било промена у нечему, оне нису вршене насилно. Народи који живе заједно и примају и предају нешто од другог и од себе. Путовање по Русији је путовање по шаренилу највећих етничких разлика. Многи од тих етноса и племена нису имали никакву писменост и описменили су се уз помоћ Руса. Многи етноси имају и своје писце. Са крајњег севера долази ненецки писац Јуван Шесталов, Владимир Санга долази из племена Нивхи, које живи у близини њих. Оба племена имају само по неколико хиљада житеља. И свако племе има своју традицију, културу и своје писце, превођене и познате у целој Русији.

Много је народа, етничких групација, племена живело на овим територијама или прешло преко њих. Много их је остало, а много и нестало. По Гумиљову знамо да етноси и настају и нестају природним путем. Судбина становника ових територија у жижи је интересовања савремене Русије. О томе је писао сам Гумиљов, између осталог и у два обимна тома о судбини Хазара под насловом *Велика Хазарија*. Напоследку, основан је и *Фонд Лава Гумиљова* који је до сада издао неколико десетина књига. Објављују се и други аутори, домаћи и страни, ранији и савремени. Историја је учитељица и водиља у савремености и будућности, а савремена Русија и ту тражи одговоре за излаз из садашње кризне ситуације.

Време отрежњења

Ситуацију савремене Русије, а и неких других словенских земаља, не можемо назвати исувише добром. Срећом, прошла су времена Горбачова и Јељцина, и раздобље највећег пада и понижења Русије. Где се тражи и види излаз? Велика популарност учења Лава Гумиљова сведочи да се и у његовом делу налази део одговора. Тај одговор је у опусу овог мислиоца дат у два вида: у историји која показује како је Русија ишла и како треба да иде, и у; директним политичким оценама и упутствима шта сада треба чинити.

Свако виђење историјске прошлости нужно, макар и имплицитно, осветљава и савремену друштвено-политичку стварност, као што и та савременост намеће ново виђење про-

шлости. Види се оно што се није видело, оно што се скривало, о чему је било неприлично говорити. Најновије ружно искуство са Западом оживело је и ту страну руске историје. Русија се нашла у кризи, али се, и поред свега, оцртавају извесне перспективе. После срљања у катастрофу, када је, по Солжењицину, *Русија у лавини* дошла до дна, дошло се до отрежњења. Гумиљов и евроазијци су већ раније припремили Русију за то отрежњење. Они су видели где се може, а где не може тражити излаз. Њихова истраживања су показала да историјска оријентација ослањања на Запад и западни пут Русији нису доносили добро.

За Гумиљова је узорни руски владар Александар Невски. Он је схватио оно што и савремена Русија треба да схвати и што већ почиње да схвата: не треба тражити непријатеље, којих увек има и превише, већ пријатеље. И знати где их наћи. Касније је то исто схватио и Сергеј Радоњешки. Требало је ревидирати и легенду о Петру Великом. Та легенда је историјски увелико нетачна, намере оних који су је створили биле су сумњиве, а одржавана је и ширена с одређеном политичком подлогом. Та легенда је позивала Русију да пође западним путем, да се ослони на Запад, јер добро долази само одатле. Историја је темељито оспорила ову легенду, све до најновијег искуства. Сетимо се само неких планова Запада о Русији, о њеном распарчавању, све за њено “добро”. Евроазијство је алтернатива таквој, погрешној оријентацији. Насупрот искривљеној историји, читање Гумиљова и евроазијаца расветљава многе нејасноће и неспоразуме и отвара широке видике и перспективе.

Позни Гумиљов

О судбини Русије Лав Гумиљов ће у последњем периоду свог живота изрећи веома одређене, може се рећи, и категоричне оцене. Раније се то није могло. И сам аутор је био на робији, у немилости власти, оспораван и прећуткиван. Када је све то прошло, слободно и јасно ће изнети своје ставове и закључке. У често навођеном интервјуу Гумиљову је постављено кључно питање: “Сада многи и веома гласно говоре о блиском крају Руса. Шта нам тим поводом каже теорија етногенезе?”³¹ У одговору, Гумиљов је са више страна осветлио

31 Исто, стр. 141.

положај и проблеме савремене Русије: “Садашње наше невоље су неизбежна епизода. Налазимо се при крају фазе застоја (ако хоћете – у климаксу), а то је болест израстања. Имамо ли шансе да је преживимо? Да, имамо. (...) Ми пре свега треба да смо свесни традиционалних граница – временских и просторних – наше етничке заједнице, да јасно схватимо где је своје, а где туђе. У супротном случају, не можемо се надати да сачувамо ту етносоцијалну целину коју су стварали наши преци за време великих кнежева и царева московских, за време петербургских императора. Ако будемо умели да сачувамо ту целину, узмогнемо да успоставимо традицију толерантних односа, односа поштовања према облицима живота блиских нам народа, сви ти народи ће остати у границама те целине и живеће добро и мирно.”³²

Гумиљов је ту оцену дао пре распада Совјетског Савеза, а тај распад наизглед оспорава Гумиљова. Међутим, распад СССР-а се догодио у необичним околностима и под несумњивим притиском са стране. Данас је евидентно све јаче супротно кретање, кретање ка новом заједништву тако да се у оцени Гумиљова не мора ништа битно мењати.

Руски пријатељи и савезници

На основу учења Лава Гумиљова и евроазијаца у Русији је створен *Евроазијски покрет*, на чијем челу је познати геополитичар Александар Дугин. Стваран је из унутрашњих потреба, трагањем за излазима из кризе, а у овим учењима је нашао добро утемељену теоријску подлогу. Покрет је пре свега ангажован на изградњи одбрамбене стратегије насупрот могућној претњи западне агресије. Евидентно је да одатле ни сада не долази ништа добро за Русију. У чланку *Основни принципи евроазијске политике* Дугин каже: “Проамерички либерални модел, са своје стране, не може бити реализован у Русији, јер то је по дефиницији органски део друге, Русији туђе цивилизације. То одлично схватају и на Западу, где нико не скрива да би они више желели да Русију виде не као земљу у процвату и добро уређену, већ, насупрот томе, ослабљену и утонулу у пучини хаоса и корупције”.

32 Исто, стр. 141.

У спољној политици борба се води пре свега против једнополарног света, у коме нема места за Русију, па ни многе друге земље. Траже се савезници да би се пронашли међу онима које тај монополарни свет угрожава. Русија има велике потребе за пријатељима и савезницима, али су и многе земље упућене на Русију. Савремена Русија не треба, и не наставља совјетску политику оштре конфронтације са Западом као што и не пружа подршку земљама које су против њега. И овде се заступа познати евроазијски принцип: тражити пријатеље, а не непријатеље!

Резултате својих историјских истраживања, својих размишљања о судбини Русије, њеној прошлости, садашњости и будућности, Гумиљов је сумирао на крају књиге *От Руси до Русије*. Изводом из те књиге завршиће се представљање овог еминентног историчара и научника: “Историјско искуство је показало да док је сваки њен народ одржавао право да буде свој, обједињена Евроазија успешно издржавала притисак и Западне Европе и Кине, и муслимана. Нажалост, у XX веку ми смо се одрекли те за нашу земљу здраве и традиционалне политике и почели смо да се руководимо европским принципима, настојали смо да све учинимо једнаким. А ко хоће да личи на другог? Механичко преношење западноевропских традиција понашања у условима Русије донело нам је мало добра и ту нема ничег чудног. Јер, руски суперетнос је настао 500 година касније. И ми, и западноевропејци увек смо осећали ту разлику, били свесни ње и једни друге нисмо сматрали ‘својим’. Пошто смо ми 500 година млађи, ми не можемо, ма како проучавали европско искуство, сада достићи благостање и менталитет, карактеристичне за Европу. Наш узраст, наш ниво пасионарности претпостављају сасвим друге императиве понашања... Разуме се, може се покушати да се ‘уђе у круг цивилизованих народа’, тј. у туђи суперетнос. Али, на жалост, ништа се не даје узалуд. Треба бити свестан да је цена интеграције Русије са Западном Европом у сваком случају потпуно одрицање од сопствених традиција и асимилација која иза тога следи”.

Pavle D. Ivic
ETHNOGENESIS AND THE BIOSPHERE
New View on History and Modernity – an
Overview of Lev Gumiliov's work

Summary

In this work author presented basic views of Russian intellectual Lav Gumiliov. Ethnos cannot be defined precisely. Although there is no substantial definition to it that does not mean that the term ethnos is not something entirely determined and indubitable. Before else, ethnos is in the feelings, behavior and feeling of belonging. Mankind, being the widest term, is divided into super-ethnos, ethnos and sub-ethnos. Gumiliov's teaching on ethnos is based on teaching of V. Vernadskiy on the biosphere and organic energy in the Earth. Ethnos, before all, is a natural phenomenon not much manageable by society and men, and that is, less in super-ethnos than in sub-ethnos. It is an attempt to directly connect and explain life of human communities by human direct connections with natural surrounding, first of all, with the biosphere, with that what is not determined by social relations and history. New ethnos mainly originates through a contact of two or more ethnos, on the ruins of previous ethnos. Such contact may have the most different forms and outcomes. Logic of ethnos prevents ethnos of direct continuation of previous ethnos' achievements. Ethnogenesis, the origins and development of ethnos is a natural phenomenon. It is connected with natural surrounding of ethnos, geography, biosphere, bioenergy, and Gumiliov introduced a term ethno sphere. Man is a natural being and his relations with nature cannot be interrupted, nor repressed. The links that connect men with natural surrounding are not caused by social development, or by socio-economical formations.

Key Words: mankind, bioenergy, ethno-genesis, ethnos, ethno-sphere, passionarity, Russia, Euro-Asia, West, East

УДК: 327

Примљено:
17. 03. 2007.

Прихваћено:
03. 04. 2007.

Оригинални научни рад

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС

NATIONAL INTEREST

Година II, vol. 2

Број 1/2007.

стр. 285-304

*Владислав Шћепановић **

СУКОБ ГЕНЕРАЛИЗАЦИЈА

Проблем односа цивилизација,
културе и империјалности

Резиме

Свет се после Хладног рата суочио са новим поделама и сукобима. Неки теоретичари, попут Френсиса Фукујаме, након Хладног рата предвиђали су победу либерално демократског поретка и уједињење света под општим вредностима слободе, равноправности и једнакости. Убрзо се видело да та теорија неће бити реализована у пракси. Тренутно највећи глобални сукоб, како га виде Хантингтон и Фукујама, јесте сукоб Ислама и Запада. Слично гледиште имају и неки теоретичари са Истока. Да би се објаснили погледи данашњег екстремног Ислама представљен је рад Саида Кутбе као интелектуалног творца модерног Цихада. Када је реч о односу сукоба цивилизација и културних доминација у раду је указано на питање глобалне доминације и односа културе и идентитета. О овим проблемима писао је Едвард Саид из угла постколонијалних теорија. Саид се, пре свега, бавио питањима империјализма и наративности која је формирала тај дискурс, а из које се образовала реторика водећих медија. На крају је приказано виђење односа културе и колонијализма од стране Франца Фанона теоретичара из Мартиника (Кариби). Фенон није припадао ни Оријенту ни Окциденту, али је поседовао искуство колонизованог, а уз то је активно

* Владислав Шћепановић је доцент на Факултету примењених уметности Универзитета у Београду.

учествовао у борби против колонијализма и дао важне поставке о односу колонизатора и колонијализованих.

Кључне речи: сукоб цивилизација, империјализам, колонијализам, хришћанство, ислам, оријентализам, разлике, доминација, експлоатација

1. Поглед са западне стране

1.1. Самјуел Хантингтон

Сукоб цивилизација могао би се назвати сукобом генерализација. Омиљени интелектуалац диктатора, прошли је век закључио есејем од којег је начињена фамозна „света књига“ подела позната као *Сукоб цивилизација*.¹ Хантингтон у својој књизи каже да је крај Хладног рата створио илузију глобалне хармоније. Оповргнута је Фукујамина теза о крају историје – коју је он видео као крај идеолошке еволуције човечанства, универзализације Запада и либералне демократије као коначног облика људске владавине.²

Централна тема Хантингтонове књиге је да култура и културни идентитет који се на најширем нивоу обликује као цивилизацијски идентитет, стварајући моделе кохезије, дезинтеграције и сукоба у постхладноратовском свету. Појављује се светски поредак заснован на цивилизацији: друштва која деле исте културне афинитете и сарађују једна с другим. Земље се групишу око водећих држава које чине језгро њихове цивилизације.

Хантингтон истиче да постоји разлика између цивилизације у једнини и цивилизације у множини. Идеју цивилизације развили су француски мислиоци осамнаестог века, као супротност идеји „варваризма“. Цивилизовано друштво се разликовало од примитивног по томе што је било устаљено, урбано и писмено.³ Помоћу идеје цивилизације, како каже Хантингтон, можемо да судимо о друштвима. Европљани су уложили пуно интелектуалне, дипломатске и политичке енергије како би развили критеријум помоћу којих неевроп-

1 Хунтингтон, Самуел П. *Сукоб цивилизација и преустрој светског поретка* Година издања: 1998, Издавач: Извори, Загреб.

2 Френсис Фукојама, *Крај историје*, ЦИД, Подгорица.

3 Ibid str. 43.

ска друштва могу да буду процењена као довољно „цивилизвана“ да би били прихваћена као чланови међународног система којим је дуго доминирала Европа. Истовремено, људи су све више почели да говоре о цивилизацији у множини. То је значило удаљавање од претпоставке да постоји самоједан стандард за оно што је цивилизовано. Уместо тога, постоје многе цивилизације, од којих је свака била цивилизована на свој сопствени начин. Аутор закључује да је цивилизација у једнини „изгубила нешто од свог престижа“ док цивилизација у множини може да буде свим нецивилизвана у једнини. Предмет ове књиге је цивилизација у множини, мада Хантингтон указује да се цивилизација у једнини поново појавила у идеји да постоји универзална цивилизација. Цивилизације су смислени ентитети и мада је граница међу њима ретко оштра, оне су стварне. Хантингтон данас издваја осам цивилизација, овим редом: Западна, Православна, Јапан, конфучијанска (Кина), Ислам, Латинско-Америчка, Хинду и Афричка. Он предвиђа ратове на рубовима цивилизација услед неодговарајућих граница и неједнаких нивоа развоја. У главном, он види ратове око територија које су често за стране у сукобу симболи њихове историје и идентитета.

Мултикултурални свет по Хантингтону је неизбежан зато што је глобално царство немогуће. Очување Запада захтева обнову Западног идентитета. Безбедност света захтева прихватање глобалне мултикултуралности.⁴

Негативне критике и догађаји који су девалвирани тезе Самуела Хантингтона нису га спречили да нови век започне текстом који ничим не одступа од *Сукоба цивилизација*. Трећи миленијум он назива временом муслиманских ратова.⁵ Догађаји после Једанестог септембра актуелизовали су Хантингтонову теорију генерализовања културних ентитета и очувања монолитности култура. Тако да сам Хантингтон у есеју *Доба муслиманских ратова* о цивилизацији и култури каже: »Цивилизација је културни ентитет. Села, регије, етничке групе, националне заједнице и вјерске групе имају засебну културу и различиту разину културне хетерогености. Култура једног села у јужној Италији може се разликовати од културе неког села у сјеверној Италији, но оба су

4 Ibid str. 43.

5 Newsweeka ISSUES 2002, preneseno u Slobodnoj Bosni, br. 256.

дио талијанске културе по којој се разликују од њемачких села. Заједничка културна обиљежја еуропских заједница различита су од оних арапских или кинеских заједница. Арапи, Кинези и западњаци, међутим, нису дио неког ширега културног ентитета. Они творе цивилизације. Цивилизација је дакле највиша културна групација и најшира разина културног идентитета људи.«⁶

Хантингтон каже да оквири цивилизација нису увек јасни, али су стварни и темељни. Најважнији сукоби се по њему одвијају увек на тим границама. Оваква полазишта су у теорији тешко одржива, али, на жалост, у стварности она све више заокупљају политичку јавност као и културну и војну индустрију. Теоретски можемо да оповргнемо ову тезу речима турског интелектуалца Биназа Топрака: »Интелектуалац из Италије дијели заједничку културу с интелектуалцем из Немачке, што их обојицу чини различитим и од немачког и од талијанског сељака. Традиционална села или мала насеља медитеранског базена, без обзира јесу ли турска, грчка, јужноталијанска или шпанска, дејеле заједничку медитеранску цивилизацију маслиновог дрвета, ловоровог листа, рибе, мора, породичне части или срамоте, патријархални свет Брауделовог *la Mediterranean*, што прелази разлике одређене исламом, православљем или католичанством.«⁷

По Хантингтону, једна од одредница која муслимане чини конфликтним јесте велики наталитет у већини муслиманских друштава, који је произвео надмоћ у броју људи од 16 до 30 година. Младићи из ове групе, по Хантингтоновом схватању, често имају средњошколско, техничко или више образовање, у великом броју су незапослени и зато мигрирају према Западу, придружују се фундаменталистичким организацијама и политичким партијама. Они се у мањим бројевима регрутују у муслиманске герилске групе и терористичке мреже. „Млади мушкарци су главни актери насиља и сукоба у свим друштвима; у муслиманским друштвима њих има у преобилним бројевима.“⁸

6 Ibid.

7 Binnaz Toprak, *Predrasuda kao teorija društvene znanosti*, Journal of International Affairs, Turska, 1996.

8 *Samuel Huntington ili povratak fatalnosti u povijest*, Europski glasnik, br. 3, Zagreb 1998.

Очито, младом муслиману између 16. и 30. године Хантингтон не оставља баш много животног избора. Као што га не оставља ни немуслиману. Занимљиво је приметити да се у Хантингтоновим разматрањима новог светског поретка, међу свим појмовима тесно хијерархијски сложеним у одељене цивилизације - село, град, национална држава, култура, религија, идентитет, итд. - готово нигде не појављује појам индивидуалца, чак ни када говори о ономе што одређује западну цивилизацију, иако се управо индивидуалност сматра једном од њених најснажнијих цивилизацијских обележја. Међутим, индивидуалац је човек, управо оно од чега се састоје све цивилизације и друштва, али управо је као такав неважан за Хантингтонову парадигму.

Када говори о Једанаестом септембру Хантингтон се не осврће на жртве напада већ говори о човеку чији злочини потврђују његову теорију. Он констатује да су терористичке акције учврстиле цивилизацијске идентитете. Хантингтон тврди да је Осама Бин Ладен вратио Западу његов заједнички идентитет.⁹ Нема саосећања према жртвама злочина већ је важан злочин сам уклопљен у парадигму цивилизацијског генерализовања, тако да сажима карактеристике једне цивилизације док другој враћа њен идентитет. Он иде даље у свом тоталитарном погледу предлажући да: „Западне силе Сједињених Држава и Европе требају остварити већу политичку, економску и војну интеграцију и координирати своје политике тако да државе из других цивилизација не могу искористити наше разлике.“¹⁰

Ту би, заправо, требало тражити суштину Хантингтонових конструкција. Јер, иако у својим текстовима тврди да „цивилзацијска парадигма“ у односу на хладноратовску представља нови модел који нуди боље разумијевање догађаја у савременој светској политици, и да „објашњава и организује много 'проклете збрке' послижхладноратовског свијета“¹¹, управо у њој могу се назрети исти обрасци из хладноратовске парадигме: строга подељеност на блокове/цивили-

9 Интервју Осама бин Ладен вратио је Западу заједнички идентитет, Global Viewpoint Los Angeles Times, 22. октобра 2001.

10 Ibid.

11 *Ako ne civilizacije, što onda? odgovor na kritike Sukoba civilizacija*, Europski glasnik, br. 3, Zagreb 1998.

зације, чије разлике су темељне, иманентне, па самим тиме и непремостиве, што их нужно доводи у конфликт. Тиме се послехладноратовска *збрка* поновно може систематизовати у прецизно дефинисане „нас“ и „њих“, узајамно легитимне са „цивилизацијском парадигмом“. Крајња консеквенца Хантингтонове парадигме јесте легитимација позива на цихад, једнако као и бесомучних испада мржње западног човека произведеног од оваквих парадигми.

1.2. Френсис Фукујама

Деведесетих година двадесетог века Самуел Хунтингтон утврдио је да су деобе светске политике у постхладноратовском раздобљу углавном културолошке – „сукоб цивилизација“ дефинисан кроз седам или осам главних културних зона које понекад могу да коегзистирају али се никад неће стопити јер немају заједничке вредности. Једна од импликација ове тврдње је да терористичке нападе на САД и амерички одговор треба сматрати делом већег цивилизацијског сукоба између ислама и Запада. Друга импликација, по речима Фукујама, је да оно што Запад сматра универзалним људским правима представља само резултат европске културе, непријемљив на оне који нису део те традиције.

Фукујама за разлику од Хантингтона тврди да је универзалност могућа и у ширим оквирима јер примарна снага у историји човечанства и светске политике није културна разноликост него општи напредак модернизације чији су институционални изрази либерална демократија и тржишна економија. Овај сукоб који потенцира Хантингтон за Фукујама је пре симптоматичан за војску у повлачењу која је приметила битку с непријатељем, битку оних који се осећају угроженима модернизацијом, и тиме, њеном моралном компонентом - поштовањем људских права. Према Фукујама свако право у историји ослањало се на три ауторитета: Бога, човека или природу. Први извор права Бог и вера на Западу је одбачен почетком просветитељства. Секуларизам западњачке концепције права у самом је корену либералне традиције. Фукујама наглашава да је упаво то оно што чини главни расцеп између Ислама и Запада данас из разлога што многи муслимани одбацују секуларну државу. Он сматра да се Ислам данас суочава са истом оном ситуацијом са којом се Запад суочавао у 16. и 17. веку када су крвави ратови међу хришћанским сектама

у целој Европи показали да је верски консензус на којој се те мељи политичка власт неостварљив. Коначни извор права по Фукујама је природа. Заправо, језик природних права - који је најизразитије напредовао у Америци током 18. века - и даље обликује наш морални дискурс. Кад, на пример, кажемо да раса, етницитет, богатство и пол нису битна обележја, та изјава очито имплицира да верујемо како постоји супстрат »човечанства« које нам даје право на једнаку заштиту против извесног начина понашања других група или других држава. Ово је уверење коначни разлог да одбацимо културолошке аргументе који би обесправили један део становништва у друштву, на пример, жене. Штавише, ширење демократских институција у европским контекстима крајем 20.веку сугерише како каже Фукујама да Запад није усамљени у овом уверењу.

Ово су виђења два проблематична али веома значајна представника Западне доксе. Сада ће мо представити идеолошке¹² ставове неких од значајнијих мислилаца исламске цивилизације како би уочили неке сличности, узрочно-последичне везе али и разлике.

2. Буђење Истока

2.1. Саид Кутб – идеолог отпора

Да би се боље разумели данашњи антагонизми између Ислама и Запада као две различите концепције живота неопходно је анализирати рад Саида Кутба¹³, идеолога, како га неки дефинишу, екстремног Ислама који је формирао мишљење да је једини пут представљен у Курану прави и да Западни „прогрес“ води само у поробљавање човека и дехуманизацију. Ислам је широм света протеклих година постао синоним за опасност. Зелено је, како пише Роксана Ојбен у књизи *Непријатељ у огледалу*,¹⁴ заменило црвено као боја зла. На Западу се муслимани доживљавају као непријатељи

12 Намерно наводимо идеолошке јер међу истински религиозним убеђењима очишћеним од идеологије не постоје слични конфликти.

13 Сајид Кутб, главни идеолог модерног цихада, аутор исламистичке библије “Знакови поред пута”, Qutb Sayid, *Milestones*, <http://www.globusz.com/ebooks/Milestone/index.htm>

14 Roxanne L. Euben, *Enemy in the Mirror: Islamic Fundamentalism and the Limits of Modern Rationalism*, Princeton University Press, 1999

свих оних вредности са којима се поноси „хришћанско-демократска“ цивилизација. А један од основних аргумената у ширењу мржње према свеукупном Исламу је то што обични муслимани подржавају радикалне вође. Из западњачке перспективе слике будућности које нуде исламисти – забрањене жене, одсецање руку лоповима, или апсолутно покоравање једином Богу – савршено илуструју супротност ономе чему стреми прилично секуларизовани, хришћански део планете. Али, Ојбен и њене колеге са угледних светских универзитета¹⁵ тврде да су наше представе о правој природи “зелене пошастаи” засноване на предрасудама и забрињавајућем непознавању теорија и идеја блиских муслиманима.

У центру пажње је дело Сајида Кутба, главног идеолога модерног цихада. Основна Кутбова теза није нова. Сlike које плаше гледаоце Си-Ен-Ена и Би-Би-Сија, колико и ТВ Пинка или ХРТ-а, у ствари су само делићи стварности јединог могућег слободног и праведног друштва. Оно што су западни експерти за ислам дуго превиђали јесте огромна уверљивост, снага и модерност аргумента којим се Кутб обраћа муслиманима. Овај Египћанин је раније описиван као “патолошка” личност одговорна за ширење “средњовековних идеја”. Али, Кутб је у својеврсном идеолошком рату, који од почетка деколонизације траје широм исламског света, до ногу потукао целокупно “наслеђе просветитељства”. Он је најзаслужнији за чињеницу да стотине милиона муслимана данас верују да је једино пут описан у Курану прави и да западна “стаза” прогреса и поред великих обећања води у цивилизацијски суноврат.

У Кутбовој књизи *Знакови поред пута*, написаној у затворској ћелији крајем педесетих година прошлог века (Кутб је обешен 1966), налази се кључ за разумевање догађаја који су обележили почетак трећег миленијума. Ова књига је данас, са изузетком Курана, најутицајније штиво у исламском свету. Западни новинари Кутба често називају „Марксом исламског фундаментализма”. Он је накратко био заведен и марксизмом и америчком потрошачком културом. Ове младачке идеолошке љубави помогле су му да напише исламистичку библију која је била релевантна и у време владави-

15 Пре свих мислим на Јон Еспозита, Едварда Саида и Анри Корбена.

не Насерове левичарске идеологије, али и у доба када, како верују његови следбеници, арапским светом уместо Ислама владају корумпирани амерички плаћеници. Тортура којој је био изложен у Насеровим затворима учинила је да његова револуционарна књига има емоцију и енергију која недостаје Марксовом *Манифесту*.

Кутб почиње *Знакове* тврдњом да је Запад изгубио виталност, да је марксизам пропао и да је дошло време за Ислам. Али, он се не ограничава на критику западних идеологија и империјализма. Оштрица његовог пера усмерена је и на арапске владаре и елиту која је заборавила Ислам. Кутб напада темеље данашњег света, али његова критика суверенитета или *Декларације о људским правима* не значи да он не стреми истим идеалима. Кутб тврди да право на живот, достојанство и једнакост може да обезбеди само Ислам и покораване Богу, а не Повеља УН, слободни избори или демократија.¹⁶

Кутб најјасније изражава неприхватање муслимана да су западњаци једини прави субјекти историје. Он одбија да прихвати идеју да су сви други људи осуђени да буду само конзументи западне модерности или изданци западне хегемоније. Кутба узнемирава чињеница да је политичка теорија, која је породила обрасце који се намећу целом свету, настала и тестирана само у оквиру ограниченог западног искуства. Запад погрешно верује да је разлог бујања исламског фундаментализма “враћање ирационалном, тврдоглаво инсистирање на архаичном”.

М. Ј. Акбар у књизи *Сенка мачева*,¹⁷ изврсној анализи идеје цихада, пише да муслимани пораз у рату доживљавају отприлике онако како хришћани виде “примирје”. Оно што “западњаци” зову поразом, они сматрају немогућим исходом своје борбе. Извесност победе је у срцу Ислама у нераскидивом споразуму са Богом, што даје огромну снагу онима који су се определили за насиље, а не само онима који искрено верују у Творца. Успех није у победи већ у вери, покоравану и љубави.

16 Види <http://www.globusz.com/ebooks/Milestone/index.htm>

17 Акбар, М.Ј. *Shade of Swords: Jihad and the Conflict between Islam and Christianity* Routledge

2.2. Културна индустрија као један од узрока формирања екстремног ислама

Сајид Кутб, како је речено, “отац савременог цихада”, рођен је у Египту у сиромашном селу у долини Нила. Већ у десетој години напамет је знао цео Куран. На самом почетку двогодишњег студијског боравка у Колораду, крајем четрдесетих прошлог векаа, Кутб, до тада велики поштовалац америчке културе, доживљава тешко разочарење. У холу једне цркве на почетку игранке свештеник је у присуству згађеног Кутба пригушио светла и пустио песму “Бејби, хладно је напољу”. Тај продор културне индустрије и у места која својом светашћу треба да остану изван зараза времена узроковао је да је Кутб Америку од тада доживљавао као духовну пустињу која “код једног муслимана може да изазове само презир”. И он као и многи био је жртва медијске пропаганде и представљања западне цивилизације као промотера универзалних људских вредности. Опна коју је културна индустрија створила око “лица звери” а која се може разоткрити на лицу места, утицала је на Кутбову промену става. По повратку у Египат постао је један од вођа “Муслиманске браће”, прве исламске фундаменталистичке организације, основане 1928. године.

Кутб је констатовао је да је на целој планети Божји суверенитет замењен људским и да свет никада није живео у “мрачнијем периоду”.¹⁸ Кутб је демократију сматрао неком врстом идолопоклонства јер представља израз људске, а не Божје воље. Последица наметања људског ауторитета као врхунског довела је до срозавања људи на “статус звери”. Написао је да је “муслиманска заједница давно нестала” и да је сада на “авангарди” да створи покрет који ће спречити да ислам, “светлост коју је Алах дао људима”, буде угашен. Кутб каже да је ислам револуција без преседана у историји, једино решење за “несрећан, збуњен и изнурен свет”.

Он тврди да је, без обзира на тренутно стање ствари, исламско друштво засновано на врлини супериорно у односу на Западно друштво засновано на слободи. Кутб каже да дух Ислама мора цивилизовати морално трули и надмени Запад и да је једина цивилизована заједница која је икада постојала

18 Види <http://www.globusz.com/ebooks/Milestone/index.htm>

била она из првих дана Ислама. Мерило успешности једне цивилизације није материјални прогрес. Једини прави прогрес за Кутба је “морални прогрес”, и он нас води из моралног банкрота данашњице у будућност каква је већ постојала у пророковој Медини у седмом веку.

Са друге стране, многи данашњи лидери Ал каиде одбацују тврдњу да је њихова борба уперена против културне индустрије. Ал каидина пропаганда не подупире тезу о “сукобу цивилизација”, који је артикулисао Самјуел Хантингтон. Бин Ладенова порука није “џихад против Мекдоналдса” већ “џихад против крсташа”. У Бин Ладеновој пропаганди нема слика Мекдоналдса и других икона америчке потрошачке културе, иако се “биг мек” може купити широм Саудијске Арабије, па и у Меки. Осаму и друге вахабитске пуританце не занимају продукти културне индустрије јер они верују да коначну победу против моћнијег Запада може одложити само одступање од правоверја, јерес многобоштва и могућност да муслимани уз Алаха почну да обожавају обичне људе. Они у борби против идолатрије не праве разлику између “савршеног човека”, пророка Мухамеда, и својих заклетих непријатеља, египатског председника Хоснија Мубарака и пакистанског Первеза Мушарафа.

Вешти Ал каидини пропагандисти, не представљају своју борбу као сукоб животних стилова или цивилизација, већ као конфликт “између праведних, али слабих људи и њихових тлачитеља, неверника који имају огромну физичку надмоћ”. Ал каида је већ доказала да је у много чему, како пише Вол новинар ББЦа, “космополитска, мултинационална... спремна да употреби модерну технологију”. Вол тврди да данашњи фундаменталисти немају проблем са модерношћу, већ “са снагом коју је та модерност дала неверницима”.

2.3. Јусуф Кадрави (Jusuf Quadrawi) наследник Кутбових идеја

Наследник Кутбових схватања који је на супротној страни од западних заговорника либерализма и сукоба цивилизација је Египћанин Јусуф Кадрави. Његове ставове, као заступника ставова многих муслимана, све чешће можемо чути на разним глобалним ТВ мрежама. Најзначајнија битка коју је сламски свет водио током двадесетог века, по речима Кадра-

вија, без сумње је она којом се супротставио империјализму посебно на пољу културе, идеје и мисли. Тај најопаснији вид доминације и империјализма, за који се користи само једна ријеч „ет-тагриб“ (европеизација, вестернизација), имао је за циљ да исламски Умет¹⁹ остане без свог идентитета и оријентације, да се „пресели“ са Истока на Запад, из Ислама у Хришћанство, боље речено, из Ислама у атеизам.²⁰ Ова врста империјализма, која осваја дух и разум, много је опаснија од војне и политичке доминације која подразумева освајање и запоседање територија. Окупације земље је појава која се види и осети, па се тој окупацији може супротставити, а окупација разума је процес који се тешко региструје и од којег се тешко ослабађа. Кадрави наводи да Запад Ислам назива „зелена опасност“, те да западњаци имају страх од њега и поред разједињеног исламског света. Убеђење страха и мржње заједнички утичу на формирање западне политичке мисли према Исламу и муслиманима. У нашем времену ова убеђења поспешују и процес удаљавања од вере који је на Западу евидентан. Кадрави је један у низу исламских теоретичара који се проблемом културе, идентитета и цивилизација баве са становишта своје културе и цивилизације. Као и Хантингтон и Кадрави раздваја цивилизације, стављајући акценат на исламску и фаворизујући је над другим.

3. Постколонијална теорија

3.1. Саидово виђење империјализма

Аутор чије се анализе разликују од претходно наведених и које пружају софистификовано виђење света, са не мање оштром критиком империјализма као и културне доминације, јесте Едвард Саид. У књизи *Оријентализам*, усредсређеној на однос Запада према Арапима и Блиском истоку, и књизи *Култура и империјализам* у којој проширује и продубљује своја истраживања, Саид покушава да представи однос између модерног метрополског Запада и његових прекоморских територија.

19 И тако смо од вас створили праведну заједницу да будете свједоци против осталих људи и да Посланик буде против вас свједок. (Кур'ан), заједници верника окупљених у вери у једног Бога.

20 Види <http://www.islambosna.ba/modules.php?op=modload&name=Sections&file=index&req=viewarticle&artid=830&page=1-134>

Осим блискоисточног материјал у последњој Саидовој књизи коришћен је и материјал европских аутора о Африци, Индији, Далеком истоку и Карибским острвима. Оно што у тим дискурсима посебно пада у очи јесу реторичке фигуре које непрестано сусрећемо у опису „мистериозног Истока”, стереотипи о „афричком (или индијском, иранском, јамаичком или кинеском) духу”. Потенцира се уверење које, наравно, Саид критикује, да је примитивним или варварским народима донесена цивилизација, да треба шибом, или смрћу, или робијом, кажњавати кад се „они” не понашају прикладно, или кад се буне, јер „они” једино разумеју силу и насиље; “они” нису као “ми”, и због тога заслужују да се њима управља. При томе се, често, занемарују историјске чињенице о доприносима које су на светском плану дале персијска и арапска цивилизација, или се, барем, минимализују.

Саид појам *култура* употребљава у два контекста. Први, по њему, означава све оне практичне делатности, као што су уметности дескрипције, комуникације и репрезентације, које су релативно аутономне у односу на економске, социјалне и политичке сфере и које често имају естетску форму. Саид посебну пажњу посвећује таквим књижевним формама као што је роман сматрајући га за естетски предмет чија је веза с експанзивним друштвима Британије и Француске посебно занимљива за изучавање. Прототип модерног реалистичког романа је по Саиду *Робинзон Крузо*, а свакако није случајно што он говори о једном Европљанину који ствара свој посед на далеком неевропском острву. Он обрађује наративну књижевност у историји империјалног света. Читајући Саидову *Културу и империјализам* откривамо да наратив има пресудни значај у овој студији. Саидова основна теза је „да наратив има пресудан значај у мојој расправи, јер моја је основна теза да је наратив у средишту свега онога што су истраживачи и писци говорили о страним и далеким крајевима свијета; осим тога, он је постао и метод којим колонизирани народи доказују свој властити идентитет и постојање своје властите историје“.²¹ Саме нације су нације. Моћ се приповеда да се блокира настанак другачијих приповести и то је веома је значајна за однос културе и империјализма.

21 Edward w Said, *Kultura i imperijalizam*, http://www.openbook.ba/izraz/no10/10_edward_w.htm

У том другом смислу култура је врста позорнице на којој се сукобљавају различити политички циљеви. Далеко од тога да култура представља мирно подручје. Култура може да буде чак и бојно поље на којем се ти међусобно супротстављени циљеви обелодањују. То постаје очигледно када се узме у обзир чињеница да се од већине студената, који су поучавани да читају своје националне класике пре него друге, очекује да високо цене и лојално, често и некритички, славе свој народ и своју традицију, а омаловажавају или нападају друге.²²

Скоро сву реторику “новог свјетског поретка” коју америчка влада објављује од краја “хладног рата” – с њеним нападним самозадовољством, с нескривеним тријумфализмом, с прокламацијама своје велике одговорности, аутор наводи као парадигматично понашање Запада према другима. Могао се чути глас: ми смо у свему први, ми имамо обавезу да будемо лидери, ми бранимо слободу и поредак, и тако даље. Ниједан Западњак није имун од такве структуре осећања, а о имплицитном упозорењу које је садржано у Конрадовим портретима Холројда и Гоулда, како примећује Саид, ретко је ко писао, ваљда зато што реторика моћи исувише лако производи илузију беневољентности кад је налазимо у империјалном миљеу. А то је она реторика чија је најпоразнија карактеристика то што је већ била употребљена, и то не једном (од стране Шпаније и Португалије нпр.), већ и у модерном времену, јако и учестало, од стране Британаца, Француза, Белгијанаца, Јапанаца, Руса, а сад и Американаца. Све што је Конрад био у стању видети је свет којим потпуно доминира атлантски Запад, свет у коме свако супротстављање Западу само потврђује његову злослутну моћ. Оно што Конрад није могао видети је алтернатива тој суровој таутологији. Он није могао разумети да се и у Индији, Африци и Јужној Америци одвија живот и развија култура чији интегритет није потпуно под контролом гринго империјалиста и оних који хоће да реформишу овај свет, а није могао веровати ни да анти-империјалистички покрети нису сви поткупљиви и потплаћени од оних који у Лондону или Вашингтону вуку konce.

Саид верује да се свет се променио од времена Конрада и Дикенса на начине који су изненађивали и збуњивали Европљане и Американце из метропола. Они се сада конфронтирају

22 Ibid.

рају с огромном не-белом емигрантском популацијом у властитој кући и суочавају с импресивним редом тек оснажених гласова, који захтевају да се чују и њихове приче.

Како наратив игра важну улогу у империјалном освајању, није чудо да Француска и нарочито Енглеска имају непрекинуту и неупоредиву традицију романа. Америка се почела развијати као империја током деветнаестог века, али је тек у другој половини двадесетог века, после деколонизације британске и француске империје, пошла путем своја два велика претходника. Америка није градила свој наратив толико кроз роман колико је то чинила кроз филм. Западни империјализам и национализам Трећег света потхрањују један другог, али и у најгорем случају они нису ни монолитни ни детерминистички одређени. Уосталом, ни култура није монолитна, нити је ексклузивни посед Истока или Запада. Кроз целу историју веза између Европљана и њихових “других”, која је систематично почела пре пола миленијума, једна идеја једва да се променила: да постојимо “ми” и “они”, и једни и други потпуно конституисани, јасно видљиви и очигледни. Као што је Саид у *Оријентализму* показао, та подела иде уназад до грчке мисли о варварима, али где год да је порекло таквог појма “идентитета”, он је у деветнаестом веку постао главна ознака империјалистичких култура, као и оних култура које су се настојале одуприети европском освајању.

3.2. Франц Фанон

Франц Фанон (1925-1961) по завршетку студија из медицине и психијатрије писао је политичке есеје а пре него што је напустио Француску објавио је своју прву анализу о ефектима расизма и колонијализма под називом *Black Skin, White Masks* (BSWM). Ова књига заснована је на његовим предавањима и искуствима у Лиону. Преселивши се у северну Африку током француско-алжирског рата Фанон активно подржава и организује отпор француском колонијализму. Тада пише две књиге *A Duing colonialism or Year Five of the Algerian Revolution* и *The Wretched of the Earth*, које позивају Трећи свет на побуну.²³ Фанон је био међу првима који је говорио о насиљу колонијализма и о поновном насиљу које је доносио неоколонијализам.²⁴

23 <http://www.english.emory.edu/Bahri/Fanon.html>

24 Huma Ibrahim (Long Island University, USA) <http://www.thecore.nus.edu.sg/post/poldiscourse/casablanca/ibrahim1.html>

Још од Крсташких ратова до данас осећа се антагонизам између Ислама и Запада. Услед контролисања медијског простора и успешне пропаганде Ислам се приказује као милитантна религија која само у насиљу проналази своју сврху. Оваквим ставом добија се бумеранг ефекат тако да Ислам постаје омиљена религија сиромашних слојева, па његова експанзија постаје све очигледнија. Радикални исламисти најчешће се регрутују из земаља које су дуго биле под колонијалним ропством.

О улози и смислу физичког насиља Франц Фанон поставља револуционарну антитезу. По њему првобитни моменат (теза) јесте колонијализам: доминација и експлоатација колонизованих од стране колонизатора. Други моменат јесте (антитеза), одговор колонизованих на првобитно насиље, може да поприми свакојаке облике у колонијалном контексту. „Колонизовани човек хоће најпре да манифестује агресивност која се нагомилала у његовим костима против његовог народа“²⁵ Насиље међу колонизованим становништвом, за које се мисли да је талог племенског и верског антагонизма, заправо је рефлекс насиља колонијализма који се најчешће манифестује као предрасуде, митови и психички поремећаји. Фенон не препоручује да колонизовани беже и избегавају насиље. Колонијализам самом својом праксом овековечује ово насиље и ако му се колонизовани директно не супротставе, он ће да настави да се манифестује у тим деструктивним патолошким облицима. Једини пут који по Фенону води ка оздрављењу јесте реципрочно контра-насиље.²⁶ Штавише, то је једини пут који води ослобођењу. Роб који се никада не бори за слободу, коме је господар поклонио дозволу да буде слободан остаће роб заувек.

Код Фенона приказани реципроцитет насиља не представља поремећај који ће да се разреши у некој будућој хармонији. Ова негативност је једноставно здрави израз стварног антагонизма, директни одговор на насиље. Будући да то није средство финалне синтезе, ова негативност ствара дистанцирање од колонијалне доминације и ствара простор за политику. Фенон каже да нема ништа суштинско код идентитета у сукобу. Белац и Црнац, Европејац и Оријенталац, колониза-

25 Fanon, *The Wretched on the Earth*, str 52.

26 *Ibid*, стр 56 до 58.

тор и колонизовани, све су то представе које функционишу само у односу једних на друге и упркос привиду немају стварне основе у природи, биологији или рационалности. Колонијализам по њему је једна апстрактна машина која производи различитости и истоветности. Све ово, по Фанону, не значи да ће кад се једном схвате као вештачке конструкције, колонијални идентитети да ишчезну. Они су реална илузија и настављају да функционишу као суштинске. Колонијалном бићу потребно је насиље и мора да се супротстави другом како би могло да осећа своју моћ и да је непрекидно брани изнова. Трајно ратно стање својствено колонијалном представљању није случајно ни непожељно. Како Фанон каже насиље је нужна основа самог колонијализма. За Фанона је роб тај који кроз борбу на живот и смрт, има потенцијал да се креће у правцу пуне свести.²⁷

Закључак

Хтели ми то да признамо или не у данашњем свету доминантни дискурс у политичком животу је дискурс подела и сукоба. Теоретичари попут Хантингтона, Фукујаме и Бернарда Луиса имају снажан утицај у јавности којој се путем масовних медија намеће гледиште о непомирљивости и сукобу култура и цивилизација. Просечни Западњак се сматра угроженим од емигрантских култура које надиру, док у исто време грађани ванзападног региона у културном империјализму који се све више намеће преко културне индустрије виде опасност по своју културу и идентитет.

С друге стране, уочљив је дискурс екстремног Ислама који на сличан начин одговара, може се рећи, настаје из колонијалних аспирација западног света. Лидери таквог става у Исламу заговарају затварање унутар свог погледа и пропагирају своје виђење као једино истинито и могуће.

За разлику од оваквих бинарних гледишта постоје и теоретичари, попут Едварада Саида, Франца Фанона и других, који са више разумевања и слојевитости пишу о овим проблемима. Овакви дискурси постколонијалних размишљања у широј јавности немају много простора јер не подржавају „приче” великих и моћних.

27 Видети Franz Fanon, *Black Skin, White Masks*, Grove Press, Њујорк, 1967, стр.216-222.

У доминантном дискурсу супротстављених страна може се уочити како се игнорише или на други начин омаловажава испреплетено искуство Западњака и Оријенталаца. Игнорише се међузависност културних простора на којима су колонизатор и колонизовани коегзистирали и борили се једни с другим у пројекцијама супротстављених простора, наратива и историја. Не видети међузависност значило би не видети оно што је есенцијално за свет у овом времену. Заслуга постколонијалне теорије је да се први пут историја империјализма и његове културе може изучавати, а да се не схвата ни као монолитна, ни као испарцелисана, сепаратна и посебна.

Истина, било је забрињавајућих ерупција сепаратистичког и шовинистичког дискурса, у Индији, Либану, Југославији... извесним афроцентричким, исламоцентричким или евроцентричким прокламацијама. Али, све то је далеко од опасности да се у питање доведе борба за ослобођење од империје и империјализма. Јер, редуције културног дискурса стварно доказују исправност оне темељне ослобађајуће енергије која оживљава жељу да се буде независан, да се стреми врлини и да се говори слободно без бремена неправедне доминације.

Библиографија:

- Akbar, M.J. *Shade of Swords: Jihad and the Conflict between Islam and Christianity*
- Euben L. Roxanne, *Enemy in the Mirror, Islamic Fundamentalism and the Limits of Modern Rationalism*, Princeton University Press, 1999.
- Fanon Franz, *Black Skin, White Masks*, Grove Press, Njujork, 1967.
- Fanon Franc, *The Wretched on Earth*, First published: in Great Britain by Macgibbon and Kee, 1965.
- Huntington Samuel, *Sukob civilizacija i preustroj svijetskog poretka*, Izvori, Zagreb, 1998.
- Хофман Брус, *Унутрашњи тероризам*, Народна књига, Београд, 2000.
- Луис Бернارد, *Криза ислама*, Чаробна књига, Београд, 2004.
- Саид В. Едвард, *Оријентализам*, Библиотека XX век, Београд 2000.
- Саид В. Едвард, *Култура и империјализам*, Београдски круг, Београд, 2002.

- ♦ WEB
- ♦ Qutb Sayid, Milestones, <http://www.globusz.com/ebooks/Milestone/index.htm>

Vladislav Scepanovic
THE CLASH OF GENERALIZATIONS
A Problem of Relations of Civilizations, Culture and Imperialism

Summary

Following the Cold War, the world has faced new partitions and conflicts. Some theoreticians, such as Francis Fukuyama, after the Cold War predicted the victory of liberal-democratic system and unification of the world under general values of freedom, equality and egalitarianism. Soon it turned out that such theory could not be put into practice. Nowadays the biggest global clash, as perceived by Huntington and Fukuyama, is the clash between Islam and West. Similar view is also held by some theoreticians in the East. In order to explain the views of current extreme Islam, the work of Sayyid Kutb, an intellectual creator of modern Jihad, is presented. As for the relations of the clashes of civilizations and cultural dominations, in the text the issue of global domination and the relations of culture and identity are pointed out. Edward Said used to write about these problems from the point of post-colonial theories. Said researched, first of all, the issues of imperialism and narration which formed the discourse and which educationally influenced the rhetoric of leading mass-media. Finally there is presented a theoretician from Martinique Frantz Fanon's view on the relation between culture and colonialism. Fanon did not belong either to Orient or to Occident, but he actively engaged in the battle against colonialism and made important postulates on the relation between the colonizers and the colonized ones.

Key Words: clash of civilizations, imperialism, colonialism, Christianity, Islam, Orientalism, differences, domination, exploitation

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС
NATIONAL INTEREST

ПРИКАЗИ

Жељко Будимир

У ПОТРАЗИ ЗА ОСЛОНИМ ТАЧКАМА
ПОЛИТИКЕ ПОСТМОДЕРНИЗМА 307-311

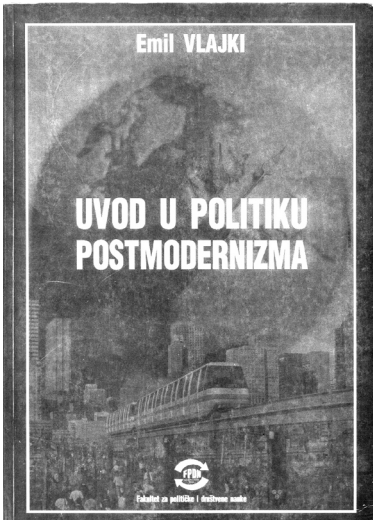
Петар Матић

САМЈУЕЛ ХАНТИНГТОНЈ - “МРТВЕ
ДУШЕ - ДЕНАЦИОНАЛИЗАЦИЈА
АМЕРИКЕ” 311-314

ПРИКАЗИ

*Жељко Будимир**

У ПОТРАЗИ ЗА ОСЛОНИМ ТАЧКАМА ПОЛИТИКЕ ПОСТМОДЕРНИЗМА

Емил Влајки, *Увод у политику пост-модернизма*,

Факултет за политичке и друштвене науке
Бања Лука, Бања Лука
, 2006, стр. 253.

Књига проф. др Емила Влајкија *Увод у политику постмодернизма* изишла је крајем 2006. године у издању новооснованог Факултета за политичке и друштвене науке (ФПДН) Бања Лука. Књига се појавила јер је постојала потреба да се за наставу на овом факултету напише модеран (или постмодеран) уџбеник из предмета Увод у политику. Ова књига је само један у низу научних радова овог плодносног аутора који се на луцидан начин бави цивилизацијским проблемима постмодерног доба.

Пре ње из ауторовог пера, са овом или сличном тематиком, изашло је неколико књига: *Антихуманизам*, Београд 1993; *La domination occidentale*, Quebec 1995; *Les miseres de la modernite*, Montreal 1998; *The New Totalitarian society*, Ottawa 1999; *The Demonisation of Serbs*, Ottawa 2001 (књига је преведена на српски језик, а до сада су објављена два издања под на-

* Владислав Шћепановић је доцент на Факултету примењених уметности Универзитета у Београду.

словом *Демонизација Срба*); *La societe des moutons-loups*, Paris, 2005. Најновија књига овог аутора *Увод у комуницирање постмодернизма*, ФПДН Бања Лука 2007. представља, могло би се рећи, даљу разраду и дубље понирање у теме о постмодернизму - сада само у области комуницирања.

Емил Влајки одиста је ретка појава не само у домаћим, већ и у светским размерама. По образовању је политиколог и економиста, са изразитим склоностима за филозофију (посебно филозофију историје). Он је један од водећих политиколога у *ex*-Југославији. Дипломирао је политичке науке и економију у Загребу. Потом је отишао на постдипломске студије у Париз (Сорбона), где је магистрирао и докторирао. Пре "разби-распада" социјалистичке Југославије био је професор на Факултету политичких наука у Сарајеву, али је предавао и на многим светским универзитетима - Јејлу (САД), Квебеку и Отави (Канада), Лувену (Белгија). Сада је професор на Факултету за политичке и друштвене науке у Бања Луци и на Филозофском факултету у Источном Сарајеву. У светски размерама професор

Емил Влајки познат је као оштар критичар глобализма, нео-либерализма и постмодернизма. Заједно са Ноамом Чомским сврстава се у најзначајније критичаре америчке спољне политике.

И сам назив ове његове књиге упозорава да се не ради о класичном уџбенику из Увода у политику. Прецизније речено, дело Емила Влајкија не може се сврстати у тзв. политички коректну литературу која почива на енциклопедијском моделу у којем се не може пронаћи разлика између важног и неважног, иако данас постоји права поплава литературе овог типа на домаћим универзитетима. Аутор истиче да је постмодернизам доба које чини потпуни раскид са свим другим историјским епохама. На основу тога закључује да више није могуће писати класични уџбеник из политике јер „да би се написао неки уџбеник, мора да постоји извесна парадигма, а она је у овом часу у распаду. Могу се једино писати есеји који настоје превазићи актуелни распад модернизма, уводећи нас у будуће, људскије мишљење и праксу...“.

На основу ове премисе настала је књига на 253 стране, подељена у три целине. Први

део посвећен је приказу и анализи суштинских елемената и циљева западне цивилизације. Емил Влајки истиче да је Запад цивилизација рационалности и да је то њена *differentia specifica* у односу на друге цивилизације. Трагајући на један хегелијански начин за одговором због чега је Запад постао доминантна цивилизација, аутор настоји да детаљно анализује основне специфичности Запада. То чини показујући развојни пут Запада кроз дијалектички развој самосвести током историје, тј. посматрајући тај развој као борбу двеју самосвести. Оне се једино посредством међусобне борбе могу самопотврдити, тако да једна од њих постаје господар, а друга слуга (роб). Аутор посебно истиче да саморазвојни пут самосвести и њена коначна слобода немају никакве везе са хуманизмом - самосвест (идеја) се само служи људима док не дође до своје слободе.

Кроз ову призму саморазвитка самосвести Емил Влајки посматра и тезу о "крају историје" Френсиса Фукујаме. Наиме, Сједињене Америчке Државе сматрају и понашају се у складу са постулатом да је њихов систем (свет) савршен. Једино што

преостаје јесте да би га требало исправно примењивати. Сходно томе, природно следи да смо дошли до краја историје. Емил Влајки сматра да ако је финални циљ самосвести бесмртност (слобода), тада самосвест руши све постављене планове-парадигме. Дакле, ова садашња неолиберална парадигма Сједињених Америчких Држава условиће неку нову парадигму која ће је срушити. На овај начин Влајки предвиђа "крај америчког краја историје".

Други део књиге *Увод у политику постмодернизма* Емила Влајкија односи се на биолошке, историјске, религијске и (нео)либералне услове политичке делатности. На почетку овог дела аутор настоји да позивајући у помоћ социо-биолошке теорије објасни понашање човека, указујући на биолошке корене многих људских поступања. После социо-биолошког приступа, аутор кроз психолошку анализу посматра човекову вољу и нагон за моћ. Имати власт, сматра Влајки, значи имати монопол (контролу) над нечим што нам омогућава да имамо слободно нагонско испољавање. Сваки други начин бивствовања једнак је потискивању, траумама, тескоби...

Посебно је значајан ауторов увид у религијске основе нео-либералног тоталитаризма, указујући на снажан утицај пуританског духа на америчко друштво, а самим тим и на америчку спољну политику. Протестантски фундаментализам, сматра Емил Влајки, у многим својим аспектима није различит од исламског. Као једну од најважнији ствари за америчко друштво он истиче снажну прожетост Америке калвинистичко-пуританским духом. Тај дух снажно је утицао на амерички начин посматрања себе и осталих цивилизација.

У трећем, последњем делу књиге аутор покушава да појмовно-катогаоријално одреди феномен политике на основу предходно изнесених поставки. Посебно истичући зависност политике од економије и свесно избегавање већине тзв. коректних дефиниција политике да укажу на ту чињеницу, Влајки, у првом реду, политику сажето дефинише као "сервис економије".

Сам крај књиге посвећен је глобалној политици постмодернизма. Аутор нас упозорава да је нео-либерална глобализација постала не само утицајна, него и одлучујућа нормативна и политичка

снага у светској заједници. Према Влајкију, глобализација је нео-либерализација света на доминантно амерички начин.

Закључак своје књиге Емил Влајки поставља кроз питање-дискусију: пропаст или процват Запада? Индикативно је његово упозорење да уколико нео-либерализам победи "да ће сви који припадају сфери западне цивилизације у следећих неколико векова, на разне начине и са различитим интензитетом, бити понижени, престрашени, сервилни и међусобно малигно супротстављени". Ова не тако оптимистична прогноза требало би да нас раздрма и отвори очи за оно што нам према виђењима овог научника предстоји.

После читања *Увода у политику постмодернизма* аутора Емила Влајкија стиче се утисак да је феномен политике сагледан из сасвим другачијег угла, посебно политике који се јавља у епохи постмодернизма. Ово је свакако револуционаран приступ писању књиге која ће се користити као уџбеничка литература, јер она својом неконвенционалношћу (у позитивном смислу) побуђује студенте на активније размишљање о постављеним проблемима.

У тзв. класичним уџбеницима из Увода у политику од студента се очекује да, слично компјутеру, само пасивно и неинвентивно меморише обиље предочених података, без промишљања и икаквих вредносних судова. Стога ова књига заслужује високу оцену и сигурно спада у најважнија дела написана о постмодернизму и нео-либерализму. Она ће потпуно испунити очекивања свих оних који са забринутошћу промишљају механизме функционисања данашњег и будућег света.

Петар Матић

Семјуел Хантингтон

„Мртве душе – денационализација америчке елите“

Чланак „Dead Souls – The Denationalization of American Elite“ *објављен у часопису Национал интерес, пролеће 2004, број 7, стр. 5-18, број чланка 12738436*

Прошло је четрнаест година од објављивања чувеног есеја *Сукоб цивилизација*, који је подстакао бројне научне и теоријске расправе о глобалним друштвеним проме-

нама у постхладноратовском раздобљу. Овим радом Хантингтон је доспео у жижу не само америчке, него и шире светске јавности. Колико се његова теза о постојању тешко премостивог културног и цивилизацијског јаза међу народима и државама показала исправном, насупротеуфоричним виђењима о наступајућем поретку општег мира, универзалним либерално-демократским вредностима и „крају историје“, сведоче догађаји, нарочито у периоду уочи и након терористичких напада на Њу Јорк и Вашингтон.

О значају националног идентитета и осећања припадности заједници, чак и у једном тако високо либералном друштву, као што је америчко, овај угледни корифеј савременог интелектуалног дискурса о цивилизацијским поделама, говори у свом истраживању, са веома звучним називом „Мртве душе – денационализација америчке елите“. На самом почетку текста аутор свој став крајње сликовито илуструје речима Волтера Скота „Да ли постоји човек, чија је душа толико мртва, који никада није помислио, ово је моја, земља мог порекла?“. Хантингтонов одговор на ово питање

из давне 1804. године гласи: „Такви људи не само да постоје, него се њихов број константно и рапидно увећава унутар америчке елите.“ По његовим речима, данашње америчко друштво одликује дубока подела, нарастајући расцеп између „обичних“ грађана и највиших слојева. Оваквом стању, како он тврди, највише доприносе глобализациони процеси, јачање мрежа међузависности, компресија временско-просторних дистанци, информатичко-технолошки прогрес и интензивирање интеракција у глобалним размерама. Разматрајући овај транснационални образац мишљења, аутор уводи три приступа који су заступљени унутар елита у САД.

Универзалистичко виђење подразумева, не виђење света као „једног места“, већ издвајање Америке као „водиље“ на путу ка усвајању општечовечанских вредности. Амерички концепт универзализма базиран је на два принципа, а то су тријумф у хладном рату и „мекана моћ“ (Џозеф Нај), која изазива чежњу других према америчкој култури и друштву. Заправо, Хантингтон истиче да су ове идеје засноване на „национализму и посебности који

су доведени до екстрема“. Основна премиса овог модела је да и други људи, у разним подручјима треба да деле америчке вредности и да их у то треба убедити уколико они то не желе.

По бројности унутар америчког друштва, су свакако најзаступљенији припадници финансијске и економске елите. Ова „хиперкласа“, савремени номади, како их означава Бжежински, сачињена од менаџера и руководилаца водећих америчких компанија и финансијских институција, верује да глобализација треба да сруши националне баријере, отвори тржишта према инвестицијама и створи глобалну економију. Наведени део америчке елите карактерише изузетна мобилност, технолошка и информатичка оспособљеност, као и могућност прилагођавања условима на страним тржиштима. За носиоце ове идеје, аутор издваја транснационалне корпорације, међународне невладине организације и институције чије се поље активности протеже изван матичних држава и које пре свега идентификују као глобалне, а тек након тога као америчке.

Коначно, трећи концепт који почива на „моралном

виђењу политике“, присутан је међу водећим интелектуалцима. Моралистички правац нормe међународног карактера ставља испред достигнућа националних законодавстава, и сваки облик национализма, чак и његове најблаже форме, види као зле и застареле. Стварање што већег броја међународних механизма, који могу бити основа за неку будућу светску владу, представљаће помак ка креирању светског система. Хуманистичке идеје и супрематија међународног над националним, уврежено је мишљење овог дела елите, представљају пут ка трајном миру и напретку човечанства. У први план се стављају слободе и права појединаца, насупрот правима нација, односно држава. Подржавају се тежње међународних организација да се у случајевима повреда грађанских права, мешају у питања националног суверенитета.

Колико су оваква схватања у несагласности са размишљањима јавности, говоре резултати истраживања о светским вредностима. Наиме, анализа података показује да просечни Американци гаје јаке националне и патриотске осећаје, који нису били пољуљани чак ни у времени-

ма најтежих криза и изазова. По налазима, САД се налазе у самом врху листе земаља у којима се вршена поменута емпиријска истраживања.

Један од кључних проблема, које изазива овакав однос елите и грађана је везан за креирање тзв. „нерепрезентативне демократије“. Основна дилема је у коликој је мери власт, која се бира на демократским изборима, спремна да законима и политичким ангажманом изађе у сусрет захтевима грађана који су везани за њихове ставове о националном идентитету. То је свакако један од одговора на питање зашто се амерички грађани окрећу алтернативним облицима политичког деловања и зашто је у САД веома висока бирачка апстиненција и незаинтересованост за политику и политичка дешавања.

Од ништа мањег значаја, по речима аутора, је схватање спољне политике. Иако су у овом тренутку Сједињене Државе „усамљена суперсила“, непобитна је чињеница да постоји и читав низ других актера, који утичу на креирање светске политике. Јасно је да је за остваривање замисли и циљева америчких спољнополитичких планера, неопходна њихова

повремена подршка. Међутим, највећи број ових регионалних сила, или не поседује исти систем вредности, или имплементира само поједине норме и обрасце. Такође, како тврди Хантингтон, ове углавном велике државе, нису спремне да одустану од својих стратешких приоритета, зарад пружања безрезервне подршке САД.

Хантингтон идеје космополитизма и империјализма види као: „покушај да се смање или елиминишу културне, друштвене и политичке разлике између Америке и остатка света.“ Он једину праву алтернативу овим идејама види у национализму, јер: „Америка не може истовремено бити свет и остати Америка“. И то би требало да буде такав вид национализма, који не би требало да подстиче или негира супротности у америчком друштву, већ да створи повољнију климу у односима већег дела јавности и елите. То би се могло остварити радом на очувању позитивног наслеђа, које издваја Америку од остатка света, не уласком у изолационизам, већ одговором на космополитизам.

Говорећи о разлозима уникатности америчке културе, аутор указује на питање ими-

граната, оних досељеника који су добровољно одбацили делове сопствене традиције и у доброј мери усвојили америчке вредности и норме. Сачували су своје религије, али су прихватили англо-протестанске обичаје у политици, економији и у многим другим сферама живота. Они су то учинили, да би постали део заједнице и користили све погодности које им америчко друштво пружа. Њихови наследници, данас су више спремни су да се поистовете са компанијом у којој раде, него да заступају националне интересе.

У којој мери ће се наставити досадашњи тренд, да ли ће доћи до одступања од космополитизма ка национализму, американизације света или глобализације Америке, промене курса „нове буржоаске елите“, моралиста и универзалиста, питања су на која Хантингтон не даје одговор. По његовом мишљењу, распетљавање овог тешко размрсивог чвора ће умногоме определити будућност САД и света.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

323.1(=163.41)

НАЦИОНАЛНИ интерес: часопис за национална и државна питања = National interest: Magazine for National and State Issues/главни уредник Милош Кнежевић: одговорни уредник Живојин Ђурић. - год. 3, бр. 1 (2005) Београд (Савски трг 7а); Институт за политичке студије, 2005 - (Београд: Драслар партнер). - 24 цм

Три пута годишње - Другачије повезане серијске публикације: Национални интерес (CD-ROM)=ISSN 1452-2152 ISSN 18204996=Национални интерес (Штампано изд.) COBISS.SR-ID 125448460

УПУТСТВО ЗА ПРЕДАЈУ РУКОПИСА

Рукописи се шаљу на адресу редакције у два штампана примерка, са дискетом, CD-ом, или на E-mail=sni@eunet.yu. На засебној одвојеној страни дати резиме од око 200 речи на једном светском језику, као и листу кључних термина за индекс. Рукописе, по могућности, треба послати и на диску (PC- формат). При писању рукописа, аутори треба да поштују редакцијска правила о писању и опреми радова за *Национални интерес* као и опште научно опредељење и тематски фокус часописа. Рукописи се бирају за публикацију тако што сви пролазе процес тзв. безимене рецензије – при читању и оцењивању радова рецензенти не знају имена аутора рукописа. Кад предају рукописе за публикацију у *Национални интерес*, аутори се обавезују да исте радове не шаљу на адресе других часописа. Редакција се труди да рукописе обрађује и шаље на рецензију одмах по приспећу и да у најкраћем могућем року ауторе обавести о коначној одлуци. Рукописи се не враћају. Објављени радови се хонораришу према могућности издавача.

ИЗВОДИ ИЗ РЕДАКЦИЈСКИХ ПРАВИЛА О ПИСАЊУ ЗА

Национални интерес

Рукопис се пише у двоструком прореду тако да на једној страници буде 26-30 редова (1800 словних знакова или 300 речи). Ширина свих маргина је 2,5 цм. Максимални обим текста је два ауторска табака.

Страна имена у тексту могу се писати у оригиналу или транскрибовати на српски језик, с тим што је при првом навођењу пожељно у загради ставити име у оригиналу.

Фусноте користити како за пропратне напомене и објашњења, тако и за обележавање цитата или позивања на нечије дело. Обликују се у складу са стандардом који је прописала САНУ.

Приликом позивања на књигу следећим редоследом се наводе: иницијал имена и презиме аутора, наслов дела, издавач, место и година издања, а ако се наводе одређене речи или позива на одређено место у књизи и број стране. При томе се делови фусноте одвајају зарезом. Наслов дела се подвлачи или штампа промењеним слогом, а ако се унутар њега налази текст под наводницима, они се мењају у полунаводнике. При поновном позивању на исто дело довољно је ставити име аутора, наслов и број стране, или пак напомену "нав. дело", "ibid", "op. cit." и број стране. Уколико се више пута узастопно позива на исто дело, довољно је ставити само напомену "исто", "ibid", "нав. дело" или слично и број стране. На пример:

а) Н. Макијавели, *Владалац*, Рад, Београд, 1968, стр. 54

б) Н. Макијавели, нав. дело, стр. 62

в) Исто, стр. 40

Приликом позивања на текст у књизи његов наслов се ставља под наводнике, а даљи библиографски подаци се наводе у складу са претходно наведеним стандардом. На пример:

* М. Стојковић, "Утврђивање елемената (не)постојања 'новог светског поретка'", зборник *Нови светски поредок и политика одбране СР Југославије*, Војни издавачки завод, Београд, 1993, стр. 112

Приликом навођења текстова објављених у новинама и часописима библиографски подаци о публикацијама се наводе по нешто измењеном стандарду. Уколико је текст објављен у новинама, после имена аутора, наслова текста и назива новина, наводи се њихов број (факултативно), датум и број странице. На пример:

* Д. Рибникар, "Бела кућа забранила трговину САД и Авганистана", *Политика*, 30785. 08. 06. 1999, стр. 9

Приликом навођења текстова објављених у часопису најпожељнији је следећи стандард: име аутора, наслов текста, назив часописа, место издавања (факултативно - само ако постоји више часописа са истим називом), годиште обележено римским бројем (факултативно), година излагања, број и број странице. При томе се наслов текста ставља под наводнике, назив часописа подвлачи или штампа промењеним слогом, а вишечлани називи часописа се могу скраћивати ако је назив опште познат или више пута навођен (*Српски књижевни гласник - СКГ*, *Српска политичка мисао - СПМ* и сл.) На пример:

* А. Кери, "Експанзија пропаганде седамдесетих година", *Српска политичка мисао*, 1997, 3-4, стр. 168.

NATIONAL INTEREST

JOURNAL FOR NATIONAL AND STATE ISSUES

ЧАСОПИС ЗА НАЦИОНАЛНА И ДРЖАВНА ПИТАЊА

Национални интерес

ISSN 1820-4996

9 771820 499008